

Virna Karlić i Petra Bago

(RAČUNALNA) PRAGMATIKA

Temeljni pojmovi i korpusnopragmatičke analize

Zagreb, 2021.

Virna Karlič i Petra Bago

(RAČUNALNA) PRAGMATIKA
Temeljni pojmovi i korpusnopragmatičke analize

 FF press

Zagreb, 2021.

Izdavač

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

FF-press

Godina elektroničkog izdanja

2021

Za izdavača

Domagoj Tončinić

Urednica

Renata Geld

Recenzenti

Nives Mikelić Preradović

Ivo Pranjković

Lektura

Kristina Šekrst

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Petra Bago

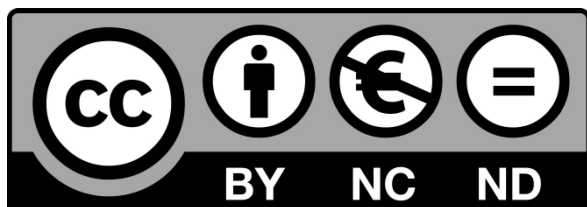
Slika s naslovnice i grafičko oblikovanje naslovnice

Sanja Stojković

ISBN: 978-953-175-961-8

DOI: <https://doi.org/10.17234/9789531759618>

Objavlivanje knjige financijski je pomogao Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti
Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Djelo je objavljeno pod uvjetima [Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence \(CC-BY-NC-ND\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

SADRŽAJ

UVODNA RIJEČ	5
PRAGMATIKA: Područje bavljenja, razvoj discipline, istraživačke metode	9
1. LINGVISTIČKA PRAGMATIKA: PRIKAZ DISCIPLINE, TEMELJNI POJMOVI, JEZGRENA PRAGMATIČKA PODRUČJA.....	10
1.1. Uži i širi pristup pragmatiki.....	11
1.2. Temeljni pragmatički pojmovi.....	14
1.3. Jezgrena područja pragmatike.....	19
1.4. Zaključne napomene.....	50
2. LINGVISTIČKA PRAGMATIKA: KRATKI PREGLED RAZVOJA DISCIPLINE.....	52
2.1. „Službeni” počeci.....	53
2.2. Prije „službenih” početaka: začeci pragmatičke misli.....	58
2.3. Suvremena pragmatika.....	61
3. ISTRAŽIVAČKE METODE U PRAGMATICI.....	64
3.1. Jedinica pragmatičke analize.....	65
3.2. Vrste jezičnih podataka.....	67
3.3. Pragmatičke istraživačke metode.....	69
3.4. Etički principi provođenja (pragmatičkih) istraživanja.....	84
3.5. Zaključci.....	85
4. OBRADA PRIRODNOG JEZIKA, RAČUNALNA PRAGMATIKA I KORPUSNOPRAGMATIČKI PRISTUP JEZIKU U UPOTREBI.....	86
4.1. Obrada prirodnog jezika.....	87
4.2. Računalna pragmatika.....	96
4.3. Zaključci.....	126
PRAGMATIKA I GRAMATIKA: Korpusnopragmatičke analize	127
5. GRAMATIKA I (KORPUSNA) PRAGMATIKA.....	128
5.1. O odnosu gramatičkih i pragmatičkih pojavnosti.....	128
5.2. Korpusnopragmatički pristup gramatičko-pragmatičkim kategorijama.....	143
5.3. Zaključak.....	146
6. KATEGORIJA (NE)ODREĐENOSTI I PRIDJEVSKI VID: KORPUSNOPRAGMATIČKA ANALIZA.....	148
6.1. Kategorija (ne)određenosti i pridjevski vid.....	148
6.2. Polazne hipoteze i ciljevi istraživanja.....	151

6.3. Metodologija.....	152
6.4. Rezultati analize.....	157
6.5. Interpretacija rezultata analize.....	168
6.6. Zaključci.....	174
7. PRAGMATIČKE FUNKCIJE I OBILJEŽJA GLAGOLA U IMPERATIVU: KORPUSNO-PRAGMATIČKA ANALIZA.....	176
7.1. Imperativ i imperativnost.....	177
7.2. Polazne hipoteze i ciljevi istraživanja.....	180
7.3. Metodologija.....	181
7.4. Rezultati analize.....	184
7.5. Interpretacija rezultata analize.....	190
7.6. Zaključci.....	196
8. NAČINI I SREDSTVA IZRAŽAVANJA DIREKTIVNOSTI: KORPUSNOPRAGMATIČKA ANALIZA GOVORNIH ČINOVA.....	198
8.1. Direktivni govorni činovi: načini i sredstva izražavanja direktivnosti.....	198
8.2. Polazne hipoteze i ciljevi istraživanja.....	201
8.3. Metodologija.....	203
8.4. Rezultati analize.....	211
8.5. Interpretacija rezultata analize.....	226
8.6. Zaključci.....	233
9. RAZVOJ SPECIJALIZIRANOGA KORPUSA DIREKTIVNIH GOVORNIH ČINOVA.....	235
9.1. Prikaz sheme za označavanje direktivnih govornih činova.....	236
ZAKLJUČNA RIJEČ.....	240
POPIS PRILOGA.....	248
POPIS LITERATURE.....	249
POPIS TABLICA.....	270
POPIS SLIKA.....	273
POPIS GRAFOVA.....	273

UVODNA RIJEČ

Ova knjiga proizašla je iz našega zajedničkoga bavljenja pragmatičkim temama te preispitivanja mogućnosti koje pruža primjena jezičnih tehnologija pri proučavanju jezika u upotrebi. Povezivanje područja naših najužih znanstvenih interesa dovelo nas je do računalne pragmatike – mlade discipline usmjerene na izradu računalnih resursa i alata te njihovu primjenu za potrebe proučavanja raznih pragmatičkih fenomena. Među njima posebno značajno mjesto zauzimaju jezični korpusi. Njihovom se primjenom u pragmatici bavi korpusna pragmatika, koja se počinje razvijati krajem 20. stoljeća. Prije toga pragmatička su se istraživanja zasnivala ili na neovjerenoj jezičnoj građi ili na ovjerenoj jezičnoj građi maloga obima. Primjena korpusne analize u istraživanjima pragmatičkih fenomena predstavlja velik obrat u razvoju suvremene pragmatike, prije svega zbog toga što omogućava otkrivanje i proučavanje obrazaca jezične upotrebe koji kvalitativnim analizama „prolaze ispod radara”.

U prvome dijelu knjige nastojale smo ponuditi opći prikaz lingvističke pragmatike – prikazati područje njezina bavljenja, opisati njezin razvoj te predstaviti najvažnije istraživačke metode koje se primjenjuju u suvremenoj pragmatici. Jedan od središnjih ciljeva ove studije jest ukazati na prednosti, ali i ograničenja računalne i korpusne pragmatike. Teorijski prikaz opće pragmatike s posebnim osvrtom na računalnu i korpusnu pragmatiku u drugome je dijelu knjige popraćen primjerima korpusnopragmatičkih analiza pojedinih gramatičko-pragmatičkih pojava u hrvatskome i srpskome jeziku, kao i prikazom izrade specijaliziranoga korpusa govornih činova s pragmatičkom anotacijom.

*

U nastavku slijedi kratak prikaz sadržaja i strukturne organizacije knjige.

Knjiga je organizirana u dva dijela. Prvi, teorijski dio posvećen je općemu prikazu lingvističke pragmatike (Cjelina 1), pregledu njezina povijesnoga razvoja (Cjelina 2) te metodama prikupljanja i obrade jezične građe koje se primjenjuju u pragmatičkim istraživanjima (Cjelina 3). Posebna pažnja posvećena je prikazu računalne pragmatike i njezina odnosa s područjem obrade prirodnog jezika te predstavljanju korpusnopragmatičkoga pristupa jeziku u upotrebi (Cjelina 4). Drugi dio knjige posvećen je odnosu gramatike i (korpusne) pragmatike (Cjelina 5), a uključuje tri korpusnopragmatičke analize (Cjeline 6–8) te prikaz izrade specijaliziranoga korpusa govornih činova s pragmatičkom anotacijom (Cjelina 9).

(1) Prva cjelina knjige, pod naslovom *Lingvistička pragmatika: prikaz discipline, temeljni pojmovi, jezgrena pragmatička područja*, sadržava opći prikaz pragmatike – njezine definicije, područja bavljenja i istraživačkih ciljeva. Ova cjelina knjige sastoji se od triju poglavlja. Prvo poglavlje posvećeno je prikazu glavnih razlika između užega (angloameričkoga) i širega (europskoga) pristupa pragmatiki. Drugo poglavlje uključuje prikaz temeljnih pragmatičkih pojmova i osnovnih jedinica pragmatičke analize, dok je treće poglavlje posvećeno prikazu pojedinih jezgrenih područja pragmatike: referencijalnost i deiksa, implicitna značenja (implikatura i presupozicija), govorni činovi, konverzacijska analiza i uljudnost.

(2) U drugoj cjelini knjige pod naslovom *Lingvistička pragmatika: kratki pregled razvoja discipline* prikazan je razvojni put pragmatike od njezinih „službenih početaka”, koji se obično vezuju uz Charlesa Morrisa i predstavnike oksfordske škole filozofije običnoga jezika, sve do današnjih dana. Osim toga, raspravlja se o začecima i razvoju *pragmatičke misli* prije „službenih početaka” pragmatike te o razlozima zbog kojih jezik u upotrebi nije bio predmetom najužega lingvističkoga interesa sve do 70-ih godina 20. stoljeća.

(3) Treća cjelina knjige pod naslovom *Istraživačke metode u pragmatiki* posvećena je metodama prikupljanja i obrade jezičnih podataka koje se primjenjuju u pragmatičkim istraživanjima. Cjelina je podijeljena u četiri poglavlja. U prvome poglavlju predstavljene su jedinice pragmatičke analize. Drugo poglavlje uključuje prikaz različitih vrsta neeliciranih i eliciranih jezičnih podataka na kojima se mogu zasnivati pragmatička istraživanja, dok su u trećemu poglavlju predstavljene metode njihova prikupljanja i obrade. U završnome poglavlju slijedi kratka rasprava o etičkim načelima koja se odnose na prikupljanje i obradu jezičnih podataka.

(4) Četvrta cjelina knjige pod naslovom *Obrada prirodnog jezika, računalna pragmatika i korpusnopragmatički pristup jeziku u upotrebi* posvećena je računalnoj pragmatiki – mladoj disciplini koja se bavi teorijskim i praktičnim aspektima razvoja i primjene računalnih resursa i alata za potrebe proučavanja jezika u upotrebi. U prvome poglavlju predstavljeno je područje bavljenja obrade prirodnog jezika (OPJ) te je prikazan odnos između OPJ-a i (računalne) lingvistike. Drugo poglavlje posvećeno je prikazu računalne pragmatike – njezina razvoja, istraživačkih ciljeva i područja bavljenja. U prikazu je posebna pažnja posvećena dvama tematskim područjima računalne pragmatike koja su najuže vezana uz predmete istraživanja provedenih u okviru ove knjige: (1) jezičnim korpusima i korpusnopragmatičkome pristupu jeziku u upotrebi te (2) problemu interpretacije i generiranja govornih činova.

(5) Peta cjelina knjige pod naslovom *Gramatika i (korpusna) pragmatika* posvećena je gramatičkim kategorijama koje su izravno povezane s kontekstom jezične

upotrebe. Cjelina je organizirana u dva poglavlja. U prvome poglavlju raspravlja se o odnosu gramatike i pragmatike te se pobliže prikazuju neke od najistaknutijih pragmatičko-gramatičkih kategorija u hrvatskome i srpskome književnome jeziku. Drugo poglavlje posvećeno je preispitivanju mogućnosti koje pruža korpusnopragmatička metoda za potrebe istraživanja pragmatičkih obilježja i funkcija gramatičkih pojavnosti.

(6) Šesta cjelina knjige pod naslovom *Kategorija (ne)određenosti i pridjevski vid: korpusnopragmatička analiza* posvećena je kontrastivnoj korpusnoj analizi pragmatičkih funkcija i upotrebe određenih i neodređenih pridjeva kao potencijalnih markera (ne)određenosti u hrvatskome i srpskome jeziku. Korpusna analiza provedena je na nasumičnim uzorcima primjera određenih i neodređenih pridjeva iz mrežnih korpusa hrWaC i srWaC. Uzorci su prvo podvrgnuti kvalitativnoj analizi i pragmatičkoj anotaciji, a potom je provedena statistička analiza podataka, čemu je uslijedila interpretacija dobivenih rezultata. Istraživanje je provedeno s ciljem rasvjetljavanja odnosa između kategorija (ne)određenosti i pridjevskoga vida u suvremenome hrvatskome i srpskome jeziku.

(7) Sedma cjelina knjige pod naslovom *Pragmatičke funkcije i obilježja glagola u imperativu: korpusnopragmatička analiza* posvećena je korpusnoj analizi pragmatičkih funkcija, obilježja i upotrebe glagola u imperativu kao primarnoga gramatičkoga sredstva izražavanja semantičko-pragmatičke kategorije imperativnosti u hrvatskome i srpskome jeziku. Korpusna analiza provedena je na nasumičnim uzorcima primjera glagola u imperativu u drugome licu jednine i množine, generiranima iz mrežnih korpusa hrWaC i srWaC. Podaci su obrađeni i interpretirani na jednak način kao u istraživanju prikazanome u prethodnome poglavlju. Istraživanje je provedeno s primarnim ciljem utvrđivanja komunikacijskih funkcija koje glagoli u imperativu vrše u sklopu iskaza, kao i njihovih pragmatičkih obilježja.

(8) Osmo cjelina knjige pod naslovom *Načini i sredstva izražavanja direktivnosti: korpusnopragmatička analiza govornih činova* bavi se načinima i sredstvima izražavanja direktivnosti te njihovih pragmatičkih obilježja i funkcija u sklopu govornih činova. Za potrebe ovoga istraživanja izradili smo specijalizirani korpus direktivnih govornih činova s pragmatičkom anotacijom (*Korpus direktivnih govornih činova hrvatskoga jezika, DirKorp*). Govorni činovi prikupljeni su putem *online*-upitnika sa zadacima igranja uloga. Nakon kvalitativne analize govornih činova i njihove pragmatičke anotacije uslijedila je statistička obrada podataka i interpretacija dobivenih rezultata. Istraživanje je provedeno s ciljem utvrđivanja direktnih i indirektnih načina i sredstava izražavanja direktivnosti, njihovih pragmatičkih obilježja i funkcija te frekventnosti njihove upotrebe s obzirom na ne/formalnost komunikacijske situacije i ne/familijarnost odnosa među sugovornicima. Pritom je

posebna pažnja posvećena primjeni strategija uljudnosti s obzirom na okolnosti izvršavanja direktivnoga govornoga čina.

(9) U devetoj cjelini knjige pod naslovom *Razvoj specijaliziranoga korpusa direktivnih govornih činova* (DirKorp) prikazana su obilježja te izrada specijaliziranoga korpusa s pragmatičkom anotacijom, koji je razvijen za potrebe istraživanja predstavljenoga u Cjelini 8 ove knjige.

Zaključna, deseta cjelina knjige uključuje kratak pregled ciljeva ostvarenih u knjizi te sintezu zaključaka proizašlih iz provedenih istraživanja.

Ova knjiga primarno je namijenjena stručnjacima i studentima koje zanimaju suvremeni pristupi proučavanju jezika u upotrebi. Toplo se nadamo da će ovo izdanje pridonijeti daljnjemu razvoju (računalne i korpusne) pragmatike u hrvatskoj znanosti.

*

Od srca zahvaljujemo recenzentima knjige prof. dr. sc. Nives Mikelić Preradović i prof. emer. dr. sc. Ivi Pranjkoviću na vrijednim stručnim savjetima i sugestijama. Također zahvaljujemo Kristini Šekrst na pažljivome čitanju rukopisa i lekturi te Sanji Stojković što je uljepšala naslovnice ovoga izdanja svojim prepoznatljivim i uvijek sjajnim dizajnom. Posebno želimo zahvaliti kolegicama Lidiji Milković, Vanji Gradiški i Anji Ipša na sudjelovanju u istraživanjima u ulozi anotatorica, kao i studentima Filozofskoga fakulteta u Zagrebu koji su sudjelovali u anketi provedenoj za potrebe istraživanja direktivnih govornih činova. Na koncu, hvala našim najbližima na bezuvjetnoj podršci za vrijeme rada na ovoj knjizi.

PRAGMATIKA:
Područje bavljenja, razvoj discipline, istraživačke metode

1.

LINGVISTIČKA PRAGMATIKA: PRIKAZ DISCIPLINE, TEMELJNI POJMOVI, JEZGRENA PRAGMATIČKA PODRUČJA

Pragmatika je nužna ako želimo potpunije, dublje i jasnije razumjeti čovjekovo jezično ponašanje. (Mey 2001: 12)¹

Na pitanje što je to pragmatika nije moguće odgovoriti jedinstvenom općeprihvaćenom definicijom.² Razlog tomu prije svega leži u činjenici da se ova mlada lingvistička disciplina u posljednjih pola stoljeća usporedno razvija u okviru različitih tradicija i škola, koje se zasnivaju na drukčijim viđenjima predmeta, opsega i dosega, metodologije i ciljeva pragmatičkih istraživanja.

U suvremenim lingvističkim pojmovnicima, priručnicima i udžbenicima pragmatika se obično određuje kao lingvistička disciplina posvećena proučavanju upotrebe jezika u međuljudskoj komunikaciji, jezičnoga djelovanja kao vida (među)ljudske (inter)akcije i/ili kontekstualno uvjetovanoga jezičnoga značenja. Iako ovakve opće definicije okvirno određuju područje bavljenja pragmatičkih istraživanja, tumačenja ključnih pojmova na kojima se one zasnivaju uvelike variraju među pojedinim pragmatičkim školama. Osim neujednačenoga poimanja opsega područja bavljenja pragmatike, poseban izazov pri određivanju njezine definicije predstavlja njezino razgraničavanje u odnosu na druge lingvističke discipline (prvenstveno semantiku, ali i gramatiku, sociolingvistiku, analizu diskursa i dr.). O ovim problemima vođene su, te se i danas vode, brojne rasprave (v. npr. Levinson 1983 i Ariel 2010), a ponuđena su različita rješenja, koja se ugrubo mogu razdijeliti u dvije krajnosti. S jedne strane, radi postizanja preciznoga opisa područja kojim se bavi pragmatika te izbjegavanja preklapanja s drugim lingvističkim disciplinama, prednost se daje užim definicijama pragmatike koje obično uključuju popis njezinih jezgrenih područja bavljenja, kao što je to slučaj u ovome primjeru:

Pragmatika je sustavno proučavanje značenja uvjetovanoga ili zasnovanoga na jezičnoj upotrebi. Središnje teme pragmatičkih istraživanja uključuju implikaturu, presupoziciju, govorne činove i deiksu.³ (Huang 2006: 2)

¹ Sve citate koji su izvorno na engleskome jeziku na hrvatski su jezik prevele autorice knjige.

² O uzrocima, posljedicama i potencijalnim rješenjima ovoga problema bave se brojne metapragmatičke studije (v. npr. Givón 1989, Levinson 1983, Mey 2001, Bublitz i Norrick 2011).

³ Definicije i prikaz jezgrenih pragmatičkih područja navedenih u ovoj definiciji v. u Poglavlju 1.3.

S druge strane, takvo se usko određivanje okvira (a time i ograničavanje područja bavljenja) pragmatike smatra više štetnim nego korisnim u vremenu kada njezin status autonomne lingvističke discipline više nitko ne dovodi u pitanje:

Zašto su nam uopće potrebne strogo postavljene granice kada se pragmatika kontinuirano razvija i kada bi takve granice neprestano trebalo pomicati? (Mey 2001: 6)

Unatoč različitim tendencijama u teorijskome promišljanju i definiranju ove discipline, predstavnici užega i širega pristupa pragmatici uglavnom dijele mišljenje o tome koja tematska područja čine njezinu jezgru. O tome primjerice svjedoče udžbenici i monografije o pragmatici, koji, neovisno o tome jesu li njihovi autori skloni užemu ili širemu poimanju discipline, obuhvaćaju poglavlja o jezgrenim pragmatickim područjima koja navodi Huang (2006) u prethodno navedenoj definiciji. Razlike među njima uočljive su pak na planu ne/zastupljenosti drugih područja pragmatickih istraživanja, kao i teorijskih pristupa i istraživačkih metoda koje primjenjuju.

*

S obzirom na to da pragmatika doista jest disciplina koja se kontinuiranim razvojem neprestano mijenja (čime se ujedno mijenja i razumijevanje opsega njezina područja bavljenja i istraživačkih dometa), u ovome poglavlju nastojat ćemo prikazati njezina temeljna obilježja i ciljeve uzevši u obzir različite pragmaticke perspektive i tradicije. Ova cjelina knjige sastoji se od triju poglavlja. Prvo poglavlje posvećeno je prikazu glavnih razlika između užega (angloameričkoga) i širega (europskoga ili kontinentalnoga) pristupa pragmatici. Drugo poglavlje sadržava prikaz temeljnih pragmatickih pojmova i osnovnih jedinica pragmaticke analize, dok je treće poglavlje posvećeno predstavljanju jezgrenih pragmatickih područja: referencijalnost i deiksa, implicitna značenja (implikatura i presupozicija), govorni činovi, konverzacijska analiza i uljudnost.

1.1. Uži i širi pristup pragmatici

Sedamdesetih godina prošloga stoljeća pragmatika se počinje razvijati kao zasebna, samostalna lingvistička disciplina⁴ usmjerena na proučavanje jezika u upotrebi. Budući da su prije toga lingvistička istraživanja dominantno bila usmjerena na proučavanje jezika kao apstraktnoga homogenoga sustava, pragmaticka pitanja dugo su bila zanemarivana te su – Bar Hillelovim (1971) riječima – najčešće završavala u „pragmatickome košu za smeće”. Sredinom 20. stoljeća nastupa pragmaticki obrat prvo u filozofiji jezika, a ubrzo nakon toga i u lingvistici, stoga

⁴ Kratki pregled njezina povijesnoga razvoja v. u Cjelini 2.

lingvisti postupno počinju posezati za prethodno zanemarivanim pragmatičkim temama. Pojam *pragmatički obrat* podrazumijeva promicanje pragmatičkoga pristupa jeziku, odnosno „nadilaženje tumačenja jezika kao autonomnoga apstraktnoga sustava te uzimanje u obzir [pri njegovoj analizi] izvanjezičnih fenomena i uvjeta koji proizlaze iz konteksta konkretne situacije u kojoj se ostvaruje jezična upotreba” (Bublitz i Norrick 2011: 4). Dakle, općeprihvaćena je teza da temeljno polazište pragmatike kao lingvističke discipline predstavlja pragmatički pristup jeziku. Međutim, kada je riječ o definiranju njezina područja bavljenja te o njezinu statusu u sklopu znanosti o jeziku, nailazimo na različite (uže i šire) pristupe pragmatici.

1.1.1. Angloamerički vs. europski pristup pragmatici

Od samih početaka razvoja pragmatike utvrđena su dva, po mnogočemu različita, pristupa jeziku u upotrebi – angloamerički i europski (kontinentalni) (usp. npr. Jucker 2012). U sklopu angloameričke tradicije područje bavljenja pragmatike od samih je početaka mnogo uže definirano nego u sklopu europske tradicije. Promatrano iz perspektive užega pristupa pragmatici, ona se primarno bavi značenjem koje govornik intencionalno priopćava recipijentu te sredstvima i strategijama njegova prijenosa (Marmaridou 2011: 78). Drugim riječima, pragmatika se u užemu smislu bavi uvjetovanošću smisla iskaza kontekstom u kojemu se odvija komunikacijski čin (Bublitz i Norrick 2011: 3). Utoliko njezina jezgrena područja bavljenja predstavljaju deiksa i referencijalnost, implikatura, presupozicija i govorni činovi – fenomeni koje povezuje zajedničko obilježje kodiranja informacija iz izvanjezične stvarnosti u pojedine jezične elemente iskaza, odnosno u iskaz u cjelini.

Nadalje, u sklopu angloameričkoga pristupa pragmatici se pridaje status jedne od temeljnih lingvističkih disciplina, odnosno komponenti teorije jezika zajedno s fonologijom, morfologijom, sintaksom i semantikom. Takav status podrazumijeva jasnu razgraničenost pragmatike od ostalih navedenih disciplina, što zahtijeva precizno definiranje područja njezina bavljenja te utvrđivanje njezinih istraživačkih metoda (usp. Mey 2001: 6–8). Upravo iz toga razloga predstavnici užega pristupa pragmatici skloni su definicijama discipline koje se zasnivaju na popisu jezgrenih pragmatičkih područja. Tumačenje pragmatike kao jedne od temeljnih lingvističkih disciplina podrazumijeva njezinu nadređenost granama primijenjene lingvistike.

U sklopu europske tradicije pragmatici se pripisuje mnogo šire područje bavljenja nego u angloameričkoj pragmatičkoj tradiciji. Pragmatika promatrana u širem smislu usmjerena je na proučavanje svih aspekata jezičnoga ponašanja, bez ikakvih unaprijed zadanih ograničenja – od obrazaca jezičnoga djelovanja, jezičnih funkcija, inferencija, komunikacijskih principa, okvira znanja, stavova i uvjerenja sudionika

komunikacijskoga čina do načela organizacije diskursa (usp. Bublitz i Norrick 2011). Dakle, za razliku od angloameričkoga pristupa – koji strogo definira predmete bavljenja pragmatike kao jedne od temeljnih lingvističkih disciplina – u sklopu europskoga pristupa pragmatika se određuje znatno šire i „labavije”. Prije svega, u europskoj tradiciji pragmatiki se ne pridaje status zasebne lingvističke discipline, već se određuje kao specifična *perspektiva* proučavanja jezika – nov i svjež način pristupanja jeziku, koji je okrenut proučavanju njegove upotrebe (Levinson 1983: 33). Drugim riječima, pragmatika u okviru europske tradicije ne predstavlja disciplinu s unaprijed zadanim predmetima znanstvenoga interesa, već oni proizlaze iz specifične perspektive pristupanja jeziku u upotrebi. Utoliko, pragmatika nije jasno razgraničena od drugih lingvističkih disciplina, kao ni od drugih humanističkih i društvenih znanosti, u čemu predstavnici angloameričke pragmatičke tradicije nalaze najveći nedostatak europskoga pristupa pragmatiki. S druge strane, predstavnici europske pragmatičke tradicije angloameričkome pristupu pragmatiki zamjeraju zanemarivanje širega društvenoga konteksta verbalne komunikacije (usp. Jucker 2008: 501–503).

Svođenje pragmatike isključivo na jezične pojavnosti nije prihvatljivo onima koji žele proučavati jezičnu upotrebu u cijelosti [...]. Takozvani izvanjezični faktori mogu se isključiti iz pragmatičkih istraživanja jedino pod cijenu zanemarivanja instancije korisnika jezika. Istinsko pragmatičko razmatranje jezične upotrebe trebalo bi uključivati sudionike komunikacijskoga čina i društveni kontekst njegove realizacije. (Mey 2001: 6)

1.1.2. Mikropragmatički vs. makropragmatički pristup

Pragmatička istraživanja fenomena koji pripadaju jezgrenim pragmatičkim područjima nekada se kategoriziraju kao *mikropragmatička* jer su primarno usmjerena na proučavanje pragmatičkih fenomena na razini iskaza (Cap 2011: 54).⁵ Pojam *makropragmatika* odnosi se pak na pragmatiku jedinica jezične upotrebe viših razina, koja je usmjerena na proučavanje raznih aspekata međuljudske interakcije (Mey 1998: 728). Pritom valja istaknuti da mikropragmatika i makropragmatika ne predstavljaju jasno razgraničene i odijeljene pragmatičke pristupe, već je riječ o komplementarnim aspektima pragmatike koji se međusobno „prizivaju” (Cap 2011: 54).⁶

⁵ Iskaz se u najkraćim crtama definira kao rečenica „uronjena” u kontekst u kojemu se ostvaruje. Više o temeljnim jedinicama pragmatičke analize v. u Poglavlju 1.2.

⁶ Ovi pojmovi ponekad se koriste u svrhu razgraničavanja jezgrenih pragmatičkih područja od ostalih područja koja im se pridružuju u sklopu širega pristupa pragmatiki (npr. Mey 2001).

Shodno Capu (ibid.), kontekst predstavlja ključan koncept za razgraničavanje mikropragmatike i makropragmatike: dok se u okviru mikropragmatičkih analiza kontekst poima kao *statičan* zbir lingvistički relevantnih fizičkih, društvenih i interakcijskih aspekata situacije u kojoj je upotrijebljen iskaz, kontekst u okviru makropragmatičkih analiza poima se kao *dinamičan* koncept, u čijemu uspostavljanju aktivno sudjeluju sudionici komunikacijskoga čina. Dakako, na pitanje što točno predstavlja pragmatički relevantne okolnosti odvijanja komunikacijskoga čina ne postoji jednoznačan odgovor jer on uvelike ovisi o pristupu, ciljevima i predmetu pojedinih istraživanja.

1.1.3. Pragmalingvistički vs. sociopragmatički pristup

Pojmovi *pragmalingvistika* i *sociopragmatika* (*socijalna pragmatika*) nastali su nezavisno jedan od drugoga, a njihove definicije variraju u okviru različitih pragmatičkih teorija. Tumačenje pragmalingvistike i sociopragmatike kao pragmatičkih pristupa suprotnoga predznaka uvode Thomas (1981, 1983) i Leech (1983). Takva „podvojenost” pragmatike, shodno autorima, rezultat je dihotomnoga pristupanja jeziku u upotrebi – s jedne strane kao komunikacijskomu sustavu, a s druge strane kao domeni djelovanja koja odražava i/ili konstituira društvene odnose u određenoj kulturnoj zajednici (Marmaridou 2011: 86).

Shodno Leechu (1983) pragmalingvistika predstavlja lingvističku „stranu” pragmatike, a sociopragmatika društvu. Pragmalingvistika se primarno bavi jezičnim sredstvima i načinima de/kodiranja poruke koja se prenosi iskazom. Zbog svoje usmjerenosti na odnos između jezičnih formi i smisla iskaza, pragmalingvistika je bliska gramatici pojedinih jezika (usp. Timpe Laughlin, Wain i Schmidgall 2015). Sociopragmatika se, s druge strane, primarno bavi načelima i konvencijama situacijski, kulturno i društveno prihvatljive jezične upotrebe (ibid.) te je stoga bliska granama lingvistike usmjerenim na proučavanje odnosa jezika, kulture i društva (npr. sociolingvistici i lingvističkoj antropologiji). Ipak, unatoč navedenim razlikama, valja istaknuti da pragmalingvistika i sociopragmatika prvenstveno predstavljaju različite tendencije u suvremenoj pragmatiki, koje niti su jasno razgraničene niti su međusobno isključive, već predstavljaju „krajnje točke istoga kontinuuma” (Marmaridou 2011: 77).

1.2. Temeljni pragmatički pojmovi

Ovo poglavlje obuhvaća prikaz: (1) glavnih obilježja komunikacijskoga procesa te komunikacijskoga principa na kojemu se zasniva jezična upotreba; (2) temeljnih

jedinica pragmatičke analize i (3) kontekstualnih čimbenika koji se uzimaju u obzir uslijed pragmatičke analize.

1.2.1. Jezična upotreba kao komunikacijski proces

Komunikacija je složen proces, koji se u okviru različitih teorijskih modela tumači i reprezentira na različite načine.⁷ Neovisno o njihovim specifičnostima, komunikacijski modeli uključuju sljedeće zajedničke elemente: sudionike komunikacijskoga čina, poruku, kodiranje i dekodiranje poruke te komunikacijski kanal. U narednome odlomku slijedi njihov kratak prikaz prema Jonesu (2012).

Sudionici komunikacijskoga čina pošiljatelj su i primatelj poruke, koja može uključivati verbalni i/ili neverbalni sadržaj. S obzirom na to da se pragmatika bavi jezikom u upotrebi, pragmatička analiza uzima u obzir sve ključne elemente komunikacijskoga procesa. Svaki čin verbalne komunikacije uključuje dva ili više sudionika koji su u ulozi govornika i/ili slušatelja. Dok se u nekim slučajevima te uloge međusobno izmjenjuju (razgovor), u drugima su više ili manje fiksno zadane (npr. javni govor). Kodiranje i dekodiranje kognitivni su procesi koji sudionicima komunikacijskoga čina omogućuju odašiljanje, primanje i razumijevanje poruke. Uslijed verbalne komunikacije kodiranje podrazumijeva proces pretvaranja misli u jezični kod, dok dekodiranje podrazumijeva pretvaranje jezičnoga koda u misli. Komunikacija se može odvijati putem različitih senzornih kanala, a najčešće se ostvaruje putem vizualnoga i zvučnoga kanala. Uspješnost komunikacije može narušiti šum (fizički, uzrokovan primjerice pozadinskom bukom ili semantički, uzrokovan primjerice nerazumijevanjem neke riječi). Dok se u okviru ranijih teorija komunikacija tumačila kao linearan i jednosmjernan proces (transmisijski model), u okviru novijih pristupa ona se počinje tumačiti kao dvosmjernan proces „u kojemu sudionici izmjenjuju uloge govornika i sugovornika te generiraju značenje odašiljanjem poruka i primanjem povratne informacije u sklopu fizičkoga i psihološkoga konteksta” komunikacije (interakcijski model) (Schramm 1997; Jones 2013). Novu, još širu perspektivu donosi transakcijski model, prema kojemu:

[...] ljudi ne komuniciraju samo zato da bi razmijenili poruke – oni komuniciraju da bi izgradili odnose, ostvarili interkulture veze, stvorili sliku o sebi te s drugima oformili zajednice. Ukratko, ljudi ne komuniciraju o svojoj stvarnosti – oni komunicirajući konstruiraju stvarnost. (Jones 2013)

Razvojem i usložnjavanjem komunikacijskih modela, uzajamni odnos među sudionicima komunikacije i kontekstualni čimbenici koji je određuju zadobivaju status sastavnih elemenata komunikacijskoga procesa. Time tumačenje komunikacijskoga

⁷ Više o semantičkim i pragmatičkim modelima komunikacije v. npr. u Rigotti i Greco (2009).

procesa poprima društvenu (za pragmatiku neophodnu) dimenziju, kojoj se razvojem kognitivističkih komunikacijskih modela pridružuje i psihološka dimenzija (ibid.).

Promatrano iz pragmatičke perspektive, ljudi se služe jezikom ne bi li uspostavili/ostvarili komunikaciju s drugima. Komunikacijska namjera polazište je svih oblika jezičnoga ponašanja te središnja premisa svakoga istraživanja jezične upotrebe (Mey 2001: 68–69). Uspješna komunikacija zasniva se na kooperativnosti njezinih sudionika te na relevantnosti komunikacijskoga čina (Kecskés 2009: 109). U tome smislu razgovor se tumači kao svrhovit susret koji podrazumijeva da se njegovi sudionici ponašaju racionalno i suradljivo te da djeluju u smjeru postizanja zajedničkoga komunikacijskoga cilja (Fetzer 2011: 37). Iz navedenih razloga komunikacijska namjera te načela racionalnosti, kooperativnosti i relevantnosti predstavljaju središnje pragmatičke koncepte na kojima se zasnivaju brojne suvremene pragmatičke teorije.⁸

1.2.2. Jedinice pragmatičke analize

Budući da se pragmatika bavi jezikom u upotrebi, iskaz je temeljna jedinica pragmatičke analize. Iskaz je segment jezične upotrebe, tj. „konkretan proizvod govorenja (ili pisanja)”, koji se može sastojati od rečenice, njezina segmenta ili niza rečenica upotrijebljenih od strane govornika u određenome kontekstu (Mišković-Luković 2015: 27). Dok je rečenica uopćena, apstraktna/potencijalna jezična jedinica, iskaz je stvarna komunikativna jedinica upotrijebljena u kontekstu čina komunikacije (Silić i Pranjković 2007: 278). Iako se iskaz obično definira kao rečenica uparena s kontekstom u kojemu je upotrijebljena, odnos između iskaza i pripadajuće rečenice može biti „zamućen” (npr. ako je iskaz eliptičan) (Levison 1983: 18–19).

Značenje rečenice i značenje (smisao) iskaza nisu istovjetni pojmovi. Rečenično značenje (jednako kao i značenje riječi i sintagmi) pripada sferi jezika – ono je uopćeno i apstraktno, nezavisno od konteksta jezične upotrebe te pretpostavlja različite mogućnosti realizacije (ibid.). Smisao iskaza, koji se još naziva i govornikovim ili kontekstualnim značenjem, odnosi se na one aspekte značenja koje govornik nastoji prenijeti slušatelju/sugovorniku u određenome kontekstu (Mišković-Luković 2015: 27). Dakle, smisao iskaza uvjetovan je govornikovom komunikacijskom namjerom da slušatelju prenese određeni sadržaj, koja se ostvaruje ako je slušatelj uspješan u njezinu prepoznavanju (Haugh i Jszczolt 2012: 96). Iskazi posredstvom kojih govornik nastoji izvršiti neku radnju (djelovati na

⁸ O svim navedenim pojmovima v. više u nastavku poglavlja.

izvanjezičnu stvarnost, odnosno na postupke, stavove i osjećaje slušatelja) nazivaju se govornim (performativnim) činovima.⁹

Dok je rečenično značenje predmet semantičke analize, smisao iskaza predmet je pragmatičke analize. Rečenično značenje (doslovno značenje iskaza) i smisao iskaza mogu uvelike odudarati, no u nekim slučajevima mogu biti i potpuno podudarni (Levinson 1983: 19).¹⁰ Uzmimo kao primjer iskaz *Vrijeme je prekrasno*. U slučaju da govornik svojim iskazom namjerava iznijeti tvrdnju da je vrijeme prekrasno, značenje rečenice (doslovno značenje iskaza) podudarno je sa smislom iskaza. Međutim, ako je govornikova komunikacijska namjera slušatelju prenijeti ironičan komentar o ružnome vremenu, smisao iskaza odudara od rečeničnoga značenja.¹¹

Uz rečenično značenje i smisao iskaza usko je povezan i logički pojam *propozicija*, koji se odnosi na značenje deklarativne rečenice kojom se izražava neka tvrdnja o stanju stvari, a koja se može ocijeniti kao istinita ili neistinita (Mišković-Luković 2015: 27). Propozicija sama po sebi nije jezični izraz, a može biti iskazana različitim jezičnim sredstvima. Različitim rečenicama na istome ili različitome jeziku mogu se iskazati iste propozicije (Primjer 1a), dok se istom rečenicom mogu iskazati različite propozicije (Primjer 1b). Ne iskazuju se svim rečenicama propozicije (Primjeru 1c), ali zato se sve propozicije mogu iskazati rečenicom (Tantray 2016: 20–21).

Primjer 1

(a) Kiši. / Pada kiša. / It's raining.

(b) On šeta. [moguće propozicije: osoba X šeta; osoba Y šeta itd.]

(c) Koliko je sati? [upitnom rečenicom ne iznosi se propozicija]

Iskazi su izgrađeni od manjih strukturnih jedinica, koje također predstavljaju predmet pragmatičke analize. Riječ je o sastavnicama iskaza čija je upotreba kontekstualno uvjetovana te koje povezuju iskaz sa situacijom u kojoj se odvija komunikacija (Jucker 2018: 8–9). Među pragmatičke mikrojedinice ubrajaju se primjerice deiktički izrazi, modalni izrazi, performativni glagoli i dr. U ovu kategoriju uvrštavaju se i neverbalna sredstva poput pauza, uzdaha, tona glasa, gesta, mimike, posture tijela i sl. (ibid.). Budući da se iskazi ostvaruju u kontekstu govornoga događaja, pragmatička analiza može biti usmjerena na veće strukturne jedinice poput sekvencija razgovora ili cjelovitoga diskursa, koji se u neutralnome smislu definira kao *strukturirani slijed iskaza* (ibid. 10).

⁹ V. Poglavlje 1.3.3. posvećeno govornim činovima.

¹⁰ Slučajevi kada je značenje rečenice jednako smislu iskaza predstavljaju poteškoću pri razgraničavanju semantičke i pragmatičke analize.

¹¹ O mehanizmima de/kodiranja implicitnih značenja u iskazu v. Poglavlje 1.3.2.

1.2.3. Ko(n)tekst

Budući da se pragmatika bavi načinima i sredstvima jezične upotrebe (koja se ostvaruje u autentičnim komunikacijskim situacijama) te kontekstualno uvjetovanim značenjem, kontekst predstavlja jedan od ključnih elemenata pragmatičke analize (Bublitz i Norrick 2011: 1; Fetzer 2011: 24). U okviru različitih teorijskih pristupa kontekst se definira na različite načine. Dok se u nekim teorijama tumači kao statičan koncept, u drugima se konceptualizira kao dinamičan konstrukt koji se uspostavlja uslijed interakcije. Shodno tome, kontekstu se može pristupiti kao vanjskome faktoru koji utječe na iskaz ili kao njegovoj (unutrašnjoj) sastavnici (Fetzer 2011: 34–35). U svakome slučaju, pragmatička analiza ne uzima u obzir sve elemente konteksta u kojemu se ostvaruje komunikacijski čin, već uključuje one elemente koji su relevantni za produkciju i interpretaciju iskaza (Levinson 1983: 22; Van Dijk 1976). Kontekstualne informacije relevantne za pragmatičku analizu varirat će ovisno o predmetu istraživanja, no općenito se može kazati da pragmatička analiza od istraživača zahtijeva da uzme u obzir društveni i psihološki svijet u kojemu se odvija komunikacijski čin (Ochs 1979; Levinson 1983).

Kontekst je višeslojan konstrukt koji uključuje razne vrste informacija. U tome smislu dijeli se na više podvrsta: jezični kontekst ili *kotekst* (jezična okolina u kojoj se ostvaruje iskaz); društveni kontekst (fizičke okolnosti, sudionici komunikacije te društveno uvjetovani čimbenici jezične upotrebe); kognitivni kontekst („psihološki svijet” sudionika komunikacije) (Fetzer 2011: 34–36).

Jezični kontekst koji se uzima u obzir uslijed pragmatičke analize može varirati opsegom (od okolnih iskaza do cjelovitoga diskursa). U društveni kontekst ubrajaju se informacije o mjestu i vremenu u kojemu se ostvaruje komunikacijski čin te o identitetu, ulogama i društvenome statusu njegovih sudionika (ibid.). Društveni kontekst također podrazumijeva društvene vrijednosti i norme koje sudionici primjenjuju uslijed komunikacije. Njihova primjena očituje se primjerice u izboru odgovarajućega jezičnoga registra i funkcionalnoga stila s obzirom na ne/formalnost situacije, komunikacijski kanal i temu razgovora (Lyons: 1977: 574). Kognitivni kontekst podrazumijeva reprezentacije, metareprezentacije, pretpostavke i činjenično znanje pojedinih sudionika komunikacije, kao i zajedničko znanje i pretpostavke koje međusobno dijele (eng. *common ground*):

Kada razgovaraju, ljudi mnogo toga uzimaju zdravo za gotovo. Računaju na to da govore istim jezikom te da dijele znanje o kulturnim činjenicama, aktualnim događanjima i lokalnoj geografiji. Ako se poznaju, računaju na to da dijele informacije iz prethodnih razgovora i zajedničkih iskustava. Ako razgovaraju licem u lice, računaju na to da dijele znanje o situaciji u kojoj se nalaze.

Zajedničko znanje ukupnost je informacija za koje ljudi pretpostavljaju da ih dijele. (Clark 2009: 116)

O načinima i sredstvima de/kodiranja kontekstualnih informacija u iskaz/diskurs te utjecaju kontekstualnih čimbenika na komunikacijski čin bit će više riječi u narednim poglavljima posvećenim pojedinim jezgrenim područjima pragmatike.

1.3. Jezgrena područja pragmatike

Ovo poglavlje obuhvaća prikaz pojedinih jezgrenih područja pragmatike, koja se izvorno razvijaju u okviru filozofije jezika, a odnose se na različite aspekte kontekstualne uvjetovanosti smisla iskaza¹²: (1) referencijalnost i deiksa; (2) implicitna značenja (implikatura i presupozicija) te (3) govorni činovi. U nastavku slijedi prikaz temeljnih postavki (4) konverzacijske analize i (5) teorije uljudnosti – jezgrenih pragmatičkih područja koja se u temelje pragmatike „ugrađuju” naknadno, a svoje korijene povlače iz društvenih znanosti.¹³

1.3.1. Riječ – referent – ko(n)tekst

Riječi same po sebi ne upućuju ni na što – to čini govornik. (Yule 1996: 17)

Referencijalnost i deiksa pragmatički su fenomeni koji se odnose na kodiranje informacija iz izvanjezične stvarnosti u jezičnu (gramatičku i/ili leksičku) strukturu iskaza. Oba pojma odnose se na relacije koje se uspostavljaju između riječi i pojava iz izvanjezične stvarnosti. Dok se referencijalnost odnosi na relaciju između jezičnoga znaka i referenta (konkretnoga ili apstraktnoga objekta iz izvanjezične stvarnosti) na koji se govornik referira u iskazu, deiksa se odnosi na upućivanje na situacijske postavke odvijanja komunikacijskoga čina. Prvi dio ovoga poglavlja posvećen je referencijalnosti, a drugi deiksi – njihovoj definiciji, temeljnim obilježjima, funkcijama i vrstama.

¹² Smisao iskaza ili govornikovo značenje sastoji se od onoga što govornik eksplicitno iskazuje (semantički dio iskaza) i onoga što govornik implicira (pragmatički dio iskaza) (Mišković-Luković 2015: 27, 35).

¹³ Više o njihovu povijesnome razvoju v. u Cjelini 2.

1.3.1.1. Referencijalnost

Referencijalnost¹⁴ je svojstvo jezičnih znakova koje govorniku omogućava da se uslijed jezične upotrebe referira na realne pojave iz izvanjezične stvarnosti. Jezične jedinice koje se u iskazu mogu referencijalno upotrijebiti, odnosno kojima govornik može upućivati na konkretan referent iz izvanjezične stvarnosti, vlastita su imena, opće imenice i neke imeničke zamjenice (Yule 1996: 17). Tako se u Primjeru 2a govornik u svojem iskazu upotrebom vlastita imena referira na konkretnu osobu i na konkretan grad. U Primjeru 2b na osobu se referira općom imenicom, a u primjeru 2c imeničkom zamjenicom.

Primjer 2

- (a) David Bowie rođen je u Londonu.
- (b) Pjevač [David Bowie] je rođen u Londonu.
- (c) On [David Bowie] je rođen u Londonu.

Dakle, referencijalnost je svojstvo imenskoga izraza „[...] da može izdvojiti neki realan predmet (konkretan ili apstraktan, elementaran ili složen) iz klase kojoj pripada i od ostalog dela stvarnosti” (Piper et al., 2005: 915).¹⁵ Referencijalna upotreba imenskih izraza u iskazu utoliko se može tumačiti kao „čin u kojemu govornik koristi [referencijalna] jezična sredstva ne bi li slušatelju omogućio da nešto identificira” (Yule 1996: 17).

Imenski izrazi u iskazu mogu biti upotrijebljeni i nereferecijalno (tzv. atributivna funkcija) – u situacijama kada govornik ne upućuje ni na jedan konkretan referent, već imenskim izrazom označava cijelu kategoriju pojmova ili njezina svojstva (Givón 1978: 293–294) (Primjer 3).

Primjer 3

Nikada nisam imao dobre zvučnike.

Obilježja referencijalnosti imenskih izraza variraju s obzirom na brojne čimbenike, kao što su primjerice konkretnost/apstraktnost referenta ili opseg zajedničkoga referentnoga skupa¹⁶. S obzirom na usmjerenost pragmatike na instancije sudionika

¹⁴ Referencijalnošću smo se detaljnije bavili u studiji Karlič (2017). U ovome poglavlju slijedi sažet prikaz njezine definicije i temeljnih obilježja u skladu s navedenom studijom.

¹⁵ Detaljniji prikaz obilježja i tipova referencijalnosti v. u Karlič (2017).

¹⁶ Pojam *zajednički referentni skup* odnosi se na jedan ili više referenata na koji se neki imenski izraz može odnositi u kontekstu iznošenja konkretnoga iskaza. Opseg referentnoga skupa uvjetovan je semantičkim svojstvima imenskoga izraza, situacijom u kojoj se odvija komunikacijski čin te zajedničkim znanjem koje dijele govornik i slušatelj. Više o ovome pojmu v. u Karlič (2017).

komunikacijskoga čina, jedan od ključnih kriterija pri kategorizaciji referencijalnih imenskih izraza predstavlja poznatost identiteta referenta govorniku (specificiranost) i slušatelju (poznatost). Poznatost referenta sudionicima komunikacijskoga čina može biti situacijska (na temelju informacija iz okoline u kojoj se odvija komunikacija) ili tekstualna (na temelju informacija iz prethodnoga ili nadolazećega diskursa).

Primjer 4

(a) Dodaj mi **to** [šalicu].

(b) Kupio sam novi auto. Vozim **ga** [auto] svaki dan.

(c) Zaljubio sam se u **njega** [govornikov pas] na prvi pogled. Moj pas je neodoljiv.

U primjeru 4a referent pokazne zamjenice *to* neposredno je poznat govorniku i slušatelju iz fizičke okoline u kojoj se odvija komunikacijski čin. Ako se, primjerice, na mjestu odvijanja komunikacijskoga čina nalazi više šalica kao potencijalnih referenata, govornik treba upotrijebiti dodatna verbalna ili neverbalna sredstva kako bi slušatelju omogućio identifikaciju odgovarajućega referenta (npr. svoj će iskaz popratiti pokretom ruke usmjerene prema šalici na koju misli). U primjeru 4b govornik prvi put u diskurs uvodi referent imenice *auto*, stoga je njegov identitet slušatelju prethodno nepoznat. Kada drugi put upućuje na njega ličnom zamjenicom *on* u akuzativu, slušatelju je referent poznat iz prethodnoga diskursa (leksemi *auto* i *on* međusobno su *koreferencijalni* jer upućuju na isti referent). Riječ je, dakle, o tekstualnoj, a ne situacijskoj poznatosti referenta. Budući da je u slučaju zamjenica *on* upotrijebljena koreferencijalno s imenicom *auto* iz prethodnoga diskursa, riječ je o anafori. U primjeru 4c identitet referenta lične imeničke zamjenice *on* u akuzativu otkriva se naknadno, stoga je riječ o katafori.

Referent imenskoga izraza slušatelju može biti prethodno nepoznat ako ga govornik prvi put uvodi u diskurs (kao npr. referent imenice *auto* u iskazu *Kupio sam novi auto* u Primjeru 4b). Ako je slušatelju referent imenskoga izraza poznat, njegova poznatost može biti neposredna ili posredna. U slučaju posredne poznatosti slušatelj prepoznaje referent imenskoga izraza izvođenjem zaključaka na temelju kontekstualnih informacija, svojega općega znanja te zajedničkoga znanja koje dijeli s govornikom. Tako je u Primjeru 5 identitet referenta imenskoga izraza *rep* slušatelju posredno poznat posredstvom referenta imenskoga izraza *pas*. S obzirom na općepoznatu činjenicu da psi imaju rep, uvođenjem referenta imenice *pas* u diskurs implicitno je uveden i referent *rep*, što slušatelju omogućava njegovu (posrednu) identifikaciju.

Primjer 5

Moj pas je neodoljiv. Stalno maše **repom** [dio tijela spomenutoga psa].

Referencijalna upotreba imenskoga izraza podrazumijeva složen pragmatički proces u kojemu govornik koristi odgovarajuća jezična sredstva kojima upućuje na određeni entitet iz izvanjezične stvarnosti. Govornik pritom računa na slušateljevu suradljivost i mogućnost da interpretira iskaz u skladu s njegovom komunikacijskom namjerom. S obzirom na to da je referencijalnost svojstvo jezičnih jedinica čije se komunikacijske funkcije i prijenos ostvaruju uslijed jezične upotrebe, ona predstavlja jedno od jezgrenih pragmatičkih područja.¹⁷

1.3.1.2. Deiksa¹⁸

Deiksa je najizravniji vid odražavanja odnosa između jezika i konteksta.
(Levinson 1983: 53)

Deiksa ili „upućivanje jezikom” (Yule 1996: 9) pragmatički je pojam koji se odnosi na relaciju između jezika i okolnosti u kojima se odvija komunikacijski čin. Deiksa podrazumijeva načine i sredstva kodiranja kontekstualnih informacija u jezičnu strukturu iskaza – kako na leksičkoj tako i na gramatičkoj razini. Deiktični su oni izrazi čije se značenje uspostavlja u kontekstu iznošenja iskaza. Da bi razumijevanje deiktičnih izraza u iskazu bilo moguće, njegov recipijent treba biti upoznat s okolnostima u kojima ga je govornik iznio.

Primjer 6

- (a) Ti i ja se vidimo ovdje večeras.
- (b) **Ovdje** se analiziraju primjeri deikse.

Promotrimo iskaz naveden u Primjeru 6a. Lične zamjenice *ti* i *ja* (zajedno s glagolom *vidjeti se* u prvome licu množine) odnose se na govornika i sugovornika kojemu je upućen iskaz. Ako nije poznat identitet sudionika komunikacijskoga čina, nije moguće identificirati referente na koje se upućuje u iskazu. Osim upućivanja na sugovornika, govornik upotrebom lične zamjenice *ti* kodira i informaciju o njihovu društvenome odnosu ($\neq Vi$). Nadalje, značenje mjesnoga priloga *ovdje* te vremenskoga priloga *večeras* nije moguće utvrditi ako su lokacija i vrijeme iznošenja iskaza nepoznati. Osim na spaciotemporalnu pozicioniranost govornika i sugovornika prilikom iznošenja iskaza, deiktici mogu upućivati i na njihovu pozicioniranost u diskursu. Tako u primjeru Primjer 6b autorice ove knjige upućuju na lokaciju u diskursu (točnije na ovo poglavlje).

¹⁷ U nekim se pragmatičkim udžbenicima kao posebno tematsko područje izdvaja kategorija (ne)određenosti, koja je izravno povezana s fenomenom referencijalnosti.

¹⁸ Prikaz deikse koji slijedi prerađena je verzija pojedinih segmenata članka Bago i Karlić (2020).

Iz navedenih primjera vidljivo je da se deiktivima kodiraju različite vrste situacijski uvjetovanih postavki komunikacijskoga čina, koje Fillmore (1975) razvrstava u pet kategorija: (1) identitet sudionikā komunikacijskoga čina, (2) lokacija iznošenja iskaza, (3) vrijeme iznošenja iskaza, (4) društveni status sudionikā komunikacijskoga čina i njihov međusobni odnos te (5) njihova pozicioniranost u diskursu. U skladu s ovom klasifikacijom deiksa se dijeli na pet vrsta: personalnu, mjesnu, vremensku, socijalnu (Primjer 6a) i diskursnu (Primjer 6b).

Deiksa je jezični fenomen ukorijenjen u ljudskome tjelesnome iskustvu (Diessel 2012: 2). Prema teoriji uma jedan od glavnih preduvjeta za razvoj verbalne komunikacije čovjekova je sposobnost da se postavi u tuđu perspektivu, koja se odražava u jezičnoj upotrebi (usp. Tomasello 2006). Ta je sposobnost presudna za ovladavanje deiksom jer su deiktični izrazi „usidreni” u specifične točke komunikacijskoga čina. Sidrište ili centar „koordinatnoga sustava” deikse u prototipnim slučajevima predstavlja govornik, njegova lokacija te vrijeme iznošenja iskaza (Levinson 1983: 63–64). U nekim slučajevima deiktički centar (točka gledišta) može biti pomaknut (*deiktička projekcija*) na drugu, stvarnu ili fiktivnu osobu (Lyons 1977: 579). Dvije su vrste upotrebe deiktičnih izraza – simbolička i gestovna (Fillmore 1975: 40). Dok je za razumijevanje simbolične deikse dovoljno poznavati prostorne i vremenske odrednice iskaza (Primjer 7a), gestovna je deiksa obavezno popraćena neverbalnim signalom poput pokreta rukom, glavom ili pogledom (Primjer 7b).

Primjer 7

- (a) **Ovdje** je hladno.
- (b) Natoči mi **ovoliko** vina.

Deiktivi su izrazi s „ugrađenim kontekstnim elementima”, koji mogu biti specificirani aspektima situacijskoga i diskursnoga konteksta (Levinson 2004: 14). U slučajevima kada upućuju na referent poznat iz diskursa (Primjer 8a), njihova upotreba nije deiktička, već koreferencijalna. S druge strane, nedeiktični izrazi mogu biti u deiktičkoj upotrebi ako su modificirani/determinirani nekim deiktičnim jezičnim sredstvom (Primjer 8b). Iako imenica *jutro* sama po sebi nije deiktična, u sintagmi s pokaznom zamjenicom *ovo* poprima to svojstvo.

Primjer 8

- (a) Stigli su na Vis. **Ondje** je jako lijepo.
- (b) Vidjeli smo se **ovoga jutra**.

Personalna deiksa podrazumijeva jezično kodiranje uloga sudionikā u komunikacijskome činu, a najčešća sredstva njezina izražavanja lične su zamjenice i

njima odgovarajući glagolski oblici. Prvo lice podrazumijeva gramatikalizaciju govornikove autoreferencije, drugo lice govornikovo referiranje na jednoga ili više sugovornika kojima se obraća, a treće lice govornikovo referiranje na osobe koje ne sudjeluju izravno u govornome događaju (Levinson 1983: 68). Iako se u pragmatičkoj literaturi često navodi da je glavna funkcija personalne deikse identificiranje sudionika govornoga događaja, Diessel (2012: 8) ističe da personalni deiktici najčešće služe autoreferiranju ili isticanju govornikove uloge u iskazu.

U mnogim jezicima personalni su deiktici ujedno i markeri društvenoga statusa i odnosa među sudionicima komunikacijskoga čina. Tako se u nekim jezicima razlikuju lične zamjenice kojima govornik oslovljava svojega sugovornika s obzirom na čimbenik bliskosti/distanciranosti (obraćanje na *ti/Vi* u slavenskim jezicima).¹⁹ Njihov je izbor uvjetovan nizom čimbenika: tema razgovora, društveni kontekst, dob i spol sudionika razgovora, njihovi srodstveni odnosi, pripadnost zajedničkoj dijalektalnoj ili društvenoj grupi, politički ili pravni autoritet jednoga od sudionika razgovora te emocionalna solidarnost među sugovornicima (usp. Freidrich i Bright 1966). Osim ličnim zamjenicama, personalna i socijalna deiksa izražavaju se honorificima.

Mjesna deiksa podrazumijeva jezično kodiranje prostornih odnosa s obzirom na lokaciju sudionika govornoga događaja. Razliku između deiktičkih iskaza i onih koji to nisu Fillmore prikazuje sljedećom analogijom:

Promotrimo razliku između skulpture ljudske figure smještene usred dvorišta i njezine fotografije. Dok se skulptura može promotriti iz bilo kojega kuta, fotografija podrazumijeva specifičan kut promatranja skulpture jer je fotoaparat morao biti postavljen ispred ili pored, ispod, iznad ili na istoj razini s modelom. (Fillmore 1975: 16)

Mjesna deiksa u prototipnim situacijama podrazumijeva govornikovu perspektivu. U većini jezika svijeta gramatikalizira se distinkcija između proksimalnih odnosa (blizu govornika) i distalnih odnosa (daleko od govornika; u nekim slučajevima blizu sugovornika/slušatelja), dok se u nekima gramatikaliziraju i preciznije distinkcije (v. Levinson 1983: 62). Kada je riječ o mjesnoj deiksi, Yule (1996: 13) ističe da može biti uvjetovana prostornim i mentalnim relacijama (npr. emocionalna ili vremenska proksimalnost/distalnost). Budući da je u jezik upisan čovjekov biološki ustroj, njegovo okruženje, fizička obilježja, način kretanja i trodimenzionalno poimanje prostora, organizacija mjesne deikse antropocentrična je (Lyons 1977: 690). Za ispravnu interpretaciju mjesnih deiktika uz poznavanje konteksta u kojemu se odvija komunikacijski čin potrebna je i primjena enciklopedijskoga i jezičnoga znanja.

¹⁹ Primjere deiktika svih vrsta u hrvatskome i srpskome književnome jeziku vidi u Cjelini 5.

Jezično znanje pritom podrazumijeva poznavanje pragmatičkih pravila upotrebe mjesnih deiktika. Isto vrijedi i za ostale vrste deiktika.

Vremenska deiksa odnosi se na jezično kodiranje vremenskih presjeka ili raspona s obzirom na vrijeme iznošenja iskaza, a zasniva se na interakciji između deiktičkih koordinata i nedeiktičke konceptualizacije vremena i prostora (Levinson 1983: 73). Kao i sve druge vrste deikse, vremenska je deiksa usko povezana s ulogama sudionikā komunikacijskoga čina – pošiljatelja i primatelja iskaza. Vrijeme kodiranja i primanja poruke u neposrednoj je komunikaciji simultano. Mehanizam (de)kodiranja usložnjava se u slučajevima deiktičke nesimultanosti (ibid.), kao što je to primjerice slučaj prilikom čitanja memoara ili pisama. Psihološka baza vremenske deikse slična je onoj u mjesne deikse (Yule 1996: 14). Njihovo je zajedničko obilježje „kretanje” objekata/događaja prema govorniku ili udaljavanje od njega – u prostoru, vremenu ili na neki drugi način.

Diskursna deiksa podrazumijeva kodiranje, odnosno referiranje na određene dijelove diskursa u sklopu kojega se ostvaruje iskaz (Levinson: 1983: 64). Budući da se diskurs odvija u vremenu, referiranje na elemente diskursa uglavnom se ostvaruje pomoću vremenskih deiktika (koji su nerijetko svojim porijeklom mjesni deiktici). Prototipni centar diskursne deikse govornikova je pozicija u diskursu prilikom iznošenja iskaza. Diskursna deiksa ne podrazumijeva samo kodiranje jezičnih sastavnica nego i širega konteksta u kojemu se iskaz ostvaruje – događanja i okolnosti vidljivih/poznatih sudionicima govornoga događaja (Fillmore 1975: 70) (Primjer 9).

Primjer 9

[Govornik se obraća sugovorniku nakon zajedničkoga izlaska]:

Ovo je bilo nezaboravno.

Kao što je vidljivo iz navedenih primjera, deikticima se u iskaz kodiraju dodatne, kontekstualno uvjetovane informacije, što deiksu čini jednim od jezgrenih područja pragmatike.

1.3.2. Implicitno značenje

Ono što izgovaramo nije nužno jednako onome što mislimo, a ono što mislimo nije nužno jednako onome što izgovaramo. (Grundy 2014: 5)

Ovo poglavlje posvećeno je implicitnim značenjima koja mogu biti kodirana u iskaz. Implicitna značenja dijele se u tri kategorije: implikatura, presupozicija i semantička

(logička) implikacija (Mišković-Luković 2015: 39). Njihova obilježja, mehanizmi de/kodiranja i komunikacijske funkcije međusobno se razlikuju. Promotrimo iskaze u Primjeru 10 i njihov smisao određen implicitnim značenjem (naveden među uglatim zagradama).

Primjer 10

- (a) Lukina sestra je doktorica. [Luka ima sestru.]
- (b) Jako je zadimljeno ovdje. [Otvori prozor.]
- (c) Legao je u krevet i zaspao. [Prvo je legao u krevet i nakon toga zaspao.]
- (d) Cezar je ubijen. [Cezar je mrtav.]

U Primjeru 10a glavna govornikova komunikacijska namjera prijenos je informacije o tome kojim se poslom bavi Lukina sestra. Implicitna informacija da Luka ima sestru kodirana je u posvojni izraz *Lukina sestra* (*presupozicijski okidač*), a riječ je o pretpostavci (*presupoziciji*) za koju govornik smatra da je istinita i da se podrazumijeva, zbog čega nije u fokusu iskaza.

U iskazu 10b govornik iznosi konstataciju o tome da je prostor u kojemu se nalazi zadimljen, čime implicitno poručuje sugovorniku da otvori prozor. Riječ je, dakle, o implicitnome značenju zbog kojega se smisao iskaza razlikuje od značenja rečenice od koje se sastoji. Pritom je implicitno značenje kodirano u iskaz ovisno o značenju rečenice od koje se sastoji, kao i o kontekstu njegova iznošenja, komunikacijskoj namjeri govornika te slušateljvoj interpretaciji iskaza (usp. Kordić 1991). Ova vrsta implicitnoga značenja zove se *konverzacijska implikatura*.

Iskaz 10c sastoji se od nezavisnosložene sastavne rečenice. Osim sastavnosti, veznikom *i* u rečenici/iskazu implicitno se iznosi informacija o redoslijedu izvršavanja radnji *leći* i *zaspati*. To potvrđuje i semantička nelogičnost ove rečenice/iskaza kada se njezine sastavnice iznesu obrnutim redom (**Zaspao je i legao u krevet*). Ova vrsta implicitnoga značenja zove se *standardna implikatura*, a proizlazi iz konvencionalnoga značenja sastavnica iskaza. Za razliku od konverzacijske implikature iz Primjera 10b, interpretacija ove standardne implikature nije zavisna od konteksta jezične upotrebe.

Iz propozicije iskazane rečenicom/iskazom 10d logički proizlazi zaključak da je Cezar mrtav. Riječ je semantičkoj implikaciji, koja nije kontekstualno uvjetovana. Budući da je nositelj semantičke implikacije rečenica, a ne govornik koji je iznosi u sklopu iskaza, ova vrsta implicitnoga značenja ne ubraja se među pragmatičke, već logičke koncepte. Iz toga se razloga semantička implikacija ne ubraja među jezgrena područja pragmatike.

Iz navedenih primjera proizlazi zaključak da smisao iskaza ne mora biti (i najčešće nije) potpuno podudaran sa značenjem rečenice od koje se sastoji. U svaki od navedenih iskaza iz Primjera 10 kodirana su dodatna, implicitna značenja, koja određuju ili utječu na njihov smisao. Na pitanje kako uspijevamo uspješno komunicirati ako jedno govorimo, a drugo mislimo nastoji odgovoriti pragmatika. U nastavku slijedi prikaz temeljnih obilježja i principa prijenosa presupozicije i implikature, koje predstavljaju jezgrena područja pragmatičkih istraživanja.

1.3.2.1. Presupozicija

Promatrano iz pragmatičke perspektive,²⁰ presupozicija je informacija kodirana u iskaz koju govornik smatra istinitom i samorazumljivom. Iz toga razloga prijenos presupozicije nije u središtu govornikove komunikacijske namjere (Van der Sandt 2012: 329). Presupozicija je vrsta implicitnoga značenja kodirana u jezičnu strukturu iskaza, točnije u izraz koji vrši funkciju njezina okidača (npr. u Primjeru 10a okidač navedene presupozicije posvojni je izraz *Lukina sestra*, a u Primjeru 11 vlastito ime *Istra*).

Primjer 11

- (a) Ovoga vikenda idemo u **Istru**. [Istra postoji.]
- (b) Ovoga vikenda ne idemo u **Istru**. [Istra postoji.]

Iako proces de/kodiranja presupozicije nije kontekstualno uvjetovan (jer ova vrsta implicitnoga značenja proizlazi iz semantičkoga značenja njegova okidača), ona je „osjetljiva” na kontekstualne čimbenike (Levinson 1983: 167). Jedno od temeljnih obilježja, a ujedno i kriterija za prepoznavanje presupozicije, njezina je otpornost na negaciju, po čemu se razlikuje od ostalih vrsta implicitnih značenja. Tako u Primjeru 11 presupozicija *Istra postoji* vrijedi neovisno o tome tvrdi li govornik da će je posjetiti toga vikenda ili ne, jednako kao što bi iz negiranoga iskaza 10a (*Lukina sestra nije doktorica*) i dalje proizlazila presupozicija *Luka ima sestru*.

Različita jezična sredstva mogu biti okidači presupozicija u iskazu. S obzirom na njihovu vrstu Yule (1996) ih dijeli u šest razreda: egzistencijalne, leksičke, faktivne, nefaktivne, kontrafaktivne i strukturalne, a definira ih na sljedeći način:

Egzistencijalne presupozicije odnose se na govornikovo uvjerenje da referent na koji upućuje imenskim izrazom postoji (bilo u izvanjezičnoj stvarnosti bilo u mogućim

²⁰ Kao i ostala jezgrena područja pragmatike, presupozicija je primarno bila te i dalje jest predmetom filozofskih istraživanja.

svjetovima).²¹ Okidači ove vrste presupozicije jesu primjerice vlastita imena (Primjer 12a), općenito referencijalno upotrijebljeni imenski izrazi (Primjer 12b) te posvojni izrazi (Primjeri 10a i 12c).

Primjer 12

- (a) **Kristina** je spasila ozlijeđenu vranu. [Kristina postoji]
- (b) Kristina je spasila **ozlijeđenu vranu**. [vrana postoji]
- (c) **Kristinina vrana** ne može letjeti. [Kristina ima vranu → obje postoje]

Okidači leksičkih presupozicija leksička su sredstva čije semantičko značenje presuponira dodatno implicitno značenje. U Primjeru 13a upotrebom glagola *prestati* govornik presuponira da je radnju označenu dopunskim glagolom *pušiti* subjekt morao prethodno vršiti da bi potom mogao prestati s njezinim vršenjem. Jednako tako u Primjeru 13b govornik upotrebom priloga *opet* presuponira da subjekt ponavlja radnju koju je i prethodno izvršio. Funkciju leksičkoga okidača presupozicije mogu vršiti različite vrste riječi.

Primjer 13

- (a) Sanjin **je prestao** pušiti. [→ Sanjin je ranije pušio]
- (b) Sanjin je **opet** prestao pušiti. [→ Sanjinu nije prvi put da je prestao pušiti]

Okidači faktivnih presupozicija izrazi su faktivnoga značenja – najčešće glagoli koji impliciraju istinitost propozicije koja se iznosi u sklopu njihove dopune (npr. *znati*, *shvatiti*, *žaliti*, *primijetiti*) (Primjer 14a). S druge strane, nefaktivne presupozicije okidaju glagoli čije semantičko značenje podrazumijeva neistinitost propozicije koja se iznosi u sklopu njihove dopune (npr. *zamišljati*, *maštati*, *sanjati*, *praviti se*) (Primjer 14b). Kontrafaktivne presupozicije presuponiraju značenje suprotno činjeničnome stanju, a njihovi su okidači pogodbeni iskazi (Primjer 14c).

Primjer 14

- (a) Dino **zna** da mačka ne spava. [mačka ne spava]
- (b) Mačka **se pravi** da spava. [mačka ne spava]
- (c) Da nije hladno, sjeli bismo na terasu. [hladno je]

²¹ „Teorija mogućih svjetova zasniva se na ideji da je stvarnost – zamišljena kao zbroj onoga što je zamislivo, a ne kao zbroj onoga što fizički postoji – univerzum sastavljen od mnoštva različitih svjetova. Taj je univerzum hijerarhijski strukturiran oko jednoga elementa koji funkcionira kao središte sustava a suprotstavljen je ostalim elementima sustava (Kripke 1963). Središte sustava poznato je kao 'stvarni svijet', dok su ostali elementi sustava 'alternativni' ili 'nepostojeći' mogući svjetovi” (Ryan 2012). Teorija mogućih svjetova razvila se u drugoj polovici 20. stoljeća u okviru analitičke filozofije, a danas se primjenjuje i u lingvistici, teoriji književnosti i drugim znanstvenim disciplinama.

Okidači strukturalnih presupozicija pojedine su vrste rečenica (npr. upitne i neke zavisnosložene priložne rečenice) koje impliciraju istinitost propozicije koja nije u fokusu govornikove komunikacijske namjere (Primjeri 15a i 15b).

Primjer 15

- (a) Gdje je Sanja bila na ljetovanju? [Sanja je bila na ljetovanju]
- (b) Svi smo spavali kada se dogodio potres. [dogodio se potres]

Okidači presupozicije dijele se na jake i slabe u smislu da neki okidači uvijek aktiviraju presupoziciju, a neki ne (Levinson 1983: 177–185). Osim što je otporna na negaciju, presupozicija se odlikuje sljedećim obilježjima (ibid.): (1) ne nalazi se u središtu govornikove komunikacijske namjere; (2) istinitost presupoziciranih informacija za govornika nije upitna – ipak, ako govornik svjesno ili nesvjesno svojim iskazom presupozicira neku informaciju upitne vjerodostojnosti, sugovornik je može dovesti u pitanje ili čak osporiti (Primjer 16a). (3) Presupozicija može biti poništena eksplicitnim osporavanjem ili posredno, u kontekstu koji uključuje njoj kontradiktorne informacije. Presupozicija može biti deaktivirana ako iskaz sadržava neko jezično sredstvo koje blokira njezin okidač (npr. Primjer 16b).

Primjer 16

- (a) A: Javim ti se čim dođem doma. [nisam doma]
B: Zar nisi malo prije rekao da si doma?
- (b) Neki ljudi **tvrd**e da je Zemlja ravna ploča. [Zemlja je ravna ploča]

U ovome prikazu iznijeli smo definiciju i osnovna obilježja presupozicija. O ovome fenomenu napisana je vrlo opsežna filozofska i lingvistička literatura (pregled temeljnih studija o presupoziciji v. npr. u Levinson 1983), a mnoga pitanja i danas su predmetom teorijskih rasprava i pragmatičkih analiza.

1.3.2.2. Konverzacijska implikatura

Pojam *konverzacijska implikatura* definira i teorijski razrađuje Paul Grice u studiji *Logika i razgovor* (1967, 1987).²² Polazeći od činjenice da se značenje rečenice koja sačinjava iskaz i smisao iskaza (koji govornik želi prenijeti slušatelju) ne moraju nužno podudarati, autor utvrđuje da se sadržaj kodiran u iskaz može razdijeliti na „ono što je [doslovno] rečeno” i „ono što je implicirano (*implicatum*)” (ibid. 57). Pogledajmo kratki dijalog u Primjeru 17:

²² Studija je prvi put objavljena 1967. godine. Ovdje se pozivamo na prijevod Dunje Jutrović-Tihomirović objavljen u zborniku *Kontekst i značenje* (ur. Mišević i Potrč 1987).

Primjer 17

A: Večeras je Trickyjev koncert, imam kartu viška.

[Želiš li ići sa mnom na koncert? / Nudim ti kartu.]

B: A ja imam viška vremena!

[Da, želim ići s tobom na koncert. / Pristajem na tvoju ponudu.]

U navedenom dijalogu osoba A na „površinskoj” razini iskaza iznosi tvrdnju o tome da će se večeras održati Trickyjev koncert i da ima dvije karte, implicirajući na taj način poziv na koncert upućen osobi B, koji je popraćen implicitnom ponudom da je počasti ulaznicom. Osoba B uspješno dekodira implicitan poziv i ponudu te odgovara potvrdno osobi A – također posredstvom konverzacijske implikature.

Dakle, konverzacijska implikatura može se okarakterizirati kao jezična pojava kada iskaz pored doslovnoga, konvencionalnoga značenja prenosi i drugo značenje, koje nije direktno (eksplicitno) izraženo iskazom, a ovisno je o doslovnome značenju iskaza, kontekstu u kojemu se odvija komunikacijski čin, govornikovim ciljevima i namjerama te slušateljevoj interpretaciji iskaza (Kordić 1991: 87). Riječ je, naime, o vrsti implicitnoga značenja, tj. pragmatičkoj inferenciji koja slušatelju omogućava prepoznavanje smisla iskaza na temelju značenja rečenice od koje se sastoji, kao i konteksta u kojemu je upotrijebljen te njegova općega znanja i/ili znanja koje dijeli s govornikom (usp. Grundy 2014).

Shodno Griceovu tumačenju, verbalna komunikacija zasniva se na suradljivosti među sudionicima konverzacije, kojima učinkovito vođenje razgovora predstavlja zajednički cilj. Taj cilj postiže se poštovanjem konvencija koje autor naziva *kooperativnim principom*, a koji glasi:

Neka vaš doprinos razgovoru bude onakav kakav se traži, u momentu kad se traži prema očekivanoj svrsi i pravcu razgovora u kojem učestvujete. (Grice 1987: 58)

Kooperativni princip odnosi se isključivo na one razgovore čiji sudionici dijele zajedničku komunikacijsku namjeru, međusobno su povezani te dobrovoljno sudjeluju u razgovoru. Konvencije koje Grice pridružuje kooperativnomu principu nazivaju se *konverzacijskim maksimama* (Tablica 1):

1. Maksimalna kvantiteta	<ul style="list-style-type: none"> • neka tvoj doprinos razgovoru bude što informativniji (za cilj određenoga razgovara) • neka tvoj prilog razgovoru ne bude informativniji više nego što je to potrebno
2. Maksimalna kvaliteta	<ul style="list-style-type: none"> • neka tvoj doprinos razgovoru bude istinit <ul style="list-style-type: none"> ✓ ne govori ono što smatraš neistinitim ✓ ne govori ono za što ti nedostaje dokaza
3. Maksimalna relevantnost	<ul style="list-style-type: none"> • neka tvoj doprinos razgovoru bude relevantan
4. Maksimalna načina	<ul style="list-style-type: none"> • neka tvoj doprinos razgovoru bude jasan <ul style="list-style-type: none"> ✓ izbjegavaj nejasnoće ✓ izbjegavaj dvosmislenost ✓ budi sažet ✓ pridržavaj se reda

Tablica 1. Griceov kooperativni princip – popis maksima i podmaksima (prema Grice 1987).

Shodno Griceu prijenos konverzacijskih implikatura ostvaruje se pod pretpostavkom da su sudionici komunikacijskoga čina međusobno kooperativni. Najjednostavniji primjer takvoga prijenosa predstavljaju *standardne implikature*, koje slušatelj dekodira na osnovi pretpostavke da govornik poštuje kooperativni princip i sve konverzacijske maksime (Levinson 1983: 104) (Primjer 18).

Primjer 18

- (a) Igor ima tri gitare. [Igor ima najviše tri gitare]
- (b) Pada snijeg. [Govornik vjeruje da pada snijeg]
- (c) Brzo voziš. [Govornikov iskaz je relevantan]
- (d) Skuhala sam ručak i popila kavu. [Govornik se pridržava reda: prvo je skuhao ručak i zatim popio kavu]

U Primjeru 18a, na temelju pretpostavke da se govornik pridržava prve maksime kvalitete, slušatelj zaključuje da Igor ima najviše tri gitare, odnosno da je informacija koju govornik iznosi informativna u skladu s ciljem danoga razgovara. Dakako, ako je istina da Igor ima tri gitare, logično slijedi da ima dvije, odnosno jednu gitaru. Iskazom *Igor ima dvije/jednu gitaru* govornik ne bi prekršio maksimu kvalitete (ne bi iznio neistinitu tvrdnju), međutim prekršio bi maksimu kvantitete. U Primjeru 18b, na temelju pretpostavke da se govornik pridržava maksima kvalitete, slušatelj vjeruje u istinitost propozicije da pada snijeg. U Primjeru 18c, na temelju pretpostavke da se govornik pridržava maksime relevantnosti, slušatelj prepoznaje da je u govornikov naizgled irelevantan iskaz (govornik slušatelju ne prenosi novu informaciju) kodirano dodatno, implicitno značenje (zahtjev da slušatelj uspori). U Primjeru 18d, na temelju pretpostavke da se govornik pridržava maksime načina, slušatelj zaključuje da je govornik prvo skuhao ručak, a potom popio kavu.

Iako se na prvi pogled može činiti da Griceov kooperativni princip predstavlja idealizirani prikaz međuljudske komunikacije, njegova je primarna funkcija utvrđivanje mehanizama na osnovi kojih se sudionici razgovora uspijevaju sporazumjeti unatoč „nasumičnoj ili čak agnostičkoj prirodi uobičajene međuljudske komunikacije” (Lindblom 2009: 152). Naime, sudionici komunikacijskoga čina mogu se prema konverzacijskim maksimama odnositi na različite načine:

Prema Griceovoj teoriji moguće su četiri vrste govornikova odnosa prema kooperacijskim načelima uspješne komunikacije. Osim što ih može uvažavati, govornik ih može i: (1) namjerno kršiti (eng. *violation*) – npr. laganjem ili intencionalnim navođenjem slušatelja na pogrešne zaključke; (2) ignorirati (eng. *opting out*) – npr. odbijanjem suradnje sugovorniku ukoliko mu ne smije ili ne želi prenijeti neku informaciju; (3) izigravati (eng. *flouting*) – kršenjem kooperacijskih načela s ciljem prijenosa implicitnog sadržaja (npr. ironija ili sarkazam). U nekim slučajevima kooperacijska načela mogu biti međusobno isključiva (eng. *clash*) – npr. načelo kvantitete može biti prepreka ispunjavanju načela kvalitete ako govornik ne posjeduje pouzdane informacije o predmetu razgovora. (Karlić 2019: 69–70)

Konverzacijske se implikature (osim standardnih implikatura) generiraju intencionalnim *izigravanjem* jedne ili više maksima te istovremenim poštovanjem kooperativnoga principa. Drugim riječima, govornik namjerno krši neku od maksima ne bi li na taj način u iskaz kodirao konverzacijsku implikaturu, dok je slušatelj dekodira polazeći od pretpostavke da su svi sudionici komunikacijskoga čina međusobno suradljivi. U Primjeru 19 navedeni su primjeri konverzacijskih implikatura koje se generiraju namjernim izigravanjem četiriju maksima:

Primjer 19

(a) Maksima kvantitete

A: Je li ti žao što Đuro i Pero sutra odlaze?

B: Žao mi je što odlazi Đuro. [Nije mi žao što odlazi Pero]

(b) Maksima kvalitete

Najviše volim čekati u redu. [Ne volim čekati u redu]

(c) Maksima relevantnosti

A: Što misliš o Nataši?

B: Hoćemo li još nešto popiti? [Pazi, iza tebe stoji Nataša]

(d) Maksima načina

Predstava je mogla trajati kraće. [Predstava je preduga]

U Primjeru 19a osoba B nepotpunim odgovorom na postavljeno pitanje (koji se odnosi samo na Đuru) intencionalno izigrava maksimu kvantitete, čime sugovorniku na implicitnoj razini prenosi informaciju o tome kako se osjeća vezano uz Perin odlazak. U primjeru 19b govornik iznosi „očiglednu laž”. Intencionalnim izigravanjem

maksime kvalitete sugovorniku implicira propoziciju suprotnoga značenja. U primjeru 19c osoba B iznosi iskaz nepovezan s prethodno postavljenim pitanjem, izigravši time maksimu relevantnosti. Intencionalnim izbjegavanjem odgovora osoba B svojem sugovorniku na implicitan način signalizira da nije najbolji trenutak za razgovor o danoj temi. U primjeru 19d govornik iznosi svoj stav o trajanju predstave eufemističnim iskazom. Intencionalno izigravši maksimu načina (izbjegavanjem maksimalne jasnoće i nedvosmislenosti) svoje je negativno mišljenje kodirao u iskaz na implicitnoj razini. Budući da se ovim iskazom u doslovnome značenju ne prenosi nikakva nova informacija (podrazumijeva se da svaka predstava može trajati kraće), njegovim iznošenjem govornik također izigrava i maksime kvantitete i relevantnosti.

Da bi govornik uspješno prenio konverzacijsku implikaturu svojem sugovorniku, oba sudionika komunikacijskoga čina moraju zadovoljavati niz uvjeta. Shodno Griceu (1957; Levinson 1983: 113), uspješan prijenos konverzacijske implikature ostvarit će se ako govornik: (a) poštuje sve četiri maksime ili makar kooperativni princip (u slučaju izigravanja maksima); (b) ima za cilj prenijeti konverzacijsku implikaturu; (c) vjeruje da slušatelj može dekodirati konverzacijsku implikaturu. Pritom, slušatelj mora poznavati i razumjeti: (a) konvencionalno (doslovno) značenje iskaza; (b) kooperativni princip i maksime na kojima se zasniva konverzacija; (c) kontekst u kojemu je iznesen iskaz; (d) pozadinske informacije te (e) zajedničko (govornikovo i slušateljevo) znanje nužno za ispravno tumačenje iskaza.

Temeljna obilježja koja Grice (1987) pripisuje konverzacijskim implikaturama jesu nekonvencionalnost (jer odstupaju od konvencionalnoga [doslovnoga] značenja rečenice od koje se sastoji), mogućnost izvođenja (temeljem principa prikazanoga u prethodnome odlomku), kontekstualna uvjetovanost te poništivost u kontekstu iskaza (Primjer 20).

Primjer 20

A: Je li ti žao što Đuro i Pero sutra odlaze?

B: Žao mi je što odlazi Đuro. [Nije mi žao što odlazi Pero]

A posebno mi je žao što odlazi Pero. [~~Nije mi žao što odlazi Pero~~]

Kada je riječ o kontekstualnoj uvjetovanosti konverzacijskih implikatura, Grice (ibid.) ih dijeli u dvije kategorije. Naime, iako je za uspješno izvođenje konverzacijskih implikatura u većini slučajeva nužno poznavanje konteksta u kojemu je iskaz upotrijebljen (*partikularizirane implikature*), to nije uvijek slučaj (*generalizirane implikature*). Primjerice, izvođenje konverzacijske implikature *Nije mi žao što dolazi Pero* u Primjeru 20 nije kontekstualno uvjetovano. Da bi slušatelj prepoznao i dekodirao ovu konverzacijsku implikaturu, dovoljno je da razumije konvencionalno značenje iskaza te da je upoznat s kooperativnim principom i konverzacijskim

maksimama. S druge strane, za uspješno izvođenje konverzacijske implikature u Primjeru 21 nužna je kontekstualna informacija o tome kakvo je vrijeme. Naime, ako slušatelj ne zna kakvo je vrijeme u trenutku iznošenja iskaza, ne može znati je li govornik izigrao maksimu kvalitete.

Primjer 21

Vrijeme je fenomenalno. [→ Vrijeme je grozno (?)]

1.3.2.3. Konvencionalna implikatura

Uz konverzacijsku implikaturu Grice u okviru svoje teorije implikature uvodi još jednu vrstu implicitnoga značenja – *konvencionalnu implikaturu*. Za razliku od konverzacijske implikature, konvencionalna implikatura nije kontekstualno uvjetovana, a njezin se prijenos ne temelji na izigravanju konverzacijskih maksima (Bertucelli Papi 2009: 152). Riječ je, dakle, o vrsti implicitnoga značenja koje je konvencionalno povezano s kakvom sastavnicom iskaza (riječju ili sintagmom) te nije podložno promjenama s obzirom na kontekst jezične upotrebe.

Primjer 22

(a) Film je zanimljiv, **ali** predugo traje.

[propozicija *film je zanimljiv* u kontrastu je s propozicijom *film predugo traje*]

(b) Sinoć smo bili u kinu, **čak** smo kasnije otišli do Jabuke.

[propozicija *kasnije smo otišli do Jabuke* odnosi se na događaj koji govornik smatra neočekivanim]

Pogledajmo iskaze u Primjeru 22. Iskaz 22a na formalnome se planu sastoji od nezavisnosložene suprotne rečenice, a njime govornik iznosi dvije propozicije: (1) *film je zanimljiv* i (2) *film predugo traje*. Suprotni veznik *ali* u iskazu generira konvencionalnu implikaturu (1 je u kontrastu s 2). Suprotni veznici konvencionalni su nositelji implikature o značenjskoj suprotstavljenosti sastavnica rečenice/iskaza koje povezuju. U Primjeru 22b leksem *čak* generira konvencionalnu implikaturu o neočekivanosti sadržaja druge propozicije iznesene u iskazu (*kasnije smo otišli do Jabuke*). U ovim dvama navedenim primjerima govornik, uz eksplicitno iznesene propozicije, na implicitnoj razini iznosi svoj komentar o njihovom međusobnom odnosu (izražavanje kontrasta), odnosno o vlastitu odnosu prema iznesenome sadržaju (izražavanje iznenađenja).

Konvencionalna implikatura pojam je koji pragmatičari još od njegova uvođenja iz više razloga smatraju problematičnim, dok ga mnogi potpuno odbacuju jer smatraju

da se ova vrsta implicitnoga značenja može svrstati pod presupozicije ili semantičke implikacije.

Pokušaji razrade konvencionalnih implikatura, nakon Grajsa, nisu uspjeli. U modernoj pragmatiki su konvencionalne implikature, čak i kod pobornika Grajsovog modela komunikacije, odbačene kao zasebna vrsta implikatura. (Mišković-Luković 2015: 44)

1.3.2.4. Novograjsovski i postgrajsovski pristupi implikaturi

Griceova teorija konverzacijske implikature poslužila je kao polazište novim (u manjoj ili većoj mjeri modificiranim) teorijama, koje su do danas doživjele brojne revizije i razrade. Najistaknutiji predstavnici tzv. novograjsovskih teorijskih modela konverzacijske implikature jesu Stephen Levinson i Laurence Horn.²³

Kao kognitivistički orijentiranu alternativu Griceove teorije konverzacijske implikature osamdesetih godina prošloga stoljeća Dan Sperber i Deirdre Wilson utemeljuju teoriju relevantnosti, koju prvi put predstavljaju u studiji *Relevance: Communication and Cognition* (1986). Riječ je o iznimno utjecajnoj (tzv. postgrajsovskoj) kognitivnopragmatičkoj²⁴ teoriji, koja s Griceovom teorijom dijeli tri zajednička polazišta: (1) značenje rečenice nositelj je smisla iskaza, koji govornik nastoji prenijeti sugovorniku u skladu sa svojom komunikacijskom namjerom; (2) izvođenje smisla iskaza složen je proces u kojemu značajnu ulogu imaju kontekstualne informacije; (3) izvođenje smisla iskaza zasniva se na određenim komunikacijskim načelima (Wilson 2017: 79). Za razliku od Griceove teorije koja počiva na društveno zasnovanome načelu suradnje među sudionicima komunikacijskoga čina (kooperativni princip), teorija relevantnosti temelji se na pretpostavci o čovjekovoj biološki zadanoj, urođenoj sposobnosti da maksimalizira relevantnost vanjskih podražaja – pa tako i onih komunikacijskih (*načelo optimalne relevantnosti*) (Yus 2009: 854). Shodno ovoj teoriji potraga za relevantnošću predstavlja tipičan aspekt čovjekove mentalne djelatnosti, koja je usmjerena na optimalno iskorištavanje podražaja koje procesuiraju. Ta sposobnost, zajedno sa sposobnošću metareprezentacije tuđih misli i namjera, čovjeku omogućava predviđanje koraka potrebnih za interpretaciju smisla iskaza (ibid.). Drugim riječima, čovjek uslijed komunikacijskoga čina „spontano izvodi potencijalno relevantne zaključke (zaključke koji očekivano vode daljnjim kognitivnim učincima) ignorirajući ostale logički valjane, ali manje učinkovite zaključke” (Wilson 2017: 84). Teorijom relevantnosti Sperber i Wilson otvorili su novu, drugačiju perspektivu tumačenja ljudske komunikacije, koja

²³ Više o tzv. novograjsovskim modelima konverzacijske implikature v. u Huang (2017).

²⁴ Kognitivna pragmatika bavi se proučavanjem mentalnih procesa sudionika u komunikaciji (Mišković-Luković 2015: 67).

se pokazala produktivnom i primjenjivom u različitim područjima pragmatike i kognitivne znanosti. Pritom valja naglasiti da su postgrajsovska tumačenja redukcionistička u odnosu na Griceovo tumačenje implikature u smislu da pragmatička načela na kojima se zasniva njezin prijenos svode na jedan princip (princip relevantnosti). Osim toga, različite vrste i podvrste eksplicitnih i implicitnih značenja (npr. konvencionalna implikatura, generalizirana i partikularizirana konverzacijska implikatura i dr.) u okviru teorije relevantnosti svedene su na svega dvije opće kategorije (eksplikaturu i implikaturu).²⁵

1.3.3. Govorni činovi

Jezik ne služi samo da se opiše stvarnost već i da se nešto sa stvarnošću učini [...]. (Ašić 2014: 95)

Ovo poglavlje posvećeno je govornim činovima – „djelima koja se izvršavaju posredstvom iskaza” (Yule 1996: 47). Tvorac teorije govornih činova filozof je John Austin. Teorija je predstavljena u njegovoj posthumno objavljenoj studiji pod naslovom *Kako djelovati riječima* (1962; 2014)²⁶, a zasnovana je na pretpostavci da se ljudi ne služe jezikom samo zato da bi iznosili tvrdnje, već i da bi time nešto činili, tj. djelovali (Degand 2009: 1009). Na tome tragu Austin iskaze dijeli u dvije temeljne skupine: konstative (iskaze kojima govornik nešto izjavljuje ili tvrdi) i performative (iskaze kojima govornik izvršava neki čin, tj. djeluje na svojega sugovornika i/ili izvanjezičnu stvarnost) (Huang 2009: 1000). Pogledajmo primjerice iskaze u Primjeru 23:

Primjer 23

- (a) Marko je obećao Ani da će joj posuditi mikrofon.
- (b) Marko: Obećavam da ću ti sutra posuditi mikrofon.
- (c) Marko se oženio Anom.
- (d) Marko: Da, uzimam te za svoju zakonitu ženu.

Shodno Austinovoj (2014) podjeli, u Primjerima 23a i 23c navedeni su konstativni iskazi, kojima govornik izvještava slušatelja o događajima koji su se odvijali između Marka i Ane. Budući da ovim iskazima govornik iznosi tvrdnje o stanju stvari u izvanjezičnoj stvarnosti, oni se mogu ocijeniti kao istiniti ili neistiniti. S druge strane, Primjeri 23b i 23d pripadaju kategoriji performativnih iskaza, jer njihovim iznošenjem

²⁵ O prednostima i nedostacima takvoga tumačenja te o problemima razgraničavanja eksplikature i implikature v. u Haugh (2002).

²⁶ Studija pod izvornim naslovom *How to Do Things with Words* prvi je put objavljena 1962. godine. Nastala je na temelju predavanja koja je Austin održao na Sveučilištu u Oxfordu (1951–1954) te na Sveučilištu Harvard (1955). Ovdje se služimo njezinim prijevodom iz 2014. godine.

govornik ne obavještava slušatelja o stanju stvari u izvanjezičnoj stvarnosti, već izvršava sâm čin obećanja, odnosno sudjeluje u činu vjenčanja. Iz toga se razloga performativni iskazi ne mogu vrednovati kao istiniti ili neistiniti, već kao uspješni ili neuspješni. Primjerice, da je Marko izgovorio performativni iskaz 23d izvan konteksta ceremonije vjenčanja, on ne bi bio uspješan, jednako kao što performativni iskaz 23b ne bi bio uspješan da Marko nije bio iskren kada se obavezao ispuniti obećanje. Ne/uspješnost performativnih govornih činova uvjetovana je različitim čimbenicima. Primjerice, čin vjenčanja visoko je konvencionaliziran i instutucionaliziran ritual. Performativni iskazi koji se iznose u okviru ovakvih rituala obično su unaprijed propisani i uključuju performativne glagole u prvome licu prezenta, kojima se eksplicitno imenuje govorni čin (npr. *proglašavam, imenujem*). S druge strane, čin obećanja nije institucionaliziran, stoga nije u tolikoj mjeri formaliziran te ne mora nužno biti eksplicitno imenovan (govornik ne mora nužno upotrijebiti performativni glagol *obećavam* da bi izvršio čin obećanja, već može iznijeti obećanje na indirektan način: npr. *Sutra ću ti posuditi mikrofon*). Shodno Austinu (2014: 11) potrebno je poštovati sljedeće uvjete da bi se govorni čin uspješno ostvario:

- (A.1) Mora postojati prihvaćena konvencionalna procedura koja ima neki konvencionalan učinak, da ta procedura uključuje to da neke osobe izriču neke riječi u nekim okolnostima, i nadalje,
- (A.2) da u danome slučaju te pojedine osobe i okolnosti moraju biti prikladne da bi se prizvala pojedina prizvana procedura.
- (B.1) Svi sudionici tu proceduru moraju izvršiti i ispravno i
- (B.2) u cijelosti.
- (C.1) Kad je, kako to često biva, za proceduru predviđeno da je upotrebljavaju osobe koje imaju neke misli ili osjećaje, ili pak uvođenje nekoga posljedičnoga vladanja u svakoga sudionika, tad osoba koja sudjeluje i tako priziva proceduru mora doista imati te misli ili osjećaje, a sudionici moraju imati namjeru tako se vladati, i nadalje,
- (C.2) doista se nakon toga moraju tako i vladati.

U sklopu opće teorije govornih činova Austin napušta dihotomiju *konstativi* : *performativi* (Huang 2009: 1002) te je zamjenjuje klasifikacijom govornih činova u tri skupine (Austin 2014: 79): (1) lokucijski čin, koji govornik ostvaruje izgovaranjem iskaza, neovisno o njegovu sadržaju; (2) ilokucijski čin, koji govornik ostvaruje iznošenjem iskaza u skladu sa svojom komunikacijskom namjerom i društvenim konvencijama; (3) perlokucijski čin, koji je uspješno primijenjen ilokucijski čin. Perlokucijski čin podrazumijeva učinak ilokucijskoga čina na slušatelja, koji govornik postiže utjecajem na njegove misli, osjećaje, stavove i/ili postupke. Ilokucijski činovi razlikuju se s obzirom na funkciju koju vrše, odnosno ilokucijsku snagu (npr. isprika, optužba, čestitka, obećanje, zahvala, naredba i dr.). Različiti lokucijski činovi mogu imati istu ilokucijsku snagu – i obratno: isti lokucijski činovi mogu imati različitu ilokucijsku snagu.

Primjer 24

- (a) Zatvori prozor. / Možeš li zatvoriti prozor? / Baš je hladno ovdje.
(b) Auto je u garaži. [Auto se nalazi u garaži / Dopuštam ti da posuđiš auto]

U Primjeru 24a prikazana su tri različita lokucijska čina koji imaju istu ilokucijsku snagu (govornik zahtjeva od sugovornika da zatvori prozor), dok lokucijski čin u Primjeru 24b može biti konstativni iskaz kojim govornik izvještava sugovornika o tome gdje se nalazi auto ili pak govornikova implicitna dozvola sugovorniku da posuđi njegov auto.

S obzirom na ilokucijsku snagu Austin (2014: 105–116) govorne činove dijeli u pet razreda: (1) verdiktivi – rezultat službene ili neslužbene prosudbe (npr. presuda, procjena, ocjena); (2) egzercitivi – rezultat provedbe moći, prava ili utjecaja (npr. imenovanje, glasovanje, naređenje); (3) komisivi – činovi govornikova obavezivanja na buduće radnje (npr. obećanje, najava); (4) behabitivi – činovi uvjetovani društvenim ophođenjem (npr. isprika, čestitka, izražavanje počasti ili sućuti); (5) ekspozitivni – sastavnice činova izlaganja (npr. najava citata, razjašnjavanje upotrebe pojedinih izraza).

Austinove ideje razradio je njegov učenik John R. Searle u studiji *Govorni činovi* (1969; 1991).²⁷ Između ostaloga, Searle je ponudio novu klasifikaciju uvjeta/zakovitosti za uspješno izvršavanje govornih činova, koje svrstava u četiri kategorije: (1) pravilo propozicijskoga sadržaja; (2) pripremna pravila; (3) pravilo iskrenosti i (4) esencijalno pravilo (Huang 2009: 1003). Navedena pravila Searle primjenjuje za potrebe opisa različitih vrsta govornih činova – obećanja, zahtjeva, tvrdnji, pitanja, zahvala, savjeta i dr. (usp. Searle 1991: 126–127). Pogledajmo primjer primjene četiriju pravila za potrebe opisa govornoga čina obećanja (prema Huang 2009: 1003):

- (1) **Propozicijski sadržaj:** čin A koji će govornik izvršiti u budućnosti
- (2) **Pripremna pravila:** (a) slušatelj preferira da govornik u budućnosti izvrši čin A te govornik u to vjeruje; (b) nije očito ni govorniku ni sugovorniku da bi govornik izvršio čin A neovisno o obećanju;
- (3) **Pravilo iskrenosti:** govornik namjerava izvršiti čin A;
- (4) **Esencijalno pravilo:** iznošenjem iskaza govornik izvršava čin obećanja.

Nakon Austinove klasifikacije govornih činova uslijedili su brojni drugi pokušaji njihove sistematizacije po vrstama. Jedna od najutjecajnijih taksonomija govornih činova upravo je Searleova (1975), koja uključuje pet razreda: (1) reprezentativi – iskazi kojima se iznosi tvrdnja te se mogu procijeniti kao istiniti ili neistiniti;

²⁷ Studija pod izvornim naslovom *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* prvi je put objavljena 1969. godine. Ovdje se služimo njezinim prijevodom iz 1991. godine.

(2) direktivi – iskazi kojima govornik nastoji utjecati na slušateljeve želje i postupke (npr. savjet, naredba, zahtjev, molba); (3) komisivi – iskazi kojima se govornik obavezuje da će u budućnosti izvršiti neku radnju (npr. obećanje, prijetnja, ponuda); (4) ekspresivi – iskazi kojima govornik iskazuje svoje osjećaje ili stavove (optužba, čestitka, prijetnja, ponuda); (5) deklarativi – iskazi kojima se mijenja stanje stvari u izvanjezičnoj stvarnosti, uvjetovani institucionalnom „podrškom” (npr. službeno otvorenje, nominacija, proglašenje rata, ekskomunikacija).

Govorni činovi mogu biti direktni i indirektni, tj. eksplicitni i implicitni. Ako je tip/modus rečenice od koje se sastoji govorni čin podudaran s njegovom ilokucijskom snagom, riječ je o direktnome govornome činu (Primjer 25a). Isto vrijedi i u slučaju upotrebe performativnoga glagola u prvome licu (Primjer 25b). U ostalim slučajevima riječ je o indirektnim govornim činovima (Primjeri 25c–e). Izbor načina iznošenja govornoga čina uvjetovan je, između ostaloga, načelima uljudnosti (v. Poglavlje 1.3.5).

Primjer 25

- (a) Stišaj muziku!
- (b) Molim te da stišaš muziku.
- (c) Možeš li stišati muziku?
- (d) Trebaš stišati muziku.
- (e) Ne čujem vlastite misli.

Govorni činovi mogu se promatrati u širem kontekstu cjelovitoga *govornoga događaja*. Govorni događaj je konverzacijski čin čiji su sudionici usmjereni na postizanje nekoga komunikacijskoga cilja, i kao takav može uključivati određene konvencionalizirane sastavnice (Yule 1996: 57). U Primjeru 26 prikazan je kratak govorni događaj s komunikacijskim ciljem iznošenja zahtjeva, iako ne uključuje niti jednu sekvenciju koja se može izdvojiti kao govorni čin zahtijevanja. Govornik A ima za cilj tražiti od svojega sugovornika pomoć. Nakon prvih dviju sekvencija kojima se otvara konverzacijski čin slijedi sekvencija kojom govornik A uvodi novu temu u razgovor te upitnim iskazom *Imaš možda minutu?* „priprema teren” za postavljanje zahtjeva, koji u nastavku razgovora ne iznosi. Unatoč tomu, ovaj se konverzacijski čin može odrediti kao govorni događaj zahtijevanja jer postavljanje „pretpitanja” predstavlja konvencionalan način (implicitnoga) iznošenja zahtjeva (ibid.).

Primjer 26

- A: Ej, šta radiš?
- B: Ništa posebno, odgovaram na neke mailove.
- A: Mučim se s nekim tekstom... Imaš možda minutu?
- B: Imam.

Austinova i Searleova teorija govornih činova²⁸ doživjela je brojne kritike i revizije te je poslužila kao polazište novim tumačenjima i pristupima proučavanju govornih činova (npr. Bach i Harnish 1979; Cohen i Perrault 1979). U novijim istraživanjima, prvenstveno pod utjecajem konverzacijske analize, sve se u većoj mjeri teži proučavanju govornih činova kao sastavnica većih strukturnih jedinica verbalne komunikacije – u sklopu kojih oni predstavljaju „tek fragmente performativnih činova” (Agha 2007: 58).

1.3.4. Konverzacijska analiza

Iako je konverzacija oblik jezične komunikacije, ona uključuje mnogo više od same razmjene jezičnoga koda. (Liddicoat 2007: 1)

Razgovor je temeljni vid međuljudske komunikacije. Vođenjem razgovora ljudi se socijaliziraju, grade i održavaju međusobne odnose (ibid.). Svaki konverzacijski čin ima svoju strukturu, koja je uvjetovana načelima i mehanizmima vođenja razgovora. Struktura konverzacije je „[...] društveno organizirana – ne samo u smislu tko s kime razgovara na kojemu jeziku, već kao mali sustav međusobno potvrđenoga i ritualiziranoga djelovanja licem u lice” (Goffman 1964: 65). Pritom, ona uvelike može varirati ovisno o temi i svrsi razgovora, situaciji u kojoj se odvija, sudionicima komunikacije i njihovu odnosu te drugim kontekstualnim čimbenicima. Osim razmjene jezičnoga koda važnu (a nerijetko i presudnu) ulogu u razgovoru imaju neverbalni signali poput visine glasa, intonacije, izraza lica, mimike, gesta, posture tijela, šutnje, smijeha i dr. (Liddicoat 2007: 1). Budući da je svaki konverzacijski čin „uronjen” u situaciju u kojoj se odvija, na jezičnome planu on obično obiluje elementima čije je značenje kontekstualno uvjetovano, stoga je za njegovo puno razumijevanje (kako na mikrorazini, tako i na makrorazini) nužno poznavanje kontekstualnih informacija. Zbog toga nije neobično da ubrzan razvoj konverzacijske analize započinje razvojem tehnologija koje omogućavaju zvučno i vizualno snimanje razgovora.

Konverzacijska analiza sistematična je analiza govora u svakodnevnoj interakciji (Aljukić 2015: 61). Usmjerena je na proučavanje strukturne organizacije razgovora iz interakcijske perspektive, s ciljem utvrđivanja načela i mehanizama kojima se sugovornici vode uslijed komunikacije (Liddicoat 2007; Mazeland 2009). Riječ je o empirijskome pristupu jeziku u upotrebi budući da se analiza ovoga tipa provodi isključivo na autentičnoj jezičnoj građi produciranoj uslijed interakcije koja se odvija u stvarnome vremenu. Audiosnimke i videosnimke razgovora transkribiraju se na način da se bilježe podaci relevantni za istraživanje, što omogućava detaljnu analizu

²⁸ U ovome smo poglavlju prikazali tek osnovne postavke Austinove i Searlove teorije govornih činova. Njihov detaljniji prikaz v. npr. u Miščević (2018).

konverzacijskoga čina (Hutchby 2019: 1). Ipak, valja imati na umu da transkripti nisu zamjena za snimke, već su pomoćno sredstvo pri analizi. Za potrebe konverzacijske analize snimke razgovora obično se transkribiraju prema uputama Gail Jefferson (2004). U Tablici 2 navodimo neke od najčešćih transkripcijskih oznaka, a u Primjeru 27 priložen je transkript isječka razgovora.

Oznaka	Pojašnjenje
()	nerazumljiv govor
[] ili (())	opis neverbalne radnje
[]	„pozadinski komunikacijski kanal”
(1.5)	duljina stanke u sekundama
(.)	stanke kraće od 0,5 sekundi / silazna intonacija
=	smjena govornika bez pauze
[početak preklapanja
]	završetak preklapanja
?	uzlazna intonacija
!	ushićenost, emotivnost
,	lagano uzlazna intonacija / nekompletna intonacijska struktura
> riječ <	brže izgovorena riječ
< riječ >	sporije izgovorena riječ
° riječ °	tiše izgovorena riječ
riječ	naglašena riječ
RIJEČ	glasnije izgovorena riječ
riječ::č	duži izgovor vokala
.hh	čujni udisaj zraka
hh	čujni izdisaj zraka

Tablica 2. Neke od najčešćih transkripcijskih oznaka (prema Aljukić 2015: 96).

Primjer 27

- (1) A: oću ja sredit suđe?=
(2) B: maka::kvi! (.) ja ću to sve kasnije (1.5) °zrihrat°. (2.0) nego ajmo mi sjest.
((pokazuje prstom prema kauču))
(3) A: (1.5) do::bro:: (2.5) ali stvarno mi nije problem ((sliježe ramenima))

Konverzacija je dominantan/prototipan vid verbalne komunikacije u kojoj sudjeluju, međusobno se izmjenjujući, dva ili više sugovornika. Prema Levinsonovim (1983: 284) riječima, nije teško uvidjeti zbog čega lingvisti pragmatičke fenomene najčešće

proučavaju upravo na primjerima konverzacijskih činova. Naime, načela njihova funkcioniranja i primjene primarno su organizirana oko jezične upotrebe u razgovoru.

Konverzacijska analiza usmjerena je na utvrđivanje strukture konverzacijskoga čina u cjelini, kao i na razini njegovih sastavnica te njihovih međusobnih odnosa. U nastavku slijedi kratak prikaz temeljnih sastavnica strukture konverzacije, a ujedno i središnjih područja bavljenja konverzacijske analize.

Razgovor između dvaju ili više sugovornika strukturiran je od njihovih replika, koje iznose naizmjenice. Replike mogu biti različitih duljina, a sazdane su od gradivnih jedinica – većih ili manjih sintaktičkih konstrukcija (rečenica, surečenica, imenskih izraza i dr.), koje čine intonacijsku cjelinu (na njihovu kraju intonacija obično pada nakon čega slijedi kraća ili duža pauza) (Levinson 1983: 296). Na kraju svake gradivne jedinice, zbog pauze koja nastupa, otvara se mogućnost za preuzimanje riječi, koju sugovornik može i ne mora iskoristiti (*mjesto relevantno za smjenu govornika*). Shodno Levinsonu (ibid.) u prosjeku u svega 5 % trajanja konverzacije dolazi do preklapanja replika dvaju govornika, tj. njihova simultanoga govora, dok su pauze među replikama obično vrlo kratke. Očito je, dakle, da je smjena govornika (eng. *turn-taking*) regulirana društveno uvjetovanim zakonitostima. Prema Sacksu, Schegloffu i Jefferson (1974) smjena govornika odvija se primjenom jedne od triju temeljnih zakonitosti: (1) ako govornik preda riječ izabranome sugovorniku, govornik mora prestati govoriti, a sugovornik preuzima riječ čim se ukaže *mjesto relevantno za smjenu govornika*; (2) ako govornik ne preda riječ izabranome sugovorniku, bilo tko može preuzeti riječ čim se ukaže *mjesto relevantno za smjenu govornika*; (3) ako govornik ne preda riječ izabranomu sugovorniku te nitko ne preuzme riječ, govornik može (ali i ne mora) nastaviti govoriti. Pravo na govor traje do nastupanja sljedećega *mjesta relevantnoga za smjenu govornika*. Signali prepuštanja riječi sugovorniku mogu biti verbalni (npr. govornik može prozvati sugovornika ili mu postaviti pitanje) i neverbalni (npr. pogledom, gestom, šutnjom). Mehanizmi smjene govornikā nisu potpuno univerzalni te se mogu u većoj ili manjoj mjeri razlikovati među pojedinim kulturama (v. Stivers et al. 2009).

Iako sudionici konverzacije teže izbjegavanju preklapanja i duljih pauza među replikama, one se ponekad događaju. Pauze mogu nastupiti u različitim pozicijama (Levinson 1983: 299–300): (a) u sklopu replike (obično između dvije gradivne jedinice i/ili na drugoj poziciji ako govornik primjerice oklijeva) (Primjer 28a) ili (b) između dviju replika (npr. ako govornik ne preda riječ izabranome sugovorniku i nitko ne preuzme riječ) (Primjer 28b). U posebnu kategoriju spadaju tzv. značajne pauze, koje nastupaju jer se sugovornik kojemu je predana riječ intencionalno ne uključuje u razgovor (npr. ako je ljut, uvrijeđen ili ne zna odgovor na postavljeno pitanje) (Primjer

28c). Hezitacijske pauze mogu se ublažiti pomoćnim sredstvima poput poštapalica ili ponavljanja.

Primjer 28

- (a) Profesor (studentu na ispitu): kolegice, koje sve vrste deikse postoje?=
Student: personalna, vremenska, prostorna, socijalna i:: (9.0)
DISKURSNA!
- (b) Profesor (studentima u učionici): tko zna koje sve vrste deikse postoje?
(30.0)
Profesor: BAŠ nitko!?
- (c) Profesor (studentu na ispitu): kolega, što je to deiksa?
(60.0)
Profesor: hh (1.5) to biste trebali znati

Do preklapanja može doći u različitim situacijama, primjerice ako govornik ne preda riječ izabranomu sugovorniku pa više sugovornika istodobno preuzme riječ (Primjer 29a) ili ako sugovornik zabunom preuzme riječ prije nastupanja *mjesta relevantnoga za smjenu govornika* (Primjer 29b).

Primjer 29

- (a) Profesor (studentima u učionici): koje sve deikse postoje?
Student 1: [postoji]
Student 2: [pa ova::j]
- (b) Profesor (studentu na ispitu): kako ste kolega? (.) [kako se osjećate?]
Student: [dobro dobro]

Intencionalno „upadanje u riječ” sugovorniku može imati različite funkcije u razgovoru (npr. izražavanje solidarnosti/slaganja sa sugovornikom ili nasilno preuzimanje riječi) (Yule 1996: 74). U slučaju duljih replika govornik se može unaprijed zaštititi od neželjenoga prekida eksplicitnom ili implicitnom napomenom o duljini predstojeće replike, dok ga sugovornik može „podržati” verbalnim i neverbalnim signalima da ga sluša (npr. kimanjem glave ili verbalnim potvrđivanjem) (ibid. 75).

Na strukturnome planu konverzacijski činovi uključuju mnoge gotovo automatske obrasce, organizirane u parnim sekvencijama koje se nazivaju *susjednim parovima* (npr. pozdrav–odzdrav, ponuda–prihvatanje/odbijanje, pitanje–odgovor). Susjedni parovi sastoje se od prve sekvencije (koja uključuje neku vrstu zahtjeva ili ponude upućene sugovorniku) i druge sekvencije (koja uključuje reakciju na prvu sekvenciju). Među susjedne parove mogu biti umetnute druge sekvencije (Primjer 30).

Primjer 30

A: Hoćeš sledoed?

B: Od čega je?

A: Od marakuje.

B: Hoću!

Iako su susjedni parovi u manjoj ili većoj mjeri formulaični, oni predstavljaju oblik društvenoga djelovanja koje je nepredvidljivo. Primjerice, druga sekvencija susjednoga para može i ne mora zadovoljavati sugovornikova očekivanja. Npr. prihvaćanje ponude, prijedloga, zahtjeva ili molbe predstavlja preferiranu i očekivanu reakciju sugovornika, dok je odbijanje nepreferirana reakcija (Yule 1996: 78–79). U konverzaciji se nepreferirane reakcije često najavljuju (npr. kraćom pauzom ili izrazima oklijevanja) i/ili ublažavaju (npr. isprikom, navođenjem razloga, traženjem razumijevanja od sugovornika) (usp. ibid. 81).

Kada je riječ o strukturi konverzacijskih činova u cjelini, ona se ne može generalizirati jer se razlikuje od slučaja do slučaja. To, međutim, ne znači da je konverzacija nestrukturirana i nasumična (Liddicoat 2007: 5). Shodno Sacksu, Schegloffu i Jefferson (1974) sudionici konverzacije imaju slobodu da sami konstruiraju razgovor na „uređen” način, što se postiže primjenom odgovarajućih mehanizama na mikrorazini i makrorazini konverzacijskoga čina. Glavni zadatak konverzacijske analize jest utvrditi strategije i mehanizme koje govornici primjenjuju s ciljem ostvarivanja uspješne socijalne interakcije (Liddicoat 2007: 6). Oni se utvrđuju na lokalnoj razini (smjena govornika, organizacija susjednih parova), kao i na planu organizacije većih strukturnih cjelina razgovora (otvaranje i zatvaranje razgovora, uvođenje nove teme i podteme, samo/ispravljanje, prekidi i dr.). Konverzacijska analiza uključuje i analizu paraverbalnih te neverbalnih signala (visina glasa, intonacija, izraz lica, mimika, geste, postura tijela, šutnja, smijeh i dr.), koji predstavljaju neizostavan popratni element svakoga razgovora koji se odvija licem u lice. U nekim se slučajevima neverbalnim signalima prenosi sadržaj koji se u iskazu ne izražava verbalnim sredstvima (npr. kimanje glavom, slijeganje ramenima, pokazivanje prstom i sl.).

*

Uz konverzacijsku analizu postoje i mnogi drugi pristupi proučavanju konverzacije, među kojima je najprominentnija analiza diskursa. Analiza diskursa u najširem se smislu definira kao proučavanje jezika u upotrebi na nadrećeničnoj razini te većih jezičnih jedinica (poput pisanih tekstova i konverzacijskih činova), a temelji se na pretpostavci da je jezik neodvojiv od konteksta njegove upotrebe, jer se jezične jedinice izvan njega ne mogu potpuno razumjeti (Lukšić 2017: 37). Iako se obje

discipline bave strukturnom organizacijom konverzacije, konverzacijska i diskursna analiza uvelike se razlikuju na metodološkome planu. Shodno Levinsonu (1983: 286–294) konverzacijska analiza strogo je empirijski, induktivni pristup usmjeren na prepoznavanje općih strukturnih obrazaca konverzacije, koji se utvrđuju na velikome broju primjera konverzacijskih činova (*bottom-up* pristup). Analiza diskursa obično se pak provodi nad pojedinačnim primjerima konverzacijskih činova, a uključuje njihovo razlaganje na sastavnice, utvrđivanje njihovih obilježja i funkcija te zakonitosti koje analizirani diskurs čine ne/koherentnim (*top-down* pristup). Budući da se ovaj tip analize provodi primjenom pojmovnoga aparata koji potječe iz tradicionalne lingvistike, smatra se pogodnijim za analizu pisanoga diskursa, koji se na strukturnome i organizacijskome planu uvelike razlikuje od govornoga diskursa (ibid.).²⁹

1.3.5. Teorija uljudnosti

Ljudi mogu zaboraviti što si rekao, ali nikada neće zaboraviti kako si na njih djelovao i kako su se osjećali u tvome društvu. (Carl W. Buechner)

Pojam *uljudnost* u širem se smislu odnosi na pristojno društveno ophođenje, koje je regulirano kulturno specifičnim normama. U kontekstu lingvističke pragmatike, sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća ovaj pojam poprima uže značenje (uvodi ga Lakoff 1973), a danas predstavlja jedno od jezgrenih područja pragmatičkih istraživanja. Modernu pragmatičku teoriju uljudnosti utemeljili su Leech (1977, 1983) te Brown i Levinson (1978) polazeći od Griceova kooperativnoga principa i načelā vođenja razgovara. Teorija uljudnosti Brown i Levinsona (ibid.) zasnovana je na konceptu *obraza*, koji autori preuzimaju od sociologa Ervinga Goffmana (1955). Shodno Goffmanu (ibid.) *obraz* je pozitivna javna predodžba koju svaki pojedinac nastoji uspostaviti uslijed društvene interakcije, stoga uljudnost u kontekstu komunikacijskoga čina podrazumijeva primjenu komunikacijskih sredstava kojima se iskazuje svijest o sugovornikovu obrazu (Yule 1996: 60).

Iako se svaki pojedinac nada tome da će se njegovi sugovornici uslijed komunikacije odnositi prema njegovu obrazu na preferiran način, to nije uvijek slučaj. Dok neki iskazi djeluju zaštitnički prema obrazu sudionikā komunikacijskoga čina, drugi ih pak mogu ugrožavati. Način na koji se obraćamo svojim sugovornicima ovisi o brojnim čimbenicima, a načelno se dijele na vanjske i unutarnje (ibid.). Vanjski su čimbenici nezavisni od konkretnoga komunikacijskoga čina (npr. dob, spol i socijalni status govornika i sugovornika), dok su unutarnji zavisni (npr. odnos među sugovornicima i njihovo raspoloženje, tema razgovora, situacija u kojoj se razgovor odvija).

²⁹ O odnosu i razlikama između konverzacijske i diskursne analize v. više u Wooffitt (2005).

Promotrimo Primjer 31 u kojemu su iznesena dva direktivna iskaza istoga propozicijskoga sadržaja, no različite ilokucijske snage.

Primjer 31

(a) Oprostite, molim Vas, ne mogu pratiti film.

(b) Šuti!

Zamislimo da ih izgovara mlađa osoba koja sjedi u kinu pored starijega gospodina koji glasno razgovara na mobitel. Iskazom u Primjeru 31a govornik djeluje zaštitnički prema sugovornikovu obrazu, dok ga iskazom u Primjeru 31b ugrožava. Iskaz u Primjeru 31a uključuje ispriku, molbu, pojašnjenje, obraćanje na *Vi*, a propozicijski sadržaj iskaza iskazan je indirektno, posredstvom konverzacijske implikature. Dakle, govornik je u ovome iskazu primijenio višestruke strategije izražavanja solidarnosti prema svojem sugovorniku. S druge strane, u iskazu u Primjeru 31b zahtjev je iskazan direktno, i to upotrebom glagola *šutjeti* (koji na semantičkome planu podrazumijeva jaku ilokucijsku snagu) u imperativnoj formi. Pritom je govornik upotrijebio formu obraćanja na *ti* iako je iskaz uputio nepoznatoj starijoj osobi. Izborom ovakvih jezičnih sredstava govornik je intencionalno prekršio načela uljudnoga obraćanja i time ugrozio sugovornikov obraz. U slučaju da se govornik navedenim iskazima obratio bliskomu prijatelju umjesto nepoznatomu starijemu gospodinu, njihov bi učinak na sugovornika zasigurno bio drukčiji, što svjedoči o tome da su načela i strategije uljudnosti zavisne od brojnih kontekstualnih čimbenika i govornikovo komunikacijskoj namjeri. Tako primjerice direktivni iskaz jake ilokucijske snage (kao u Primjeru 31b) među bliskim prijateljima može poslužiti kao sredstvo izražavanja bliskosti – jer njime govornik demonstrira da je njihov odnos dovoljno čvrst i familijaran da ga takva vrsta izravnosti ne ugrožava. Analogno tome, upotreba direktivnih iskaza koji obiluju ublaživačima ilokucijske snage sugovorniku mogu djelovati distancirajuće, a time i ugrožavajuće.

Pitanje koje se ovdje nameće glasi – koja su to načela uljudnoga obraćanja? Kao dopunu Gricovu kooperativnomu principu Leech (1983, 2014) uspostavlja princip uljudnosti:

Princip uljudnosti zasniva se na polazištu da sudionici komunikacijskoga čina općenito radije iskazuju ili impliciraju uljudna mnijenja nego neuljudna. Uljudna su ona mnijenja koja su povoljna za sugovornika (i/ili nepovoljna za govornika), dok su neuljudna mnijenja nepovoljna za sugovornika (i/ili povoljna za govornika). Jednako kao i kooperacijski princip – ali za razliku od gramatičkih pravila – princip uljudnosti može se poštovati, kršiti, ignorirati ili izigrati. Također se poput kooperativnoga principa može razvrstati na specifičnije principe, tj. – kako ih naziva Grice – maksime. (Leech 2014: 34)

Leech (1983, 2014) izdvaja čak šest maksima uljudnoga ophođenja:³⁰

(1) maksima takta: *svedi na najmanju moguću mjeru izražavanje mnijenja koja podrazumijevaju žrtvu drugih (i maksimalno pojačaj izražavanje mnijenja koja podrazumijevaju dobrobit drugih);*

(2) maksima velikodušnosti: *svedi na najmanju mjeru izražavanje vlastite dobrobiti (i maksimalno pojačaj izražavanje vlastite žrtve);*

(3) maksima odobravanja: *svedi na najmanju moguću mjeru neodobravanje prema drugima (i maksimalno pojačaj izražavanje odobravanja prema drugima);*

(4) maksima skromnosti: *svedi na najmanju moguću mjeru izražavanje pohvale usmjerene samome sebi (i maksimalno pojačaj izražavanje prijekora usmjerenog samome sebi);*

(5) maksima suglasnosti: *smanji na najmanju moguću mjeru izražavanje neslaganja između sebe i drugih (i maksimalno pojačaj izražavanje slaganja između sebe i drugih);*

(6) maksima simpatije: *svedi na najmanju moguću mjeru antipatiju između sebe i drugih (i maksimalno pojačaj simpatiju između sebe i drugih).³¹*

Prema teoriji uljudnosti Brown i Levinsona (1978) obraz pojedinca ostvaruje se u dva vida – pozitivnome i negativnome. *Pozitivan obraz* podrazumijeva težnju pojedinca da bude prihvaćen i da njegove želje budu prepoznate od strane drugih, dok *negativan obraz* podrazumijeva pojedinčevu težnju za autonomnošću i slobodom djelovanja bez ometanja od strane drugih (ibid. 61–62). Shodno tome uljudnost može biti usmjerena na sugovornikov negativan obraz (*negativna ili formalna uljudnost*) ili pozitivan obraz (*pozitivna ili neformalna uljudnost*). Negativna uljudnost podrazumijeva izražavanje poštovanja prema sugovorniku, uvažavanje njegove slobode te izbjegavanje nametljivosti (ibid. 129–130). S druge strane, pozitivna uljudnost podrazumijeva uspostavljanje/ostvarivanje familijarnoga odnosa sa sugovornikom, izražavanje prihvaćanja i solidarnosti (ibid. 101–103).

Brown i Levinson (1987: 60) zasnivaju svoju teoriju na sljedećim pretpostavkama: (1) svaki pojedinac ima pozitivan i negativan obraz te su njegovi postupci racionalni u smislu da donosi odluke u skladu s vlastitim ciljevima; (2) očuvanje tuđega obraza zajednički je cilj sudionicima komunikacijskoga čina; (3) neki komunikacijski činovi po svojoj prirodi djeluju prijeteće u odnosu na obraz sudionikā komunikacijskoga čina (*ugrožavajući činovi*); (4) ako govornik želi očuvati sugovornikov obraz uslijed

³⁰ Prijevod maksima prema Marot (2005).

³¹ Pomoću principa i maksima uljudnosti Leech je nastojao objasniti zbog čega se govornici ne pridržavaju uvijek Griceovih konverzacijskih maksima. Leech je naknadno revidirao svoj princip uljudnosti (kojemu su kritičari prvenstveno zamjerali prevelik broj maksima) te predstavio novi teorijski model u okviru prikaza opće strategije uljudnosti (usp. Leech 2014).

ugrožavajućega komunikacijskoga čina, nastojat će u što većoj mjeri umanjiti prijetnju njegovu obrazu; (5) ne bi li govornik umanjio prijetnju vlastitu i sugovornikovu obrazu, upotrijebit će složenije strategije uljudnosti; (6) pojedinac neće ublažiti ugrožavajući čin u većoj mjeri nego što je to nužno.

Prilikom upotrebe potencijalno ugrožavajućega komunikacijskoga čina govornik ima na raspolaganju pet skupina strategija uljudnosti (ibid. 54): (1) strategija nemodificirane direktnosti (strategija *bald on-record*); (2) strategija pozitivne uljudnosti; (3) strategija negativne uljudnosti; (4) strategija indirektnosti (strategija *off-record*); (5) izbjegavanje iznošenja ugrožavajućega komunikacijskoga čina.

Direktnim iznošenjem ugrožavajućega komunikacijskoga čina (strategija nemodificirane direktnosti) ne ublažava se prijetnja sugovornikovu obrazu. Zbog toga se ova strategija najčešće primjenjuje u komunikaciji među bliskim sugovornicima (npr. prijateljima ili članovima obitelji), kada ne predstavlja stvarnu ugrozu njezinim sudionicima i njihovu odnosu (Primjer 32a). U takvim situacijama govornikova iskrenost i otvorenost može biti protumačena kao poželjna osobina. U drugim je slučajevima ograničen broj situacija u kojima je upotreba ove strategije društveno prihvatljiva. Brown i Levinson među njima primjerice navode hitne reakcije koje idu u prilog sugovorniku (Primjer 32b) ili situacije u kojima je prijetnja obrazu implicitno ublažena samom vrstom govornoga čina (Primjer 32c) (cjelovit popis v. u Brown i Levinson 1987: 95–101).

Primjer 32

- (a) Zatvori prozor u svojoj sobi.
- (b) Pazi! / Upali farove!
- (c) Uđite! / Sjednite.

Strategije pozitivne uljudnosti usmjerene su na ublažavanje prijetnje sugovornikovu pozitivnomu obrazu. Njihovom primjenom govornik svom sugovorniku daje do znanja da prepoznaje i uvažava njegova htijenja te mu otvoreno iskazuje simpatiju, empatiju, solidarnost i bliskost, izbjegavajući izražavanje neslaganja ili zapodijevanje konflikta. Ova se strategija najčešće primjenjuje među osobama koje se dobro poznaju. Prema Brown i Levinsonu (ibid. 101–129) strategije pozitivne uljudnosti zasnivaju se na trima glavnim mehanizmima: (1) uspostavljanju dodirnih točaka sa sugovornikom; (2) utvrđivanju kooperativnoga odnosa sa sugovornikom; (3) ostvarivanju sugovornikovih htijenja. Autori nadalje uz svaki mehanizam vezuju niz načina i sredstava izražavanja pozitivne uljudnosti. U Primjeru 33 navodimo neke od njih.

Primjer 33

- (a) pretjerivanje: *Predobro ti stoji nova haljina!*
- (b) upotreba žargonizama: *Posudiš mi kintu za cugu?*
- (c) adresiranje sugovornika izrazom kojim se izriče bliskost: *Srećo, kako si?*
- (d) bijele (dobronamjerne) laži: *Oprosti, tek sada vidim tvoju poruku.*
- (e) humor: *Smijem li isprobati tvoju krtiju?* [krtija – sugovornikov novi auto]
- (f) optimizam: *Nije ti teško pomoći mi sutra?*
- (g) reciprocitet: *Ja ću oprati suđe, a ti prošetaj psa.*
- (h) neformalno obraćanje; obraćanje na ti: *Kako ste ti i tvoja obitelj?*

Strategije negativne uljudnosti usmjerene su na ublažavanje prijatnije sugovornikovu negativnomu obrazu. Njihovom primjenom govornik izbjegavanjem nametljivosti daje do znanja svojem sugovorniku da uvažava i poštuje njegovu želju za autonomnošću i slobodnim djelovanjem. Ova se strategija najčešće primjenjuje među osobama koje nisu u familijarnome odnosu. Brown i Levinson (ibid. 130–210) navode opsežan popis strategija negativne uljudnosti popraćenih ilustrativnim primjerima. U Primjeru 34 navodimo neke od njih.

Primjer 34

- (a) indirektnost: *Može li se zatvoriti ovaj prozor?*
- (b) ograđivanje: *Ja mislim drukčije, ali možda se varam.*
- (c) pesimizam: *Pretpostavljam da ste sutra zauzeti.*
- (d) ublažavanje nametljivosti: *Trebam Vašu pomoć na trenutak.*
- (e) pasivne konstrukcije: *Vaš račun je nepodmiren.*
- (f) isprike: *Oprostite na smetnji, znate li možda gdje je pošta?*
- (g) upotreba 'mi' forme: *Ne smijemo pušiti u uredu.*
- (h) formalno obraćanje; persiranje: *Gospodine, molim Vas, sjednite.*

Indirektnim iznošenjem ugrožavajućega komunikacijskoga čina (strategija indirektnosti) ublažava se prijatnija sugovornikovu obrazu. Ova strategija uljudnosti podrazumijeva upotrebu iskaza čija interpretacija nije jednoznačna. U pravilu je riječ o iskazima čije je doslovno značenje općenitije ili drugačije od njihova smisla, tj. njihov je smisao kodiran na implicitnoj razini iskaza. Implicitnošću se govornik ograđuje od odgovornosti iznošenja ugrožavajućega komunikacijskoga čina, ublažavajući time ugrozu sugovornikova obraza. Primjena ove strategije uključuje dva ključna koraka: (1) signaliziranje inferencije sugovorniku i (2) dekodiranje inferencije. Brown i Levinson (ibid. 211–227) navode popis strategija implicitnoga iznošenja ugrožavajućih govornih činova kategoriziranih prema kriteriju izigravanja Griceovih četiriju konverzacijskih maksima. U Primjeru 35 navodimo neke od njih.

Primjer 35

- (a) Maksimalna relevantnosti: *Kako fino mirišu kolači!* [strategija nagoviještanja]
- (b) Maksimalna kvalitete: *Jesam i nisam zadovoljan.* [strategija kontradikcije]
- (c) Maksimalna kvantitete: *Situacija je mogla biti i gora.* [strategija ublažavanja]
- (d) Maksimalna načina: *Trebalo bi oprati suđe.* [strategija generalizacije]

Shodno Brown i Levinsonu (ibid. 71–74) izbor navedenih strategija ovisi o više čimbenika. Svaka strategija ima svoje prednosti, koje autori sustavno popisuju. Osim toga, izbor strategije ovisi o odnosu među sudionicima komunikacijskoga čina, koji može biti asimetričan ili simetričan (uključivati ili ne uključivati odnos moći). U konačnici, ne djeluju svi komunikacijski činovi jednako ugrožavajuće prema obrazu sudionika komunikacije.

Brown i Levison zajedno su s Leechem postavili temelje pragmatičke teorije uljudnosti. Na temelju njihovih teorijskih modela nastala su brojna nova tumačenja ovoga pragmatičkoga fenomena. O njihovim najznačajnijim obilježjima i predstavnicima v. više u Leech (2014).

Na koncu valja naglasiti da se uljudnost u međuljudskoj komunikaciji ne izražava samo verbalnim, već i neverbalnim te paraverbalnim signalima, kao što su mimika, geste, postura tijela, intonacija, visina glasa i dr. Jednako kao što je to slučaj u verbalnoj komunikaciji, „u neverbalnoj komunikaciji postoje određena pravila ponašanja kršenjem kojih dobivamo etiketu neuljudnosti, izazivamo nelagodu i prijekor okoline. Razlika je jedino u tome što smo u verbalnoj komunikaciji uljudnosti svjesniji, dok (uglavnom zbog nedovoljnoga poznavanja govora tijela) neverbalno ponašanje razumijevamo najčešće na podsvjesnoj razini” (Marot 2005: 68). Shodno tome, neverbalna i paraverbalna sredstva i strategije uljudnosti također su predmet pragmatičkih istraživanja.

1.4. Zaključne napomene

U prvome poglavlju ove cjeline knjige nastojali smo u kratkim crtama odrediti predmet bavljenja lingvističke pragmatike i njezinu definiciju te prikazati najutjecajnije pragmatičke pristupe i tradicije. Drugo poglavlje posvećeno je prikazu temeljnih pragmatičkih pojmova: komunikacijski modeli, jedinice pragmatičke analize, kontekst. U trećemu poglavlju predstavljena su jezgrena područja pragmatike: referencijalnost i deiksa, implicitna značenja (presupozicija, implikatura, semantička/logička implikacija), govorni činovi, konverzacijska analiza i uljudnost. U sklopu pregleda pojedinih jezgrenih područja pragmatike definiran je predmet njihova

bavljenja te su predstavljeni najutjecajniji teorijski modeli koji su odigrali ključnu ulogu u njihovu formiranju i daljnjemu razvoju.

U narednoj cjelini knjige (Cjelina 2) slijedi pregled povijesnoga razvoja lingvističke pragmatike, u kojemu će biti riječi o razvojnim putovima pojedinih jezgrenih pragmatičkih područja, kao i grana pragmatike koje su se razvile u posljednjih nekoliko desetljeća.

2.

LINGVISTIČKA PRAGMATIKA: KRATKI PREGLED RAZVOJA DISCIPLINE

Pragmatika je mlada lingvistička disciplina koja je u akademskome svijetu utemeljena pred oko pola stoljeća.³² Krajem 70-ih i početkom 80-ih godina prošloga stoljeća pokrenut je prvi pragmatički časopis (*Journal of Pragmatics*), počinju se održavati prve pragmatičke konferencije te je osnovano međunarodno pragmatičko društvo (*The International Pragmatics Association – IPrA*, 1985), čime su izvršeni inicijalni koraci njezine institucionalizacije (Jucker 2012: 495). S vremenom se diljem svijeta počinje provoditi sve veći broj pragmatičkih istraživanja, objavljuju se pragmatičke znanstvene studije i udžbenici, pragmatički kolegiji ulaze u sveučilišne nastavne programe, a profiliraju se i raznovrsne pragmatičke poddiscipline i usmjerenja.³³

Iako je pragmatika kao samostalna lingvistička disciplina prilično mlada, napisano je više pregleda njezina razvoja, a stručnjaci joj korijene nalaze u dalekoj prošlosti. Tako se primjerice retorika, utemeljena u antičkoj Grčkoj, umnogome može odrediti kao pragmatički orijentirana disciplina s obzirom na njezinu usmjerenost na instancije sudionika govornoga događaja i jezično djelovanje (ibid. 497).

Pragmatička se misao kroz povijest pojavljuje u okviru raznih teorija, prvenstveno filozofskih, a kasnije – krajem 19. i tijekom 20. stoljeća – psiholoških, antropoloških, socioloških te lingvističkih, koje su posredno ili neposredno utjecale na razvoj ove lingvističke discipline.

³² Ovo poglavlje proširena je verzija sažetoga pregleda razvoja pragmatike objavljenoga u uvodnome poglavlju članka *U potrazi za vezivnim tkivom: jezična i književna pragmatika* (Karlić 2019).

³³ Povijesni razvoj pragmatike prikazan je u nekolicini studija, među kojima su se posebno korisnima prilikom izrade ovoga pregleda pokazale: Mey (2009), Nerlich (2009), Jucker (2012), Arif (2013), prilozi iz zbornika *Foundations of Pragmatics* (ur. Bublitz i Norrick 2011) te Mišćević (2018).

2.1. „Službeni” počeci

Termin *pragmatika* uvodi filozof i semiotičar Charles Morris 1938. godine. Inspiriran pragmatizmom Charlesa Piercea³⁴ te teorijom znaka Ogdena i Richardsa (1923), utemeljuje semiotiku kao znanost o znakovima (Arif 2013: 30–31), koja se sastoji od triju osnovnih grana posvećenih njihovim različitim aspektima: sintaksa (koja se bavi odnosima među znakovima), semantika (koja se bavi značenjem znakova) i pragmatika (koja se bavi odnosom između znakova i njihovih korisnika) (Morris 1938/1975)³⁵. U fokusu pragmatike – kako ju je postavio Morris pa sve do današnjih dana – korisnik je jezika, kojemu se ne pristupa kao izoliranoj jedinki, već kao društvenome biću ovisnom o okolini u kojoj živi. Pritom, okolina s jedne strane utječe na njega, a s druge strane on utječe na nju – između ostaloga i upotrebom znakova (Mey 2009: 787).

U pragmatičkim terminima jezičnim znakom služe se, u kombinaciji s drugim znacima, članovi jedne društvene grupe; jedan jezik je društveni sistem znakova koji posreduju odgovore članova jedne zajednice jednih prema drugima i prema njihovoj okolini. (Morris 1975: 49)

Morrisovo tumačenje područja bavljenja pragmatike vrlo je široko³⁶ te je s vremenom doživjelo različite interpretacije (Jucker 2012: 497). Njegova je teorija, kao i studije proizašle iz nje, doprinijela nastupanju *pragmatičkoga obrata* u analitičkoj filozofiji, koja se sredinom 20. stoljeća sve više usmjerava na proučavanje funkcija jezika i njegove upotrebe, a njezini se dometi ugrađuju u temelje suvremene lingvističke pragmatike. *Pragmatički obrat* koji slijedi u lingvistici podrazumijeva prije svega premještanje fokusa s jezika kao apstraktnoga sustava na jezičnu upotrebu, čime započinje njezina nova razvojna etapa (usp. Bublitz i Norrick 2011).

Iako Morris uvodi pragmatiku kao jednu od triju grana znanosti o znakovima, začeci suvremene pragmatike obično se smještaju u okvire analitičke filozofije, posebice oksfordske škole filozofije *običnoga* (*svakodnevnoga* ili *prirodnoga*) jezika. Njezini predstavnici polaze od pretpostavke da boljemu razumijevanju filozofskih ideja pridonosi bolje razumijevanje jezika kojim se one izražavaju. Njihov je znanstveni

³⁴ Pravac u filozofiji koji začinje Pierce, a prema kojemu je osnovno mjerilo teorijskoga načela njegova praktična vrijednost, to jest mogućnost njegove primjene. Prema Morrisovim riječima „trajni značaj pragmatizma sastoji [se] u tome što je on više obratio pažnju na odnos znakova prema onima koji se njima služe nego što je to ranije bio slučaj i procenio dublje nego ikad ranije važnost ovoga odnosa za razumevanje razumskih delatnosti” (Morris 1975: 44).

³⁵ Morrisova studija prvi je put objavljena 1938. godine. Ovdje se služimo njezinim prijevodom iz 1975. godine.

³⁶ Slično kako pragmatiku konceptualizira europska pragmatička tradicija, o kojoj će biti više riječi u nastavku. S druge strane, njemački filozof Rudolf Carnap, Morrisov suradnik, teži radikalnomu sužavanju njezina područja bavljenja (Jucker 2012: 497).

interes usmjeren na jezičnu upotrebu – prvenstveno sudionike komunikacijskoga čina, govornu situaciju u kojoj se on odvija te načelno na upotrebu znakova u konkretnim komunikacijskim situacijama (Nerlich 2009; Jucker 2012). Filozofija običnoga jezika razvija se u Oxfordu sredinom 20. stoljeća kao reakcija na filozofiju logičkih pozitivista (prije svega Bertranda Russella, Rudolfa Carnapa i „ranoga” Ludwiga Wittgensteina). Oni su, vođeni idejom o idealnome jeziku (koji bi omogućio egzaktnu i jednoznačnu notaciju filozofskih problema), svoja istraživanja temeljili na pretpostavci da bi se *običan* jezik mogao i trebao analizirati pomoću matematičkih i logičkih postavki – ne bi li se time suzbili njegovi nedostaci u vidu višeznačnosti i nejasnoća. Proučavajući odnose između jezika i izvanjezične stvarnosti (posebice referencijalnosti i indeksikala/deiktika) te uvjete istinitosti i neistinitosti tvrdnji, i logički su pozitivisti svojim analizama umnogome pridonijeli razvoju pragmatičke misli (ibid.). Međutim, *pragmatički obrat* koji je donio oksfordski kružok s filozofijom *običnoga* jezika bio je presudan za razvoj suvremene lingvističke pragmatike.

Predstavnici ove struje analitičke filozofije odbacuju ideju idealnoga jezika. Promatrajući jezik kao komunikacijsko sredstvo i sredstvo djelovanja na čovjekovu okolinu, okreću se proučavanju *običnoga* jezika i njegove upotrebe (Nerlich 2009: 329).

Predugo je pretpostavka filozofâ da je na „tvrdnji” samo to da „opisuje neko stanje” stvari ili da „tvrdi neku činjenicu”, a što ona mora činiti ili istinito ili neistinito. [...] Nisu sve istinite i neistinite tvrdnje ujedno i opisi [...]. U tome smislu dosad se korak po korak pokazalo ili se barem nadaje izvjesnim da su mnoge tradicionalne filozofske nedoumice proizašle iz pogreške [...]. (Austin 1955; 2014: 2–3)

Filozofiju *običnoga* jezika utemeljili su John Austin, tvorac teorije govornih činova, i Paul Grice, tvorac teorije implikature. Austinova teorija govornih činova usmjerena je na performativne iskaze – iskaze kojima govornik ne iznosi istinite ili neistinite tvrdnje o izvanjezičnoj stvarnosti, već na nju djeluje. U čuvenoj knjizi naslovljenoj *Kako djelovati riječima (How to Do Things with Words, 1962)*³⁷, koja okuplja bilješke s Austinovih predavanja, autor definira i nadalje tumači obilježja ove vrste iskaza:

Po izvanjskom izgledu – ili barem po gramatičkoj vanjštini – oni [performativni iskazi] su poput 'tvrdnji', ali pomniji pogled otkriva da oni, jednostavno rečeno, *nisu* iskazi koji mogu biti „istiniti” ili „neistiniti”. [...] Recimo, jedan od naših primjera bio je iskaz „Uzimam ovu ženu za svoju zakonitu suprugu”, izrečen tijekom ceremonije vjenčanja. Tu bismo trebali reći da u kazivanju tih riječi mi nešto *činimo*, naime vjenčamo se, a ne da *izvještavamo* o nečemu, naime o tome da se vjenčamo. (Austin 1962; 2014: 9)

³⁷ Austinova studija prvi je put objavljena 1962. godine. Ovdje se služimo njezinim prijevodom iz 2014. godine.

Austinovu teoriju sustavno razrađuje John Searle, koji se u svojoj studiji *Govorni činovi* (*Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, 1969) posebno posvećuje uvjetima uspješnosti govornih činova te opisu zakonitosti njihovih pojedinih vrsta. Searle pritom zastupa stav da govoru valja pristupati kao vrsti ponašanja kojom upravljaju određena pravila, a na filozofima jezika jest da ta pravila utvrde i opišu:

Govoriti neki jezik znači izvršavati govorne činove kao što su čin tvrđenja, naređivanja, postavljanja pitanja, davanja obećanja i tako dalje. [...] Ti činovi se vrše u skladu sa nekim pravilima upotrebe jezičkih elemenata i, najzad, ta pravila i omogućuju izvođenje ovih činova. (Searle 1969; 1991: 60)

Dok su Austin i Searle bili usmjereni na govorne činove, njihove funkcije i obilježja, Paul Grice posvećuje se proučavanju zakonitosti upotrebe jezika te općim postavkama vođenja razgovora. Za razvoj pragmatike od posebne je važnosti njegova teorija konverzacijske implikature – jezične pojave „kada izričaj prenosi pored doslovnog, konvencionalnoga značenja [...] i drugo značenje, koje nije direktno izraženo izričajem, a ovisno je o doslovnome značenju, o kontekstu, o ciljevima, namjeri govornika i interpretaciji slušatelja” (Kordić 1991: 87). Ovu teoriju, posvećenu pitanju kako slušatelj razumije aspekte značenja koje mu je govornik naumio prenijeti bez eksplicitnoga izražavanja, Grice postavlja u članku *The Causal Theory of Perception* (1961), a u cijelosti razvija u studiji *Logic and Conversation* (1967)³⁸, u čijemu uvodnome poglavlju konverzacijsku implikaturu definira pomoću sljedećega primjera:

Pretpostavimo da A i B govore o svojem zajedničkom prijatelju C koji momentalno radi u banci. A pita B kako se C snalazi na poslu i B odgovara: „Mislim sasvim dobro. Sviđaju mu se kolege i nije još bio u zatvoru”. Mogao bi zapitati što B time misli, što želi reći kad kaže da C još nije bio u zatvoru. Odgovori bi mogli biti različiti, kao na primjer da je C osoba koja bi mogla doći u napast na takvom radnom mjestu, da su mu kolege stvarno vrlo neugodni i opasni ljudi i tome slično. Naravno možda nije uopće potrebno da A postavi daljnje pitanje jer je odgovor u kontekstu sasvim jasan. Mislim da je sasvim jasno da je ono što je B htio reći, i natuknuti u ovom slučaju posve različito od onog što je B zaista rekao tj. da C još nije bio u zatvoru. Ovdje bih želio uvesti sljedeće termine: glagol *implicirati* i s njim povezane imenice *implikatura* (*impliciranje*) i *implicatum* (*ono što je implicirano*). (Grice 1967; 1989: 56–57)

Grice u svojoj studiji traži odgovor na pitanje kako se izvršava uspješan prijenos implicitnoga sadržaja od govornika do sugovornika; na kakvim se mehanizmima takav prijenos zasniva; koji uvjeti moraju biti zadovoljeni da bi implikatura bila

³⁸ Ova je studija prvi put objavljena 1967. godine. Ovdje se služimo njezinim prijevodom pod naslovom *Logika i razgovor* iz 1989. godine.

uspješno de/kodirana; koja su temeljna obilježja i vrste implikatura; kakav je odnos između eksplicitno i implicitno iskazanoga propozicijskoga sadržaja iskaza te na mnoga druga pitanja. Griceova je teorija implikature poslužila kao temelj drugim (*novograjsovskim* i *postgrajsovskim*) tumačenjima međuljudske komunikacije, pa tako i čuvenoj teoriji relevantnosti, koju 80-ih godina razvijaju Dan Sperber i Deirdre Wilson (1986). Više o *novograjsovskim* i *postgrajsovskim* teorijama, uključujući teoriju relevantnosti, v. u Poglavlju 1.3.2.4.

Govorni činovi i konverzacijska implikatura uz deiksu i presupoziciju predstavljaju jezgrena područja suvremene pragmatike. Pojam pragmatičke presupozicije odnosi se na pragmatičke inferencije i pretpostavke „ugrađene” u iskaz, koje se svojim obilježjima razlikuju od logičke implikacije i implikature (usp. Poglavlje 1.3.2.1). Pojam presupozicije također vuče svoje korijene iz filozofije jezika i logike (njime se primjerice bave Gottlob Frege, Bertrand Russell i Peter Strawson). Definicije pragmatičke presupozicije iz 70-ih godina počinju pristupati predmetu iz pragmatičke (umjesto iz logičke i/ili semantičke) perspektive, tumačeći ga kao *ménage à trois* između govornika, njegova iskaza i adresata (Caffi 2009: 760) – postavivši time temelj za razvoj pragmatičkih teorija o ovome fenomenu.

Deiksa kao pragmatički pojam odnosi se na „upućivanje jezikom” (Yule 1996: 9), odnosno na kodiranje različitih aspekata i okolnosti iznošenja iskaza u njegovu jezičnu strukturu (usp. Poglavlje 1.3.1.2). Kao i ostali prethodno spomenuti predmeti bavljenja pragmatike, deiktični su izrazi (pod nazivom *indeksikali*) isprva bili predmetom filozofskih i logičkih istraživanja. Budući da je njihovo značenje kontekstualno uvjetovano, predstavljali su prepreku istraživačima koji su pristupali jeziku kao apstraktnomu sustavu. Usmjeravanjem znanstvenoga interesa na jezik u upotrebi deiksa postaje predmetom sustavnih filozofskih i lingvističkih istraživanja. Među najznačajnijim začetnicima pragmatičkoga pristupa deiksi ističu se Karl Bühler (1934) i Henri Frei (1944), a njihove teorije dalje razrađuju brojni pragmatičari (npr. Fillmore 1982, 1997; Lyons 1977; Levinson 1983, 2004).

Jezgrenim pragmatičkim područjima koja su se izvorno razvila u okviru filozofije jezika pridružuju se druga pragmatička područja čije temelje nalazimo u društvenim znanostima. Tako se konverzacijska analiza izvorno razvila u okviru sociologije u drugoj polovici 20. stoljeća. Njezinim se začetnicima smatraju Harvey Sacks, Emanuel Schegloff i Gail Jefferson, koji su autori pionirskih studija iz ovoga područja (Sacks 1963, 1972; Schegloff 1968; Schegloff i Sacks 1973; Sacks, Schegloff i Jefferson 1974 i dr.). Njihove ideje razvile su se pod utjecajem sociologije svakodnevnoga života i interpersonalnoga ponašanja Ervinga Goffmana (1956) te

etnometodologije^{39, 40} Harolda Garfinkela (1967) (Hutchby 2019: 2). Za razliku od diskursne analize koja primjenjuje deduktivni pristup jezičnoj građi, konverzacijska analiza pristupa joj empirijski. Njezin je središnji cilj utvrđivanje strukturnih obilježja i organizacijskih obrazaca autentičnih konverzacijskih činova (usp. Poglavlje 1.3.4). Razvoju znanstvenoga interesa za proučavanje međuljudske komunikacije (tzv. *interakcijski obrat*) bitno je doprinijela moderna antropološka misao s početka 20. stoljeća na čelu s Bronisławom Malinowskim, Alfredom Radcliff-Brownom, Franzom Boasom i njihovim nastavljačima, koji su dijelili stav da je svaku ljudsku djelatnost (jezičnu ili nejezičnu) nužno promatrati u odnosu na situacijski ili kulturni kontekst u kojemu se odvija. U skladu s tom pretpostavkom, 70-ih i 80-ih godina prošloga stoljeća u sklopu lingvističke antropologije raste broj istraživanja usmjerenih na proučavanje kulturno specifičnih jezičnih praksi, što kasnije postaje i predmetom pragmatičkih poredbenih i kontrastivnih istraživanja (usp. Koyama 2011).

Govorni činovi, implikatura, presupozicija, deiksa i konverzacijska analiza jezgrena su područja suvremene lingvističke pragmatike. Pojedini pragmatičari pridružuju im i druga područja kao što je primjerice uljudnost. Uljudnost se u pragmatičkoj teoriji definira kao skup društvenih normi koje određuju prikladno, društveno prihvatljivo ponašanje u kontekstu komunikacijskoga čina (usp. Poglavlje 1.3.5). Budući da su takve norme rezultat društveno-povijesnoga razvoja, one su kulturno (i jezično) specifične, stoga im pragmatičari najčešće pristupaju kontrastivno (Pizziconi 2006: 706). Istraživanja o uljudnosti inicira George Lakoff svojim pionirskim radom iz 1973. godine, a u procesu uspostavljanja i razvoja teorijske misli o ovome fenomenu posebno važnu ulogu imaju studije Geoffreyja Leecha (1977, 1983) te Penelope Brown i Stephena Levinsona (1978). Brown i Levinson tvorcima su pojmova *pozitivna uljudnost* i *negativna uljudnost*, a njihova se teorija uljudnosti zasniva na čuvenoj teoriji obraza sociologa Ervinga Goffmana (1955). Teorija uljudnosti u posljednjih je pola stoljeća doživjela brojne kritike i revizije, a njihov sustavan pregled v. u Leech (2014).

Angloamerički pristup pragmatici znatno je uži od europskoga te je uglavnom sveden na područja koja su se razvila u okviru tradicionalne analitičke filozofije. Europski ili kontinentalni pristup pragmatici obuhvaća mnogo šire područje bavljenja,

³⁹ Etnometodologija je „sociološka analiza individualnih pretpostavka i vjerovanja o prirodi svijeta u svakodnevnim društvenim međudjelovanjima. Sa stajališta etnometodologijskog tumačenja svakodnevlja polazi se od pretpostavke da socijalni svijet egzistira u postupcima i putem postupaka koje primjenjuju njegovi članovi da bi ga učinili razmotrivim i objašnjivim. [...] Idejni je tvorac ovoga analitičkog pristupa sociolog Harold Garfinkel. Predmetak etno- upućuje na sličnost s antropološkim pristupima proučavanju kolektivnih modela znanja, kao u primjerice etnosemantičkim ili etnoznanosti.” (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, *Struna*, <http://struna.ihj.hr/naziv/etnometodologija/25393/>)

⁴⁰ Sve poveznice koje se navode u tekstu knjige i popisu literature posljednji su put posjećene 5. listopada 2021. godine.

preklapajući se s predmetima sociolingvistike, lingvističke antropologije, psiholingvistike, analize diskursa, teorije književnosti i drugih društvenih i humanističkih disciplina (Huang 2006: 4). U okviru takvoga širega pristupa razvijaju se brojna pragmatička interdisciplinarna usmjerenja/podgrane poput primjerice socijalne i kognitivne pragmatike.

2.2. Prije „službenih” početaka: začeci pragmatičke misli

„Službeni” počeci pragmatike obično se vezuju uz Charlesa Morrisa i oksfordsku školu filozofije običnoga jezika, međutim valja naglasiti da se u to vrijeme usporedno u Europi razvijaju i druge teorije koje jeziku pristupaju iz pragmatičke perspektive. One se, kao i filozofija običnoga jezika, neposredno ili posredno nadovezuju na američku i europsku pragmatičku misao 19. i početka 20. stoljeća nastalu u okviru društvenih i humanističkih disciplina s „pragmatičkim pogledom na svijet”. Iako njihovi doprinosi nisu ugrađeni u same temelje suvremene lingvističke pragmatike, naknadno su postali njezinim dijelom (usp. Nerlich 2009).

Krajem 20. stoljeća počinje se sustavno istraživati bogata tradicija pragmatičke misli koja prethodi njezinim „službenim” počecima. U tome je kontekstu posebno značajan iscrpan povijesni pregled ranoga razvoja pragmatike u Europi i SAD-u autorskoga dvojca Brigitte Nerlich i Davida Clarkea pod naslovom *Language, Action, and Context: The Early History of Pragmatics in Europe and America (1780–1930)* iz 1996. godine. U ovoj studiji autori nude pregled razvoja američke i europske (ponajviše britanske, francuske i njemačke) pragmatičke misli prvenstveno u okviru filozofije, a kasnije i psihologije, semiotike, lingvistike te drugih društvenih i humanističkih znanosti. Pregled obuhvaća razdoblje od samoga kraja 18. stoljeća do 30-ih godina 20. stoljeća, kada Morris pragmatiku određuje kao jednu od triju grana semiotike. Razvojni put pragmatike Nerlich i Clarke (1996: 13) dijele u tri razvojne faze:

- (1) protopragmatika (1785. – 1835.) u Europi, na koju se nastavlja razdoblje tranzicije (1835. – 1880.), tijekom kojega protopragmatika u Europi biva potisnuta na margine, dok američki pragmatizam „isplivava na površinu”;
- (2) pragmatizam (1860. – 1930.) u SAD-u;
- (3) pragmatika *avant la lettre* (1880. – 1935.) u Europi, nakon koje slijedi razdoblje tranzicije (1940. – 1970.) prema razvoju suvremene pragmatike.

U europsku pragmatiku *avant la lettre* spadaju teorije nastale krajem 18. i početkom 19. stoljeća koje se neposredno ili posredno bave pragmatičkim obilježjima jezika. Iako one nisu izravno utjecale na razvoj rane pragmatike, Nerlich (2009: 334) ističe kako su zahvaljujući njima temeljne pragmatičke (pret)postavke ustanovljene u

razdoblju prije Austina. Među njima izdvaja sljedeće: znakovi ne služe samo za izražavanje misli, već vrše razne druge funkcije; znakovi nemaju samo intelektualnu nego i afektivnu funkciju; znakovi imaju tri osnovne funkcije: predstavljanje misli, izražavanje emocija i obraćanje; znakovi se mogu razumjeti isključivo u kontekstu u kojemu su upotrijebljeni; govor je svrhovit čin; znakovi su sredstva koja se koriste u komunikacijskome činu i njihova upotreba ima konkretan učinak; znakovi se koriste kako bi se njima utjecalo na druge; znakovi funkcioniraju isključivo u dijalogu/konverzaciji; recipročnost između govornika i slušatelja važna je; znakovi se koriste za koordiniranje ljudskoga ponašanja; neki su znakovi indeksički povezani sa stvarnošću i sudionicima govornoga događaja; jezikom djelujemo; govorni činovi mogu biti autoreferencijalni.

*

Odnos znanosti o jeziku prema pragmatičkim pitanjima prije utvrđivanja pragmatike kao samostalne lingvističke discipline slikovito je dočarao Yehoshua Bar-Hillel (1971) metaforičnim opisom pragmatike kao „lingvističkoga koša za smeće”, kojim autor ukazuje na marginaliziranost njezina predmeta u *mainstream* lingvistici.

Lingvisti i filozofi jezika na svoje su radne stolove stavljali istraživanja apstraktnih, potencijalno univerzalnih jezičnih obilježja, dok su bilješke o svakodnevnome jeziku stavljali po strani. Nagomilane na rubovima radnih stolova, one su s vremenom počele ispadati i završavati u košu za smeće. (Yule 1996: 6)

Od 70-ih godina prošloga stoljeća nadalje taj je „koš za smeće” postao izvorom pragmatičkih istraživanja te je pragmatika postala priznata i prepoznata lingvistička disciplina. Dakako, ovdje se nameće pitanje zbog čega jezična upotreba tako kasno postaje predmetom sustavnih lingvističkih istraživanja. Odgovor na to pitanje u najvećoj mjeri leži u teorijskim i metodološkim postavkama vodećih, formalistički orijentiranih lingvističkih pravaca:

Opće je poznato da je u 19. stoljeću jezik dominantno proučavan kao *organizam*, a u 20. stoljeću kao *sustav*. Čini se da takvi pristupi nisu ostavili mnogo prostora za proučavanje jezika u upotrebi, odnosa između jezika i konteksta ili odnosa između jezika i djelovanja. (Nerlich 2009: 329)

*

Tijekom 19. stoljeća lingvistička su istraživanja dominantno bila usmjerena na proučavanje povijesnoga razvoja jezika te na njihovo komparativno izučavanje s ciljem utvrđivanja njihova genetskoga porijekla. U središtu pažnje istraživača bila su,

dakle, formalna obilježja jezika, a ne pitanja vezana uz jezičnu upotrebu (Jucker 2012: 497). Od ranoga 20. stoljeća lingvistika se definira kao znanost koja se bavi jezičnim sustavom i strukturom (Yule 1996: 793). Nalazeći uzore u prirodnim znanostima, strukturalizam u lingvistici obilježen je težnjom za znanstvenom egzaktnošću, empirizmom i prediktivnošću (Mey 2006: 273). To rezultira njezinom usmjerenošću na formalna obilježja jezika te isključivanjem iz njezine „nadležnosti” svega onoga što je izvan jezičnoga sustava ili je suviše apstraktno da bi bilo podložno egzaktnome i objektivnome znanstvenome opisu. Dakako, postojale su značajne varijacije među pojedinim strukturalističkim usmjerenjima u lingvistici, no povezivale su ih zajedničke teorijske postavke (Ivić 1970: 100), među kojima su i one zbog kojih su pragmatička pitanja završila u „lingvističkome košu za smeće”. To su primjerice usmjerenost na proučavanje formalnih obilježja jezika; pristup jeziku kao zatvorenomu sustavu, izoliranomu od svega onoga što je izvan njega samoga; usmjerenost na proučavanje jezika kao apstraktnoga sustava, a ne njegove realizacije u komunikacijskome aktu; pristup jeziku kao homogenomu sustavu (usp. Kovačec 2007). Ipak, zahvaljujući spomenutim varijacijama među pojedinim strukturalističkim usmjerenjima, i među strukturalistima ima predstavnika koji su svojim radom – uglavnom posredno ili naknadno – utjecali na razvoj suvremene pragmatike. Riječ je prvenstveno o predstavnicima funkcionalističkoga usmjerenja strukturalne lingvistike,⁴¹ koji jeziku pristupaju kao komunikacijskomu sredstvu čija se struktura može opisati na temelju analize njegovih funkcija⁴² u konkretnim komunikacijskim situacijama:

Funkcionalni pristupi, za razliku od formalnih, u žarište stavljaju komunikaciju kao jednu od najvažnijih funkcija jezika u društvu, a značenje pri tome igra veliku ulogu. U ovome pristupu ističe se svrhovitost jezične djelatnosti. Funkcije jezika smatraju se ključem za razumijevanje lingvističkih procesa i struktura. (Borucinsky i Tominac Coslovich 2015: 13)

Kao reakcija na strukturalizam u američkoj se lingvistici sredinom 20. stoljeća pod vodstvom Noama Chomskog razvija transformacijska generativna gramatika – također formalistički orijentiran teorijski model usmjeren na proučavanje jezične kompetencije govornika (usp. Mihaljević 2007). Upravo pod utjecajem oksfordske

⁴¹ Funkcionalizam je naziv za više različitih smjerova strukturalne lingvistike. Razvoju pragmatike u najvećoj su mjeri pridonijeli predstavnici praškoga lingvističkoga kruga, posebice Roman Jakobson i Émile Benveniste (usp. Nerlich 2009, Koyama 2011).

⁴² Prvu podjelu jezičnih funkcija predlaže Karl Bühler (1934) u okviru svojega *Organonmodella*: funkcija predočivanja, funkcija izražavanja i funkcija zazivanja. Jakobson (1960) razrađuje tu podjelu i proširuje ju trima dodatnim funkcijama, čime u konačnici dobiva podjelu od šest temeljnih jezičnih funkcija: emotivna, konativna, referencijalna, metajezična, poetska i fatička. Istodobno, Jakobson predstavlja i svoju pragmatičku matricu komunikacije, koja uključuje govornika, slušatelja, komunikacijski kanal, govornikovu poruku upućenu slušatelju te kôd za interpretaciju znakova lociranih u mikrokontekst ili makrokontekst komunikacijskoga čina (Koyama 2011: 152).

škole običnoga jezika pojedini generativni gramatičari (među ostalima Charles Fillmore, Lawrence Horn i Gerald Gazdar) s vremenom napuštaju ideju o mogućnosti razdvajanja jezične kompetencije od jezične upotrebe, a time i pretpostavku da se lingvistika treba zasnivati na proučavanju jezika isključivo kao apstraktnoga sustava (Mišković-Luković 2015: 14). U tome su kontekstu za razvoj pragmatike značajni i radovi Georgea Lakoffa s početka 70-ih godina, u kojima ukazuje na nepodudarnosti između onoga što gramatičari procjenjuju kao „gramatično” te onoga što govornici doista koriste u svakodnevnoj komunikaciji, ističući pritom važnost konteksta u procesu sporazumijevanja (Mey 1998: 718). Na ovaj problem, kao i na nedostatke tumačenja jezika kao homogenoga sustava, ukazivali su i mnogi drugi utjecajni lingvisti, antropolozi i sociolozi, što je rezultiralo buđenjem sve jačega znanstvenoga interesa za sustavnim proučavanjem jezika u upotrebi, kao i jezične varijabilnosti (usp. Mey 2009). Udaljavanju lingvistike od mehanicističkoga pristupa jeziku i pražnjenju „lingvističkoga koša za smeće” naknadno pridonosi i teorija književnosti, na čelu s ruskim teoretičarima Mihailom Bahtinom i Valentinom Vološinovim i njihovim pionirskim radovima o društvenim aspektima jezika i njegove upotrebe (ibid. 793). Dok se s jedne strane doseže iz područja filozofije, sociologije, antropologije, teorije književnosti i dr. – s većim ili manjim vremenskim odmakom – ugrađuju u temelje suvremene pragmatike, s druge strane pragmatički se pristup od 70-ih godina nadalje počinje ugrađivati u temelje drugih znanosti. Daljnji razvoj suvremene pragmatike odvio se te se i dalje odvija u raznim pravcima.

2.3. Suvremena pragmatika

70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća nastupaju tektonski pomaci na razvojnoj putanji znanosti o jeziku. Učvršćuje se i širi polje njezina znanstvenoga interesa, a sukladno tome ubrzano se razvijaju nove lingvističke poddiscipline. Dok je lingvistika prve polovice i sredine 20. stoljeća iz svojega fokusa isključila proučavanje jezika u upotrebi, novonastale lingvističke discipline u drugoj polovici 20. stoljeća donose obrat preusmjerenjem pažnje upravo na to prethodno zanemareno područje. Vodeću ulogu u takvoj promjeni paradigme odigrala je pragmatika. U početnoj razvojnoj fazi ove discipline od posebne su važnosti studije Geralda Gazdara (1979), Stephena Levinsona (1983), Geoffreya Leecha (1983), Georgije Greena (1989) i drugih autora koji su postavili temelje njezina teorijsko-metodološkoga i pojmovnoga aparata.

Jucker (2012) ističe kako je lingvistička pragmatika za vrijeme svojega polustoljetnoga razvoja doživjela tri ključna (prvenstveno metodološka) obrata:

(1) *Od introspekcije do empirijskih istraživanja.* Dok su „očevi” pragmatike Austin, Searle i Grice te njihovi sljedbenici prvenstveno radili s neovjerenim jezičnim podacima do kojih su dolazili introspekcijom, s vremenom se u sve većoj mjeri u lingvističkim istraživanjima počinju primjenjivati empirijske metode prikupljanja jezične građe, prvenstveno pod utjecajem sociolingvistike, a potom i analize diskursa te konverzacijske analize. Pod utjecajem korpusne lingvistike, koja se također ubrzano razvija 70-ih godina prošloga stoljeća, utemeljuje se korpusna pragmatika, koja se bavi analizom velikih uzoraka prirodnoga govora (v. Cjeline 3 i 4).

(2) *Od homogenosti do heterogenosti.* Dok se u strukturalističkim i generativističkim studijama jeziku pristupalo prvenstveno kao homogenome sustavu, 70-ih se godina 20. stoljeća pažnja počinje sve više usmjeravati na njegovu varijabilnost – prvenstveno u okviru sociolingvistike, a potom i drugih lingvističkih disciplina. Tako se u okviru sociopragmatike s vremenom razvijaju nova usmjerenja poput poredbene i međukulturalne pragmatike.

(3) *Od sinkronije do dijakronije.* 90-ih godina 20. stoljeća kao reakcija na dominantni sinkronijski pristup jeziku razvija se dijakronijska pragmatika, koja se bavi proučavanjem promjena obrazaca jezične upotrebe te tumačenjem njihovih uzroka.

S vremenom se ubrzano diferenciraju usmjerenja u sklopu pragmatike s obzirom na uži predmet proučavanja, metodologiju i primjenu. Tako se danas pragmatika raslojava na normativnu, teorijsku, kritičku, eksperimentalnu, računalnu, korpusnu, povijesnu, multimodalnu, kliničku, poredbenu, interpersonalnu, (inter)kulturalnu, kognitivnu, književnu; sociopragmatiku, psihopragmatiku, neuropragmatiku, cyberpragmatiku i dr.⁴³

⁴³ Opisi većine ovdje navedenih pragmatičkih usmjerenja dostupni su na jednome mjestu u priručniku *Concise Encyclopedia of Pragmatics* (ur. Mey 2009). Prikaz računalne i korpusne pragmatike v. u Cjelini 4.

Kada je riječ o položaju i zastupljenosti pragmatike u hrvatskoj lingvistici, broj domaćih pragmatičkih istraživanja iz dana u dan raste. U posljednjim dvama desetljećima u Hrvatskoj je održano desetak znanstvenih konferencija posvećenih (između ostaloga i) pragmatičkim temama, na kojima su izloženi radovi objavljeni u konferencijskim zbornicima.⁴⁴ Nadalje, objavljena je nekolicina pragmatičkih studija hrvatskih istraživača u vidu znanstvenih monografija i članaka, a raste i broj obranjenih diplomskih radova i doktorskih disertacija posvećenih raznim pragmatičkim temama. Zbog toga držimo da bi bilo iznimno korisno izraditi bibliografiju koja bi omogućila precizan uvid u razvojne puteve ove discipline u Hrvatskoj. Iako se pragmatika na hrvatskim sveučilištima predaje kao zaseban nastavni kolegij u sklopu različitih studijskih programa na diplomskoj i poslijediplomskoj razini,⁴⁵ za sada ne postoje opći udžbenici iz suvremene lingvističke pragmatike na hrvatskome jeziku (bilo u izvorniku bilo u prijevodu).⁴⁶ U svakome slučaju, razvidno je da je u hrvatskoj lingvistici prepoznata važnost ove lingvističke discipline te da joj slijedi ubrzan razvoj.

⁴⁴ Npr. konferencije i zbornici: *Jezik i njegovi učinci* [2017, Zagreb, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku], *Interkulturalna pragmatika i komunikacija* [2016, Split, Sveučilište u Splitu / De Gruyter Mouton], *Jezik kao informacija* [2012, Zagreb, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku], *Proučavanja diskursa i dijaloga između teorije, metoda i primjene* [2010, Osijek, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku], *Lingvistika javne komunikacije* [2008, Osijek, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku], *Slavenska frazeologija i pragmatika* [2006, Rab, Sveučilište u Zagrebu / Međunarodni slavistički komitet], *Jezik u društvenoj interakciji* [2003, Opatija, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku], *Teorija i mogućnosti pragmalingvistike* [1999, Opatija, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku] i dr.

⁴⁵ Godine 2017. Branko Kuna je uredio zbornik studentskih radova iz kolegija *Pragmalingvistika* pod naslovom *Jezik između redaka*, koji okuplja studije posvećene analizama javnoga jezika.

⁴⁶ Monografije posvećene prikazu rane pragmatike te odnosu pragmatike i filozofije jezika objavili su Milorad Pupovac (*Jezik i djelovanje* 1991) i Nenad Mišćević (*Rođenje pragmatike* 2018). Osim toga, u Hrvatskoj je objavljena nekolicina monografija posvećenih pojedinim jezgrenim pragmatičkim područjima kao što su primjerice studije *Govorni činovi* Nade Ivanetić (1995) te *Pragmemi u komunikaciji* Nede Pintarić (2002). Nije na odmet spomenuti i to da je posljednjih godina u Srbiji i BiH objavljeno nekoliko općih udžbenika iz suvremene pragmatike, primjerice *Pragmatika* (Mišković-Luković 2015), *Uvod u pragmatiku* (Rajić 2016), *Osnovi pragmatike* (Stanković 2019), *Pragmatika* (Bakšić i Bulić 2019).

3.

ISTRAŽIVAČKE METODE U PRAGMATICI

Sva pragmatička istraživanja zasnovana su na nekoj vrsti jezičnih podataka [...]. Nijedna od postojećih metoda prikupljanja i analize podataka nije sama po sebi bolja ili lošija od drugih. Metode prikupljanja i analize podataka primjenjuju se u skladu s potrebama pojedinoga istraživanja. (Golato 2017: 21)

Ova cjelina knjige posvećena je metodama prikupljanja i obrade jezičnih podataka koje se primjenjuju u pragmatičkim istraživanjima. Budući da je suvremena pragmatika razgranata na mnoga potpodručja, pragmatičke istraživačke metode brojne su i raznovrsne. Kao što smo na to ukazali u prethodnim poglavljima ove knjige, pragmatika dijeli interese, pa tako i istraživačke metode, s drugim lingvističkim disciplinama poput sociolingvistike, psiholingvistike, računalne i korpusne lingvistike, lingvističke antropologije, diskursne analize i dr. U ranijim razvojnim fazama pragmatike dominirala su neempirijska istraživanja potkrijepljena neovjerenim i neprovjerljivim podacima. Tako su se primjerice studije „očeva“ pragmatike zasnivale na njihovoj intuiciji⁴⁷ budući da su oni svoje hipoteze u pravilu potkrepljivali izmišljenim ili naknadno prikupljenim primjerima (Jucker 2018: Loc⁴⁸ 240). I danas su ovakva pragmatička istraživanja uobičajena (Adolphs 2008: 7), s time da broj istraživanja zasnovanih na ovjerenoj jezičnoj građi iz dana u dan raste. Štoviše, razvijaju se nove grane pragmatike definirane upravo specifičnom metodologijom prikupljanja i obrade jezičnih podataka (npr. računalna i eksperimentalna pragmatika). Posebno valja naglasiti da se razvojem novih tehnologija istraživačima otvaraju nove mogućnosti koje znatno olakšavaju proces prikupljanja podataka te pozitivno utječu na kvalitetu i pouzdanost rezultata istraživanja.

Svaka istraživačka metoda ima svoje prednosti i nedostatke. U ovome pregledu niti jedna se od njih ne favorizira, međutim podržava se njihovo kombiniranje s ciljem postizanja pouzdanijih rezultata.

[...] izbor metode potpuno ovisi o istraživačkim ciljevima i pitanjima na koja se želi odgovoriti. Jedna metoda može biti prikladnija u potrazi za odgovorom na jedno pitanje, a druga u potrazi za odgovorom na drugo pitanje - i obrnuto. Iz toga razloga istraživači trebaju jasno odrediti pitanje za čijim odgovorom tragaju,

⁴⁷ Intuicija, tj. istraživačeva primjena vlastita jezičnoga znanja za potrebe istraživanja, u okvirima filozofije (jezika) predstavlja ključan izvor podataka (Jucker 2018: Loc 240).

⁴⁸ Skraćenica 'Loc' odnosi se na lokaciju citata u Kindle izdanju knjige.

odrediti koju vrstu pristupa žele primijeniti te koji tip istraživanja žele provesti – a onda u skladu s time izabrati odgovarajuću metodologiju. (Schneider 2018: 39)

U narednim poglavljima slijedi prikaz: (1) jedinica pragmatičke analize; (2) vrsta jezičnih podataka nad kojima se provode pragmatička istraživanja te (3) metoda prikupljanja i obrade jezičnih podataka koje se primjenjuju u pragmatici. Na koncu slijedi kratka rasprava o etičkim načelima vezanim uz prikupljanje i obradu jezičnih podataka.

3.1. Jedinica pragmatičke analize

Pragmatička se istraživanja razlikuju s obzirom na razne kriterije, a jedan od njih je jedinica pragmatičke analize. S obzirom na taj kriterij Jucker (2018) istraživanja jezika u upotrebi dijeli na mikropragmatička i makropragmatička. Dok su mikropragmatička istraživanja usmjerena na proučavanje „malih jedinica”, odnosno pojedinih sastavnica iskaza s pragmatičkim značenjem/funkcijom (npr. deiktika, diskursnih markera ili uzvika), makropragmatička istraživanja bave se proučavanjem „većih jedinica” poput cjelovitoga diskursa ili njegovih dijelova (ibid.). Takva podjela u skladu je s Meyevom (2009: 724) definicijom mikropragmatike kao pristupa proučavanju jezične upotrebe u užemu kontekstu (na razini iskaza) te makropragmatike kao pristupa proučavanju cjelovitih komunikacijskih činova (uzimajući u obzir sve elemente njihova širega jezičnoga i izvanjezičnoga konteksta). Unatoč tomu što s vremenom raste broj makropragmatičkih studija, i dalje su u najvećoj mjeri zastupljena istraživanja pragmatičkih mikrojedinica, a iskaz se smatra temeljnom jedinicom pragmatičke analize (usp. Jucker 2018). Izbor „manjih” ili „većih” jedinica, odnosno užega ili širega konteksta jezične upotrebe kao predmeta pragmatičke analize izravno utječe na izbor odgovarajuće istraživačke metode (ili kombinacije metoda).

Pragmatika se bavi proučavanjem komunikacije na mikrorazini i makrorazini, s time da je ta podjela tek načelna jer se dvije razine međusobno isprepliću i jedna drugu nadopunjuju. Mikropragmatika i makropragmatika točke su istoga kontinuuma – navezane su jedna na drugu, a predstavljaju različite istraživačke perspektive, u skladu s ciljem konkretnoga istraživanja. (Hoye 2009: 25)

Osim što se jedinice pragmatičke analize razlikuju s obzirom na opseg, one se razlikuju i s obzirom na način i medij njihova prijenosa (govoreni i pisani jezik, jezik digitalne komunikacije te sredstva neverbalne komunikacije). Svaki od navedenih tipova komunikacije ima svoja specifična obilježja. Kao glavnu razliku između usmene i pisane komunikacije Cornish (2009: 1103) navodi ne/smještenost sugovornika u zajedničke spaciotemporalne okolnosti, iz čega proizlaze specifičnosti

poput ne/mogućnosti upotrebe neverbalnih signala, stupnja eksplicitnosti, mogućnosti (samo)reparacije te vremena kojim sudionici komunikacijskoga čina raspolažu za de/kodiranje iskaza s obzirom na ne/simultanost interakcije. Prema Brown i Yuleu (1986: 14–19) govorna i pisana jezična produkcija međusobno se razlikuju s obzirom na funkcionalna, reprezentacijska i strukturna obilježja. Usmena govorna produkcija, ističu autori, ostvaruje se u zahtjevnijim složenijim okolnostima od pisane jer se odvija u stvarnome vremenu te stoga uključuje niz simultanih aktivnosti: govornik za vrijeme govorne produkcije istodobno izgovara iskaz, nadgleda je li izgovoreni iskaz u skladu s njegovom komunikacijskom namjerom, planira svoj naredni iskaz, nadgleda reakciju svojega sugovornika – cijelo se vrijeme oslanjajući na vlastito sjećanje i interpretaciju. Na strukturnome planu govoreni se jezik u pravilu odlikuje siromašnijim leksikom od pisanoga jezika, jednostavnijom sintaktičkom organizacijom, manjom gustoćom informacija, većom zastupljenošću elemenata retoričke organizacije i poštapalica, izostankom pojedinih gramatičkih oblika i drugih jezičnih elemenata tipičnih za pisani jezik, organizacijom diskursa u manjim i jednostavnijim cjelinama, oslanjanjem govornika na razna paraverbalna i neverbalna sredstva (visina glasa, intonacija, facijalna, posturalna i gestovna ekspresija i dr.), naglašenijom interakcijskom (ekspresivnom, direktivnom i fatičkom) funkcijom i brojnim drugim specifičnostima u odnosu na pisani jezik (ibid.). Iako su pragmatičari u ranijim razvojnim fazama pragmatike izbjegavali proučavanje pisanoga jezika smatrajući ga sekundarnim vidom jezične produkcije, to se s vremenom promijenilo (Jucker 2018: Loc 408). Tomu je, između ostaloga, pridonio razvoj korpusne pragmatike budući da većina postojećih korpusa okuplja pisanu jezičnu građu.

Razvojem cyberpragmatike digitalna komunikacija također ulazi u fokus pragmatičkih istraživanja.

Termin *cyberpragmatika* skovan je 2001. godine kao naziv za kognitivnopragmatička istraživanja komunikacije koja se odvija putem interneta [...]. Glavni interes ove discipline analiza je procesa produkcije i interpretacije informacija na internetu. Cyberpragmatičari također se bave pitanjem kako sudionici komunikacijskoga čina pristupaju kontekstualnim informacijama [...] s ciljem premošćivanja „jaza” između onoga što je govornik natipkao i onoga što je namjeravao iskazati. (Yus 2011: 14–15)

Jezik digitalne komunikacije pragmatičarima je posebno zanimljiv zbog njegove brze promjenjivosti i hibridnosti između pisanoga i govorenoga jezika. Ta se hibridnost odražava u miješanju obilježja specifičnih isključivo za usmenu, odnosno pisanu komunikaciju. Primjerice, komunikacija putem *chata* odvija se sinkrono iako se sudionici komunikacijskoga čina nalaze na različitim lokacijama. Pritom govornici zapisuju svoje iskaze, no jezik kojim se služe na strukturnome je planu mnogo bliži

govorenome nego pisanome jeziku. Iz toga razloga John McWhorter (2013) ovakvome obliku jezične produkcije dodjeljuje naziv *fingered speech* (hrv. 'govor prstima'). Ipak, jezik digitalne komunikacije nije samo govor koji se zapisuje u digitalnome formatu – on ima i neka specifična obilježja u odnosu na pisani i govoreni jezik, poput primjerice multimodalnosti (u smislu kombiniranja jezika s emotikonima, slikama, zvukovima, glazbom i drugim vrstama popratnih sadržaja), nejasnih granica između monoloških i dijaloških formi ili pak fluidnosti (u smislu promjenjivosti nakon objavljivanja, za razliku od tiskanoga teksta) (Jucker 2018: Loc 501–532).

3.2. Vrste jezičnih podataka

Jezični podaci mogu se razlikovati s obzirom na razne kriterije. Jucker (2018) ih klasificira s obzirom na njihov (1) obim, (2) situacijsku uvjetovanost, (3) ne/fikcionalnost te (4) istraživačev utjecaj u procesu njihova prikupljanja. U ovome poglavlju slijedi kratak prikaz ovih četiriju kriterija.

3.2.1. Obim

Jezična građa nad kojom se provodi pragmatička analiza može uvelike varirati svojim obimom. Uzmimo kao primjer korpusnu analizu pragmatičkih obilježja i funkcija nekoga leksema. Takva analiza može se primjerice provesti na velikome jezičnome korpusu kao što je primjerice hrWaC (1,4 milijardi pojavnica), no može se provesti i na malome korpusu transkripata eliciranih narativa koje je prikupio istraživač za potrebe svojega istraživanja. Iako u prvome scenariju istraživač ima na raspolaganju iznimno obimnu jezičnu građu, podaci o kontekstu upotrebe leksema prilično su ograničeni (primjerice nije poznat identitet govornika, kao ni okolnosti u kojima se odvija komunikacijski čin). Osim toga, većina velikih digitalnih korpusa (kao ni hrWaC) nemaju pragmatičku anotaciju, stoga ju je za potrebe pragmatičkih istraživanja potrebno provesti ručno. S druge strane, transkribirani narativi predstavljaju neusporedivo „siromašniji” izvor po pitanju opsega jezične građe koju istraživač analizira, međutim elicitacija narativa provedena pod istraživačevom kontrolom i znatno bogatiji podaci o kontekstu jezične upotrebe mogu biti presudni za uspješno provođenje istraživanja. Izbor opsega podataka ovisi, dakle, o potrebama svakoga pojedinoga istraživanja. O raznim vrstama jezičnih korpusa bit će više riječi u Cjelini 4.

3.2.2. Situacijska uvjetovanost

S obzirom na to da su neke vrste komunikacijskih činova u većoj mjeri situacijski, strukturno i sadržajno uvjetovane od drugih, Jucker (ibid. Loc 599–621) ističe da bi istraživač trebao imati na umu tu činjenicu prilikom izbora metode prikupljanja jezičnih podataka. Tako su primjerice forma i sadržaj razgovora za posao ili službene prepiske u znatno većoj mjeri situacijski, strukturno i sadržajno uvjetovani/zadani (pa čak i šablonizirani) od spontane privatne konverzacije. Shodno tome, pragmatičari će posezati za različitim istraživačkim metodama s obzirom na stupanj situacijske uvjetovanosti pragmatičkoga fenomena koji su naumili proučavati.

3.2.3. Ne/fikcionalnost

Fikcionalni tekstovi dugo vremena nisu bili predmetom pragmatičkih istraživanja jer u ranijim razvojnim fazama ove discipline pragmatičare nije zanimala „umjetna” jezična građa (Jucker 2018: Loc 637). To se, međutim, počinje mijenjati razvojem povijesne pragmatike, koja za fikcionalnom građom počinje posezati u nedostatku „izvorne” jezične građe. Danas pragmatička obilježja književnih tekstova predstavljaju predmet bavljenja književne pragmatike i pragmatilistike kao zasebnih pragmatičkih poddisciplina:⁴⁹

Sedamdesetih godina 20. stoljeća teoretičari književnosti i lingvisti počinju dovoditi u pitanje tradicionalnu podjelu na poetski i nepoetski jezik, sve otvorenije ukazujući na činjenicu da se književnost ne može sustavno razlučiti od drugih vrsta iskaza s obzirom na gramatička ili tekstualna obilježja. Proučavanjem *prirodnoga* govorenog jezika i jezičnog ponašanja u to se vrijeme razvijaju pragmatičke teorije jezične komunikacije, koje se počinju primjenjivati i u okviru studija o književnosti. Književno-pragmatički pristupi književno djelo počinju promatrati na ekstradijegetičkoj razini, kao složeni komunikacijski čin između autora i čitatelja [Jucker i Locher 2017]. Promatrano iz takve perspektive, književno djelo je prošireni oblik govornog/komunikacijskog čina koji ima svoju performativnu dimenziju. Uz teorije izravno proizašle iz pragmatičke teorije govornog čina razvijaju se i druge književno-pragmatičke teorije, koje se ugrađuju u temelje književne pragmatike kao usmjerenja u okviru socijalne pragmatike. (Karlič 2019: 64)

⁴⁹ Kratak pregled razvoja književne pragmatike, popraćen primjerom jedne književnopragmatičke analize, dostupan je u redu pod naslovom *U potrazi za vezivnim tkivom: jezična i književna pragmatika* (Karlič 2019).

3.2.4. Istraživačev utjecaj

Jezični podaci koji se koriste za potrebe pragmatičkih istraživanja mogu nastati „prirodnim” putem (uslijed stvarne jezične upotrebe) ili „umjetnim” putem (elicitacijom jezične produkcije od strane istraživača) (Golato 2017: 21). Neelicitirani jezični podaci rezultat su jezične produkcije koja se ostvarila neovisno o istraživanju. Prema Potteru (2002: 541) oni prolaze njegov pomalo morbidan *test mrtvoga istraživača*, jer postoje neovisno o tome je li istraživač koji ih je naumio analizirati živ ili mrtav. S druge strane, elicitirani jezični podaci nastali su na istraživačev poticaj, s time da njegov utjecaj i kontrola nad sudionicima istraživanja variraju ovisno o metodi prikupljanja podataka.

3.3. Pragmatičke istraživačke metode

Pragmatička istraživanja provode se primjenom različitih istraživačkih metoda. Prema Bednarek (2011) ona se razlikuju s obzirom na to jesu li: (1) kvalitativna ili kvantitativna, (2) induktivna ili deduktivna, (3) provedena na ovjerenim ili neovjerenim jezičnim podacima, (4) provedena na elicitiranim ili neelicitiranim ovjerenim jezičnim podacima.

(1) S obzirom na vrstu jezičnih podataka i način njihove obrade lingvistička se istraživanja dijele na kvalitativna i kvantitativna. Prema Dörnyei (2007: 24) definiciji kvantitativna se istraživanja zasnivaju na brojčanim podacima koji se podvrgavaju statističkoj analizi. S druge strane, kvalitativna se istraživanja zasnivaju na nenumeričkim podacima koji se obrađuju primjenom nestatističkih metoda usmjerenih na sadržaj jezične građe. Istraživanja se mogu zasnivati na kombinaciji kvalitativnih i kvantitativnih metoda prikupljanja i obrade podataka (ibid.).

(2) Dok nekim istraživanjima polazište predstavlja jezična građa (induktivni pristup), drugima je polazna točka određen teorijski okvir (deduktivni pristup). Uzmimo kao primjer korpusnu analizu pragmatičkih funkcija nekoga leksema. Induktivni pristup ovoj pojavi podrazumijevao bi utvrđivanje pragmatičkih funkcija danoga leksema temeljem analize korpusne građe (*pristup temeljen na korpusu*), dok bi deduktivni pristup podrazumijevao preispitivanje neke postojeće klasifikacije pragmatičkih funkcija leksema temeljem analize jezične građe iz korpusa (*pristup vođen korpusom*) (usp. Tognini-Bonelli 2001).

(3) Pragmatička se istraživanja nadalje dijele na ona zasnovana na ovjerenim jezičnim podacima te na ona zasnovana na istraživačevoj intuiciji.⁵⁰ Za razliku od ovjerenih jezičnih podataka, neovjereni jezični podaci nezabilježeni su i stoga neprovjerljivi, a najčešće su rezultat istraživačeva jezičnoga znanja i iskustva (tzv. anegdotalni dokazi) (Bednarek 2011: 539). Bednarek (ibid.) ističe da je istraživačeva intuicija nerijetko presudna za postavljanje polaznih hipoteza istraživanja, stoga ne treba podcjenjivati njezinu važnost. S druge strane, autorica upozorava na činjenicu da ono što mislimo o jeziku nije nužno podudarno sa stvarnošću. Drugim riječima, intuicija prije svega ukazuje na ono što je u jeziku moguće, a ne na ono što doista jest.

(4) Kao što je već spomenuto u prethodnome poglavlju, ovjereni jezični podaci na kojima se zasnivaju pragmatička istraživanja mogu biti neelicitirani i elicitirani. Drugim riječima, jezični podaci s jedne strane mogu biti rezultat spontane jezične produkcije, dok s druge strane mogu nastati na istraživačev poticaj. Što više raste stupanj istraživačeva upliva i kontrole nad procesom jezične produkcije, to su prikupljeni podaci manje autentični. U Tablici 3 slijedi prikaz Juckerove (2018: Loc 645) „rang-liste” metoda prikupljanja jezičnih podataka s obzirom na stupanj istraživačeva utjecaja i kontrole nad njihovom produkcijom.

Istraživačev utjecaj	Istraživačeva kontrola	Metode prikupljanja jezičnih podataka	
		Neelicitirani podaci	1. Zabilježen autentičan govor (neovisno o istraživaču)
			2. Nenajavljeno (tajno) snimanje govora
			3. Najavljeno snimanje govora
			4. Sudjelovanje s promatranjem
		Elicitirani podaci	5. Polustrukturirani intervju
			6. Igranje uloga
			7. Zadaci elicitiranja dijaloga
			8. Zadaci dopunjavanja diskursa

Tablica 3. Klasifikacija metoda prikupljanja jezičnih podataka s obzirom na stupanj istraživačeva utjecaja i kontrole nad njihovom produkcijom (preuzeto od Jucker 2018: Loc 645).

⁵⁰ Jucker (2018: Loc 255) upozorava na razliku između pojmova *intuicija* i *introspekcija*. Intuiciju autor definira kao istraživačevo jezično znanje koje primjenjuje za potrebe istraživanja, dok introspekciju definira kao poseban oblik intuitivnoga znanja koje se ispituje među govornicima nekoga jezika primjenom eksperimentalnih istraživačkih metoda.

3.3.1. Neelicirani jezični podaci

Kao što je vidljivo iz priložene tablice, jedina metoda prikupljanja jezične građe koja prolazi *test mrtvoga istraživača* – odnosno koja podrazumijeva prikupljanje potpuno autentične jezične građe producirane neovisno o istraživanju – metoda je navedena pod brojem 1. Najveći nedostatak ove metode predstavlja potpuni izostanak istraživačeve kontrole nad jezičnom produkcijom, kao i moguća nedostupnost podataka o kontekstu njezine realizacije. Nenajavljeno snimanje govora (metoda br. 2) u pravilu se više ne primjenjuje iz etičkih razloga, stoga jedini način snimanja govora za potrebe istraživanja onaj je uz najavu i govornikov eksplicitni pristanak (metoda br. 3). Najava snimanja negativno utječe na spontanost govora, međutim iskusni istraživači smatraju da se nakon duljega snimanja sudionici istraživanja opuste, čime njihova govorna produkcija postaje autentičnijom (usp. npr. Labov 1972). U kategoriju neeliciranih podataka Jucker (2018) svrstava i podatke prikupljene metodom promatranja sa sudjelovanjem (metoda br. 4),⁵¹ čiji će stupanj autentičnosti uvelike ovisiti o tome je li istraživanje otkriveno ili prikriveno te o tome na koji su način podaci zabilježeni (npr. snimanjem ili naknadnim bilježenjem).

3.3.2. Elicirani jezični podaci

Kao istraživačku metodu koja uključuje elicitaciju podataka, ali uz relativno nizak stupanj istraživačeve kontrole i utjecaja na sudionike istraživanja, Jucker (ibid.) navodi intervju (metoda br. 5), uslijed kojega se bilježe relativno spontani i „slobodni” odgovori (u smislu da je spektar njihovih mogućih odgovora širok). To nije slučaj kada je riječ o metodi igranja uloga (metoda br. 6), uslijed čije se primjene od sudionikā istraživanja traži da se ponašaju na specifičan način, zadan od istraživača. Jak istraživačev utjecaj i kontrola nad sudionicima i njihovim odgovorima, odnosno govornom produkcijom, također je obilježje preostalih dviju metoda navedenih u tablici (zadaci eliciranja dijaloga i dopunjavanja diskursa – metode br. 7 i 8).

*

Dok Bednarek (2011) pragmatička istraživanja dijeli prema četirima prethodno opisanim kriterijima, Schneider (2018: 40) nudi nešto složeniju podjelu zasnovanu na 10 dihotomija: neempirijsko ↔ empirijsko istraživanje; istraživanje prvoga reda ↔ drugoga reda; induktivno ↔ deduktivno istraživanje; neporedbeno ↔ poredbeno istraživanje; transverzalno ↔ longitudinalno istraživanje; sinkronijsko ↔

⁵¹ Promatranje sa sudjelovanjem (eng. *participant observation*) „metoda je prikupljanja podataka promatranjem ponašanja ljudi i sudjelovanjem u njihovim svakodnevnim aktivnostima” (Struna, <http://struna.ihj.hr/naziv/promatranje-sa-sudjelovanjem/21153/>).

dijakronijsko istraživanje; reprezentativno ↔ nereprezentativno istraživanje; kvalitativno ↔ kvantitativno istraživanje; mikropragmatičko ↔ makropragmatičko istraživanje; istraživanje govorenoga ↔ pisanoga jezika.

Sustavan prikaz autorove kategorizacije slijedi u Tablici 4, koja je izrađena prema Schneider (2018: 40–48).

Klasifikacija istraživačkih pristupa (10 dihotomija)	
1.	neempirijski (foteljski) pristup – zasniva se na istraživačevoj intuiciji i pragmatičkim kompetencijama
	empirijski pristup – zasniva se na analizi podataka prikupljenih od drugih govornika (sudionika istraživanja) primjenom različitih istraživačkih metoda
2.	istraživanje prvoga reda – zasniva se na analizi percepcije pragmatičkoga fenomena drugih govornika (sudionika istraživanja)
	istraživanje drugoga reda – zasniva se na istraživačevoj percepciji i znanstvenoj konceptualizaciji pragmatičkoga fenomena
3.	deduktivni pristup – polazište istraživanja je teorija
	induktivni pristup – polazište istraživanja jezični su podaci
4.	neporedbeni pristup – zasniva se na istraživanju pragmatičkih fenomena u jednome idiomu (ili više idioma, ali bez njihove međusobne usporedbe)
	poredbeni pristup – zasniva se na usporedbi pragmatičkih fenomena u više idioma
5.	transverzalni pristup – istraživanje se provodi jednokratno
	longitudinalni pristup – istraživanje se provodi višekratno (prate se isti govornici ili jezična građa tijekom duljega razdoblja, u unaprijed određenim razmacima) s ciljem utvrđivanja promjena koje nastupaju kroz vrijeme
6.	sinkronijski pristup – podrazumijeva proučavanje pragmatičkih fenomena u određenome vremenskome presjeku (pragmatička sinkronijska istraživanja najčešće se odnose na aktualno jezično stanje)
	dijakronijski pristup – podrazumijeva proučavanje pragmatičkih fenomena kroz vrijeme (usporedba jezičnoga stanja u različitim vremenskim presjecima)
7.	reprezentativno istraživanje – empirijsko istraživanje provedeno na reprezentativnome uzorku jezičnih podataka
	nereprezentativno istraživanje – empirijsko istraživanje provedeno na nereprezentativnome uzorku jezičnih podataka
8.	kvalitativna analiza – kvalitativna (sadržajna) analiza nenumeričkih podataka
	kvantitativna analiza – statistička obrada brojčanih podataka

9.	mikropragmatički pristup – proučavanje pragmatičkih fenomena na razini iskaza, odnosno njegovih sastavnica
	makropragmatički pristup – proučavanje pragmatičkih fenomena na razini višoj od iskaza
10.	pragmatička analiza govorenoga jezika – analiza pragmatičkih fenomena u govornoj produkciji
	pragmatička analiza pisanoga jezika – analiza pragmatičkih fenomena u pisanoj produkciji

Tablica 4. Schneiderova klasifikacija i opis pragmatičkih istraživačkih pristupa (izrađeno prema Schneider 2018).

3.3.3. Pragmatička istraživanja zasnovana na neelicitiranim jezičnim podacima

U ovome poglavlju slijedi kratak prikaz prethodno pobrojanih metoda prikupljanja neelicitiranih jezičnih podataka. Opis svake metode popraćen je primjerima recentno provedenih pragmatičkih istraživanja domaćih autora.⁵²

3.3.3.1. Analiza neelicitirane jezične građe

U ovu kategoriju ubrajaju se pragmatička istraživanja kvalitativnoga i kvantitativnoga tipa koja se provode nad jezičnom građom nastalom neovisno o istraživanju. Riječ je, dakle, o istraživanjima koja se zasnivaju na analizi postojeće, zabilježene autentične jezične građe koja je ili (a) javno dostupna (npr. članci iz novina i časopisa, snimke televizijskih emisija ili javnih događanja i sl.) ili je (b) u privatnome vlasništvu (npr. pohranjena govorna ili pisana produkcija, koju istraživači mogu koristiti uz pristanak govornika). U ovu kategoriju jezične građe spadaju i (c) jezični korpusi pisanoga i govorenoga jezika, koji mogu biti većega ili manjega opsega, a mogu sadržavati razne vrste javnoga ili privatnoga diskursa. Iako su mnogi jezični korpusi javno dostupni, zbog autorskih su prava obično dostupni tek dijelovi izvornih tekstova koje okupljaju (v. više o jezičnim korpusima u Cjelini 4).

Prednosti i nedostaci ove vrste neelicitirane jezične građe ovise o njezinoj vrsti, okolnostima u kojima je zabilježena te obradi i primjeni u sklopu istraživanja. Izbor (vrste) postojeće jezične građe prije svega će ovisiti o predmetu pojedinoga istraživanja i njegovim istraživačkim ciljevima, kao i njezinoj dostupnosti istraživačima.

⁵² U slučajevima kada je to moguće navode se primjeri istraživanja koja su provele autorice knjige. U drugim slučajevima navode se primjeri pragmatičkih istraživanja drugih autora.

Primjeri upotrebe javno dostupne jezične građe

Za potrebe provođenja pragmatičke analize verbalnih i neverbalnih markera eksplicitne verbalne ironije u publicističkome stilu hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika, u radu pod naslovom *Explicit Verbal Irony and Means of Marking It in Journalistic Style of the Serbian and Croatian Languages* (Karlić i Koletić 2013), kao izvor jezičnih informacija korišteni su hrvatski i srpski tiskani politički tjednici *Globus*, *Aktual*, *NIN* i *Vreme*, objavljeni u razdoblju od dva mjeseca. Analizom jezične građe detektiran je niz različitih markera ironije, međutim zbog razmjerno maloga opsega analiziranih publikacija nije uspostavljen njihov konačan popis. Kvalitativno istraživanje zasnovano na obradi autentične jezične građe manjega opsega omogućilo je uočavanje obrazaca i podataka koji istraživačima nisu bili intuitivno dokučivi. Međutim, analizirani uzorak jezične građe daleko je od reprezentativnoga, stoga navedeno istraživanje ne nudi odgovore na pitanja o frekventnosti i „tipičnosti” upotrebe utvrđenih sredstava izražavanja/markiranja ironije. Budući da se ironija izražava/markira različitim – više ili manje eksplicitnim – verbalnim, paraverbalnim i neverbalnim sredstvima (od tipografskih oznaka do govornikovih komentara), njihovo vertikalno pretraživanje u jezičnome korpusu nije moguće. S druge strane, njihovu horizontalnu analizu, koja bi podrazumijevala prethodno pretraživanje korpusa prema pragmatičkoj funkciji (pod uvjetom da korpus uključuje takvu vrstu pragmatičke anotacije), znatno bi otežao manjak kontekstualnih informacija o jezičnoj upotrebi, koje su često nužne za detektiranje ironije u diskursu.

Kada je riječ o primjeni javno dostupnih snimaka govora za potrebe pragmatičkoga istraživanja, kao vrlo bogat izvor jezične građe mogu poslužiti televizijske *reality*-emisije. Njome su se primjerice poslužile autorice Scotti Jurić i Poropat (2008) za potrebe kontrastivnoga istraživanja govornoga diskursa u društvenoj interakciji među govornicima hrvatskoga i talijanskoga jezika – sudionicima emisije *Big Brother / Grande Fratello*. Istraživanje je prvenstveno bilo usmjereno na kontrastivnu analizu upotrebe deiktika te strukture govornih činova u službi povezivanja jezičnoga i izvanjezičnoga konteksta, koja je provedena nad transkribiranom jezičnom građom. Rezultati istraživanja predstavljeni su u članku pod naslovom *Pragmalingvistička analiza: usporedba dviju komunikativnih situacija*, a ukazuju na izostanak znatnijih razlika između dvaju analiziranih jezika.

Primjer upotrebe privatne jezične građe

U radu pod naslovom *Konverzacijska implikatura u SMS diskursu* (Karlić 2015), za potrebe istraživanja upotrebe i sredstava izražavanja/markiranja konverzacijskih implikatura u SMS porukama, kao jezična građa korištene su SMS-poruke

razmijenjene između desetero međusobno bliskih sugovornika srednje životne dobi. Autori SMS-poruka dali su pristanak da se njihova polugodišnja privatna prepiska analizira za potrebe lingvističkoga istraživanja. Budući da za sada ne postoji javno dostupan korpus hrvatskoga jezika koji obuhvaća ovu vrstu jezične građe, upotreba privatne dokumentirane prepiske predstavlja jedini mogući način provedbe istraživanja ove vrste diskursa utemeljenoga na ovjerenim neelicitiranim jezičnim podacima. Čak i u slučaju da takav tip korpusa postoji, korpusnu analizu konverzacijskih implikatura bilo bi teško (ili čak nemoguće) provesti bez poznavanja konteksta odvijanja prepiske, ali i uvida u zajedničko znanje sudionikā komunikacijskoga čina, koje nerijetko predstavlja uvjet za uspješan prijenos konverzacijskih implikatura. Kao i u prethodnome primjeru, najveći nedostatak ovako postavljenoga istraživanja malen je opseg analizirane jezične građe, stoga ono ne nudi odgovore na pitanja o frekventnosti i „tipičnosti” upotrebe utvrđenih sredstava izražavanja/markiranja konverzacijskih implikatura u SMS-diskursu, već naprosto popisuje i opisuje primjere koji se pojavljuju u analiziranim primjerima.

Primjer upotrebe digitalnoga jezičnoga korpusa pisanoga jezika

U radu pod naslovom *Representation and Classification of Polyfunctional Synsemantic Words in Monolingual Dictionaries and Language Corpora: The Case of the Croatian Lexeme 'Dakle'* (Karlić i Bago 2019), za potrebe utvrđivanja pragmatičkih funkcija i obilježja leksema *dakle* u hrvatskome jeziku, kao izvor jezičnih informacija korišten je mrežni korpus hrvatskoga jezika hrWaC. U sklopu istraživanja analiziran je uzorak od 400 nasumičnih KWIC-primjera⁵³ leksema *dakle*, čije je pragmatičke funkcije potom horizontalnom (kvalitativnom) analizom odredilo dvoje nezavisnih anotatora. Temeljem statističke obrade podataka dobivenih u prethodnoj fazi istraživanja utvrđene su pragmatičke funkcije danoga leksema, kao i njihova frekventnost. Ovo istraživanje kvalitativno-kvantitativnoga tipa, čije glavno polazište predstavljaju korpusni podaci (*pristup temeljen na korpusu*), izravno se nadovezuje na studiju o pragmatičkim funkcijama leksema *dakle* autorice Dedaić (2010), koja je utemeljena na autoričinoj intuiciji, a ovjerena primjerima iz javno dostupne neelicitirane jezične građe. Ta dva istraživanja predstavljaju dobar primjer komplementarnosti različitih istraživačkih metoda. S jedne strane, klasifikacija pragmatičkih funkcija danoga leksema iz Dedaić (ibid.) poslužila je kao predložak za korpusnopragmatičku analizu u Karlić i Bago (2019). S druge strane, korpusnopragmatičkom analizom utvrđena je frekventnost pojedinih pragmatičkih funkcija leksema *dakle* te su otkriveni neki nedostaci klasifikacije njegovih funkcija iz Dedaić (2010).

⁵³ Više o KWIC-primjerima v. u Poglavlju 4.2.2.4.

Primjer upotrebe digitalnoga korpusa govorenoga jezika

Za potrebe analize upotrebe i funkcija konektora u govorenome jeziku u radu *Konektori u spontanome govorenom jeziku* autorice Košutar i Hržica (2019) analizirale su jezične uzorke 30 govornika iz korpusa spontane konverzacije odraslih govornika (*Hrvatski korpus govornog jezika odraslih*, HrAL):

Korpus je analiziran pomoću unaprijed zadanoga popisa od 143 konektora prikupljena iz pisanih izvora o hrvatskome jeziku (znanstveni radovi, monografije, gramatike). Sukladno rezultatima u drugim jezicima u hrvatskome se govorenom jeziku pojavljuje manji broj konektora iz pisanih izvora o hrvatskome jeziku te su, s obzirom na formalnojezične razlike između pisanoga i govorenoga diskursa, pronađeni konektori koji nisu zabilježeni u takvim izvorima. (Košutar i Hržica 2019: 157)

Istraživanje funkcija konektora u govornoj produkciji hrvatskoga jezika bilo bi moguće provesti i primjerice na neelicitiranoj jezičnoj građi koja nije dio korpusa, međutim upotreba korpusa znatno olakšava i ubrzava provođenje istraživanja. Zahvaljujući primjeni korpusa HrAL, autorice su, između ostaloga, bile u mogućnosti provesti analizu zastupljenosti konektora u spontanome govornome jeziku.⁵⁴

3.3.3.2. Analiza snimki autentičnoga govora i podataka s terena

Kao što je već spomenuto, u današnje se vrijeme snimanje govora bez govornikova pristanka smatra neetičnim, zbog čega se istraživači prilikom primjene ove metode prikupljanja podataka suočavaju s takozvanim *promatračevim paradoksom* (Labov 1972: 209):

Cilj je lingvističkoga istraživanja otkriti kako ljudi govore kada nisu sustavno promatrani, međutim jedini način da dođemo do ovakvih podataka upravo je sustavnim promatranjem.

Iako se obavještavanjem govornikā – kao i obaveznim traženjem njihova pristanka da se snimka iskoristi za potrebe istraživanja – gubi na autentičnosti jezične građe, istraživači imaju na raspolaganju metode pomoću kojih govornikovu pažnju mogu skrenuti s kamere ili snimača zvuka i vlastita govora. Primjerice, nakon nekoga vremena govornici se naviknu na snimanje te njihovo ponašanje postaje spontanijim (Golato 2017: 23), a tomu može pridonijeti i tema razgovora.

⁵⁴ Više o HrAL-u v. u Cjelini 4.

U slučajevima kada sâm istraživač sudjeluje u komunikacijskome činu (uz najavu ili bez nje) u svrhu prikupljanja građe za potrebe istraživanja, on nije više „samo” neutralni promatrač – on je promatrač koji sudjeluje (eng. *participant observer*). Promatranje sa sudjelovanjem inače je jedna od glavnih etnografskih metoda, koja je u slučaju proučavanja jezika u upotrebi najčešće povezana s Gumperzovom i Hymesovom etnografijom govora (Bednarek 2011: 546). Shodno Bednarek (ibid. 545–546) glavna prednost ove metode prikupljanja podataka u tome je što omogućava uvid u složenost i dinamiku autentičnoga ljudskoga ponašanja. Osim toga, ona omogućava detekciju prethodno nezabilježenih fenomena. S druge strane, ova metoda istraživačima oduzima mnogo vremena, a dobiveni podaci u pravilu nisu provjerljivi i reprezentativni te se ne mogu podvrgnuti kvantitativnoj analizi. Istraživač može u istraživanju sudjelovati *incognito* (što podrazumijeva naknadno bilježenje podataka prikupljenih na terenu) ili otkriveno (što omogućava zvučno ili vizualno snimanje).

Otkriveno sudjelovanje istraživača u istraživanju negativno utječe na autentičnost ponašanja sudionikā istraživanja, međutim podaci zabilježeni na taj način znatno su detaljniji i pouzdaniji od naknadno zapisanih bilješki s terena. Nakon što je jezični materijal snimljen snimačem zvuka ili kamerom, slijedi proces izrade transkripata na kojima se provodi sustavna analiza prikupljenih materijala.

Nakon izrade audiosnimaka ili videosnimaka neelicitirane verbalne interakcije slijedi izrada transkripata nužnih za provođenje sustavne analize snimljenih materijala. Zahtjevnost ovoga posla ne treba podcjenjivati s obzirom na to da oduzima mnogo vremena, a često uključuje i bilježenje dodatnih podataka [o verbalnome i neverbalnome ponašanju govornika]. (Schneider 2018: 55)

Još jedna metoda prikupljanja podataka na terenu jest etnografska *metoda bilježnice*. Ona podrazumijeva zapisivanje jezičnih podataka koje istraživač (na)čuje na terenu bez aktivnoga sudjelovanja u komunikacijskome činu. Jedno je vrijeme ova metoda bila vrlo popularna među lingvistima jer ne zahtijeva pristanak govornikā za sudjelovanje u istraživanju (Schneider 2018: 55–56). Zajedno s izbjegavanjem istraživačeva paradoksa, to je ujedno i njezina najveća prednost. Međutim, ova metoda ima i svoje nedostatke – između ostaloga, istraživač se prilikom bilježenja podataka oslanja isključivo na vlastitu percepciju i pamćenje. Pouzdanost podataka prikupljenih na ovaj način upitna je, dok je pristup podacima o „prisluškivanim” govornicima otežan ili nemoguć.

Primjer upotrebe snimki autentičnoga govora

Za potrebe istraživanja obilježja prepričavanja diskursa (upotrebe upravnoga i neupravnoga govora te njima bliskih pojava) Benić (2018) u članku pod naslovom *Prepričavanje diskursa na primjeru osječkoga govora* analizira snimke spontanoga govora stanovnika Osijeka:

Podaci o prepričavanju diskursa u osječkom govoru dobiveni su analizom osam sati snimljenoga spontanoga govora. Riječ je o pet snimaka različite duljine. Sniman je razgovor za stolom na razne teme. U istraživanju je sudjelovalo dvanaest osoba. Među njima je devet žena i tri muškarca u dobi od 21 do 76 godina, ali najviše materijala potječe od informanata između 30 i 55 godina. Informanti su većinom srednje stručne spreme. Svi žive u Osijeku, ali ih je polovica rođena u okolnim mjestima. (Benić 2018: 3)

Prikupljena jezična građa transkribirana je za potrebe istraživanja, a dijelovi u kojima se javlja prepričavanje diskursa podvrgnuti su pragmatičkoj analizi. Kao što i sâm autor u radu napominje, analizirani uzorak nije reprezentativan. Međutim, provođenjem ovakve kvalitativne analize postignuti su važni uvidi u obilježja prepričavanja diskursa u osječkom govoru, što može poslužiti kao polazište za daljnja istraživanja.

U slučaju aktivnoga sudjelovanja u razgovoru koji se snima za potrebe ovakvoga istraživanja istraživač je u ulozi sudjelujućega promatrača. U slučaju „otkrivenoga” sudjelovanja u istraživanju (koje omogućava snimanje kamerom ili snimačem zvuka) negativan utjecaj istraživača na autentičnost zabilježene građe znatno je veći nego u slučaju „prikrivenoga” sudjelovanja u istraživanju. U slučaju proučavanja pragmatičkih fenomena poput obilježja prepričavanja diskursa, preciznost bilježenja jezične građe na prvome je mjestu, stoga „otkriveno” sudjelovanje istraživača/promatrača predstavlja logičan metodološki izbor.

3.3.4. Pragmatička istraživanja zasnovana na elicitiranim jezičnim podacima

U ovome poglavlju slijedi kratak prikaz metoda elicitacije jezičnih podataka za potrebe pragmatičkih istraživanja. Metode ovoga tipa povezuje pet zajedničkih obilježja (Schneider 2018: 57–58): (1) jezična produkcija ne nastupa prirodnim putem, već je inicirana od strane istraživača; (2) jezična produkcija odvija se u okolnostima koje je odredio istraživač (vrijeme, mjesto, situacija); (3) govornici su svjesni da sudjeluju u istraživanju te su dali eksplicitan pristanak da se njihova jezična produkcija/odgovori zabilježe; (4) sudionici istraživanja prate istraživačeve upute prilikom ispunjavanja zadanih zadataka; (5) njihova jezična produkcija u većini

slučajeva nema nikakve posljedice (kao što bi to bio slučaj prilikom spontane komunikacije).

Prema definiciji Félix-Brasdefer i Hasler-Barkera (2017: Loc 1157) elicirani su podaci rezultat evociranja povratne informacije od sudionika istraživanja, koje se provodi s ciljem utvrđivanja određenih aspekata govornikovih pragmatičkih kompetencija. Autori pritom razlikuju dvije vrste pragmatičkih kompetencija: (a) pragmalingvističke kompetencije, koje podrazumijevaju govornikovo poznavanje i primjenu konvencija jezične upotrebe u skladu s komunikacijskim ciljem te (b) sociopragmatičke kompetencije, koje podrazumijevaju govornikovo poznavanje i primjenu zakonitosti jezične upotrebe u skladu s društvenim normama u konkretnim okolnostima odvijanja komunikacijskoga čina. Prema prethodno prikazanoj Juckerovoj (2018) ljestvici metoda prikupljanja ovjerenih jezičnih podataka metode prikupljanja eliciranih podataka jesu: intervju, igranje uloga te zadaci eliciranja dijaloga i dopunjavanja diskursa. Ovomu popisu Bednarek (2011) dodaje još verbalne izvještaje i elicirane narative kao podvrste intervjuja, kao i eksperimentalne metode eliciranja podataka, preuzete dominantno iz područja psihologije. Sve navedene metode međusobno se razlikuju s obzirom na stupanj pouzdanosti i validnosti (Félix-Brasdefer i Hasler-Barker 2017: Loc 1164).

3.3.4.1. Analiza podataka prikupljenih putem intervjuja

Provođenje intervjuja jedna je od najčešće primjenjivanih metoda prikupljanja podataka za potrebe (pragmatičkih) istraživanja kvalitativnoga tipa. Intervjui se mogu uvelike razlikovati s obzirom na svrhu, trajanje, jednokratnost ili višekratnost provođenja te stupanj strukturiranosti (strukturirani, polustrukturirani i nestrukturirani intervju) (Dörnyei 2007: 134–136). Provođenjem intervjuja elicira se jezična građa koja je rezultat više ili manje spontane konverzacije između istraživača i sudionikā istraživanja. Razina spontanosti jezične produkcije proporcionalno opada povećanjem stupnja strukturiranosti intervjuja, odnosno razine istraživačeve kontrole nad odvijanjem komunikacijskoga čina (ibid.). U kontekstu pragmatičkih istraživanja najčešće se vode nestrukturirani intervjui s ciljem prikupljanja eliciranih narativa ili se pak provode intervjui strukturiranijega tipa s ciljem prikupljanja podataka o govornikovoj (samo)procjeni pojedinih obilježja vlastite i/ili tuđe jezične produkcije i primjene pragmatičkih normi. Intervjui se sa sudionicima istraživanja najčešće provode „licem u lice”, no po potrebi se mogu provoditi i putem audiopoziva i videopoziva sa snimanjem.

Schneider (2018: 62–64) izdvaja četiri vrste intervjuja koji se primjenjuju za potrebe pragmatičkih istraživanja: (1) metapragmatički intervju, koji se provodi za potrebe

istraživanja prvoga reda, a uključuje pitanja koja se odnose na govornikovu konceptualizaciju, percepciju i razumijevanje kakvoga pragmatičkoga pojma; (2) intervju kojim se od govornika elicitiraju primjeri upotrebe nekoga pragmatičkoga fenomena ili opisa situacije u kojoj do nje dolazi; (3) retrospektivni intervju, koji se provodi među osobama koje su prethodno sudjelovale u istraživanju (npr. igranju uloga) s ciljem dodatnoga razjašnjavanja njihovih odgovora; (4) intervju koji se provodi radi procjene govornikovih pragmatičkih kompetencija.

Metoda elicitanje jezičnih podataka putem intervjuja ima svoje prednosti i nedostatke. Kao prednosti intervjuja Bednarek (2011: 540–542) navodi kontrolirane uvjete provođenja, visoku razinu istraživačeve kontrole nad sudionicima istraživanja i cjelokupnom situacijom, široku primjenjivost u kontekstu različitih vrsta pragmatičkih istraživanja, kao i činjenicu da je riječ o metodi elicitanje podataka koja je sudionicima najčešće ugodna. Kao nedostatke ove metode autorica navodi razmjerno snažan istraživačev utjecaj na sudionike istraživanja, neprirodnost situacije u kojoj se odvija komunikacija, nepraktičnost njezine primjene (misleći prvenstveno na dugotrajnost procesa intervjuiranja i transkribiranja podataka) te probleme koji se javljaju prilikom obrade i interpretacije prikupljene građe.

Primjer upotrebe snimki eliciranih narativa

Ova metoda prikupljanja jezične građe u pragmatici se obično primjenjuje za potrebe izrade manjih korpusa namijenjenih za provođenje pojedinih pragmatičkih analiza. Primjenu ove metode elicitanje jezičnih podataka 70-ih godina prošloga stoljeća potiče William Labov (1972) uvođenjem modela analize narativa. Njegov model i danas predstavlja aktualan teorijsko-metodološki okvir za proučavanje usmenih narativa u sklopu sociolingvističkih, pragmatičkih i drugih istraživanja. Prilikom elicitanja usmenih narativa od odraslih se kazivača najčešće traži da prepričaju neko osobno iskustvo. Temu narativa istraživač određuje s obzirom na predmet konkretnoga istraživanja, imajući u vidu da poticajne (posebice emocionalno „nabijene”) teme obično rezultiraju spontanijim, autentičnijim kazivanjem. Tako su primjerice za potrebe analize pragmatičkih obilježja i funkcija poštapalica u radu *Poštapalice: teorijski aspekt i analiza primjera iz makedonskog jezika* (Štefanec 2021)⁵⁵ među izvornim govornicima makedonskoga jezika elicirani narativi o iskustvu *lockdowna* uslijed pandemije koronavirusa. Transkribirana jezična građa podvrgnuta je kvalitativnoj pragmatičkoj analizi (u prvoj fazi analize detektirana su sva jezična sredstva koja u diskursu vrše funkciju poštapalica, dok su u drugoj fazi analize utvrđena njihova pragmatička obilježja i funkcije). Ovakvo je istraživanje

⁵⁵ Riječ je o diplomskome radu izrađenome i obranjenome u sklopu Diplomskoga studija južnoslavenskih jezika i književnosti na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (mentorice: dr. sc. Virna Karlić i dr. sc. Borjana Poršev-Oliver).

moгуće provesti i nad neelicitiranom jezičnom građom (primjerice analizom snimaka spontane govorne produkcije u televizijskim ili radijskim emisijama), međutim u tom slučaju istraživač nema nikakvu kontrolu nad govornom produkcijom te nije upoznat sa svim relevantnim okolnostima u kojima se ostvaruje (podaci o govorniku, njegova prethodna pripremljenost, upotreba bilježaka, trema zbog javnoga nastupa i dr.). U slučaju elicitiranja narativa među djecom (primjerice za potrebe proučavanja razvoja njihovih pragmatičkih kompetencija), najčešće se kao predložak koriste slike ili drugi sadržaji koje sudionici istraživanja trebaju opisati, odnosno prepričati.

Primjer upotrebe podataka prikupljenih provođenjem (polu)strukturiranoga intervjua

Ova metoda elicitacije u pravilu se primjenjuje u svrhu utvrđivanja: (1) mišljenja i stavova govornikā o temi istraživanja; (2) obilježja jezične produkcije govornikā na temelju njihove samoprocjene; (3) pragmatičkih kompetencija govornikā. Najveći nedostatak ove metode u tome je da odgovori sudionikā istraživanja ne odražavaju njihovo stvarno jezično ponašanje, kognitivne procese i pragmatičke kompetencije, već pretežno svjedoče o njihovoj jezičnoj intuiciji, percepciji i subjektivnim procjenama (Bednarek 2011: 542). Unatoč tome, podaci prikupljeni putem intervjua s gore navedenim ciljevima mogu poslužiti kao vrijedno polazište za daljnja istraživanja. Primjerice, za potrebe istraživanja pragmatičkih obilježja i funkcija nekonvencionalnoga alterniranja gramatičkoga i leksičkoga roda u jezičnoj produkciji homoseksualnih muškaraca (tzv. *lalakanje*),⁵⁶ u radu pod naslovom *Alternacije gramatičkog roda u jezičnoj produkciji homoseksualnih muškaraca u zapadnojužnoslavenskim jezicima* (Samardžić 2018)⁵⁷ analizirani su podaci prikupljeni putem intervjua s osmero kazivača, koji su potom poslužili kao polazište za izradu anketnoga upitnika (anketa je provedena među 400 pripadnika LGBT-zajednice s hrvatskoga, slovenskoga i srpskoga govornoga područja). Predložak za provođenje intervjua i anketni upitnik sastojali su se od niza pitanja koja se odnose na učestalost upotrebe *lalakanja*, okolnosti u kojima do nje dolazi u sklopu komunikacijskoga čina (sudionici, situacija, medij, tema razgovora), funkcije *lalakanja*, jezična sredstva pomoću kojih se ostvaruje i dr. S obzirom na to da se navedeno istraživanje odnosi na prethodno neistraženu sociopragmatičku pojavu kojom se ne služe svi govornici te čija je upotreba ograničena na komunikaciju u specifičnim okolnostima, kombinacija intervjua (za potrebe „predistraživanja”) i

⁵⁶ „Lalakanje se odnosi na sve vrste riječi (zapadno)južnoslavenskih jezika koje posjeduju gramatičku kategoriju roda, a najčešće na glagole u perfektu. Svoj naziv 'duguje' udvostručenomu morfemskom nastavku za 3. lice ženskog roda glagolskog pridjeva radnog koji glasi *-la*, od kojega se tvori glagolski oblik perfekta.” (Samardžić 2018: 11)

⁵⁷ Riječ je o diplomskome radu izrađenom i obranjenome u sklopu Diplomskoga studija južnoslavenskih jezika i književnosti na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (mentorica: dr. sc. Virna Karlić).

ankete (provedene među ispitanicama odgovarajućega profila) pokazala se kao primjereno metodološko rješenje.

3.3.4.2. Analiza podataka eliciranih metodom igranja uloga

Uz prethodno prikazane metode prikupljanja eliciranih podataka, za potrebe pragmatičkih istraživanja u nekim se slučajevima primjenjuje i metoda igranja uloga. Riječ je o metodi elicitacije simulirane komunikacije, koja se odvija u strogo zadanim uvjetima. Metoda igranja uloga najčešće se primjenjuje u svrhu istraživanja obilježja interakcijskih praksi (govorni činovi, struktura konverzacijskih činova, funkcije i upotreba diskursnih markera, uljudnost i dr.), a može biti otvorenoga i zatvorenoga tipa (Félix-Brasdefer i Hasler-Barker 2017: Loc 1221). Zatvoreni tip igranja uloga podrazumijeva bilježenje govornikovih reakcija (usmenim ili pismenim putem) na podražaj bez sugovornikova odgovora, dok otvoreni tip podrazumijeva simulaciju dvosmjerne komunikacije. Sudionicima istraživanja, radi postizanja što autentičnijih rezultata, mogu se predočiti razni oblici audiovizualnih i drugih informacija o komunikacijskoj situaciji (ibid. Loc 1229, 1236). Schneider (2018: 59) ovu metodu dijeli u dvije kategorije s obzirom na vrstu uloge koja se dodjeljuje sudionicima – od njih se, naime, može tražiti da „igraju” sami sebe u nekoj hipotetskoj situaciji ili da igraju neki drugi (stvaran ili hipotetski) lik.

Primjer upotrebe podataka prikupljenih metodom igranja uloga

Ova metoda prikupljanja podataka primijenjena je za potrebe istraživanja koje je predstavljeno u Cjelini 8 ove knjige, a provedeno je s ciljem utvrđivanja načina i sredstva izražavanja direktivnosti u hrvatskome jeziku. Istraživanje je provedeno nad jezičnom građom prikupljenom putem *online*-upitnika, koji je uključivao osam zadataka igranja uloga. Svaki zadatak uključivao je tekstualni opis situacija u kojima sudionici istraživanja trebaju uputiti direktivni iskaz svojem sugovorniku. Sudionici su trebali zamisliti da se nalaze u opisanim situacijama i navesti iskaz koji bi uputili svojem sugovorniku u zadanoj situaciji. Od prikupljenih je direktivnih iskaza izrađen korpus s pragmatičkom anotacijom (na temelju kvalitativne analize iskaza), što je omogućilo kvantitativnu analizu podataka (usp. Cjeline 8 i 9). Pouzdanost ove metode elicitacije jezične građe ograničena je, kao i istraživačeva kontrola, koja uvelike varira s obzirom na način provođenja istraživanja (otvoreni/zatvoreni tip, elicitacija usmene ili pismene jezične produkcije, provođenje istraživanja uživo, metodom papir-olovka ili putem *online*-upitnika).

3.3.4.3. Analiza podataka eliciranih putem upitnika

Osim prethodno spomenutih upitnika sa zadacima igranja uloga te upitnika kojima se ispituju stavovi, percepcija ili samoprocjena ispitanikove jezične upotrebe vezano uz neki pragmatički fenomen, pragmatičari se služe i drugim vrstama upitnika. Tako se, primjerice, za potrebe određivanja stupnja pragmatičkih kompetencija govornikā koriste pismeni testovi s pitanjima višestrukoga izbora te zadacima donošenja odluka, dok se za potrebe utvrđivanja obilježja jezične produkcije koriste testovi sa zadacima dopunjavanja zadanoga diskursa (Schneider 2018: 64–70). U upitnicima koji se provode s ciljem elicitacije procjene ispravnosti, prikladnosti, uljudnosti, formalnosti i drugih pragmatičkih obilježja iskaza i/ili situacija u kojima se odvija komunikacijski čin primjenjuju se različite ljestvice procjene. Najčešće se u te svrhe koriste simetrične, uravnotežene bipolarne ljestvice procjene, odnosno ljestvice koje u pet ili sedam stupnjeva procjene sadržavaju jednak broj stupnjeva slaganja/prihvatanja i neslaganja/neprihvatanja te jedan „neutralan” stupanj (tzv. ljestvice procjene Likertova tipa; ibid. 70).

Iako su ovakvi upitnici vrlo praktični za prikupljanje podataka o jezičnoj produkciji govornikā te za utvrđivanje stupnja njihovih pragmatičkih kompetencija, oni imaju svoje nedostatke, koje prilikom interpretacije prikupljenih podataka valja imati na umu. Budući da je riječ o ispitivanju koje se provodi u neinteraktivnoj i neautentičnoj situaciji, i to na dekontekstualiziranoj jezičnoj građi, pitanje je u kojoj mjeri podaci prikupljeni ovom metodom odražavaju stvarnu jezičnu upotrebu (Félix-Brasdefer i Hasler-Barker 2017: Loc 1214, 1221). Glavne prednosti upitnika praktičnost su njihove primjene i brzina prikupljanja i obrade podataka, kao i visok stupanj istraživačke kontrole.

Primjer upotrebe podataka prikupljenih putem upitnika sa zadacima dopunjavanja

Ova metoda prikupljanja podataka korištena je za potrebe istraživanja predstavljenoga u radu *Vokativnost u hrvatskoj i srpskoj jezičnoj normi i upotrebi* (Karlić i Cvitković 2016). Istraživanje je provedeno s ciljem utvrđivanja sredstava i načina izražavanja vokativnosti u svakodnevnoj jezičnoj upotrebi. Upitnik je proveden među 100 izvornih govornika, a sadržavao je 24 zadatka. U zadacima se od sudionikā istraživanja tražilo da ispune prazninu u zadanim iskazima koji uključuju obraćanje sugovorniku u formalnim i neformalnim situacijama. Istraživanje je provedeno s ciljem utvrđivanja u kojoj je fazi proces gubljenja vokativnosti kao morfološke kategorije. Iako je ova metoda prikupljanja podataka iznimno praktična, kao i njihova obrada, pitanje je u kojoj mjeri dobiveni podaci odražavaju stvarnu

jezičnu upotrebu. Iz toga bi razloga navedeno istraživanje valjalo proširiti primjenom drugih istraživačkih metoda (npr. korpusnopragmatičke analize).

Na koncu ovoga poglavlja valja dodati da se za potrebe pojedinih pragmatičkih (uglavnom interdisciplinarnih) istraživanja primjenjuju i eksperimenti preuzeti iz područja psihologije i neuroznanosti, kao što su primjerice mjerenje pokreta oka za vrijeme rješavanja zadataka, mjerenje aktivnosti mozga i dr. (Félix-Brasdefer i Hasler-Barker 2017: Loc 1375).

3.4. Etički principi provođenja (pragmatičkih) istraživanja

Jednako kao i istraživačke metode, etička načela prikupljanja i obrade podataka mijenjaju se kroz vrijeme. Etičke norme nisu univerzalne, kao ni načini i sredstva njihova propisivanja (Dörnyei 2007: 64). U srži istraživačke etike leže istraživačevi moralni principi, a kada je riječ o empirijskim istraživanjima koja uključuju prikupljanje podataka od sudionikā istraživanja, istraživači se trebaju pridržavati četiriju temeljnih etičkih načela – dobrobiti, autonomije, privatnosti i obavezanosti prema sudionicima istraživanja (Schneider 2018: 75). Shodno Schneideru načelo dobrobiti odnosi se na sudionike istraživanja, kojima se uslijed provođenja istraživanja ne smije nanijeti nikakva fizička ili psihička povreda te se istraživač treba pobrinuti da im se osigura maksimalan osjećaj udobnosti i sigurnosti za vrijeme provođenja istraživanja (ibid.). Načelo autonomije u pragmatičkim istraživanjima ne odnosi se samo na istraživačevu obavezu da obavijesti sudionike o njihovoj uključenosti u istraživanje, nego i na obavezno traženje njihova eksplicitnoga pristanka prije⁵⁸ početka provođenja istraživanja:

Odluka o sudjelovanju u istraživanju treba biti zasnovana na svim relevantnim informacija o istraživanju [...]. Sudionici istraživanja trebaju biti informirani o sljedećim stavkama: (1) prirodi i ciljevima istraživanja; (2) razlozima zbog kojih se podaci prikupljaju; (3) zadacima koje istraživanje uključuje; (4) mogućim rizicima i posljedicama sudjelovanja u istraživanju; (5) pravu o povlačenju iz istraživanja; (6) povjerljivosti podataka; (7) kontakt-osobi kojoj se mogu obratiti u slučaju da imaju pitanja vezana uz istraživanje. (Schneider 2018: 76).

Princip privatnosti odnosi se na pravo sudionikā istraživanja na anonimnost, stoga se istraživač treba pobrinuti da svi podaci o njihovu identitetu budu anonimizirani i povjerljivi (ibid. 78–79). Nadalje, princip obavezanosti podrazumijeva istraživačevu

⁵⁸ U prošlosti se prikupljanje podataka bez pristanka sudionikā istraživanja smatralo etički prihvatljivim, no to se s vremenom promijenilo. I danas se vode rasprave o prihvatljivosti tajnoga snimanja nakon kojega se traži naknadni pristanak da se snimljeni materijali upotrijebe za potrebe istraživanja (o ovome spornom pitanju v. više u Schneider 2018).

dužnost da se sudionicima istraživanja „oduži” na način da podijeli s njima rezultate provedenoga istraživanja (ibid. 79–80).

Kao što je već spomenuto, etička načela provođenja znanstvenih istraživanja kulturno su specifična i stoga mogu uvelike varirati među različitim sredinama i tradicijama. U Hrvatskoj su ona propisana etičkim kodeksima, a dodatno su opisana u stručnoj metodološkoj literaturi za pojedina znanstvena područja.

3.5. Zaključci

U ovoj cjelini knjige ukratko su prikazane metode prikupljanja podataka za potrebe provođenja pragmatičkih istraživanja. U sklopu njihova pregleda nastojali smo ukazati na njihove prednosti i nedostatke, uz napomenu da nijedna od navedenih metoda nije bolja ili lošija od ostalih te da njihov izbor prvenstveno ovisi o predmetu i ciljevima pojedinoga istraživanja. Uz kratak opis pojedinih metoda prikupljanja podataka u poglavlju su predstavljeni i ilustrativni primjeri njihove primjene u sklopu provedenih pragmatičkih istraživanja. Predstavljeni popis istraživačkih metoda nije konačan, već obuhvaća one metode koje se najčešće primjenjuju u praksi.

O metodologiji provođenja pragmatičkih istraživanja napisane su brojne studije, a jedna od najopsežnijih monografija o toj temi zbornik je pod naslovom *Methods in Pragmatics*, koji su uredili Bublitz, Jucker i Schneider (2018). Ova publikacija sadržava niz radova posvećenih pojedinačnim istraživačkim metodama koje se primjenjuju u sklopu pragmatičkih istraživanja.

4.

OBRADA PRIRODNOG JEZIKA, RAČUNALNA PRAGMATIKA I KORPUSNOPRAGMATIČKI PRISTUP JEZIKU U UPOTREBI

Ova cjelina knjige posvećena je računalnoj pragmatiki – mladoj disciplini koja se bavi teorijskim i praktičnim aspektima razvoja i primjene računalnih resursa i alata za potrebe proučavanja jezika u upotrebi, a povezuje višestruka znanstvena područja (prvenstveno računarstvo, informacijske i komunikacijske znanosti te lingvistiku). Računalna pragmatika „pokriva” razne istraživačke teme, a svojim rezultatima pridonosi razvoju svih jezgrenih područja pragmatike. U poglavljima koja slijede cilj nam je ponuditi opći pregled ove discipline te detaljnije predstaviti pojedina računalnopragmatička tematska područja koja su povezana s istraživanjima provedenim u nastavku ove knjige (Cjeline 6–9).

Cjelina je organizirana u dva dijela. U prvome se dijelu računalna pragmatika smješta u okvire obrade prirodnog jezika (u nastavku teksta OPJ). U poglavljima koja uključuje predstavljeno je čime se sve bavi OPJ, definirani su temeljni pojmovi poput prirodnih, umjetnih i formalnih jezika te je prikazan odnos između OPJ-a i (računalne) lingvistike. Drugi dio cjeline posvećen je prikazu računalne pragmatike – njezina razvoja, istraživačkih ciljeva i područja bavljenja. U prikazu je posebna pažnja posvećena dvama tematskim područjima računalne pragmatike: jezičnim korpusima te problemu interpretacije i generiranja govornih činova. U poglavlju posvećenome jezičnim korpusima i korpusnopragmatičkome pristupu jeziku u upotrebi ponuđen je opći prikaz korpusa, predstavljena su njihova obilježja, podjela na vrste te mogućnosti njihove primjene. Nadalje, prikazane su pojedine sheme za označavanje korpusa, kao i alati za njihov razvoj i analizu. Osim toga, prikazani su izabrani javno dostupni korpusi hrvatskoga i srpskoga jezika te primjer jednoga korpusa s pragmatičkom anotacijom. Zasebno je poglavlje posvećeno korpusnoj pragmatiki – njezinu razvoju te prikazu korpusnopragmatičkoga pristupa jeziku u upotrebi. U završnome poglavlju cjeline predstavljeni su računalnopragmatički pristupi interpretaciji i generiranju govornih činova.

4.1. Obrada prirodnog jezika

4.1.1. Definicija i temeljni pojmovi

Pojam *obrada prirodnog jezika* (OPJ) (eng. *Natural Language Processing, NLP*)⁵⁹ potječe iz područja računarstva, a odnosi se na interdisciplinarno područje koje se bavi praktičnim aspektima primjene računala za potrebe izvršavanja zadataka koji uključuju ljudski, *prirodni* jezik, i to s dva moguća cilja: (a) omogućavanje i/ili unaprjeđivanje komunikacije između čovjeka i računala ili čovjeka i čovjeka; (b) jednostavna i složena računalna obrada teksta i govora (Jurafsky i Martin 2009: 1).

Prirodni jezik (eng. *natural language*) „svaki [je] jezik kojim se govori i koji je nekome materinski jezik čija su pravila nastala spontano i evolucionistički” (Jojić 2015, natuknica *Jezik*), a služi za međuljudsku komunikaciju (npr. hrvatski, engleski, japanski itd.). Prirodni jezik primarno se ostvaruje u govorenome obliku (na zvučnoj razini), dok se u pisanome obliku ostvaruje na grafičkoj razini.

Osim prirodnih jezika postoje i tzv. umjetni jezici (eng. *constructed* ili *artificial languages*) – razni komunikacijski sustavi koje su ljudi razvili ciljno, za točno određenu svrhu. Takvi jezici, dakle, nisu nastali spontano poput prirodnih jezika. Jedan od najpoznatijih umjetnih jezika jest esperanto. Među umjetne jezike ubrajaju se primjerice i sustavi za vizualni prikaz glazbe te prometni znakovi kojima se ostvaruje jednoznačna komunikacija u prometu. Programski jezici, kao skupovi rezerviranih riječi i simbola kojima se pišu naredbe računalima za izvršavanje određenih računalnih zadataka, također su primjer umjetnih jezika razvijenih radi omogućavanja jednoznačne komunikacije između čovjeka i računala.

U području OPJ-a, jednako kao i u logici, matematici i računarstvu, prirodnim su jezicima suprotstavljeni tzv. formalni jezici (eng. *formal languages*), a to su umjetni jezici koji su formalizirani. Formalizirani su oni jezici čija je sintaksa precizno i algoritamski definirana (Crespi Reghizzi, Breveglieri i Morzenti 2019: 5), a obilježava ih jednoznačnost u komunikaciji: određeni niz znakova ili pripada tom formalnom jeziku ili ne pripada. Primjeri formalnih jezika jesu silogizam, Booleova algebra, programski jezik poput Pythona i sl.

⁵⁹ Slično se značenje u engleskome jeziku pripisuje i pojmu (*computer*) *speech and language processing*. OPJ-u je srodna računalna lingvistika (eng. *computational linguistics, CL*), koja se bavi primjenom računala za potrebe lingvističkih istraživanja. Obradu prirodnog jezika i računalnu lingvistiku povezuje pojam *jezične tehnologije* (eng. (*human*) *language technology, (H)LT*), koji se odnosi na tehnologije koje se bave računalnom obradom prirodnojezičnih podataka. Više o korpusnoj pragmatiki i jezičnim tehnologijama v. u Poglavlju 4.2.

Prirodni i formalni jezici slični su na strukturnome planu (prema Crespi Reghizzi, Breveglieri i Morzenti 2019: 7–8). Podudarno prirodnim jezicima, formalni se jezici sastoje od abecede⁶⁰ (tj. skupa znakova), skupa riječi (tj. nizova znakova iz abecede jezika) i skupa pravila za ispravno stvaranje nizova znakova iz abecede jezika. Nadalje, formalni se jezici sastoje od leksikona ili vokabulara (tj. skupa dozvoljenih riječi u jeziku) te od skupa rečenica (tj. skupa pravila za ispravno stvaranje nizova riječi iz leksikona jezika). Međutim, prirodni i formalni jezici razlikuju se u jednoj temeljnoj karakteristici, a to je da su prirodni jezici višeznačni (eng. *ambiguity*), dok su formalni jezici uglavnom razvijani radi ostvarivanja jednoznačnosti u komunikaciji. Upravo je razlučivanje višeznačnosti (eng. *disambiguation*) jedan od središnjih ciljeva OPJ-a (v. Poglavlje 4.1.2.1).

4.1.2. Predmet bavljenja i ciljevi

OPJ je interdisciplinarno područje koje je obuhvaćeno (barem) četirima znanstvenim područjima: tehničkim znanostima (prvenstveno računarstvom), prirodnim znanostima (raznim granama matematike), društvenim znanostima (prvenstveno informacijskim i komunikacijskim znanostima) te humanističkim znanostima (prvenstveno lingvistikom). Predmet proučavanja OPJ-a podaci su zakodirani prirodnim jezikom u formi teksta ili govora. Prirodnojezični podaci nestrukturirani su podaci koje je potrebno oblikovati i strukturirati u informacije i znanje. Jedan od temeljnih izazova OPJ-a formalizacija je prirodnoga jezika za potrebe računalne obrade jezičnih podataka bez gubitka informacija (Bago 2014a: 15).

Aplikacije za obradu prirodnog jezika od ostalih se aplikacija za obradu podataka razlikuju po tome što se zasnivaju na znanju o prirodnome jeziku. Primjerice, aplikacija koja računa broj znakova⁶¹ u tekstu ne zahtijeva nikakvo jezično znanje, dok aplikacija koja računa broj riječi u tekstu treba znati prepoznati riječ. To je primjer vrlo ograničenoga jezičnoga znanja, dok složenije aplikacije zahtijevaju šire i dublje jezično znanje (Jurafsky i Martin, 2009: 2). Aplikacije mogu biti samostalne (kao npr. *Ispravi.me*⁶², *online*-provjernik pravopisa hrvatskoga jezika) ili mogu biti sastavnice drugih programa ili aplikacija (npr. provjernik pravopisa hrvatskoga jezika u sklopu MS Office Word aplikacije). Osim provjericima pravopisa (eng. *spell checker*) OPJ se bavi raznim drugim istraživačkim temama – od optičkoga prepoznavanja znakova (eng. *optical character recognition, OCR*), tokenizacije (eng. *tokenization*), lematizacije (eng. *lemmatization*), prepoznavanja govora (eng. *speech*

⁶⁰ Pojam *abeceda* ovdje se odnosi na skup svih znakova i simbola koji su mogući u nekome formalnome jeziku.

⁶¹ Ovdje koristimo termin *znak* u računalnome smislu, koji podrazumijeva slova, znamenke, interpunkcijske znakove, bjeline i sl.

⁶² <https://ispravi.me/>

recognition), sustava za diktiranje (eng. *speech-to-text*) i pretvorbe teksta u govor (eng. *text-to-speech*) do automatskoga sažimanja teksta (eng. *automatic text summarization*), dijaloških sustava (eng. *dialogue system*), strojnoga prevođenja (eng. *machine translation*) i izrade sustava uvježbanih za odgovaranje na pitanja (eng. *question answering*).

Iako se sve navedene istraživačke teme OPJ-a neposredno ili posredno mogu povezati s računalnom pragmatikom, u narednim ćemo se poglavljima usmjeriti na teme koje su na teorijsko-metodološkom planu povezane s korpusnopragmatičkim istraživanjima predstavljenima u nastavku knjige.

*

OPJ može biti usmjeren na razumijevanje (eng. *natural language understanding, NLU*) i na generiranje prirodnoga jezika (eng. *natural language generation, NLG*).

Kao i u tradicionalnoj lingvistici prirodnojezično se znanje u OPJ-u može podijeliti na različite jezične razine: fonetsku, fonološku, morfološku, sintaktičku, semantičku, pragmatičku i diskursnu. Za svaku od navedenih razina jezičnoga znanja mogu se razviti računalni modeli i algoritmi koji se bave razlučivanjem višeznačnosti, a više razine često ovise o rezultatima nižih razina. Tako je, primjerice, nemoguće razviti dijaloški sustav za hrvatski jezik ako ne postoje jezične tehnologije za hrvatski jezik na nižim razinama.

Jurafsky i Martin (2009: 2–4) na primjeru dijaloga iz igranoga filma Stanleyja Kubricka *2001: Odiseja u svemiru* (1968) pojašnjavaju što je sve potrebno da bi računalo HAL 9000 – vjerojatno jedan od najpoznatijih (doduše izmišljenih) dijaloških sustava – moglo komunicirati na engleskome jeziku sa članovima postaje svemirske letjelice *Discovery One*:

Dave Bowman: *Otvori vrata za pristanak kapsule, HAL-e.*

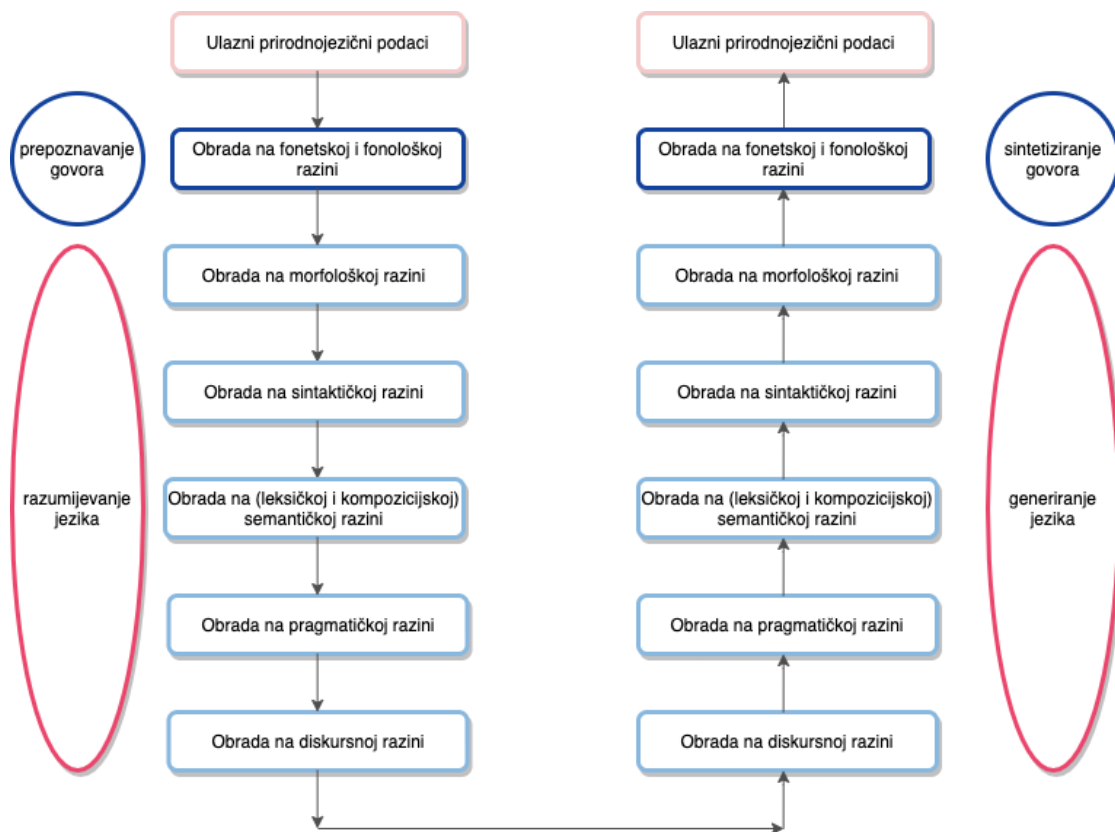
HAL: *Žao mi je, Dave. Bojim se da to ne mogu učiniti.*

Dave Bowman: *U čemu je problem?*

HAL: *Mislim da znaš u čemu je problem, kao i ja.*

Da bi dijaloški sustav poput HAL-a razumio jezik i govorio, treba imati sposobnost obrade ulaznih i izlaznih prirodnojezičnih podataka na različitim jezičnim razinama. Na fonetskoj i fonološkoj razini, uslijed obrade ulaznih prirodnojezičnih podataka i prepoznavanja govora, sustav treba prepoznati govor, odnosno iz zvučnih signala segmentirati govor na manje jedinice kao što su riječi, slogovi i glasovi. Uslijed obrade izlaznih prirodnojezičnih podataka i sintetiziranja govora sustav treba na temelju pisanoga iskaza sintetizirati zvučni val koji zvuči prirodno. Na morfološkoj

razini, uslijed obrade ulaznih prirodnojezičnih podataka, sustav treba prepoznati morfološke kategorije (npr. razlikovati jedninske i množinske oblike, prepoznati padeže i sl.), dok uslijed obrade izlaznih prirodnojezičnih podataka treba generirati ispravne oblike riječi. Na sintaktičkoj razini, uslijed obrade ulaznih prirodnojezičnih podataka, sustav treba prepoznati koje su riječi povezane u višerječne izraze te prepoznati rečenice i klasificirati ih prema tome jesu li izjavne, upitne ili usklične. Na istoj razini, uslijed obrade izlaznih prirodnojezičnih podataka, sustav treba generirati gramatički ispravne rečenice odgovarajućega značenja. Na semantičkoj razini, uslijed obrade ulaznih podataka, sustav treba razumjeti značenje riječi izvan konteksta i u kontekstu (leksička semantika, eng. *lexical semantics*) te značenja njihovih sintagmatskih spojeva (kompozicijska semantika, eng. *compositional semantics*). Na primjer, sustav treba prepoznati da Dave koristi višeznačnu riječ *kapsula* u tehničkome značenju 'dio svemirske letjelice', a ne u farmaceutskome značenju 'način doziranja lijekova u prahu ili u tekućemu stanju'. Kod obrade izlaznih prirodnojezičnih podataka sustav treba odabrati odgovarajuću riječ ili kombinaciju riječi koja će prenijeti planirano značenje. Na pragmatičkoj razini, uslijed obrade ulaznih prirodnojezičnih podataka, tj. razumijevanja jezika, sustav treba prepoznati odnose između (doslovnoga) značenja iskaza i govornikove komunikacijske namjere. Na primjer, sustav treba prepoznati da je izjavna rečenica *Otvori vrata za pristanak kapsule, HAL-e.* ustvari zahtjev sustavu da otvori vrata. Uslijed generiranja jezika sustav pak treba posjedovati znanje o prihvatljivosti tijekom konverzacije i načelima uljudnosti. Na primjer, nakon što je HAL pravilno interpretirao Daveov zahtjev za otvaranjem vrata kapsule, HAL je ponudio odgovor *Žao mi je, Dave. Bojim se da ne mogu to učiniti.* umjesto jednostavnoga odgovora *Ne.* Na razini diskursa sustav treba posjedovati znanje o jezičnim jedinicama većim od jednoga iskaza, odnosno posjedovati znanje o prethodnim iskazima te o izvanjezičnoj stvarnosti i općemu znanju. Kod obrade ulaznih prirodnojezičnih podataka to se može odnositi na problem razrješavanja koreferencijalnosti (eng. *coreference resolution*), tj. identifikacije referenata u sklopu istoga diskursa, te na problem razrješavanja referencijalnosti, tj. identifikacije referenata iz izvanjezične stvarnosti. Kod generiranja jezika sustav pak treba posjedovati izvanjezično znanje da bi donijelo odluku o ispravnome odgovoru ili replici. Iz HAL-ove izjave *Mislim da znaš u čemu je problem, kao i ja.* vidljivo je da sustav pamti prethodne dijaloge. Na Slici 1 prikazana je shema dijaloškoga sustava.

Slika 1. Shema dijaloškoga sustava.

4.1.2.1. Razrješavanje problema višeznačnosti

U prethodnome smo poglavlju istaknuli da je višeznačnost glavno obilježje po kojemu se prirodni jezici razlikuju od formalnih. Prirodnojezični podaci višeznačni su kada postoji više od jedne jezične strukture kojom se mogu opisati (Jurafsky i Martin 2009: 4). Većina istraživačkih tema iz područja OPJ-a upravo se bavi razrješavanjem višeznačnosti na različitim jezičnim razinama: morfološkoj (Primjer 36a), sintaktičkoj, (Primjer 36b), leksičkoj (Primjer 36c), diskursnoj (Primjer 36d) i pragmatičkoj (Primjeri 36e).

Primjer 36

- (a) Došao je bez unuka.
- (b) Stariji muškarci i žene skloni su anemiji.
- (c) Miš je na stolu.
- (d) Ivan ima psa. Stalno maše repom.
- (e) Jesi li ponio aspirin?

U Primjeru 36a iskaz se zbog višeznačnosti oblika imenice *unuka* može interpretirati na dva načina: *Došao je bez jednoga unuka / Došao je bez više unuka*. Iskaz iz Primjera 36b zbog sintaktičke se višeznačnosti subjektnoga skupa može interpretirati kao tvrdnja koja se odnosi na starije muškarce i starije žene ili na starije muškarce i sve žene. Imenica *miš* u Primjeru 36c može se odnositi na životinju ili na vanjsku računalnu komponentu. U primjeru 36d uzrok višeznačnosti dvosmislena je koreferencijalnost zbog koje se drugi dio iskaza može protumačiti na dva načina: *Ivan stalno maše repom* i *Pas stalno maše repom*. Primjer 36e može se interpretirati kao upitni iskaz ili kao implicitni zahtjev ili molba: *Daj mi aspirin*.

Shodno Tadiću (2003) jedan od glavnih problema vezanih uz višeznačnost u hrvatskome jeziku predstavlja homografija (istopisnost), a autor je dijeli na unutarnju i vanjsku. Unutarnja homografija javlja se u slučaju morfološke višeznačnosti, a vanjska u slučaju leksičke višeznačnosti:

Prvu bismo mogli nazvati *unutarnjom istopisnošću* u slučaju kad ista pojavnica (ili niz pismena) predstavljaju različite oblike iste leme tj. oblike s različitim morfosintaktičkim opisima, no još uvijek pripadaju istoj lemi. Primjer za to su dativ, lokativ i instrumental množine u hrvatskome koji najčešće imaju identičan lik, ali predstavljaju zapravo tri različita oblika iste leme s tri različita morfosintaktička opisa [...] Druga vrsta istopisnosti mogla bi se nazvati *vanjskom istopisnošću* kad ista pojavnica (ili niz pismena) predstavlja oblike više različitih lema. (Tadić 2003: 126)

Kao primjer unutarnje homografije Tadić (2003: 126) navodi oblik *gledateljima*, koji je jednak u dativu, lokativu i instrumentalu množine leme *gledatelj*. Kao primjer vanjske homografije autor navodi oblik *cijene*, koji se može odnositi na imenicu *cijena* te je u tome slučaju unutarnje homografan (Gsg=Npl=Apl=Vpl), ali i na 3. lice množine prezenta glagola *cijeniti*. Tadić (ibid. 127) navodi zanimljiv rezultat analize homografa iz flektivnoga leksikona *Hrvatskoga morfološkoga leksikona* koja je pokazala da se vanjska homografija pojavljuje u 1,73 % lema, a unutarnja homografija u 56,21 % lema.

*

U području OPJ-a tri su temeljna pristupa razvoju modela i algoritama za rješavanje problema višeznačnosti na svim jezičnim razinama, a to su: pristup temeljen na pravilima (eng. *rule-based approach*), statistički pristup (eng. *statistical approach*) i duboko učenje (engl. *deep learning*) (prema Jurafsky i Martin 2009: 5). U praksi se često koristi hibridni pristup koji kombinira više pristupa za rješavanje određenoga prirodnojezičnoga problema.

Najstariji je pristup temeljen na pravilima, a prvi je put primijenjen 1950-ih godina za razvoj sustava strojnoga prevođenja s ruskoga na engleski jezik, koji se sastojao od šest gramatičkih pravila i rječnika od 250 riječi (Hutchins 1995). Pod ovim se pristupom podrazumijevaju algoritmi koji se temelje na ručno sastavljenim popisima pravila i riječi. Ovaj pristup najčešće se primjenjuje kada za određeni jezik nisu dostupni jezični resursi kao izvor prirodnojezičnih podataka. Ovaj se pristup također koristi u fazi koja prethodi obradi podataka ili koja slijedi nakon obrade podataka. Glavna prednost sustava temeljenih na pravilima njihova je visoka točnost u slučajevima kada su pravila dobro osmišljena. Međutim, oni imaju i svoje nedostatke: proces sastavljanja pravila zahtjevan je i dugotrajan, ovisni su o pojedinim jezičnim stručnjacima te ne pružaju mogućnost proširivanja jer ono zahtijeva povećanje kompleksnosti pravila.

S vremenom su računala postajala brža, a memorija jeftinija, što je omogućilo prikupljanje sve veće količine prirodnojezičnih podataka i njihovu bržu obradu. Time su kasnih 1980-ih i početkom 1990-ih godina u području OPJ-a postavljeni temelji za razvoj statističkih pristupa koji se oslanjaju na prirodnojezične podatke (Johnson 2009). U sklopu ovoga pristupa najčešće su se primjenjivali algoritmi strojnoga učenja (eng. *machine learning*), koji se automatski unaprjeđuju na temelju podataka, a čiji je cilj razvoj učinkovitih i točnih algoritama za predviđanje (Mohri, Rostamizadeh i Talwalkar 2018: 1). Glavne prednosti sustava temeljenih na statističkom pristupu u tome su što ovise o prirodnojezičnim podacima, brzo uče na temelju iskustva i lako su proširivi novim podacima. Budući da ovi sustavi ovise o kvaliteti ulaznih prirodnojezičnih podataka, njihova je točnost često niža u odnosu na sustave temeljene na pravilima, što može biti njihov nedostatak.

Daljnijim razvojem računala, početkom ovoga tisućljeća, razvija se pristup dubokoga učenja, koji se temelji na (umjetnim) neuronskim mrežama (eng. [*artificial*] *neural networks*, *ANN*). To je pristup koji se koristi u različitim područjima, a intenzivno se počeo primjenjivati u OPJ-u sredinom 2010-ih godina (Goldberg 2017: 4–5). Glavna novost koju donosi ovaj sustav dobri su rezultati na nelinearnim procesima, koji koriste više slojeva u mreži, pri čemu svaki sloj ulazne podatke pretvara u apstraktniji i složeniji prikaz podataka, te ne služi samo za predviđanje već i za postizanje ispravnoga prikaza podataka (ibid. 2). Ovaj pristup također se temelji na prirodnojezičnim podacima, a njegova je glavna prednost samostalnost u učenju – za razliku od statističkoga pristupa, koji zahtijeva značajnu ljudsku intervenciju za identifikaciju i odabir reprezentativnih značajki. Glavni nedostatak ovoga pristupa nepostojanje je teorije koja podržava njegove metode, stoga se potvrde odvijaju isključivo empirijski.

Prema Jurafskyju i Martinu (2009: 5) najbitniji formalni modeli jezičnoga znanja koji se temelje na teoriji, a koji se primjenjuju u obradi prirodnog jezika, jesu: (1) automati stanja (eng. *state machines*) – formalni modeli koji se sastoje od stanja, skupa početnih stanja, ulazne abecede te prijelaznih funkcija između tih stanja (Black⁶³, natuknica *State machine*); (2) sustavi temeljeni na skupu pravila (eng. *rule-based systems*), čija su pravila iskazana u obliku „ako-onda” naredbi, skupa činjenica i interpretera pravila prema ulaznim činjenicama (Grosan i Abraham 2011: 149); (3) logički sustavi – formalni modeli jezičnoga znanja potekli iz područja logike; (4) vjerojatnosni modeli (eng. *probabilistic models*) – visokoprimjenjivi modeli koji na temelju prirodnojezičnoga uzorka donose pretpostavke o jeziku, a mogu se primijeniti kao proširenje prethodno navedenih triju modela (Jurafsky i Martin 2009: 5); (5) modeli vektorskoga prostora (eng. *vector-space models*), koji reprezentiraju tekst vektorom, pri čemu elementi vektora označavaju pojavljivanje riječi ili izraza u tekstu, a svaka riječ ili izraz u tekstu ima dimenziju (Miner 2012: 45).

4.1.3. Obrada prirodnog jezika i lingvistika

Zahvaljujući sve većoj dostupnosti resursa i alata iz područja OPJ-a njima se u novije vrijeme sve više služe lingvisti (Kurdi 2016: x–xi). Njihova je primjena u lingvistici omogućila empirijsko testiranje postojećih lingvističkih teorija te „otvorila” nove dimenzije istraživanja zasnovanih na ovjerenoj jezičnoj građi (posebice kvantitativnoga tipa). Prema Leechevim riječima:

Računalo je, kao iznimno snažno tehnološko sredstvo, omogućilo tu novu vrstu lingvistike. Tako je tehnologija (kao što je to već stoljećima u prirodnim znanostima) dobila važniju ulogu od puke podrške i olakšavanja istraživanja. Vidim je kao esencijalno sredstvo za novu vrstu znanja i kao ‘Sezame, otvori se’ novom načinu razmišljanja o jeziku. (Leech 1992a: 106 prema Tadić 1996: 604)

Lingvistička disciplina koja se bavi primjenom računala za potrebe provođenja lingvističkih istraživanja zove se računalna lingvistika. Pitanje odnosa između računalne lingvistike i OPJ-a podložno je različitim interpretacijama. Dok neki stručnjaci OPJ i računalnu lingvistiku smatraju sinonimnim pojmovima, drugi ih smatraju zasebnim područjima, unatoč tome što se u mnogočemu međusobno preklapaju te se ne mogu jasno razgraničiti. Kao glavna razlika među njima obično se ističe usmjerenost OPJ-a na praktične aspekte razvoja jezičnih tehnologija, dok se računalna lingvistika u većoj mjeri bavi teorijskim aspektima toga zadatka te je usmjerena na pitanja njihove primjene u lingvistici (usp. Kurdi 2016; Stabler 2003). Takvo je tumačenje u skladu s opisom dvostruke istraživačke motivacije računalnih

⁶³ <https://xlinux.nist.gov/dads/>

lingvistica, prikazane u sklopu definicije računalne lingvistike koju nudi organizacija *Association for Computational Linguistics*:

Računalna lingvistika bavi se znanstvenim proučavanjem jezika iz računalne perspektive. Računalni lingvisti bave se izradom računalnih modela različitih jezičnih pojava. [...] Računalnolingvistički napor mogu biti znanstveno ili tehnološki motivirani, tj. mogu biti usmjereni na potragu za računalnim objašnjenjima pojedinih lingvističkih fenomena ili na samu izradu radnih komponenti prirodnojezičnih sustava. (*Association for Computational Linguistics*)⁶⁴

Jezične tehnologije predstavljaju krovni pojam koji povezuje OPJ i računalnu lingvistiku. Jezične tehnologije, kao tehnologije koje se bave računalnom obradom prirodnojezičnih podataka na svim jezičnim razinama, dijele se na jezične resurse i jezične alate⁶⁵ (prema Tadić 2003: 27).

Jezični su resursi računalno pribavljene, pohranjene i podržane zbirke jezičnih podataka, a sastoje se ponajprije od korpusa, a potom od rječnika. Jezični resursi služe ili za razvitak novih jezičnih resursa (npr. specijaliziranog potkorpusa iz nekog općeg korpusa, rječnika na temelju korpusa itd.), ili za razvitak novih alata (npr. sustavi za segmentaciju na rečenice temeljeni na evidenciji iz korpusa ili na leksikonima/popisima riječi koje obvezatno počinju velikim slovom itd.). (ibid. 28)

U narednim poglavljima najviše ćemo se usredotočiti na korpusne. Budući da korpusi u drugoj polovici 20. stoljeća postaju glavni računalni jezični resurs kojima se služe lingvisti, razvija se korpusna lingvistika kao zasebna lingvistička disciplina. Budući da se OPJ i računalna lingvistika bave razvojem i izradom korpusa, korpusna je lingvistika usko povezana s njima – ali i s brojnim drugim lingvističkim disciplinama:

Za razliku od ostalih jezikoslovnih disciplina, korpusna lingvistika određena je ne toliko područjem istraživanja koliko metodološkom osnovicom na kojoj se temelji istraživanje. Stoga se korpusni pristup (ili korpusna metodologija) lako može primijeniti u različitim lingvističkim disciplinama: fonologiji, morfologiji, sintaksi, sociolingvistici, kognitivnoj lingvistici itd., i to najčešće u kombinaciji s drugim, tim disciplinama inherentnim, metodološkim postupcima. (Tadić 1996: 604)

Izradom korpusa te drugih alata i resursa za potrebe pragmatičkih istraživanja bavi se računalna pragmatika, dok se korpusnim pristupom pragmatičkim fenomenima bavi korpusna pragmatika. U narednim poglavljima slijedi njihov bliži prikaz.

⁶⁴ V. poveznicu <https://www.aclweb.org/portal/>.

⁶⁵ Tadić navodi i treću sastavnicu jezičnih tehnologija, a to su komercijalni proizvodi. Takvu podjelu smatramo nespretnom s obzirom na to da jezični resursi i jezični alati mogu biti komercijalni proizvodi.

4.2. Računalna pragmatika

4.2.1. Razvoj i predmet bavljenja

Prema Buntovoj (2020) definiciji računalna je pragmatika vrsta pragmatike koja koristi računalo kao alat u svojim istraživanjima. Riječ je o mladome interdisciplinarnome području koje se bavi izradom modela procesa upravljanja dijalogom i zbirki podataka o uporabi jezika, shemama i standardima za označavanje jezičnih resursa, programskim alatima za izgradnju, označavanje i proučavanje korpusa te modelima procesa generiranja i interpretiranja jezika. Za potrebe izrade modela procesa generiranja i interpretiranja kontekstno ovisnih iskaza bavi se reprezentacijom konteksta i metodama zaključivanja. Računalna pragmatika proučava jezik u pisanome i govorenome obliku, u monološkoj i dijaloškoj formi. Proučavanje jezika u dijaloškoj formi iznimno je izazovan zadatak jer se tijekom konverzacije informacije vezane za iskaze govornika neprestano mijenjaju. Te promjene nastupaju uslijed razmjene informacija među sudionicima komunikacije, stoga se kontekst dijaloga kontinuirano ažurira.

Bunt (ibid.) začetke računalne pragmatike smješta na sam kraj 20. stoljeća, kada Allen (1995) po prvi puta u udžbenik o računalnoj lingvistici uključuje poglavlja posvećena računalnoj pragmatiki. U posljednja dva desetljeća ova se disciplina ubrzano razvija. Ipak, još uvijek ne postoje udžbenici i/ili monografije posvećene njezinu općemu prikazu. Dostupne su, međutim, studije primarno posvećene pojedinim računalnopragmatičkim temama, koje između ostaloga uključuju i opće prikaze discipline, stoga predstavljaju svojevrsne „uvodnike” u računalnu pragmatiku (npr. Bunt i Black 2000; Jurafsky i Martin 2009).

Računalna pragmatika bavi se sustavnim proučavanjem relacija između iskaza i konteksta njihove upotrebe pristupajući im iz računalne perspektive (Huang 2017: 6). Računalnopragmatička istraživanja usmjerena su na utvrđivanje odnosa između: (1) iskaza i čina djelovanja; (2) iskaza i ostatka diskursa te (3) iskaza i okolnosti u kojima je iskaz upotrijebljen (ibid.). Shodno Huangu računalna pragmatika ovim odnosima pristupa iz dviju perspektiva:

S jedne strane, s obzirom na jezični izraz, računalna pragmatika nastoji odrediti na koji se način mogu računalno obraditi relevantna obilježja konteksta u kojemu je upotrijebljen iskaz. S druge strane, u slučaju generiranja jezika, zadatak računalne pragmatike jest konstruirati jezični izraz u kojemu su kodirane relevantne kontekstualne informacije te utvrditi kako se na temelju relevantnih kontekstualnih informacija mogu računalno obraditi relevantna svojstva iskaza. Glavni cilj računalne pragmatike uspostavljanje je eksplicitne računalne reprezentacije ovih odnosa. (ibid.)

Računalna pragmatika doprinosi unapređenju opće pragmatike razvojem računalnih modela interpretacije, generiranja, zaključivanja i učenja, a posebice stvaranjem računalnih alata i resursa za potrebe provođenja pragmatičkih istraživanja. Posebno važno mjesto među jezičnim resursima imaju korpusi s pragmatičkom anotacijom, koji omogućavaju provođenje korpusnopragmatičkih analiza. Osim toga, takvi se korpusi primjenjuju pri izradi sustava za obradu prirodnog jezika primjenom tehnika strojnoga učenja (Bunt 2017: 344).

Računalna pragmatika bavi se svim pragmatičkim jezgrenim područjima, s time da su dosadašnja računalnopragmatička istraživanja u najvećoj mjeri usmjerena na proučavanje implicitnih značenja, govornih činova i analizu konverzacije. Bunt (ibid.) izdvaja tri tematska područja kojima se danas sustavno bavi računalna pragmatika: (1) utvrđivanje mehanizama izvođenja zaključaka te uspostavljanja odgovarajućih interpretacija smisla iskaza; (2) modeliranje jezične upotrebe kao vida djelovanja; (3) utvrđivanje odnosa u sklopu dijaloga/diskursa.

Računalnopragmatička istraživanja koja se bave interpretacijom smisla iskaza zasnivaju se na pretpostavci da se izvođenje zaključaka u jezičnoj komunikaciji primarno zasniva na abdukciji – vrsti logičkoga zaključivanja, tj. deriviranja hipoteza koje potencijalno objašnjavaju neko opažanje:

Primjerice, iz opažanja da je ulica mokra te da se ulica smoči kada pada kiša proizlazi hipoteza da pada kiša. Hipoteze derivirane abdukcijom nisu logički valjane te mogu biti netočne. Primjerice, ulica može biti mokra jer je pukla vodovodna cijev [...] Abdukcija je vrsta logičkoga zaključivanja koje ljudi stalno primjenjuju ne bi li interpretirali i objasnili ono što vide i čuju. (Bunt 2017: 329)

Abdukcija je vrsta silogizma „kojemu je druga premisa samo vjerojatna pa je i zaključak takav” (Klaić 2007, natuknica *Abdukcija*), a koji se 1990-ih godina razvojem računala počeo sve više proučavati i primjenjivati za potrebe programiranja u raznim područjima, pa tako i u OPJ-u (Flach i Kakas 2000: ix, Bylander et al. 1991, Fox 1992). Ova vrsta logičkoga zaključivanja u računalnopragmatičkim se teorijama koristi kao polazište za tumačenje raznih kontekstualno uvjetovanih pragmatičkih fenomena, a posebice mehanizama de/kodiranja konverzacijskih implikatura. Dosadašnja istraživanja iz ovoga područja rezultirala su izradom alata i resursa koji omogućavaju nove uvide u mehanizme prijenosa implicitnih značenja u jezičnoj upotrebi.

Računalnopragmatička istraživanja koja se bave modeliranjem jezične upotrebe kao vida djelovanja temelje se na teoriji dijaloških činova (Bunt 1969, 1989, 2017). Prema Buntovoj definiciji (2017: 332) dijaloški je čin sastavnica komunikacijske aktivnosti sudionika konverzacije koja ima određenu komunikacijsku funkciju i

semantički sadržaj. Teorija dijaloških činova razlikuje se od Austinove i Searleove teorije govornih činova po sljedećim stavkama: (a) dok se teorija govornih činova bavi verbalnim ponašanjem, teorija dijaloških činova uzima u obzir i neverbalno te multimodalno ponašanje; (b) prema teoriji govornih činova jedan iskaz kodira jedan govorni čin, dok su iskazi prema teoriji dijaloškoga čina polifunkcionalni; (c) prema teoriji dijaloških činova tijekom konverzacije informacijska stanja njezinih sudionika neprestano se ažuriraju; (d) dijaloški činovi neodvojivi su od drugih dijaloških činova s kojima su povezani na semantičkoj ili pragmatičkoj razini (ibid.).

Računalnopragmatička istraživanja iz ovoga tematskoga područja usmjerena su na podjelu dijaloga na funkcionalne segmente, koji su po svojoj definiciji minimalne sastavnice komunikacijskoga ponašanja s određenom komunikacijskom funkcijom ili više njih (Geertzen et al. 2007). Osim na segmentiranje dijaloga istraživanja su usmjerena i na određivanje komunikacijskih funkcija njihovih funkcionalnih segmenata, kao i na interpretaciju njihova smisla.

Računalnopragmatička istraživanja koja se bave utvrđivanjem odnosa u sklopu dijaloga/diskursa usmjerena su na uvjetovanost smisla dijaloških činova raznim semantičkim, funkcionalnim i retoričkim čimbenicima.

U okviru ove knjige nije moguće ponuditi detaljan prikaz svih tematskih područja kojima se bavi računalna pragmatika, stoga u nastavku slijede pobliži prikazi dvaju tematskih područja koja su najuže vezana za istraživanja provedena u narednim cjelinama knjige: (1) računalna pragmatika i korpusi; (2) računalnopragmatički pristupi interpretaciji i generiranju govornih činova.

4.2.2. Računalna pragmatika i korpusi

Ovo poglavlje sastoji se od dva dijela: (1) U prvome, općemu dijelu predstavljena je definicija korpusa te su prikazana njihova temeljna obilježja i mogućnosti primjene. Osim toga, ponuđena je njihova podjela na vrste s obzirom na različite kriterije. Posebna su potpoglavlja posvećena označavanju korpusa te alatima za njihov razvoj i analizu. Na koncu su predstavljeni izabrani korpusi hrvatskoga i srpskoga jezika te jedan primjer korpusa s pragmatičkom anotacijom. (2) U drugome dijelu poglavlja prikazan je razvoj korpusne pragmatike te su predstavljena obilježja korpusnopragmatičkoga pristupa jeziku u upotrebi.

4.2.2.1. Definicija, obilježja i primjena korpusa

Korpus (eng. *corpus*) je zbirka jezičnih odsječaka u elektroničkome obliku, odabranih prema vanjskim kriterijima s ciljem prikaza (reprezentacije) jezika ili jezičnih varijanti kao izvora za lingvistička istraživanja (Sinclair 2004).

Korpusi su izvori empirijskih prirodnojezičnih podataka. Oni omogućavaju donošenje zaključaka na temelju prirodnojezičnih podataka, a ne intuicije ili sekundarnih izvora (Svensén 2009: 45). Također omogućavaju kvantifikaciju prirodnojezičnih fenomena: primjerice, primjenom korpusa moguće je izračunati frekvencijske distribucije pojavnica ili izraza, ali i vrsta riječi ako korpus sadržava takve oznake. Korpusi omogućavaju proučavanje tipičnih prirodnojezičnih fenomena i njihovih međuodnosa. Oni, međutim, nisu dobar izvor za proučavanje rijetkih jezičnih fenomena (ibid.). Prema Svensénu (ibid. 51–52) jedan od temeljnih problema do kojega može doći pri korpusnoj analizi izostanak je potvrde nekoga prirodnojezičnoga fenomena za koji znamo da postoji. Taj je problem obično rješiv povećanjem korpusa ili primjenom nekih drugih izvora prirodnojezičnih podataka. U svakom slučaju, valja imati na umu da se korpusnom analizom u pravilu ne može potvrditi nepostojanje određenoga prirodnojezičnoga fenomena.

Prema Sinclairu (2004) korpusi bi trebali zadovoljavati 10 osnovnih načela – načelo autentičnosti, reprezentativnosti, orijentacije, kriterija odabira, metapodataka, uzorkovanja, dokumentacije, uravnoteženosti, teme i homogenosti. (1) Prema načelu autentičnosti sadržaj korpusa treba odražavati komunikacijske obrasce jezične zajednice, stoga treba biti odabran prema njegovoj komunikacijskoj funkciji, a ne prema jezičnome sadržaju. Ovo načelo osigurava da je korpus sastavljen prema vanjskim kriterijima ostvarivanja jezične upotrebe (npr. s obzirom na prigode i situacije u kojima se ostvaruje komunikacija i njezine sudionike), a ne prema unutarnjim kriterijima koji se tiču jezičnih uzoraka unutar jezičnih odsječaka. (2) Načelo reprezentativnosti zasniva se na pretpostavci da korpusi predstavljaju uzorak prirodnojezičnih podataka koji je reprezentativan u smislu da odražava obilježja proučavanoga jezika. (3) Načelo orijentacije odnosi se na mogućnost promatranja i uspoređivanja neovisnih sastavnica korpusa. Zahvaljujući ovome načelu procjena prikladnosti korpusa za planirana prirodnojezična istraživanja leži na samome istraživaču. (4) Prema načelu kriterija odabira prilikom utvrđivanja strukture korpusa potrebno je odrediti nepreklapajuće kriterije odabira jezičnih odsječaka koji će ući u korpus (npr. broj jezika, pisani ili govoreni oblik jezika, stil, razdoblje i sl.). (5) Načelo metapodataka odnosi se na eksplicitno razlikovanje sadržaja korpusa od njegovih opisnih, strukturnih, administrativnih i drugih podataka (npr. izvori jezičnih isječaka, prijelom dokumenata, anotacija i sl.). (6) Načelo uzorkovanja nalaže da treba težiti tome da jezični odsječci sadržavaju cijele dokumente ili transkripte kada je to

moguće. Shodno ovome načelu sastavljači korpusa unaprijed trebaju odrediti minimalnu veličinu korpusa potrebnu za proučavanje određenih prirodnojezičnih fenomena. Načelo uzorkovanja usko je povezano s načelom reprezentativnosti i uravnoteženosti. (7) Načelo dokumentacije odnosi se na vođenje iscrpne dokumentacije o korpusu koja sadržava informacije o dizajnu, sastavu i sadržaju korpusa, kao i obrazloženja o donesenim odlukama prilikom izrade korpusa. Ovo načelo istraživačima omogućava donošenje ispravnih odluka o prikladnosti korpusa za potrebe njihovih istraživanja, kao i ispravno interpretiranje rezultata i zaključivanje na temelju korpusnih istraživanja. (8) Načelo uravnoteženosti nalaže da omjer odabranih sastavnica korpusa treba biti što uravnoteženiji kako jedna sastavnica ne bi imala neprimjeren utjecaj na rezultate upita (npr. dugi tekstovi u malim korpusima imaju velik utjecaj na rezultate upita). (9) Načelo teme nalaže da jedino vanjski kriteriji, a ne unutarnji, trebaju vrijediti prilikom odabira tema sadržaja korpusnih sastavnica. (10) Načelo homogenosti odnosi se na kriterij uključivanja tekstova u korpus, uslijed kojega sastavljači korpusa istodobno trebaju voditi računa o dobroj „pokrivenosti” te o izbjegavanju nepodobnih tekstova. Ovo načelo nalaže sastavljačima korpusa da se prilikom izbora tekstova koji će ući u korpus ne oslanjaju slijepo samo na objektivne kriterije već da primjene i svoje stručno znanje i zdrav razum.

Korpusna se istraživanja dijele na dva temeljna pristupa: korpusno utemeljen pristup (eng. *corpus-based approach*) i korpusom vođen pristup (eng. *corpus-driven approach*). Tognini-Bonelli (2001: 10–11) navodi da korpusno utemeljen pristup podrazumijeva primjenu korpusa kao repozitorija primjera koji služe za razjašnjenje, testiranje ili oprimjerivanje određenih teorijskih tvrdnji (*teorija* → *podaci*), dok se kod primjene korpusom vođenoga pristupa teorijske tvrdnje oblikuju isključivo na temelju potvrda u korpusima (*podaci* → *teorija*).

Iako prema Sinclairovoj definiciji korpusi služe za lingvistička istraživanja, oni se koriste i u razne druge svrhe. Već smo spomenuli da korpusi služe za razvoj jezičnih tehnologija. Korpusi se također koriste u nastavi jezika (v. npr. Chambers 2010). Prva gramatika temeljena na čak trima korpusima *A Comprehensive Grammar of the English Language* (Quirk et al. 1985: 33) objavljena je 1985. godine. Dvije godine kasnije obavljen je prvi jednojezični rječnik temeljen na korpusu *Collins Cobuild Dictionary of the English Language* (1987) (McCarthy i O’Keeffe 2010). Prvi dvojezični rječnik temeljen na korpusu jest *Oxford-Hachette French Dictionary* objavljen 1994. godine (Svensén 2009: 46). Korpusi se primjenjuju i za potrebe analize medijskoga (v. npr. Jacobi, Van Atteveldt i Welbers 2016) i političkoga diskursa (v. npr. Frantzi, Georgalidou i Giakoumakis 2019) te u raznim istraživanjima u području rodnih studija (v. npr. Zhao et al. 2017).

4.2.2.2. Vrste korpusa

Postoje različite vrste korpusa, a mogu se klasificirati prema raznim kriterijima. U nastavku slijedi popis i kratak opis najosnovnijih vrsta korpusa (prema Bonelli 2010; Lee 2010; web-stranica *Corpus types*⁶⁶).

Prema jezičnoj pokrivenosti korpusi se dijele na opće (eng. *general corpus*) i specijalizirane (eng. *specialized corpus*). Opći korpusi predstavljaju cjelokupan jezik u govorenome i pisanome obliku pokrivajući širok raspon različitih izvora koji reprezentiraju jezik neke jezične zajednice u cjelini. Primjeri hrvatskih općih korpusa: hrWaC (Ljubešić i Klubička 2014), *Hrvatski nacionalni korpus* (Tadić 1996) i *Hrvatski jezični korpus Riznica* (Čavar i Brozović Rončević 2012). Primjeri korpusa drugih jezika: srpski jezik: srWaC (Ljubešić i Klubička 2014); bosanski jezik: bsWaC (ibid.); slovenski jezik: *Gigafida* (Krek et al. 2020); češki jezik: *Český národní korpus* (Čermak 1997); britanski engleski jezik: *British National Corpus* (Leech 1992b); američki engleski jezik: *Brown Corpus* (Francis i Kučera 1979); njemački jezik: *Deutsches Referenzkorpus* (Lüngen 2017).

Specijalizirani korpusi ograničeni su prema određenome kriteriju te predstavljaju samo jednu jezičnu varijantu. Takvi korpusi služe za istraživanje stručne terminologije, dijalekata, nestandardnih jezičnih varijeteta i sl. Primjeri ove vrste korpusa za hrvatski jezik: korpus hrvatskih objava s Twittera Tweet-hr (Ljubešić et al. 2019) i korpus novinskih portala ENGRI (Bogunović et al. 2021). Neki primjeri specijaliziranih korpusa drugih jezika: korpus srpskih objava s Twittera Tweet-sr (Ljubešić et al. 2017); korpus akademskoga slovenskoga jezika KAS (Erjavec et al. 2019); korpus akademskoga govorenoga engleskoga jezika *The Michigan Corpus of Academic Spoken English* (Simpson et al. 2002), korpus dramskih tekstova na engleskome jeziku *Leuven Drama Corpus* (Geens, Engels i Martin 1975 prema Bonelli 2010).

Prema broju jezika korpusi se dijele na jednojezične (eng. *monolingual corpus*) i višejezične (eng. *multilingual corpus*). Jednojezični korpusi najzastupljenija su vrsta korpusa. Svi prethodno pobrojani korpusi jednojezični su, što znači da sadržavaju tekstove na samo jednome jeziku. Višejezični korpusi sadržavaju korpuse dvaju ili više jezika, a primjenjuju se za potrebe poredbenih lingvističkih istraživanja. Odluke koje se donose prilikom sastavljanja i dizajniranja višejezičnih korpusa jednake su za sve jezike. Višejezični korpusi nadalje se dijele na paralelne (eng. *parallel corpus*) i usporedive (eng. *comparable corpus*). Paralelni korpusi sastoje se od dva ili više jednojezičnih korpusa koji sadržavaju prijevode istoga teksta. Takvi su korpusi

⁶⁶ Opis vrsta korpusa koji se mogu pronaći u alatu za razvoj i analizu korpusa *Sketch Engine*: <https://www.sketchengine.eu/corpora-and-languages/corpus-types/>.

najčešće sravnjeni na razini rečenice, no mogu biti sravnjeni i na razini odlomka. Primjeri paralelnih korpusa koji sadržavaju hrvatski jezik jesu: DGT-TM (Steinberger et al. 2014), koji je sravnjen na razini rečenice; EUR-Lex Corpus (Baisa et al. 2016), koji je sravnjen na razini odlomka te OPUS2 (Tiedemann 2012), koji je sravnjen na razini rečenice. Usporedivi korpusi sastoje se od dvaju ili više jednojezičnih korpusa ili jezičnih varijanti istoga jezika, a sadržavaju slične tekstove. Budući da se ne sastoje od prijevoda istoga teksta, ovi korpusi nisu sravnjeni. Usporedivi korpusi koji sadržavaju hrvatski jezik jesu: CHILDES (Hržica, Kuvač Kraljević i Šnajder 2013) i ParlaMint (Erjavec et al. 2021).

Prema obliku jezičnoga ostvaraja korpusi se dijele na korpus pisanoga (eng. *written corpus*) i govorenoga (eng. *spoken corpus*) jezika. Korpusi pisanoga jezika sastoje se od pisanih tekstova, a zbog jednostavnijega razvoja mnogo su češći od korpusa govorenoga jezika. S druge strane, korpusi govorenoga jezika sadržavaju transkripte monologa ili konverzacije. Korpusi ove vrste rijetki su zbog zahtjevnosti njihova razvoja. Primjeri korpusa govorenoga jezika: za hrvatski jezik: CHILDES i HrAL (Kuvač Kraljević i Hržica 2016); za engleski jezik: *The Michigan Corpus of Academic Spoken English*.

S obzirom na vremenski razmak između najstarijega i najnovijega teksta koji sadržavaju, korpusi se dijele na dijakronijske (eng. *diachronic corpus*) i sinkronijske (eng. *synchronic corpus*). Dijakronijski korpusi sadržavaju tekstove iz različitih vremenskih razdoblja, stoga omogućavaju proučavanje jezičnih promjena i jezičnoga razvoja kroz vrijeme. Dijakronijski korpusi obavezno uključuju metapodatke o vremenu nastanka teksta, koji omogućavaju pretraživanje prema tome kriteriju. Prvi korpus ove vrste razvijen je za engleski jezik: *The Helsinki Corpus of English Texts* (Kytö i Rissanen 1992), a pokriva razdoblje od 700. do 1700. godine. Dijakronijski korpus hrvatskoga jezika za sada ne postoji. Primjeri dijakronijskih korpusa drugih jezika: *The Corpus of Historical American English* (Davies, Hegedűs i Fodor 2012), koji pokriva razdoblje od 1810. do 2009. godine; *Timestamped JSI Web Corpus* (Bušta et al. 2017) – skup dijakronijskih mrežnih korpusa koji uključuju 18 jezika, a pokrivaju kraće vremensko razdoblje (2014.–2020.). Sinkronijski korpusi sadržavaju tekstove iz istoga vremenskoga razdoblja. Mrežni korpusi često pripadaju ovoj vrsti korpusa jer se njihov sadržaj prikuplja unutar nekoliko mjeseci. Primjeri takvih korpusa jesu hrWaC te skup TenTen korpusa (Jakubiček et al. 2013) razvijenih za 41 jezik.

S obzirom na kriterij (ne)promjenjivosti korpusi se dijele na statične (eng. *static corpus*) i monitor-korpus (eng. *monitor corpus*). Statični korpusi su korpusi čiji se sadržaj ne mijenja i čije je sastavljanje završeno. Većina korpusa pripada ovoj vrsti korpusa. Svrha monitor-korpusa praćenje je promjena u jeziku, a njihov se sadržaj

redovito ažurira. Monitor-korpusi obavezno uključuju metapodatke o vremenu nastanka teksta. Primjer takvih korpusa prethodno je spomenuta skupina korpusa *Timestamped JSI Web Corpus*.

Posebna vrsta korpusa učenički su korpusi (eng. *learner corpus*), koji se sastoje od tekstova neizvornih govornika, a služe za proučavanje pogrešaka i problema na koje nailaze učenici stranih jezika. Primjeri učeničkih korpusa: za hrvatski jezik: CroLTeC (Mikelić Preradović 2020), za engleski jezik: *Cambridge Learner Corpus* (Nicholls 2003).

Korpusi se prema kriteriju označenosti dijele na sirove i označene korpusne. Sirovi korpusi (eng. *raw corpus*) sadržavaju samo tekst, tj. ne uključuju nikakve dodatne informacije o tekstu ili dodatne podatke umetnute u tekst. Većina je korpusa označena (eng. *annotated corpus*), što znači da sadržavaju podatke umetnute u tekst u formi oznaka. Na primjer, korpusi mogu sadržavati podatke o vrsti riječi svake pojavnice ili o pogreškama u tekstu. Bitno je naglasiti da se tekst i oznake moraju međusobno razlikovati, o čemu će biti više riječi u narednome poglavlju.

4.2.2.3. Označavanje korpusa

Budući da računala mogu obrađivati samo eksplicitne informacije, implicitne je značajke teksta potrebno učiniti eksplicitnima da bi ih računalo moglo obraditi. Proces pretvaranja implicitnih svojstava teksta u eksplicitna, pri čemu se tekst jasno i nedvojbeno razlikuje od oznaka, zove se kodiranje ili označavanje (eng. *annotation, encoding* ili neformalno *tagging*) (prema TEI Consortium 2021). Tekstovi sadržavaju mnogo implicitnih informacija na svim jezičnim razinama, ali i drugih vrsta informacija poput strukturnih i opisnih informacija. Na primjer, na morfološkoj razini svaka pojava teksta nosi implicitnu informaciju o vrsti riječi i drugim morfosintaktičkim značajkama. Rečenice, odlomci i naslovi nose strukturne informacije, dok se opisne informacije mogu odnositi na izvor i godinu izdavanja teksta.

Postoje razne sheme za označavanje korpusa. Neke od njih prihvaćene su u zajednici kao *de jure* ili *de facto* standardi. U nastavku slijedi prikaz dviju shema za označavanje kojima su označeni korpusi hrWaC i srWaC (korišteni u istraživanjima predstavljenima u narednim cjelinama knjige).

U sklopu projekta MULTTEXT-East (*Multilingual Text Tools and Corpora for Central and Eastern European Languages*) (Erjavec 2012) razvijaju se korpusi i specifikacije za označavanje morfosintaktičkih značajki pojava za jezike središnje i istočne Europe te za engleski jezik kao *lingua franca*. Morfosintaktičke oznake (eng.

morphosyntactic description, MSD) organizirane su u kategorije, a svaka kategorija uključuje atribute koji pobliže opisuju tu kategoriju i njima odgovarajuće vrijednosti. Za hrvatski jezik postoji 13 kategorija, od kojih se prvih 10 odnosi na vrstu riječi, dok se preostale tri odnose na druge vrijednosti: imenica (N), glagol (V), pridjev (A), zamjenica (P), prilog (R), prijedlog (S), veznik (C), broj (M), čestica (Q), usklik (I); kratica (Y), ostalo (X) i interpunkcija (Z). Prvo slovo MSD-oznake odnosi se na kategoriju i može poprimiti jednu od navedenih 13 vrijednosti. Svaka od tih kategorija može sadržavati atribute s dodatnim MSD-informacijama. Na primjer, imenice sadržavaju atribute o vrsti imenica, rodu, broju, padežu i živosti (tim redoslijedom). Svaki atribut može poprimiti određenu vrijednost koja se bilježi malim slovom, dok se kategorije bilježe velikim slovom. Na primjer, prvi atribut o vrsti imenice može poprimiti vrijednost *c* za opću imenicu ili *p* za vlastitu imenicu, dok atribut o rodu može poprimiti vrijednosti *m* za muški, *f* za ženski ili *n* za srednji rod. Tako oznaka *Ncmsan* označava pojavnicu (npr. *naslon*) sa sljedećim MSD značajkama: *imenica*, *opća*, *muški rod*, *jednina*, *akuzativ*, *neživ*. Uz kategorije *usklici*, *kratice* i *interpunkcija* ne vezuju se dodatni atributi. Kategorijom *ostalo* označavaju se npr. strane riječi ili URL-ovi u tekstovima. O MULTEXT-East specifikacijama v. više na poveznici <http://nl.ijs.si/ME/V6/msd/html/msd-hbs.html>.

Univerzalne ovisnosti (eng. *universal dependencies*, UD) međunarodni je projekt koji se bavi razvojem banaka stabala (eng. *treebank*), tj. sintaktički označenih korpusa za razne jezike, s ciljem provođenja dosljednoga prekojezičnoga označavanja, koje po potrebi dozvoljava jezično specifična proširenja skupa oznaka (Nivre et al. 2016). De Marneffe i Nivre (2019) ovisnosnu gramatiku (eng. *dependency grammar*) definiraju kao pristup sintaktičkoj analizi koji se zasniva na pretpostavci da se sintaktičke strukture sastoje prvenstveno od binarnih asimetričnih odnosa među riječima (*ovisnosni odnosi* ili *ovisnosti*). U ovisnosnoj se gramatici sintaktičke strukture opisuju pomoću ovisnosnoga stabla (eng. *dependency tree*) u kojemu čvorovi predstavljaju riječi, a strelice ili lukovi predstavljaju različite vrste ovisnosnih odnosa. Strukturni centar rečenice je predikat, dok su ostali čvorovi (tj. riječi) direktno ili indirektno povezani s njime ovisnosnim odnosima. O UD specifikacijama v. više na poveznici <https://universaldependencies.org/>. Ovom shemom označeni su noviji hrvatski korpusi ENGR1 i ParlaMint-HR.

U sklopu projekta *Talkbank* (MacWhinney 2007), najvećega otvorenoga repozitorija prirodnojezičnih podataka govorenoga jezika, proširena je shema za anotiranje govorenoga jezika pod nazivom *Codes for Human Analysis of Transcripts* (CHAT) (MacWhinney 2000), koja je prvotno razvijena za označavanje dječjega govora. Ovaj je format kompatibilan s alatom *Computerized Language ANalysis* (CLAN), koji je razvijen za analizu prirodnojezičnih podataka transkribiranih u CHAT formatu. U sklopu programa za neke jezike moguće je izvršiti morfosintaktičko označavanje i

banku stabala, ali ta opcija ne postoji za hrvatski jezik. Shema pruža upute za transkribiranje diskursa za detaljnu fonološku i morfološku analizu. *CHAT* se ne temelji na XML-u (eng. *eXtensible Markup Language*), međutim postoji mogućnost prijevoda na taj format kako bi transkripti bili kompatibilni s drugim sustavima. Shema omogućuje segmentiranje transkripta na iskaze ili komunikacijske jedinice (eng. *communication unit, C-unit*), pohranjivanje raznih metapodataka u zaglavlju (npr. podatke o jezicima, sudionicima, lokaciji i sl.), označavanje pogrešaka i njihovu klasifikaciju itd. Anotacija transkripata i dalje se vrši ručno jer sustavi za prepoznavanje spontanoga govora nisu još dovoljno kvalitetni. Više o najnovijoj inačici uputa za upotrebu *CHAT* formata v. na poveznici:

<https://www.talkbank.org/manuals/CHAT.pdf>.

*

U sklopu računalne pragmatike razvijaju se sheme za označavanje korpusa s pragmatičkom anotacijom. U nastavku slijedi prikaz dvaju primjera takvih shema prema Buntu (2009, 2017).

Shema *DIT++* temelji se na teoriji dinamičke interpretacije (eng. *dynamic interpretation theory, DIT*) – računalnome pristupu analizi značenja iskaza u dijalogu između čovjeka i čovjeka ili čovjeka i računala, koji je usmjeren na funkcionalne aspekte značenja iskaza. Prema teoriji dinamičke interpretacije govornik i recipijent iskazima ažuriraju svoja informacijska stanja. Pritom iskazi uz verbalna sredstva mogu uključivati i neverbalna sredstva (multimodalni iskazi). Shema *DIT++* sadržava 10 međusobno neovisnih dimenzija: (1) izvršavanje zadatka ili aktivnosti koja motivira dijalog; (2) povratna informacija o razumijevanju ili drugim aspektima obrade prethodnoga iskaza; (3) dijaloški činovi koje govornik koristi kako bi izrazio mišljenje o recipijentovoj obradi prethodnoga iskaza; (4) upravljanje preuzimanjem riječi; (5) upravljanje vremenom; (6) upravljanje kontaktom; (7) upravljanje vlastitom komunikacijom; (8) upravljanje komunikacijom sugovornika; (9) struktura diskursa; (10) upravljanje društvenim obavezama. Ova je shema temelj ISO-standarda pod oznakom HRN ISO 24617-2:2021 *Upravljanje jezičnim resursima – Okvir za semantičko označivanje (SemAF) – 2. dio: Dijaloški čin (ISO 24617-2:2020)* (v. više na poveznici <https://repozitorij.hzn.hr/norm/HRN+ISO+24617-2%3A2021>).

Prema Buntu (2017) dijaloški su činovi najproučavaniji pragmatički fenomen u računalnoj pragmatiki, zbog kojega su u najvećoj mjeri razvijani korpusi s pragmatičkom anotacijom. Prvi pokušaj standardizacije sheme za označavanje višedimenzionalnih dijaloških činova shema je nazvana *Dialogue Act Markup Using Several Layers* ili *DAMSL* (Core i Allen 1997), koja nikada nije dovršena. Shema sadržava tri sloja: *komunikacijske funkcije usmjerene prema naprijed* (eng. *forward*

communicative function ili *forward-looking function*), *komunikacijske funkcije usmjerene prema natrag* (eng. *backward communicative function* ili *backward-looking function*) i *značajke iskaza* (eng. *utterance feature*). Svaki sloj ima skup dodatnih informacija koje mogu biti zabilježene za svaki iskaz. Funkcije usmjerene prema naprijed bilježe informacije koje se odnose na nastavak komunikacije (npr. postavljen zahtjev za informacijom), dok se funkcije usmjerene prema natrag odnose na skup informacija vezanih uz prethodni iskaz (npr. odgovor na postavljeno pitanje). Značajke iskaza opisuju sadržaj i strukturu iskaza. Prema Buntu (2017) nekoliko je primjera inačica *DAMSL* sheme koje su istraživači prilagodili potrebama svojih istraživanja, no shema je imala nedostatke poput nepreciznih definicija, loše raspodjele dimenzija te nepotpunoga inventara komunikacijskih funkcija.

4.2.2.4. Alati za razvoj i analizu korpusa

U ovome poglavlju slijedi prikaz alata za razvoj i analizu korpusa. U prvome dijelu poglavlja predstavljeni su skupovi alata za obradu hrvatskoga jezika *ReLDIanno* i *CLASSLA* te alati *Sketch Engine* i *NoSketch Engine*. U drugome dijelu slijedi prikaz izabranih alata za razvoj i anotaciju pragmatičkih korpusa i njihovih značajki.

Alat *ReLDIanno* (prema Ljubešić et al. 2013; Agić i Ljubešić 2015; Ljubešić i Erjavec 2016; Ljubešić et al. 2016; Ljubešić, Erjavec i Fišer 2016; Fišer, Ljubešić i Erjavec 2020) nudi mogućnost obrade hrvatskoga, slovenskoga i srpskoga jezika. Alat je moguće koristiti na dva načina: (1) preko *web*-aplikacije dostupne na poveznici <http://clarin.si/services/web/>, koja je primjerena za istraživače koji nisu tehnološki potkovani; (2) preko Python-biblioteke⁶⁷, koja je primjerena za tehnološki potkovane istraživače. Ovaj alat vrši segmentaciju teksta na rečenice. Sastavni je dio alata i tokenizator – poseban alat koji svodi tekst na pojavnice i vertikalizira ih. Vertikalizacija korpusa omogućuje njegovo označavanje dodatnim slojevima informacija za svaku pojavnicu. *ReLDIanno* nudi mogućnost vraćanja dijakritičkih znakova, a točnost te obrade za hrvatski jezik iznosi 99 %. Alat također nudi MSD označavanje oznakama *MULTEXT-East*, a točnost te obrade za hrvatski jezik iznosi 92,53 %. Osim toga, alat nudi mogućnost lematizacije (eng. *lemmatization*), odnosno dodjeljivanje leme svakoj pojavnici, pri čemu za hrvatski jezik postiže točnost od 99,5 %. Alatom je moguće izvršiti i označavanje imenovanih entiteta (eng. *named-entity recognition, NER*), odnosno automatsko označavanje pet kategorija: imena osoba i njihove izvedenice, lokacije, organizacije i 'razno'. Točnost alata pri označavanju vlastitih imena nije izračunata za hrvatski jezik. Posljednji sloj označavanja koje alat nudi sintaktička je raščlamba (eng. *parsing*)⁶⁸ primjenom

⁶⁷ Dostupna na poveznici <https://github.com/clarinsi/reldi-lib>.

⁶⁸ U hrvatskoj se literaturi još koriste sinonimi *parsanje* ili *parsiranje*.

univerzalne ovisnosti, a uključuje morfološku i sintaktičku anotaciju. Za evaluaciju sintaktičke raščlambe koriste se dvije mjere: mjera za neoznačene priključene vrijednosti (eng. *unlabeled attachment score*, UAS) i mjera za označene priključene vrijednosti (eng. *labeled attachment score*, LAS). Dok UAS-mjera uzima u obzir samo ovisnosni odnos, ali ne i semantičko obilježje priključeno toj ovisnosti, LAS-mjera zahtijeva da je ovisnosti ispravno priključeno njezino semantičko obilježje (Nivre i Fang 2017). Sintaktička raščlamba za hrvatski jezik postiže točnost oko 90 % za UAS-mjeru i oko 86 % za LAS-mjeru. Na *web*-aplikaciji moguće je izravno upisati tekst u predviđeno polje ili postaviti datoteke u sljedećim formatima: čiste tekstualne datoteke (.txt), MS Word-datoteke (.doc, .docx), PDF-datoteke (.pdf) i ZIP-format (.zip). Datoteke u ZIP-formatu mogu sadržavati kombinacije posljednjih triju dopuštenih tipova datoteka. Potrebno je odlučiti koje se obrade žele izvršiti na tekstu, a rezultati se vraćaju u trima različitim inačicama: tablica, JSON-format ili preuzimanje u datoteci TSV (eng. *tab-separated value*), u kojima su različite razine anotacija odvojene tabulatorom.

Tablica 5 prikaz je rezultata *web*-aplikacije *ReLDIanno* koja je obradila rečenicu *Hrvatska je članica Europske unije*. s opcijom MSD-oznaka, lematizacijom i NER-oznakama. Tablica 6 prikaz je rezultata obrade rečenice *Točnost alata nije izračunata za hrvatski jezik*. s opcijom MSD-oznaka, lematizacijom i UD-oznakama.

Alat *ReLDIanno* također nudi i *online*-inačicu flektivnoga leksikona hrvatskoga jezika, koji se može pretraživati prema površinskome obliku, lemi ili MSD-oznakama, a podržava i regularne izraze (eng. *regular expressions*, *regex*). O alatu v. više na poveznici <https://www.clarin.si/info/k-centre/web-services-documentation/>.

CLASSLA (*CLARIN Knowledge Centre for South Slavic Languages*) (prema Fišer, Ljubešić i Erjavec 2018; Ljubešić i Dobrovoljc 2019) su alati novije generacije koji nude mogućnost obrade hrvatskoga, srpskoga, slovenskoga, bugarskoga i makedonskoga jezika. Ova skupina alata nema *web*-aplikacije, već je dostupna isključivo preko Python-biblioteke⁶⁹. Alat nudi mogućnost definiranja obrađuje li se standardni ili nestandardni hrvatski jezik. Alat vrši segmentaciju teksta na rečenice te uključuje i *ReLDI*-tokenizator. Nudi mogućnost MSD-označavanja primjenom oznaka MULTEXT-East i univerzalnih značajki UD-standarda, a točnost MSD-oznaka za standardni hrvatski jezik iznosi 94,18 % (što je više od alata *ReLDIanno*), a za nestandardni hrvatski jezik 95,11 %. Nadalje, alat nudi mogućnost lematizacije, a točnost za standardni hrvatski jezik iznosi 97,6 % (što je manje od alata *ReLDIanno*), dok za nestandardni hrvatski jezik iznosi 97,54 %. Alat nudi NER-oznake i sintaktičku raščlambu primjenom istih alata kao i alat *ReLDIanno*, a ove je opcije

⁶⁹ Dostupna na poveznici <https://pypi.org/project/classla/>.

moguće koristiti samo za obradu standardnoga jezika. O alatu v. više na poveznici <https://www.clarin.si/info/k-centre/faq4croatian/>.

	Surface	Tags	Lemma	Dep parse - gov / func
1.	Hrvatska	Npfsn	Hrvatska	B-loc
2.	je	Var3s	biti	O
3.	članica	Ncfsn	članica	O
4.	Europske	Agpfsy	europski	B-org
5.	unije	Ncfsy	unija	B-org
6.	.	Z	.	O

Tablica 5. Primjer rezultata web-aplikacije *ReLDIanno* s MSD-oznakama, lematizacijom i NER-oznakama.

	Surface	Tags	Lemma	Dep parse - gov / func
1.	Točnost	Ncfsn	točnost	4 / nsubj
2.	alata	Ncmmsg	alat	1 / nmod
3.	nije	Var3s	biti	4 / cop
4.	izračunata	Ncmpg	izračunati	0 / root
5.	za	Sa	za	7 / case
6.	hrvatski	Agpmsayn	hrvatski	7 / amod
7.	jezik	Ncmsan	jezik	4 / nmod
8.	.	Z	.	4 / punct

Tablica 6. Primjer rezultata web-aplikacije *ReLDIanno* s MSD-oznakama, lematizacijom i UD-oznakama.

*

Osim alata koji se primjenjuju pri izradi anotiranih korpusa, postoje alati koji mogu služiti i za njihovu analizu. Jedan od takvih alata komercijalni je alat *Sketch Engine*⁷⁰. Za alat je inače potrebna pretplata, no u sklopu projekta ELEXIS (Krek et al. 2018) do ožujka 2022. godine besplatno je dostupan pristup pripadnicima hrvatske znanstvene zajednice prijavljivanjem preko AAI-identiteta.⁷¹ Alatom *Sketch Engine* moguće je razviti i analizirati vlastite korpusa, ali i analizirati preko 500 korpusa na

⁷⁰ Dostupan na poveznici <https://www.sketchengine.eu/>.

⁷¹ Sve informacije iz ovoga odlomka dostupne su na internetskim stranicama alata i u samome alatu.

više od 90 jezika koji se nalaze u sklopu alata. Alat je prvotno razvijen za leksikografsku korpusnu obradu prirodnojezičnih podataka, no u međuvremenu se razvio u alat koji osim leksikografa koriste i lingvisti, prevoditelji, učitelji i učenici stranih jezika, terminolozi, analitičari teksta i sl. U nastavku slijedi kratak prikaz značajki alata dostupnih za hrvatski jezik.

U sklopu alata *Sketch Engine* hrvatski su korpusi hrWaC, *Riznica*, CHILDES, OPUS2, DGT-MT i EUR-Lex, srpski korpus srWaC, korpusi OPUS2, *Timestamped JSI Web Corpus* i dr. Alat nudi mogućnost izrade skice riječi (eng. *word sketch*) na sažet način prikazujući kolokacije i ostale riječi u okolini riječi koja se istražuje, a služi za kratak prikaz njezinih gramatičkih i kolokacijskih značajki. Kolokacije su niz ili kombinacija riječi čije je supojavljivanje češće od očekivanoga slučajnoga supojavljivanja. Kolokati su grupirani, a pravila koja to definiraju navedena su u jezično ovisnim gramatikama skica. Osim grupiranja, u svakoj su grupi kolokati poredani od najveće prema najmanjoj vrijednosti mjere za izračun ovoga odnosa.⁷² Alat također nudi mogućnost izrade usporedne skice riječi kada se žele usporediti dvije riječi. I ovdje su kolokati grupirani, i to na tri razine. Prva razina su kolokati koji se pojavljuju više uz prvu riječ nego uz drugu. Druga razina su kolokati koji se pojavljuju uz obje riječi. Treća razina su kolokati koji se pojavljuju više uz drugu nego uz prvu riječ. Dodana opcija alata tzv. je tezaurus koji nudi automatski generiran popis sinonima, antonima i sličnih riječi, a rezultat je također popis riječi poredan od najveće prema najmanjoj mjeri za izračun ovoga odnosa. Pomoću ovoga alata također je moguće pretraživati konkordancije, odnosno popise primjera riječi ili izraza u KWIC-formatu.

Key Word in Context ili KWIC-format prikazuje primjere upita koji su obojani crvenom bojom i nanizani jedan ispod drugoga, tako da se lijevi i desni kontekst jasno razlikuju. Kao upit mogu se postaviti riječi, izrazi, oznake (npr. MSD-oznake), dokumenti, vrste tekstova ili strukturni element korpusa – ovisno o razini anotacije pojedinoga korpusa. Napredne pretrage moguće je vršiti pomoću CQL-a (eng. *Corpus Query Language*), upitnoga jezika razvijenoga upravo za pretraživanje kompleksnih gramatičkih struktura ili leksičkih uzoraka u korpusima. U paralelnim je korpusima moguće vršiti pretraživanje paralelnih konkordancija. Ovaj alat nudi mogućnost generiranja popisa riječi, lema, MSD-oznaka i ostalih atributa s podatkom o frekvenciji pojavljivanja. Također je moguće generirati popis najfrekventnijih n-grama. N-gram je niz određenoga broja jedinica. Jedinice se mogu odnositi na slova, znamenke, pojavnice i sl., pa tako bigram sadržava dvije jedinice, trigram sadržava tri jedinice itd. U slučaju alata *Sketch Engine* n-grami se odnose na riječi, MSD-oznake ili leme. U konačnici, alat nudi mogućnost automatske ekstrakcije

⁷² U sklopu knjige nećemo ulaziti u razne mjere koje se koriste u sklopu alata za izračune. V. više na <https://www.sketchengine.eu/wp-content/uploads/ske-statistics.pdf>.

ključnih riječi i termina suprotstavljanjem promatranoga i referentnoga korpusa. Budući da se za ključne riječi i termine može reći da su tipični za promatrani korpus, jer se u tome korpusu pojavljuju češće nego u referentnome korpusu, alat kombinira statistiku i lingvističke kriterije za njihovu automatsku identifikaciju. Osim navedenih značajki alat nudi mogućnost izrade korpusa na temelju vlastitih dokumenata ili *web*-stranica. U sklopu alata nudi se automatska tokenizacija, lematizacija i MSD-označavanje za hrvatski jezik, a tehnologije u pozadini temelje se na starijim inačicama *ReLDIanno* alata. Moguće je izraditi vlastiti korpus spomenutim alatima *ReLDIanno* ili *CLASSLA*, a za analizu ga je moguće postaviti na alat *Sketch Engine*.

*NoSketch Engine*⁷³ inačica je otvorenoga koda alata *Sketch Engine* s ograničenim značajkama. Alat ne sadržava korpuse, već korisnici s odgovarajućim tehničkim znanjima mogu postaviti korpuse na svoje servere. Alat ne omogućava izradu skica riječi, tezaurus, izradu n-grama ni automatsku ekstrakciju terminologije. Ne nudi ni mogućnost izrade korpusa, no nudi napredno pretraživanje konkordancija i izradu popisa riječi. U sklopu ovoga alata nalaze se hrvatski korpusi hrWaC, *Riznica*, ParlaMint, ENGRI, DGT-MT i Tweet-hr te srpski korpus srWaC. Prednost ovoga alata u tome je što je besplatan i nema ograničenja na pretraživanje konkordancija i izradu popisa riječi koje ima *Sketch Engine*.

*KonText*⁷⁴ (prema Machálek 2014; Machálek 2020) još je jedan alat s vrlo sličnim specifikacijama kao *NoSketch Engine*, a na njemu se nalaze hrvatski korpusi hrWaC, *Riznica*, ParlaMint i ENGRI te srpski korpusi srWaC, Tweet-sr i *Torlak* (korpus torlačkoga narječja).

*

Za sada ne postoje razvijeni alati koji bi automatski mogli transkribirati i anotirati konverzacijske činove za potrebe računalnopragmatičkih istraživanja. Postojeća rješenja iz područja OPJ-a poput MSD-označavanja razvijena su na pisanim prirodnojezičnim podacima te nisu namijenjena (transkribiranome) govoru. Držimo da bi bilo zanimljivo provjeriti točnost alata *CLASSLA* za MSD-označavanje nestandardnih tekstova na HrAL-u. Zbog nekompatibilnosti formata i različitih tradicija bilježenja podataka takva provjera prvotno zahtijeva predobradu ulaznih podataka da bi ih alat uopće mogao obraditi. Nakon toga je potrebno izlazne podatke konvertirati za alate pomoću kojih će se provesti analiza. Potrebno je također izvršiti evaluaciju primjene alata na ovoj vrsti teksta te odvagati isplativost svih aktivnosti za dobiveni rezultat.

⁷³ <https://nlp.fi.muni.cz/trac/noske>

⁷⁴ <https://www.clarin.si/kontext/corpora/corplist>

Bunt (2017) napominje da se najviše računalnih programa u području računalne pragmatike razvija s ciljem podrške ručnoj anotaciji konverzacijskih prirodnojezičnih podataka. Za takve je korpuse karakteristična multimodalnost i višedimenzionalnost⁷⁵, što podrazumijeva označavanje različitih fenomena na različitim razinama koji se mogu međusobno preklapati (npr. istovremeno odvijanje kimanja glavom i iskaza „mmm” kao potvrde). Alati uglavnom nude pomoć pri povezivanju transkripta s audiosnimkom ili videosnimkom, segmentiranju transkripta na govorne činove, dodjeljivanju jedinstvenoga identifikacijskoga koda govornika govornim činovima, dodjeljivanju vremenskih oznaka za početak i kraj govornoga čina, dodjeljivanju različitih razina informacija, uvozu i izvozu podataka u različitim formatima i sl. (v. više u Müller i Strube 2006; Wittenburg et al. 2006; Carletta et al. 2009; Bunt, Kipp i Petukhova 2012).

Zanimljivo su istraživanje proveli Petukhova i Bunt (2011) primijenivši metode strojnoga učenja na klasifikaciju deset dimenzija sheme *DIT++*. Za dimenziju upravljanja komunikacije među sugovornicima postigli su točnost od gotovo 72 %, dok su za dimenziju govornikove procjene sugovornikove obrade prethodnoga iskaza postigli točnost od čak 96 %. Valja imati na umu da glavni izazov pri izradi korpusa govorenoga jezika predstavlja prikupljanje podataka, tj. snimanje govornika. Osim toga, korpusi korišteni u ovome istraživanju već su segmentirani na dijaloške činove, što je samo po sebi velik zadatak. Međutim, ovi rezultati daju nadu da se jedan takav alat može koristiti za poluautomatsko označavanje govornih činova prema shemi *DIT++* te time ubrzati barem ovaj korak obrade.

4.2.2.5. Korpusi hrvatskoga i srpskoga jezika

Koliko nam je poznato, *Korpus direktivnih govornih činova hrvatskoga jezika* (DirKorp) – koji je razvijen za potrebe istraživanja predstavljenoga u Cjelini 8 ove knjige – jedini je javno dostupan korpus hrvatskoga jezika s pragmatičkom anotacijom. Opis izrade DirKorp-a i njegovih obilježja dostupan je u Cjelini 9, a u ovome poglavlju slijedi prikaz hrvatskoga korpusa hrWaC te srpskoga korpusa srWaC, koji su korišteni za potrebe korpusnopragmatičkih istraživanja predstavljenih u Cjelinama 6 i 7. Osim toga, u poglavlju su prikazani i drugi odabrani korpusi hrvatskoga i srpskoga jezika.

Korpus hrWaC (prema Ljubešić i Klubička 2014: Ljubešić i Klubička 2016a) trenutačno je najveći korpus hrvatskoga jezika, veličine 1,4 milijarde pojava (v2.2). Razvijen je na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sastoji se od *web*-dokumenata vršne

⁷⁵ Prikaz *DIT++* sheme v. u Poglavlju 4.2.2.3.

domene *.hr* prikupljenih 2011. i 2014. godine. Korpus je automatski označen na morfosintaktičkoj razini oznakama MULTEXT-East i lematiziran, a odlomci su izmiješani. Svaki odlomak sadržava metapodatke o URL-u, *web*-domeni i jeziku⁷⁶. Korpus je besplatan i javno dostupan na repozitoriju CLARIN.SI⁷⁷ te u alatu otvorenoga koda *NoSketch Engine*⁷⁸. U sklopu projekta ELEXIS (Krek et al. 2018) hrWaC je do ožujka 2022. godine pripadnicima hrvatske znanstvene zajednice besplatno dostupan i putem alata *Sketch Engine* prijavljivanjem preko AAI-identiteta.

Hrvatski nacionalni korpus ili HNK (prema Tadić 2002, Tadić 2007, Tadić 2009) reprezentativan je korpus veličine 234 milijuna pojava (v3.0). Razvijen je na Zavodu za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sastoji se od tekstova napisanih na suvremenome hrvatskome standardnome jeziku objavljenih u razdoblju od 1990. godine. Riječ je o tekstovima različitih vrsta i žanrova o različitim temama. Korpus je automatski označen na morfosintaktičkoj razini oznakama MULTEXT-East i lematiziran. Zbog autorskih prava korpus nije javno dostupan, ali moguće je vršiti napredna pretraživanja preko alata *NoSketch Engine*.⁷⁹

Hrvatski jezični korpus Riznica (prema Ćavar i Brozović Rončević 2012; Brozović Rončević et al. 2018) reprezentativan je korpus veličine 101 milijuna pojava (v0.1). Razvijen je na Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Sastoji se od tekstova svih struka i funkcionalnih usmjerenja (npr. književnih, publicističkih i znanstvenih djela, osnovnoškolskih i srednjoškolskih udžbenika i sl.) koji uglavnom potječu iz razdoblja od druge polovice 19. stoljeća do danas. Korpus je automatski označen na morfosintaktičkoj razini oznakama MULTEXT-East i lematiziran. Sadržava metapodatke o autoru teksta, godini objavljivanja i sl.

Hrvatski korpus govornog jezika odraslih ili HrAL (Kuvač Kraljević i Hržica 2016) jedan je od rijetkih korpusa govornoga hrvatskoga jezika, a predstavlja reprezentativan uzorak govora neprofesionalnih odraslih izvornih govornika hrvatskoga jezika.

HrAL je oblikovan uzorkovanjem spontane konverzacije između 617 govornika iz svih hrvatskih županija i sadrži više od 250.000 pojava i više od 100.000 različenica. Podatci su prikupljeni u tri vremenska razdoblja: od 2010. do 2011., od 2014. do 2015. te tijekom 2016. godine. [...] Podaci su transkribirani, kodirani i segmentirani [...] (ibid.)

⁷⁶ hrWaC sadržava podatak o jeziku jer su se istovremeno prikupljali podaci za razvoj slovenskoga, srpskoga i bosanskoga *web*-korpusa.

⁷⁷ <https://clarin.si/repository/xmlui/handle/11356/1064>

⁷⁸ https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=hrwac&struct_attr_stats=1

⁷⁹ http://filip.ffzg.hr/cgi-bin/run.cgi/first_form

Transkripti (165) su ručno anotirani *CHAT* formatom te sadržavaju podatke o dobi, spolu i stupnju obrazovanja govornika te o lokaciji, datumu, situaciji i trajanju konverzacije. Podaci o imenu i prezimenu i/ili inicijalima sudionika pseudoanonimizirani su (ibid.). Korpus je javno dostupan preko *TalkBanka*⁸⁰.

*

Korpus srWaC (prema Ljubešić i Erjavec 2011; Ljubešić i Klubička 2014b; Ljubešić i Klubička 2016b) trenutačno je najveći korpus srpskoga jezika, veličine više od 475 milijuna pojavnica (v1.2). Razvijen je na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sastoji se od *web*-dokumenata vršne domene *.rs* prikupljenih 2014. godine. Korpus je automatski označen na morfosintaktičkoj razini oznakama MULTEXT-East i lematiziran, a odlomci su izmiješani. Svaki odlomak sadržava metapodatke o URL-u, *web*-domeni i jeziku⁸¹. Korpus je besplatan i javno dostupan na repozitoriju CLARIN.SI⁸² i u alatu otvorenoga koda *NoSketch Engine*⁸³. U sklopu projekta ELEXIS (Krek et al. 2018) srWaC je do ožujka 2022. godine pripadnicima hrvatske znanstvene zajednice besplatno dostupan i putem alata *Sketch Engine* prijavljivanjem preko AAI-identiteta.

Korpus suvremenog srpskog jezika ili SrpKor2013 (prema Krstev i Vitas 2005, Vitas i Krstev 2012) veličine je oko 122 milijuna pojavnica. Razvijen je na Matematičkome fakultetu Univerziteta u Beogradu. Budući da su tekstovi korpusa zakodirani kodnom stranicom ASCII, korpus je zakodiran kodnom shemom *aurora*⁸⁴ (npr. umjesto znaka Č koristi se kombinacija znakova CY ili Cy, a umjesto znaka č koristi se kombinacija znakova cy). Korpus se sastoji od tekstova različitih vrsta i žanrova o različitim temama iz 20. i 21. stoljeća. Na razini dokumenta postoji informacija o funkcionalnome stilu na kojemu je napisan tekst. Korpus je automatski označen na razini vrsta riječi primjenom vlastite sheme i lematiziran. Pristup korpusu omogućen je slanjem maila održavateljima korpusa.

⁸⁰ <https://sla.talkbank.org/TBB/ca/Croatian>

⁸¹ srWaC sadržava podatak o jeziku jer su se istovremeno prikupljali podaci za razvoj slovenskoga, srpskoga i bosanskoga *web*-korpusa.

⁸² <https://www.clarin.si/repository/xmlui/handle/11356/1063>

⁸³ https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=srwac&struct_attr_stats=1

⁸⁴ V. više na poveznici <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/uputstvo.html#aurora>.

4.2.2.6. Primjeri pragmatičkih korpusa

Broj velikih korpusa sa sustavno provedenom pragmatičkom anotacijom za sada je malen. Zbog nerazmjernoga odnosa između pragmatičkih funkcija i sredstava (formi) njihova izražavanja automatska anotacija korpusa nije moguća. Iz toga se razloga tek malen broj istraživača upustio u izradu većih korpusa ove vrste. Uglavnom se za potrebe korpusnopragmatičkih istraživanja izrađuju specijalizirani korpusi manjega obima namijenjeni pojedinim istraživanjima (v. prikaz obilježja i izrade specijaliziranoga korpusa govornih činova DirKorp u Cjelini 9). Osim toga, pragmatička se istraživanja nekada provode i na korpusima bez pragmatičke anotacije.

Primjer korpusa koji ne sadržava pragmatičku anotaciju, ali na kojemu se provode pragmatička istraživanja jest *Birmingham Blog Corpus* (prema Kehoe i Gee 2007; Kehoe i Gee 2012). To je ustvari potkorpus većega skupa korpusa razvijenih na odjelu *Research and Development Unit for English Studies* na sveučilištu *Birmingham City University*. Sastoji se od objava na blogovima i čitateljskih komentara veličine 600 milijuna pojava engleskoga jezika koji su prikupljeni u razdoblju od 2000. do 2010. godine. Korpus je automatski označen na razni vrste riječi primjenom vlastite sheme⁸⁵, a dokumenti sadržavaju metapodatak o datumu objave. Pristup korpusu⁸⁶ omogućen je slanjem maila održateljima korpusa. Lutzky i Kehoe (2016) na ovome su korpusu proveli istraživanje o identifikaciji psovski uzimajući u obzir kontekst u slučaju višeznačnih leksema. Isti su istraživači proveli i istraživanja o ispricama (Lutzky i Kehoe 2017a; Lutzky i Kehoe 2017b) kao govornim činovima koji sadržavaju formulaične izraze, što omogućava njihovo lakše pretraživanje u korpusima primjenom dostupnih alata. Primjenom popisa markera ilokucijske snage koji se upotrebljavaju u ispricama te pretraživanjem kolokacija prikazali su kako precizirati rezultate upita i smanjiti ručnu analizu koja je inače potrebna za analizu rezultata upita korpusa. Zanimljivo je i kontrastivno istraživanje koje je provela Popoola (2017) na temu utvrđivanja značenja naziva brendova za potrebe razrješavanja sporova oko zaštitnih znakova proizvođača. U studiji je predstavljena metoda sintaktičko-pragmatičke analize korpusa kao alternative rječnicima i anketama tržišta. U istraživanju su korišteni sljedeći korpusi: *Birmingham Blog Corpus*, jedan korpus novinskih članaka i jedan korpus sastavljen od objava na Twitteru (ibid.). Slična pragmatička istraživanja provode se i na drugim korpusima bez pragmatičke anotacije. U takvim slučajevima istraživači osmišljavaju metode izoliranja podataka potrebnih za proučavanje pragmatičkih fenomena. Takva istraživanja provedena su u sklopu ove knjige i predstavljena u Cjelinama 6 i 7.

⁸⁵ V. više o POS-oznakama v. na poveznici <http://wse1.webcorp.org.uk/guide/tagsets.html>.

⁸⁶ Dostupno na poveznici <http://wse1.webcorp.org.uk/cgi-bin/BLOG/index.cgi>.

Kada je riječ o javno dostupnim hrvatskim i srpskim korpusima, koliko nam je poznato, za sada ne postoje korpusi govorenoga jezika s gramatičkom i/ili pragmatičkom anotacijom, kao ni korpusi pisanoga jezika s pragmatičkom anotacijom. Zato u nastavku poglavlja slijedi prikaz izabranih pragmatičkih korpusa engleskoga i drugih stranih jezika.

Prema Buntu (2017) većina postojećih korpusa s pragmatičkom anotacijom sadržava oznake o diskursnim odnosima u pisanim tekstovima te o govorenim dijaloškim činovima. Primjer jednoga takvoga većega korpusa jest *Penn Discourse Treebank* ili PDTB (Prasad, Webber i Lee 2018), koji sadržava oznake o diskursnim odnosima, odnosno strukturi diskursa i njegovoj semantici. U sklopu većega korpusa *Penn Treebank* (PTB) dodane su diskursne anotacije na dio tekstova objavljenih u novinama *Wall Street Journal* veličine 1 milijun pojavnica. Anotacije diskursnih odnosa teorijski su neutralne jer nisu bilježene ovisnosti među odnosima.⁸⁷ Bunt (2017) navodi da postoje korpusi drugih jezika razvijeni za potrebe proučavanja supojavljivanja diskursnih oznaka, kao što su kineski, češki, nizozemski, njemački, hindi i turski – uz napomenu da su ti korpusi ručno označeni i skromnoga obujma. Osim toga, za svaki je korpus razvijena zasebna shema zasnovana na različitim teorijskim polazištima.

DialogBank (prema Bunt et al. 2019) jedan je od rijetkih dijaloških korpusa koji su označeni standardom ISO 24617-2 (v. Cjelinu 4.2.2). Razvijen je na sveučilištu *Tilburg University*, a sastoji se od postojećih dijaloških korpusa anotiranih drugim shemama. Od toga su četiri korpusa engleskoga jezika (*HCRC Map Task*⁸⁸, *Switchboard*⁸⁹, *TRAINS*⁹⁰ i *DBOX*⁹¹) i četiri korpusa nizozemskoga jezika (*DIAMOND*⁹², *OVIS*⁹³, *Dutch Map Task*⁹⁴ i *Schiphol*⁹⁵). U nekim slučajevima zadržane su originalne anotacije kako bi se mogle usporediti sheme za označavanje. O DialogBanku v. više na poveznici <https://dialogbank.uvt.nl/>.

Sljedeći primjer korpusa s pragmatičkom anotacijom korpus je *Engineering Lecture Corpus* (prema Alsop i Nesi 2013; Alsop i Nesi 2014), koji sadržava 76 transkripata. Transkripti se temelje na videosnimkama u trajanju od otprilike jedan sat. Riječ je o

⁸⁷ V. više na poveznici <https://www.seas.upenn.edu/~pdtb/>.

⁸⁸ V. više u Anderson et al. (1991).

⁸⁹ V. više u Godfrey, Holliman i McDaniel (1992).

⁹⁰ V. više u Allen et al. (1995).

⁹¹ V. više u Petukhova et al. (2014).

⁹² V. više u Geertzen et al. (2004).

⁹³ V. više na poveznici <http://www.let.rug.nl/vannoord/Ovis/>.

⁹⁴ V. više u Caspers et al. (2000).

⁹⁵ V. više u Prüst, Minnen i Beun (1984).

snimkama predavanja održanih na engleskome jeziku na trima sveučilištima: *Coventry University* u Velikoj Britaniji, *Universiti Teknologi* u Maleziji i *Auckland University of Technology* na Novome Zelandu. Korpus je razvijen na sveučilištu Coventry University s trima ciljevima: za potrebe utvrđivanja i opisivanja tipičnih značajki diskursa inženjerskih predavanja; za potrebe uspoređivanja stilova inženjerskih predavanja na engleskome jeziku u različitim dijelovima svijeta te općenito radi razvoja i testiranja sustava pragmatičke anotacije za korpus. Korpus pokriva područja građevinarstva, strojarstva i elektrotehnike. Shema korpusa temelji se na XML-u i pridržava se standarda strukturnih oznaka definiranih u Smjernicama TEI⁹⁶. Više riječi o Smjernicama TEI bit će u Cjelini 9. Za svakoga je govornika zabilježena informacija o spolu i akademskome statusu. Od metapodataka svaki transkript sadržava opis datoteke (uključujući naslov, opis izvora snimke i informacije o transkripciji), opis kodiranja te ostale informacije (npr. o govornicima, značenju identifikatorskih oznaka i sl.). Oznake su unesene ručno na temelju videosnimki, a za sve su oznake provjereni koeficijenti pouzdanosti anotacija među anotatorima (utvrđeno je koliko su često anotatori donijeli istu odluku). Korpus sadržava oznake triju pragmatičkih značajki: humor, pripovijedanje i sažimanje.⁹⁷ Svaka značajka definirana je jednim XML-elementom i može sadržavati jedan od atributa. Svaki atribut uključuje dodatne informacije s pobližim opisom značajki: (1) atributi za značajku 'humor': *vulgaran*, *crni*, *uvredljiv*, *razigran*, *samoomalovažavajući*, *ironija/sarkazam*, *vic*, *zadirivanje* te *igra riječima*; (2) atributi za značajku 'pripovijedanje': *priča*, *prepričavanje*, *anegdota* i *oprimjerivanje*; (3) atributi za značajku 'sažimanje': *pregled sadržaja prethodnoga predavanja*, *pregled sadržaja trenutnoga predavanja*, *najava sadržaja trenutnoga predavanja* te *najava sadržaja budućega predavanja*. U korpusu su također označene pauze, smijeh, pisanje ili crtanje na ploči i sl. Korpus nije javno dostupan, kao ni upute za dobivanje pristupa korpusu. O korpusu v. više na poveznici www.coventry.ac.uk/elc.

Korpus SPICE-Ireland⁹⁸ (skraćeno od *Systems of Pragmatic Annotation in the Spoken Component of ICE-Ireland*) sastavnica je korpusa *International Corpus of English: Ireland Component* (ICE-Ireland) s anotacijom pragmatičkih, diskursnih i prozodijskih obilježja. SPICE-Ireland uključuje uzorke različitih vrsta privatnih i javnih, formalnih i neformalnih dijaloga i monologa opsega od oko 2000 riječi. Korpus sadržava ukupno 626 597 riječi, a članovima akademske zajednice dostupan je za besplatnu upotrebu na zahtjev autorima. ICE-Ireland korpus je govorenoga i pisanoga standardnoga engleskoga jezika, a nastao je u okviru projekta izrade

⁹⁶ Smjernice TEI razvija i održava konzorcij TEI (*Text Encoding Initiative*), a namijenjene su svima koji se bave pripremom i/ili obradom tekstualnih resursa u digitalnome obliku.

⁹⁷ Preuzeto s poveznice <https://www.coventry.ac.uk/research/research-directories/current-projects/2015/engineering-lecture-corpus-elc/annotations-and-mark-ups/>.

⁹⁸ Podaci o korpusu SPICE-Ireland koji se navode u ovome poglavlju preuzeti su iz priručnika Kallena i Kirka *SPICE-Ireland: A User's Guide* (2012).

jezičnih korpusa u zemljama u kojima engleski ima status prvoga ili službenoga jezika. Jedan od glavnih ciljeva izrade ovih korpusa proučavanje je prekograničnih jezičnih varijacija između Irske i Sjeverne Irske – kako na gramatičkoj i leksičkoj razini (ICE-Ireland), tako i na razini jezičnoga ponašanja (SPICE-Ireland). Pod jezičnim se ponašanjem pritom podrazumijevaju prozodijska obilježja iskaza te upotreba raznih interaktivnih elemenata govorenoga diskursa.

Transkripti usmenih komunikacijskih činova koje SPICE-Ireland obuhvaća izvorna su sastavnica korpusa ICE-Ireland. Jezična građa korpusa SPICE-Ireland sastoji se od uzoraka 15 diskursnih tipova usmene komunikacije (konverzacija licem u lice, telefonski razgovori, debate u parlamentu, transkripti sudskih ispitivanja, izjave, prezentacije i izvještavanje u medijima itd.) prikupljene od 945 izvornih govornika. U korpusu su uz svaki tekst navedeni podaci o mjestu i vremenu nastanka transkripta, naslov/tema teksta te demografski i psihografski podaci o govornicima. U korpusu je zastupljena podjednaka količina jezičnoga materijala s područja Republike Irske i Sjeverne Irske. Korpus je popraćen priručnikom za korisnike u kojemu su detaljno prikazana sva njegova obilježja, s posebnim naglaskom na pravilima transkripcije i anotacije jezične građe.

Korpus SPICE-Ireland uključuje anotaciju prozodije, vrsta govornih činova, diskursnih markera, citata i drugih pragmatičkih pojava. Pragmatička anotacija u ovome korpusu uključuje markiranje govornih činova u skladu sa Searleovom klasifikacijom na reprezentative, direktive, komisive, ekspresive i deklarative (usp. Poglavlje 1.3.3). Govorni činovi koji nisu upotrijebljeni u doslovnome značenju (kao modulacije primarnih govornih činova) označeni su posebnom oznakom. U skladu s dogovorom da bi svaki iskaz trebao biti klasificiran prema vrsti govornoga čina, autori korpusa uveli su posebnu kategoriju i oznaku za one elemente govora koji su važni za održavanje (kontinuiteta) diskursa, ali nemaju jasno definiranu funkciju kao govorni činovi. Nadalje, u korpusu su posebno markirani izrazi s interakcijskom funkcijom (eng. *social expressions*) koji nemaju puno propozicijsko značenje te nisu povezani s održavanjem (kontinuiteta) diskursa (npr. pozdravi i čestitke). Uvedena je oznaka za one elemente koji se ne mogu analizirati na pragmatičkoj razini, odnosno koji se ne mogu klasificirati kao govorni činovi ili sastavnice konverzacijskoga čina (najčešće zbog svoje nepotpunosti ili dvosmislenosti). Uz pragmatičku anotaciju SPICE-Ireland ima i prozodijsku anotaciju koja se odnosi na snagu, glasnoću, kvalitetu i trajanje glasa, a predviđena je za potrebe proučavanja odnosa između prozodije, sintakse i pragmatike. Nadalje, u korpusu su zasebno anotirane diskursne oznake kao elementi diskursa koji označavaju govornikov odnos prema ilokucijskoj jezgri iskaza, odnos između govornika i sugovornika, promjenu teme, pojašnjavanje iskaza itd. Pritom vokalni elementi u korpusu čija upotreba nije povezana s ilokucijskom snagom iskaza (npr. poštalice) nisu klasificirani kao diskursne

oznake. Diskursne oznake u korpusu podijeljene su u tri skupine: sintaktičke, leksičke i fonološke. Kategorija sintaktičkih diskursnih markera u korpusu uključuje subjekte *I* i *you* u kombinaciji s glagolima percepcije, govora ili znanja. Leksički diskursni markeri najbrojnija su vrsta diskursnih markera u korpusu, a sastoje se od jedne ili više riječi. Fonološki diskursni markeri skupine su glasova u funkciji diskursnoga markera koji nemaju status leksema u leksikonu engleskoga jezika. U korpusu su anotirani i citatni markeri (glagoli, čestice i njihove kombinacije kojima govornik najavljuje citat) te rečenične oznake (skupina izraza koji se javljaju na kraju rečenice, a koji su u pravilu deiktični te upućuju na neki element u diskursu (prethodno iznesene informacije, govornika, sugovornika i sl.). Kao zasebna podskupina rečeničnih oznaka izdvajaju se vokativne oznake na finalnoj poziciji iskaza.

Iz ovoga opisa korpusa SPICE-Ireland vidljivo je da se provedena pragmatička anotacija odnosi na više vrsta pragmatičkih informacija. Međutim, njome nisu obuhvaćene sve pragmatičke kategorije, stoga valja imati na umu da nije svaki korpus s pragmatičkom anotacijom pogodan za svako pragmatičko istraživanje. Primjerice, istraživač zainteresiran za proučavanje poštapalica ne bi bio u mogućnosti provesti vertikalnu analizu njihove upotrebe (*funkcija* → *forma*) jer one nisu označene u ovome korpusu. Međutim, u slučaju proučavanja vrsta govornih činova, izraza s interakcijskom funkcijom, deiktika ili diskursnih markera, korpus SPICE-Ireland istraživaču bi omogućio njihovo pretraživanje te stjecanje uvida koje nijedna druga istraživačka metoda ne omogućava.

Primjer pragmatičke anotacije u korpusu SPICE-Ireland (zajedno s drugim korpusima ove vrste) može poslužiti kao vrijedan uzor za izradu korpusa hrvatskoga jezika s pragmatičkom anotacijom, ali i kao uzor za izradu manjih specijaliziranih korpusa za potrebe pojedinih pragmatičkih istraživanja.

4.2.3. Korpusnopragmatički pristup jeziku

Korpusna pragmatika počinje se razvijati početkom 21. stoljeća kao interdisciplinarno područje koje povezuje lingvističku pragmatiku i računarstvo, a usmjereno je na izradu računalnih prirodnojezičnih korpusa te na njihovu primjenu za potrebe proučavanja pragmatičkih fenomena u pisanome i govorenome jeziku. Korpusni pristup jeziku lingvisti su dugo vremena smatrali nespojivim s pragmatikom (Romero-Trillo 2008: 2). Naime, dok korpusni pristup jeziku podrazumijeva obradu autentične jezične građe primjenom pedantno razrađenih kvantitativnih istraživačkih metoda, pragmatička su istraživanja i danas pretežno kvalitativnoga tipa – zasnovana na istraživačevoj introspekciji, podacima dobivenim metodom elicitanje ili analizom

autentične jezične građe maloga obima. Primjena korpusne analize u istraživanjima pragmatičkih fenomena predstavlja velik obrat u razvoju pragmatike, prije svega zbog toga što omogućava sustavnu analizu autentične jezične građe velikoga obima, a time i otkrivanje obrazaca jezične upotrebe koji kvalitativnim analizama „prolaze ispod radara” (ibid.). Osim toga, valja naglasiti da primjena novih tehnologija u lingvistici, pa tako i pragmatiki, nije samo omogućila ili olakšala/ubrzala brojne istraživačke procese, nego je otvorila vrata novom, drugačijem načinu razmišljanja o jeziku (Leech 1992a).

Upotreba velikih korpusa, podržanih softverskim alatima za pretraživanje podataka, omogućava sustavno provođenje empirijski zasnovanih pragmatičkih istraživanja. To ide u prilog razvoju validnijih pragmatičkih teorija širega dometa. Provođenje korpusnih istraživanja može rezultirati manjim izmjenama postojećih teorija, no može dovesti i do potpunoga preosmišljanja pragmatičkih koncepata i teorijskih okvira. (Bunt 2017: 327)

Same začetke korpusne pragmatike Aijmer i Rühlemann (2015) smještaju u 2004. godinu, kada je objavljeno posebno izdanje časopisa *Journal of Pragmatics* posvećeno korpusnoj lingvistici (ur. Jacob Mey). Od tada do danas objavljena je nekolicina zbornika i udžbenika posvećenih korpusnoj pragmatiki, kojima su postavljeni njezini temelji (v. npr. Adolphs 2008; Romero-Trillo 2008, *Yearbooks of Corpus Linguistics and Pragmatics* 2013–2016; Jucker, Schreier i Hundt 2009; Felder et al. 2011, Aijmer i Rühlemann 2015, Rühlermann 2018). Korpusnopragmatičke konferencije počele su se održavati krajem prvoga desetljeća 21. stoljeća (prva je održana 2007. godine u Švedskoj pod naslovom *Pragmatics, Corpora and Computational Linguistics*) te se i dalje održavaju u organizaciji raznih institucija diljem svijeta. Godine 2017. pokrenut je korpusnopragmatički časopis *Corpus Pragmatics: International Journal of Corpus Linguistics and Pragmatics*. Danas se korpusna pragmatika predaje i kao zaseban predmet u okviru studijskih programa lingvistike na svjetskim sveučilištima, dok se na hrvatskim sveučilištima za sada predaje u sklopu kolegija posvećenih pragmatiki i korpusnoj lingvistici.

*

U pionirskome udžbeniku iz korpusne pragmatike *Corpus Pragmatics: A Handbook* (2015) autori Aijmer i Rühlerman ovu disciplinu definiraju kao spoj pragmatičkoga pristupa jeziku (koji podrazumijeva kvalitativnu, horizontalnu analizu) i korpusnoga pristupa jeziku (koji podrazumijeva kvantitativnu, vertikalnu analizu). Pragmatički pristup u pravilu je kvalitativan (horizontalan) jer je usmjeren na sintagmatske odnose među sastavnicama iskaza/diskursa te na njihove pragmatičke funkcije. S obzirom na kontekstualnu uvjetovanost jezika u upotrebi pragmatička se istraživanja

obično provode na manjemu broju tekstova nad kojima je moguće „ručno” provesti horizontalnu analizu jezične građe uzimajući u obzir kontekstualne faktore:

Zbog usmjerenosti na pojedinačne tekstove pragmatička su istraživanja u suštini kvalitativna: fokus nije na broju pojava već na funkcijama jezičnih jedinica u tekstovima koji se analiziraju. S obzirom na zavisnost od konteksta, pragmatička se istraživanja metodološki zasnivaju na analizi manjega broja tekstova, koje je moguće podvrgnuti detaljnoj horizontalnoj analizi. Pritom se veliki i često cjeloviti tekstovi interpretiraju u istome vremenskom slijedu u kojemu su producirani i percipirani. Ova metodologija [...] snažno odudara od 'vertikalne' metodologije koja je prevalentna u korpusnoj lingvistici (ibid. 3)

Korpusni pristup jeziku podrazumijeva vertikalnu analizu (prethodno obrađene) jezične građe, koja je usmjerena na utvrđivanje paradigmatičkih jezičnih odnosa i frekventnosti pojedinih jezičnih pojava u jezičnoj upotrebi. Rezultat korpusnolingvističke vertikalne analize u pravilu je neka vrsta frekvencijskoga prikaza upotrebe i obilježja jezičnih jedinica koje su predmet istraživanja (ibid.).

Korpusna pragmatika obično kombinira vertikalnu i horizontalnu jezičnu analizu, i to primjenom dviju mogućih metoda (ibid. 9):

(1) **Metoda 1** (*forma* → *funkcija*) podrazumijeva istraživanje koje se vrši provođenjem vertikalne, a potom horizontalne analize. Prvo se u korpusu (vertikalno) pretražuje određena jezična forma (riječ ili sintagma koja vrši neku pragmatičku funkciju), a zatim se analiziraju funkcije njezinih pojava u korpusu.

Primjeri korpusnopragmatičkih istraživanja u kojima je primijenjena Metoda 1 dostupni su u Cjelini 6 (korpusnopragmatička analiza pragmatičkih funkcija i obilježja određenih i neodređenih pridjeva) i Cjelini 7 ove knjige (korpusnopragmatička analiza pragmatičkih funkcija i obilježja glagola u imperativu). U prvoj fazi dvaju istraživanja izvršena je vertikalna analiza koja uključuje pretragu korpusa hrWaC i srWaC te izradu uzoraka KWIC-primjera određenih i neodređenih pridjeva (Cjelina 6) i glagola u imperativu (Cjelina 7) u odgovarajućoj formi. U drugoj fazi istraživanja provedena je horizontalna analiza pojedinih primjera na temelju koje je izvršena anotacija oznakama koje se odnose na njihove pragmatičke i funkcije i obilježja. Potom je uslijedila statistička obrada podataka te interpretacija dobivenih rezultata.

(2) **Metoda 2** (*funkcija* → *forma*) podrazumijeva obratno postavljenu analizu u odnosu na Metodu 1: korpus se pretražuje prema pragmatičkoj funkciji koju vrše određene riječi ili veće jezične jedinice (npr. performativi).

Primjenu Metode 2 omogućava primjerice upotreba našega specijaliziranoga korpusa direktivnih govornih činova hrvatskoga jezika DirKorp. Ovaj korpus omogućava provođenje vertikalne analize jer nudi mogućnost pretraživanja govornih činova s obzirom na njihove pragmatičke funkcije i obilježja (usp. Cjeline 8 i 9).

Jedan od najvećih metodoloških problema s kojima se korpusni pragmatičari suočavaju, ističu Aijmer i Rühlerman (ibid. 10), nerazmjernan je odnos između pragmatičkih funkcija i jezičnih sredstava (formi) kojima se te funkcije izražavaju. Jedna forma može vršiti više pragmatičkih funkcija u diskursu, kao što se jedna funkcija može izražavati različitim formama, što znatno otežava proces pretraživanja korpusa prema kriteriju pragmatičke funkcije. Upravo iz toga razloga korpusni pragmatičari najčešće istražuju konvencionalizirane govorne čino ve, odnosno funkcije koje se izvršavaju ograničenim brojem jezičnih sredstava (Jucker, Scheier i Hundt 2009: 3). Primjerice, funkcija pozdravljanja sugovornika može se izvršiti ograničenim brojem jezičnih sredstava u nekome jeziku, stoga je ta tema pogodna za proučavanje primjenom korpusnopragmatičkoga pristupa. U slučaju nekonvencionaliziranih govornih činova i pragmatičkih funkcija koje se izražavaju višestrukim jezičnim sredstvima (npr. vrlo je široka paleta jezičnih jedinica koje mogu vršiti funkciju poštapalice) nužna je pragmatička anotacija korpusa kao preduvjet za istraživanje odnosa pragmatičke funkcije i sredstva njezina izražavanja. Prvo se redom označavaju pragmatičke funkcije jezičnih jedinica u diskursu, a potom se pragmatički anotiran korpus pretražuje prema oznakama za funkciju (Aijmer i Rühlerman 2015: 10). Ovakvi su korpusi u pravilu manjega obima jer zahtijevaju ručno anotiranje.

Zbog velikoga opsega i razgranatosti područja bavljenja pragmatike, metodologije korpusnopragmatičkih istraživanja ne mogu se svesti pod zajednički nazivnik,⁹⁹ već svako od jezgrenih područja pragmatike (deiksa, referencijalnost, govorni činovi, implikatura, presupozicija, konverzacijska analiza i dr.), pa tako i svaka pojedinačna tema zahtijeva razradu specifične metodologije u skladu s predmetom i ciljevima istraživanja.¹⁰⁰

U Cjelinama 6, 7 i 8 ove knjige slijedi prikaz primjera korpusnopragmatičkih (kontrastivnih) analiza pojedinih gramatičko-pragmatičkih kategorija hrvatskoga i srpskoga jezika. Svaka analiza ima specifične metodološke postavke prilagođene predmetu istraživanja te vrsti korpusa koji se analizira. Opće postavke triju korpusnopragmatičkih analiza prikazane su u Cjelinu 5, koja je posvećena korpusnopragmatičkome pristupu gramatičko-pragmatičkih pojavnosti u jeziku u

⁹⁹ Osim načelne podjele na Metodu 1, Metodu 2 ili njihovu kombinaciju.

¹⁰⁰ Razrade i primjeri primjene korpusnopragmatičke metode u okviru pojedinih područja pragmatike dostupne su u prethodno spomenutim korpusnopragmatičkim udžbenicima i zbornicima, kao i u nastavku ove knjige.

upotrebi. Cjelina 9 posvećena je prikazu izrade specijaliziranoga korpusa direktivnih govornih činova koji smo izradili za potrebe istraživanja prikazanoga u Cjelini 8.

4.2.4. Računalnopragmatički pristupi interpretaciji i generiranju govornih činova

Formalizacija inferencijskih procesa u međuljudskoj komunikaciji od samih začetaka OPJ-a predstavlja jedan od njezinih najvećih izazova (Bunt i Black 2000). U pragmatici pojam *inferencija* odnosi se na interpretativni proces zaključivanja o tome kako se (doslovno) značenje iskaza razlikuje od njegova smisla (Tomlinson i Bott 2013: 3569), tj. na proces prepoznavanja značenja koje govornik slušatelju prenosi putem iskaza na implicitnoj razini. Da bi slušatelj mogao uspješno donijeti zaključak o takvome implicitnome značenju, treba se osloniti na informacije koje nisu eksplicitno iskazane u iskazu, već su dio njegova i govornikova zajedničkoga znanja (usp. Poglavlje 1.3.2).

Jedno od područja bavljenja računalne pragmatike razvoj je modela i algoritama koji „popunjavaju” informacije koje nisu eksplicitno iskazane u iskazu. Četiri su temeljna računalnopragmatička inferencijska problema: (1) razrješavanje (ko)referencijalnosti; (2) interpretacija i generiranje govornih činova; (3) interpretacija i generiranje diskursne strukture i koherentnih sveza; (4) abdukcija (usp. Poglavlje 4.2.1). U sklopu ovoga poglavlja predstaviti ćemo temeljne izazove interpretacije govornih činova kao primjer jednoga od inferencijskih računalnopragmatičkih problema.

Pregled temeljnih izazova interpretacije govornih činova koji slijedi u nastavku poglavlja temelji se na radu Danijela Jurafskyja *Pragmatics and Computational Linguistics* (2004), jednoga od autora temeljnoga udžbenika iz područja OPJ-a (Jurafsky i Martin 2009).

Problem interpretacije govornih činova odnosi se na utvrđivanje vrste govornoga čina koji se ostvaruje nekim iskazom. Neke govorne činove lako je identificirati jer imaju površinski oblik. Npr. govorni čin postavljanja pitanja, ako je eksplicitno iskazan, sastoji se upitnoga iskaza (rečenice) koji može uključivati upitnu zamjenicu ili česticu *li*, a u pisanim tekstovima u pravilu je označen upitnikom. Iz površinskih oblika moguće je razviti apstraktna strukturna obilježja iskaza. Međutim, mnoge vrste govornih činova nemaju jasno definirana strukturna obilježja. Primjerice, govorni čin molbe može se ostvariti iznošenjem imperativnoga iskaza (Primjer 37a), deklarativnoga iskaza (tvrdnje) (Primjer 37b) ili upitnoga iskaza (Primjer 37c).

Primjer 37

- (a) Dodaj mi vode (molim te)!
- (b) Molim te da mi dodaš vode.
- (c) Hoćeš li mi (molim te) dodati vode?

Interpretacija govornih činova u računalnoj se pragmatiki zasniva na dva pristupa: na logički utemeljenome pristupu te na pristupu utemeljenome na vjerojatnosti. Tvorci logički utemeljenoga pristupa ili inferencijskoga pristupa (eng. *inferential approach*) jesu Gordon i Lakoff (1971) te Searle (1975) (prema Jurafsky 2004). Shodno autorima prilikom iznošenja iskaza *Možeš li zatvoriti prozor?* slušatelj prepoznaje (doslovno) značenje rečenice od koje se sastoji (*Imaš li mogućnost zatvoriti prozor?*). Tek u sljedećoj fazi, nakon obrade doslovnoga značenja iskaza, slušatelj izvodi zaključak o smislu govornoga čina (*Zatvori prozor*). Računalna implementacija ovih procesa usmjerena je na upotrebu logike vjerovanja (eng. *belief logic*) za modeliranje ovakvoga inferencijskoga lanca.

Pristup utemeljen na vjerojatnosti (eng. *cue-based* ili *probabilistic approach*) predložili su Jurafsky i Martin (2000) inspirirani ulogom tzv. miga (eng. *cue*) u psiholingvističkim modelima usvajanja jezika i obrade rečenica. U ovim se modelima formalna obilježja rečenica od kojih se sastoje govorni činovi tumače kao *migovi* govornikovih komunikacijskih namjera. Kao i kod logički utemeljenih pristupa, odgonetanje govornikovih komunikacijskih namjera i u ovome pristupu uključuje inferenciju, ali ne i lanac koji polazi od (doslovnoga) značenja rečenice.

BDI-model (eng. *Belief, Desire, Intention Model*) jedan je od primjera modela pristupa utemeljenih na logici. Ovaj model temelji se na vjerovanjima, željama i namjerama sudionika komunikacije, a još se naziva i modelom utemeljenom na planu (eng. *plan-based model*). Zasniva se na pretpostavki da govornik u komunikaciji polazi od vjerovanja o zajedničkom znanju koje dijeli sa svojim sugovornikom te ima mogućnost ažurirati svoja vjerovanja o sugovornikovim namjerama i vjerovanjima tijekom komunikacije.

Pogledajmo kako bi mogao izgledati inferencijski lanac interpretacije iskaza *Možeš li zatvoriti prozor?*, u kojemu slušatelj zaključuje da iskaz nije pitanje već implicitni zahtjev. U Primjeru 38 prikazan je mogući hodogram procesa zaključivanja o smislu govornoga čina (prema Jurafsky 2004).

Primjer 38

- (1) X me pitao mogu li zatvoriti prozor.
- (2) Pretpostavljam da je X kooperativan u komunikaciji (u smislu poštovanja Griceova kooperativnoga principa i načelā vođenja razgovara) te da stoga iskaz ima neku svrhu.
- (3) X zna da mogu zatvoriti prozor te ne postoji razlog zbog kojega bi X doveo u pitanje moju sposobnost zatvaranja prozora.
- (4) Stoga X-ova izjava vjerojatno ima neku neočitu ilokucijsku svrhu. Koja bi to svrha mogla biti?
- (5) Početni uvjet za izvršavanje direktivnoga govornoga čina jest slušateljeva mogućnost izvršavanja govornikova zahtjeva.
- (6) Stoga je X postavio pitanje o mojoj spremnosti za djelovanjem.
- (7) Nadalje, X i ja smo u razgovornoj situaciji u kojoj je zatvaranje prozora uobičajeno i očekivano djelovanje.
- (8) Stoga, u pomanjkanju nekih drugih mogućih ilokucijskih činova, X vjerojatno od mene zahtijeva da zatvorim prozor.

U okviru ovoga modela provodi se formalizacija vjerovanja, željenja, djelovanja i planiranja primjenom logičkih formalnih sustava. BDI-model može poslužiti i kao objasnidbeni model kojim se tumači zbog čega ljudi donose određene zaključke, a ne neke druge.

Iako BDI-model uključuje bogate strukture znanja i snažne tehnike planiranja, on ima i svoje nedostatke. Prije svega, utemeljen je na analizama pisanoga jezika te se zasniva na pretpostavci da svaki iskaz ima doslovno značenje (posredstvom kojega se dolazi do njegova smisla) – međutim, otvoreno je pitanje imaju li svi iskazi doslovno značenje. Osim toga, pojedini psiholingvistički eksperimenti ukazuju na to da ljudi paralelno obrađuju eksplicitno i implicitno iskazana značenja (Swinney i Cutler 1979 prema Jurafsky 2004).

Alternativni pristup tumačenju govornih činova sustav je temeljen na *migovima* (eng. *cue-based system*), koji se zasniva na pretpostavci da slušatelj koristi različite *migove* u ulaznim podacima pri interpretiranju govornih činova. U ovome modelu utemeljenome na vjerojatnosti površinski oblik ulaznih podataka (formalna obilježja iskaza) algoritmu nudi *migove* za izgradnju strukture. Vjerojatnosti su povezane sa značajkama površinskih oblika i nekim govornim ili dijaloškim činom. Iako i ovaj model u određenim fazama koristi inferencijske procese, algoritam donosi odluke i na temelju podataka, a ne isključivo pravila. Algoritmi za detekciju značajki promatranoga govornoga čina mogu se temeljiti na različitim izvorima znanja, tj. *migovima* (npr. prozodijski, leksički, kolokacijski, sintaktički ili diskursni *migovi*). Prednost ovoga modela u tome je što se većinom temelji na analizama govorenoga jezika.

Modeli utemeljeni na vjerojatnosti najčešće koriste algoritme nadziranoga strojnoga učenja.

Kod nadziranog strojnog učenja algoritmu je dan skup označenih podataka, odnosno skup za učenje (*training set*), na kojem algoritam uči te vrši predviđanja na prethodno neviđenim podacima. (Bago 2014a: 156)

Skup za učenje predstavljaju ručno označeni govorni ili dijaloški činovi svakoga iskaza, a algoritam je statistički klasifikator koji uči prepoznati tipičnu kombinaciju značajki za svaki definirani tip govornih činova te za svaki iskaz odlučuje koji se govorni čin njime najvjerojatnije izvršava. Najjednostavniji način izgradnje vjerojatnosnoga modela zasniva se na utvrđivanju koje se riječi i izrazi češće pojavljuju u jednome dijaloškome činu naspram drugih (tzv. pristup n-gram). Primjerice, jednostavni Markovljev model za svaku riječ pohranjuje podatak koja je vjerojatnost njezina pojavljivanja ovisno o jednoj ili više određenih prethodnih riječi. Ulazni iskaz sastoji se od niza riječi R , a sustav odlučuje kojemu dijaloškome činu d pripada izračunavajući najveću vjerojatnost za dani niz riječi R . Uvjetna vjerojatnost $P(d|R)$ izračunava vjerojatnost dijaloškoga čina d za niz riječi R . Prema Bayesovu teoremu uvjetna vjerojatnost može se raspisati kao u Primjeru 39:

Primjer 39

$$P(d|R) = P(d)P(R|d)$$

Jednadžba iz Primjera 39 izračunava vjerojatnost dijaloškoga čina umnoškom dviju vjerojatnosti čije se vrijednosti mogu dobiti iz skupa za učenje: vjerojatnost $P(d)$ vjerojatnost je dijaloškoga čina u skupu za učenje; vjerojatnost $P(R|d)$ vjerojatnost je niza riječi za odabrani dijaloški čin prema vjerojatnostima iz skupa za učenje. Iako je pristup n-gram jedan od najjednostavnijih vjerojatnosnih modela, i dalje može prepoznati neke riječi ili sintagme kao markere primjerice reformulacije (npr. *misliš na*) ili molbi (npr. *molim te*).

Osim ovoga najjednostavnijega primjera primjene vjerojatnosnoga modela n-gram na leksičkoj razini, isti je model moguće primijeniti i na ostale jezične razine znanja. Za interpretaciju i generiranje govornih i dijaloških činova primjenjuju se i neki složeniji vjerojatnosni modeli, iako je ta praksa tek u povojima. Vjerojatnosni modeli pružaju uvide u odnose između jezičnih oblika i njihovih funkcija. Razvojem prikladno označenih korpusa dostatne veličine sve će se više primjenjivati složeniji vjerojatnosni modeli, ali i hibridni modeli koji će primjenjivati vjerojatnosne i nevjerojatnosne modele.

4.3. Zaključci

Računalna pragmatika mlado je interdisciplinarno područje koje sve više napreduje razvojem jezičnih tehnologija. Osnovni izazov ovoga područja nedostatak je pragmatički anotiranih korpusa koji bi omogućili korištenje složenijih računalnih modela za njihovu obradu. Računalna pragmatika u hrvatskoj je znanosti tek u povojima. Za potrebe istraživanja predstavljenoga u ovoj knjizi razvijen je prvi specijalizirani korpus direktivnih govornih činova hrvatskoga jezika. Nadamo se da će taj poduhvat pridonijeti razvoju računalnopragmatičkih i korpusnopragmatičkih istraživanja hrvatskoga i drugih južnoslavenskih jezika.

U ovoj cjelini knjige nastojali smo ukratko prikazati čime se bavi obrada prirodnog jezika (OPJ) te kakva je njezina primjena u lingvistici – posebice pragmatici. U središnjem je poglavlju predstavljena računalna pragmatika: prikazan je njezin razvoj, istraživačka područja, metode i ciljevi. Pritom je posebna pažnja posvećena dvama tematskim područjima računalne pragmatike – izradi i primjeni korpusa za potrebe pragmatičkih istraživanja te računalnopragmatičkim pristupima interpretaciji i generiranju govornih činova. Naredne cjeline knjige posvećene su korpusnopragmatičkim analizama pragmatičkih pojavnosti u hrvatskome i srpskome jeziku.

**PRAGMATIKA I GRAMATIKA:
Korpusnopragsmatičke analize**

5.

GRAMATIKA I (KORPUSNA) PRAGMATIKA

Gramatika i pragmatika istražuju pojavnosti koje se ne moraju ni u čemu preklapati, ali isto tako [postoji] vrlo velik broj raznolikih pojavnosti koje su relevantne i gramatički i pragmatički. S gramatičkoga stajališta to su one pojavnosti koje su izravnije povezane s govornim činom i/ili sa sudionicima govornoga čina odnosno s komunikacijom. (Pranjeković 2018: 20–21)

Ova cjelina knjige posvećena je gramatičkim kategorijama koje su izravno povezane s kontekstom jezične upotrebe – sa situacijom u kojoj se odvija komunikacijski čin te njegovim sudionicima (u nastavku takve kategorije skraćeno nazivamo *gramatičko-pragmatičkim kategorijama*). Cjelina je organizirana u dva poglavlja. U prvome poglavlju raspravlja se o odnosu gramatike i pragmatike te se pobliže prikazuju neke od najistaknutijih gramatičko-pragmatičkih kategorija u hrvatskome i srpskome književnome jeziku. Drugo poglavlje posvećeno je primjeni korpusnopragmatičke metode za potrebe proučavanja pragmatičkih obilježja i funkcija gramatičko-pragmatičkih pojavnosti.

5.1. O odnosu gramatičkih i pragmatičkih pojavnosti

Pragmatika se bavi odnosima jezika i konteksta, koji mogu biti gramatikalizirani, tj. kodirani u jezičnu strukturu iskaza (Levinson 1983: 9). S obzirom na njihova obilježja i funkcije takvi su odnosi predmetom različitih pragmatičkih područja poput deikse, govornih činova i presupozicije (ibid.). Iskaz može uključivati različite vrste pragmatičkih informacija koje se izražavaju gramatičkim i leksičko-gramatičkim sredstvima. Pogledajmo Primjer 40:

Primjer 40

- (a) Kolega, molim Vas, oprostite što kasnim.
- (b) Da nije padala kiša, došla bih na vrijeme.

U Primjeru 40a govornik se općom imenicom u vokativu (*kolega*) izravno obraća svojem sugovorniku (personalna deiksa). Nadalje, upotrebom lične zamjenice *Vi* i glagola u drugome licu množine govornik se referira na svojega sugovornika (personalna deiksa), kodirajući pritom informaciju o njihovu formalnome odnosu (persiranje, socijalna deiksa). Govornik persiranjem sugovorniku primjenjuje strategiju negativne uljudnosti. Upotrebom performativnoga glagola u prvome licu prezenta (*molim*) markira blagu ilokucijsku snagu direktivnoga iskaza, dok

upotrebom performativnoga glagola u imperativnoj formi (*oprostite*) izvršava govorni čin ispričavanja sugovorniku. U Primjeru 40b pogodbena rečenica okidač je presupozicije *padala je kiša*, dok je upotreba glagola u kondicionalu (*došla bih*) okidač presupozicije *nisam došla na vrijeme*. I u ovome je primjeru prisutan personalni deiktik – glagolom u prvome licu govornik se referira na samoga sebe. Iz navedenih je primjera razvidno da iskaz može sadržavati veliku količinu gramatikaliziranih pragmatičkih informacija, koje se iskazuju različitim gramatičkim i leksičko-gramatičkim sredstvima.

*

O odnosu gramatike i pragmatike kao lingvističkih disciplina u posljednjih su pola stoljeća vođene brojne teorijske rasprave. Danas ne postoji jedinstven stav o prirodi toga odnosa, prije svega zbog toga što se koncepti gramatike i pragmatike uvelike razlikuju među pojedinim lingvističkim teorijama. Prema Nemethu (2015: 14–22) tumačenja odnosa između gramatike i pragmatike načelno se mogu podijeliti u četiri kategorije: (1) tumačenje prema kojemu su gramatika i pragmatika međusobno isprepletene zbog toga što je jezik kao apstraktan sustav nerazdvojiv od jezične upotrebe i obratno; (2) tumačenje prema kojemu pragmatika nema status jedne od temeljnih lingvističkih disciplina, već je riječ o posebnome (funkcionalističkome) pristupu svim aspektima jezika, pa tako i gramatici; (3) tumačenje prema kojemu je pragmatika jedna od komponenata gramatike; (4) tumačenje prema kojemu su gramatika i pragmatika zasebne temeljne lingvističke discipline. Neovisno o različitim viđenjima ovoga odnosa, neupitna je povezanost gramatičkih i pragmatičkih informacija u iskazu (ibid.).

Shodno Pranjkoviću (2013) većina gramatičkih (kategorijalnih) pojava vezana je uz komunikacijski čin jer „jezici u pravilu kategoriziraju one pojmove koji su komunikacijski relevantni” (Matasović 2005: 78 prema Pranjković 2013: 9):

[...] mnoge [su] gramatičke kategorije, i uopće gramatički relevantne pojavnosti, u manje ili više izravnoj vezi s govornim činom, od kategorije lica kojom se zapravo gramatikaliziraju sudionici govornoga čina, kategorija vremena i prostora, koje u jezicima u pravilu predstavljaju univerzalije i koje se na više načina i na više razina gramatikaliziraju baš zato što se svaki govorni čin mora odvijati na nekom prostoru i u neko vrijeme, preko kategorije modalnosti kojom se uspostavlja odnos između onoga o čemu se priopćuje i stvarnosti, odnosno između onoga o čemu se priopćuje i sudionika govornoga čina, do pojedinih vrsta riječi kojima su komunikacijske službe u prvom planu. (Pranjković 2013: 24–25)

Istraživanja funkcionalnih i historijskih lingvisti pokazala su da, razvojno gledano, pragmatičke inferencije često postaju gramatičkim konvencijama uslijed procesa gramatikalizacije i semantizacije (Ariel 2008: 2). Budući da se gramatičke pojavnosti ne mogu potpuno „izolirati“ od pragmatičkoga utjecaja, njihov se opis „ne može kvalitetno provesti ako [gramatičar] u obzir ne uzme i čimbenike koji se bez sumnje nalaze u samoj strukturi jezičnoga sustava i čimbenike uvjetovane komunikacijskim procesima“ (Palašić 2018: 17). Štoviše, u nekim je slučajevima njihov opis nemoguć ako se u obzir ne uzmu njihovi pragmatički aspekti (ibid.). Iz toga razloga opisi takvih gramatičkih pojavnosti u suvremenim hrvatskim i srpskim gramatikama – u manjoj ili većoj mjeri – uključuju određene pragmatičke informacije, iako je predmet njihova opisa jezik kao apstraktan sustav, a ne jezik u upotrebi.

U nastavku ovoga poglavlja slijedi pregled najistaknutijih pragmatičko-gramatičkih kategorija u hrvatskome i srpskome književnome jeziku. Njihov je prikaz organiziran u potpoglavlja s obzirom na jezgrena pragmatička područja za koja su najuže vezane: (1) referencijalnost i kategorija (ne)određenosti; (2) gramatički i leksičko-gramatički deiktici; (3) tip/modus rečenice i ilokucija govornih činova; (4) gramatički i leksičko-gramatički markeri modalnosti; (5) usmjerenost na sugovornika: kategorijalni kompleks apelativnosti; (6) nepromjenjive riječi u svjetlu konverzacijske analize; (7) implicitna značenja i gramatičke pojavnosti; (8) gramatičke pojavnosti u službi strategija uljudnosti. Prikaz koji slijedi nije zamišljen kao konačan popis svih gramatičko-pragmatičkih pojavnosti u hrvatskome i srpskome književnome jeziku, već kao prikaz njihovih najistaknutijih primjera.¹⁰¹

5.1.1. Referencijalnost i kategorija (ne)određenosti¹⁰²

Kao što smo već utvrdili u prvoj cjelini knjige (Poglavlje 1.3.1.1), imenski izrazi mogu biti u referencijalnoj i nereferecijalnoj upotrebi. Kategorija (ne)određenosti, koja je u nekim jezicima gramatikalizirana, izravno je povezana s obilježjima referencijalnosti imenskih izraza.¹⁰³ Status (ne)određenosti imenskoga izraza ovisi prvenstveno o govornikovu i sugovornikovu odnosu prema njegovu referentu. U jezicima u kojima je morfologizirana ova se semantičko-pragmatička kategorija izražava posredstvom člana (*primarna određenost*). (Ne)određenost imenskih izraza može se izražavati i drugim gramatičkim i leksičko-gramatičkim sredstvima kojima to nije primarna

¹⁰¹ U studijama posvećenim odnosu gramatike i pragmatike Pranjković (2013, 2018) izdvaja nešto opsežniji popis gramatičkih pojavnosti koje su u hrvatskome jeziku povezane s komunikacijskim činom. Među njima autor primjerice izdvaja pojedine vrste riječi (zamjenice, uzvici, čestice, prilozi), kategoriju lica, glagolska vremena i načine, pojedine padeže i dr.

¹⁰² Ovo poglavlje zasniva se na opisu kategorije (ne)određenosti u monografiji Karlić (2017).

¹⁰³ O obilježjima referencijalnosti (specificiranost, poznatost, jedinstvenost, inkluzivnost, lokatabilnost i dr.) v. više u Poglavlju 1.3.1.1 te u Karlić (2017).

funkcija (npr. pojedinim padežnim oblicima, zamjenicama i kvantifikatorima – *sekundarna određenost*). Upotrebom određenoga ili neodređenoga imenskoga izraza govornik kodira informaciju o tome je li slušatelj u mogućnosti identificirati označeni referent (ako je imenski izraz u referencijalnoj upotrebi).

Primjer 41

- (a) U našem je dvorištu (**neki**) **velik pas**. / There is **a big dog** in our yard.
(b) U našem je dvorištu (**onaj**) **veliki pas**. / There is **the big dog** in our yard.

U Primjeru 41a upotrebom markera neodređenosti (neodređena zamjenica i neodređeni pridjev¹⁰⁴ / neodređeni član) govornik eksplicitno signalizira slušatelju da se referent imenice *pas* prvi puta uvodi u diskurs, tj. da slušatelju identitet referenta nije neposredno ili posredno poznat. U Primjeru 41b situacija je obratna – upotrebom markera određenosti (pokazna zamjenica i određeni pridjev / određeni član) govornik eksplicitno signalizira da je referent imenice *pas* neposredno ili posredno poznat slušatelju (situacijski ili iz prethodnoga diskursa) te da ga stoga može identificirati. Prilikom odabira prikladnoga markera (ne)određenosti govornik se oslanja na vlastite pretpostavke o slušateljevu spoznajnome obzoru te na zajedničko znanje i iskustvo koje dijele.

Kategorija (ne)određenosti nije morfologizirana u svim jezicima. Većina jezika svijeta ne posjeduje član kao primarni marker (ne)određenosti, stoga se u njima (ne)poznatost referenta po potrebi označava sekundarnim markerima (npr. neodređenom, odnosno pokaznom zamjenicom kao u Primjeru 41). Neki imenski izrazi inherentno su određeni (npr. vlastita imena i personalni deiktici) ili neodređeni (npr. imenske neodređene i odrične zamjenice). Shodno zaključcima proizašlim iz analize načina i sredstava izražavanja kategorije (ne)određenosti u hrvatskome i srpskome književnome jeziku (Karlić 2017), glavni sekundarni markeri određenosti pridjevske su pokazne i opće zamjenice, dok su glavni sekundarni markeri neodređenosti pridjevske i odrične zamjenice, leksem *jedan* u funkciji neodređenoga člana te nekolicina drugih leksičkih markera. Kategorija (ne)određenosti u nekim je slučajevima izravno povezana s kategorijom padeža, pa su tako imenski izrazi u vokativu određeni, dok upotreba imenice u partitivnome genitivu podrazumijeva njezinu neodređenost. Kada je riječ o primarnoj (ne)određenosti, u tradicionalnim gramatičkim opisima hrvatskoga i srpskoga jezika određeni i neodređeni pridjevi smatraju se primarnim markerima ove kategorije. Međutim, u recentnijim se istraživanjima takvo tumačenje dovodi u pitanje zbog njihove nedosljedne distribucije s obzirom na status (ne)određenosti imenskoga izraza (ibid. 164–165). Jedan od glavnih ciljeva korpusnopragmatičke analize pragmatičkih obilježja i funkcija

¹⁰⁴ Prema tradicionalnim tumačenjima pridjevi određenoga i neodređenoga vida primarni su markeri (ne)određenosti u hrvatskome i srpskome jeziku (usp. Cjelina 6).

određenih i neodređenih pridjeva prikazane u Cjelini 6 ove knjige rasvjetljavanje je toga pitanja.

S obzirom na to da su obilježja (ne)određenosti imenskih izraza izravno povezana s instancijama govornika i sugovornika, njihovim zajedničkim znanjem te okolnostima u kojima se odvija komunikacijski čin, riječ je o kategoriji kojoj valja pristupiti iz pragmatičke perspektive.

5.1.2. Gramatički i leksičko-gramatički deiktici¹⁰⁵

U prvoj cjelini knjige (Poglavlje 1.3.1.2) definirali smo deiksu kao najizravniji vid kodiranja kontekstualnih informacija u strukturu iskaza. U ovome poglavlju slijedi prikaz gramatičkih i leksičko-gramatičkih pojavnosti u hrvatskome i srpskome književnome jeziku koje su po svojoj prirodi deiktične.

Personalna deiksa izravno je povezana s gramatičkom kategorijom lica, koju posjeduju neke zamjenice i lični glagolski oblici (glagolska vremena i načini). Lične zamjenice *ja* (prvo lice jednine) i *ti/Vi* (drugo lice jednine) najistaknutiji su personalni deiktici jer njima govornik izravno upućuje na aktivne sudionike komunikacijskoga čina – na sebe kao govornika ili na svojega sugovornika. Lične zamjenice u prvome i drugome licu množine (*mi, vi*) također su personalni deiktici – na više ili manje izravan način. Naime, dok se inkluzivno *mi* odnosi na govornika i sugovornika, ekskluzivno *mi* odnosi se na grupu osoba koja uključuje govornika, ali ne i sugovornika. Lična zamjenica *vi* upućuje na grupu osoba koja uključuje sugovornika. Ličnim zamjenicama u trećemu licu upućuje se na jednu ili više osoba koje nisu aktivni sudionici komunikacijskoga čina, odnosno identitet njihova referenta nije određen ulogama govornika ili sugovornika. Uz lične zamjenice u prvome i drugome licu personalni deiktici također su i posvojne zamjenice jer se njima upućuje na posesora koji je u ulozi govornika, odnosno sugovornika. S obzirom na to da se „u gramatičkome morfemu glagolskih oblika koji se sprežu nalaze lične zamjenice svojim sadržajem (*piš-e-m : ja* = 'prvo lice jednine', *piš-e-š : ti* = 'drugo lice jednine' [itd.]”, glagolski su oblici personalni deiktici jednako kao i njima pripadajuće lične zamjenice (Silić i Pranjković 2007: 122). Opće imenice (imenička sredstva adresiranja) u vokativu također su personalni deiktici jer je njihov referent osoba u ulozi slušatelja/sugovornika kojemu se govornik obraća. Personalni deiktici ujedno mogu biti i socijalni deiktici ako se njihovom upotrebom u iskaz kodira informacija o odnosu između govornika i sugovornika s obzirom na njihovu dobnu pripadnost, nadređen/podređen socijalni položaj, ne/formalnost situacije u kojoj se odvija

¹⁰⁵ Ovo poglavlje sadržava prerađene segmente rada Karlić i Bago (2020).

komunikacijski čin i sl. U slavenskim jezicima u toj su funkciji lične zamjenice *ti/Vi* i njima odgovarajući glagolski oblici u drugome licu jednine, odnosno množine.

„Pravi” vremenski deiktici vremenski su prilozi čije se puno značenje uspostavlja u kontekstu iskaza, tj. s obzirom na trenutak u kojemu ga govornik iznosi (npr. *sada, danas, jutros* itd.). Ako su modificirani/determinirani deiktičnim izrazom, i izvorno nedeiktični izrazi (npr. imenica *godina*) mogu biti u funkciji „nepravih” vremenskih deiktika (npr. *ova godina*). U slučajevima kada govornik izborom glagolskoga vremena u iskaz kodira informaciju o odnosu između vremena vršenja radnje iskazane predikatom i trenutka iznošenja iskaza, riječ je o deiktičnoj upotrebi ove gramatičke kategorije. Tako u Primjeru 42a govornik B upotrebom glagola u indikativnome prezentu kodira informaciju da radnju odmaranja vrši u trenutku iznošenja iskaza. Upotrebom istoga glagola u indikativnome perfektu i futuru prvome u Primjerima 42b i 42c kodira informaciju da je radnju odmaranja vršio prije, odnosno da će je vršiti poslije iznošenja iskaza.

Primjer 42

- (a) A: Što radiš? / B: Odmaram se.
- (b) A: Što si radio sinoć? / B: Odmarao sam se.
- (c) B: Što ćeš raditi večeras? / B: Odmarat ću se.

„Pravi” mjesni deiktici mjesni su prilozi čije se puno značenje uspostavlja s obzirom na prostorne koordinate iznošenja iskaza – prije svega s obzirom na govornikovu poziciju (npr. *tu, ovdje, lijevo, dolje*). Mjesni su deiktici i pokazne zamjenice (npr. *taj, ovaj, onaj*) te prezentativi (*eto, evo, eno*), kojima se kodira proksimalnost ili distalnost referenta u odnosu na lokaciju sudionika komunikacijskoga čina. Ako su modificirani/determinirani deiktičnim izrazom, i izvorno nedeiktični izrazi (npr. imenica *strana*) mogu biti u funkciji „nepravih” mjesnih deiktika (npr. *ova strana*). Osim toga, izborom pojedinih glagola kretanja (npr. *doći-otići*) govornik može kodirati informaciju o vlastitoj lokaciji i smjeru kretanja. Neki mjesni i vremenski deiktici mogu vršiti funkciju diskursnih deiktika (npr. prilozi *sada* i *ovdje*). Pojedini diskursni markeri (npr. nadrečenični konektori poput *dakle* i *međutim*) također se smatraju vrstom diskursnih deiktika jer se njima kodira informacija o tome u kakvu je odnosu dani iskaz s drugim sastavnicama diskursa (Levinson 1983: 88).

5.1.3. Tip/modus rečenice i ilokucija govornih činova

U prvoj cjelini knjige (Poglavlje 1.3.3) predstavili smo temeljna obilježja govornih činova te njihovu klasifikaciju s obzirom na govornikovu komunikacijsku namjeru (ilokucijska svrha) i vrstu čina koji izvršava (ilokucijska snaga). Ilokucijska snaga

govornoga čina može biti iskazana na eksplicitan ili implicitan način. S obzirom na taj kriterij govorni se činovi dijele na direktne i indirektne. Govorni je čin direktan u slučajevima kada je njegova ilokucijska snaga podudarna s tipom i modusom rečenice od koje se sastoji i/ili kada je iskazana posredstvom odgovarajućega performativnoga glagola. Drugim riječima, ilokucijska snaga govornoga čina može biti izravno povezana s gramatičkom strukturom rečenice od koje se sastoji. Veza između tipa rečenice povezana je s ilokucijskom snagom govornoga čina posredstvom semantičke kategorije rečeničnoga modusa, koji se sastoji od formalnoga aspekta rečenice (strukturna obilježja rečenice) i funkcionalnoga aspekta, tj. *priopćajne svrhe* rečenice (potencijalne funkcije koje rečenica može vršiti u sklopu govornoga čina) (Palašić 2015: 24). Svaka rečenica ima priopćajnu svrhu:

Svaka rečenica mora sadržavati obavijest o tome želi li govornik sugovornika o čemu obavijestiti, dobiti od njega kakvu obavijest ili sudionika govornoga čina potaknuti, motivirati na govorni ili kakav drugi čin, izraziti svoj odnos (npr. emocionalni) prema onome o čemu se priopćuje, reagirati na kakvu dobivenu obavijest ili sl. [...] S obzirom na priopćajnu svrhu sve se rečenice mogu podijeliti na izjavne (deklarativne), upitne (interogativne) i usklične (eksklamativne). (Silić i Pranjković 2007: 281)

Na razini iskaza, pragmatički pojmovi analogni priopćajnoj svrsi rečenice jesu ilokucija i perlokucija (Palašić 2018: 19), a odnose se na vrstu i učinak govornoga čina koji govornik izvršava. Iako ilokucija govornoga čina može proizlaziti, tj. biti eksplicitno iskazana određenim tipom rečenice i njezinim modusom (npr. imperativna rečenica → govorni čin zapovijedanja), odnos među njima načelno nije jednoznačan jer:

[...] rečenični modus (koji je dakle spoj formalnoga i funkcionalnog aspekta) može odgovarati većem broju različitih ilokucija, a pojedini ilokucijski tip (govorni čin određene ilokucijske snage) može se realizirati putem različitih tipova rečenica, odnosno različitih rečeničnih modusa. (Palašić 2015: 33)

Drugim riječima, govornik ima na raspolaganju različita jezična sredstva kojima može ostvariti govorni čin. Pojedine vrste govornih činova nisu vezane isključivo uz jedan rečenični tip i modus, iako se „[...] svakom rečeničnom modusu pripisuje određena primarna funkcija (ilokucija), npr. imperativnom se modusu obično primarno pripisuje ilokucijska snaga naređivanja ili zahtijevanja, no [...] u komunikaciji taj modus može ispunjavati različite ilokucijske svrhe” (ibid.).

Uzmimo kao primjer govorni čin iznošenja molbe. U Primjeru 43a govornik je iznosi upotrebom imperativne usklične rečenice, u Primjeru 43b isto to čini izjavnom rečenicom, a u Primjeru 43c upitnom rečenicom.

Primjer 43

- (a) Dodaj mi vode (molim te)!
- (b) Molim te da mi dodaš vode.
- (c) Hoćeš li mi (molim te) dodati vode?

Iako u pojedinim primjerima govornik izvršava govorni čin posredstvom usklične, izjavne odnosno upitne rečenice, u sva tri slučaja ostvaruje istu ilokuciju. S druge strane, pak, iznošenjem iskaza koji se sastoji od imperativne usklične rečenice mogu se ostvariti druge vrste ilokucije – npr. zapovijed, zahtjev, savjet, poticaj i dr. U Primjeru 43a ilokucijska snaga imperativnoga iskaza (kojemu se primarno pripisuje ilokucija zapovijedi ili zahtjeva) modificirana je performativnim glagolom *moliti* u prvom licu jednine. Takav efekt ublažavanja ilokucije može se postići i drugim verbalnim i/ili neverbalnim sredstvima (npr. odgovarajućom intonacijom).

Dok rečenice kao apstraktna jezična jedinica imaju potpuno gramatičko ustrojstvo (jer njihovo značenje potpuno proizlazi iz njega), to nije slučaj s iskazima. Naime, dijelovi gramatičkoga ustrojstva iskaza mogu biti sadržani u ko(n)tekstu njihova iznošenja (Silić i Pranjković 2007: 278), stoga se govorni čin može uspješno ostvariti iako njegov propozicijski sadržaj i ilokucijska snaga nisu eksplicitno iskazani (npr. *Vode!*).

Izbor tipa i modusa rečenice ovisi o govornikovo komunikacijskoj namjeri, tj. ilokucijskoj svrsi govornoga čina koji nastoji izvršiti, govornikovu raspoloženju, stavu o iskazanome sadržaju, odnosu sa sugovornikom te situaciji u kojoj se odvija komunikacijski čin. Odnosom gramatičkoga ustrojstva rečenice i ilokucije govornoga čina bave se korpusnopragmatičke analize prikazane u Cjelinama 7 i 8 ove knjige.

5.1.4. Gramatički i leksičko-gramatički markeri modalnosti

Semantičko-pragmatička kategorija modalnosti sastavni je dio sadržaja svake rečenice/iskaza. To je kvalifikacija koju govornik „daje o svom iskazu i/ili o situaciji koja je njime označena” (Piper et al. 2005: 236). Modalnost se u pravilu definira kao „trostruk odnos između kazivača [govornika] (njegove intencije), sadržaja iskaza (iskaz kao jedinica govora na jezičnom planu odgovara rečenici) i zbilje (obuhvaćene sadržajem iskaza)” (Sesar 2011: 204). Pragmatički aspekt modalnosti očituje se u izravnoj povezanosti s komunikacijskim činom – bilo da je riječ o govornikovu odnosu prema sadržaju rečenice/iskaza bilo da je riječ o odnosu glagolske radnje prema izvanjezičnoj stvarnosti (Badurina 2020: 47). Modalna značenja u rečenici/iskazu iskazuju se različitim jezičnim sredstvima, koja su se u jeziku razvila kao rezultat komunikacijskih potreba govornikā:

[...] najopćenitije rečeno, govornik u trenutku prenošenja poruke mora moći iskazati različita mišljenja i stavove o sadržaju iskaza, odnosno o propoziciji (ili, drugim riječima, porukom se ne prenosi samo određen propozicijski sadržaj nego i govornikovo mišljenje, raspoloženje, stav o tom sadržaju). Takva se, modalna značenja mogu ostvarivati na različite načine, različitim jezičnim sredstvima, pa tako i modalnim glagolima, modalnim riječima i izrazima, modalnim surečenicama/klauzama itd. (Badurina 2020: 51)

Shodno Piperu et al. (2005: 636) gramatička jezgra modalnosti glagolska je kategorija načina, no osim gramatičkim oblicima modalnost se izražava i slabije gramatikaliziranim i leksičkim sredstvima. Modalnost se dijeli na različite podvrste s obzirom na tip odnosa koji se ostvaruje između govornika i propozicijskoga sadržaja iskaza (subjektivna modalnost), odnosno propozicijskoga sadržaja iskaza i izvanjezične stvarnosti (objektivna modalnost). Piper et al. (ibid.) izdvajaju podvrste objektivne modalnosti: (a) modalnost realnosti/irealnosti – kvalifikacija propozicijskoga sadržaja iskaza kao stvarnoga, mogućega, nužnoga, hipotetskoga i dr.; (b) deontička modalnost – kvalifikacija propozicijskoga sadržaja iskaza kao nečega potrebnoga, obaveznoga, neizbježnoga i sl.; (c) optativna modalnost – iskazivanje govornikove želje (Primjer 44).

Primjer 44

- (a) Ti spavaš. (modalnost realnosti)
Spavaj! / Ti bi spavao. / Trebaš spavati. (modalnost irealnosti)
- (b) Možeš/hoćeš/trebaš/moraš spavati. (deontička modalnost)
- (c) Želim ti da se naspavaš. (optativna modalnost)

Nadalje, autori izdvajaju pet podvrsta subjektivne modalnosti: (a) epistemička modalnost – kvalifikacija uvjerenosti govornika u istinitost propozicijskoga sadržaja iskaza; (b) imperceptivna modalnost – kvalifikacija propozicijskoga sadržaja iskaza kao posredno posvjedočene informacije; (c) metajezična modalnost – govornikova ocjena razumljivosti iskaza i njegovo preciziranje; (d) aksiološka modalnost – govornikova kvalifikacija propozicijskoga sadržaja iskaza kao pozitivnoga ili negativnoga, tj. poželjnoga ili nepoželjnoga; (e) ekspresivna modalnost – govornikov emotivni odnos prema iskazanomu propozicijskomu sadržaju iskaza (Primjer 45).

Primjer 45

- (a) **Vjerojatno** spava. / **Bit će** da spava. (epistemička modalnost)
- (b) On, **navodno**, spava. / On, **kažu**, spava. (imperceptivna modalnost)
- (c) On pati od insomnije, **tj. ne može spavati**. (metajezična modalnost)
- (d) On, **nažalost**, ne može spavati. (aksiološka modalnost)
- (e) **Jao**, on opet ne može spavati. (ekspresivna modalnost)

Navedeni primjeri iskaza, u kojima se ostvaruju diferencirana modalna značenja, svjedoče o raznolikosti jezičnih sredstava posredstvom kojih se u rečenici/iskazu uspostavlja modalnost – od glagolskih načina i vremena, preko modalnih glagola do modalnih čestica i uzvika. Modalne mogu biti i gramatičke kategorije vezane uz imenske riječi poput primjerice padeža. Iz pragmatičke je perspektive posebno zanimljiv pragmatički (etički) dativ, kojim se iskazuje govornikov odnos prema sugovorniku:

Pragmatičkim dativom može se nazvati onaj besprijedložni dativ čija je upotreba u rečenici izazvana potrebom da se u nju iz različitih razloga izvana uključe učesnici u govornome činu (govornik i/ili sugovornik), koji u normalnim okolnostima ostaju neuključeni, kako bi bili predstavljeni pogođenima onim što se tom rečenicom iznosi. (Palić 2006: 73)

Pragmatički dativ nije sintaktički povezan ni sa jednom rečeničnom sastavnicom, a u referencijalnoj je vezi s instancijama govornika ili sugovornika koje su tipično označene ličnim zamjenicama prvoga, odnosno drugoga lica, najčešće u jednini (ibid. 74). Postoje različite vrste pragmatičkoga dativa, a Palić (ibid.) ih određuje s obzirom na dativni referent (*pragmatički dativ govornika* i *pragmatički dativ sugovornika*) te s obzirom na njegovu funkciju u iskazu (*uljudni pragmatički dativ* i *neuljudni pragmatički dativ*). Pragmatičkim dativom govornika/sugovornika govornik na eksplicitan način uvodi sebe, odnosno svojega sugovornika u iskaz. Dok uljudnim pragmatičkim dativom govornik iskazuje prisnost i naklonost prema sugovorniku ili nekoj drugoj osobi (Primjeri 46a–c), neuljudnim pragmatičkim dativom govornika iskazuje svoju moć nad sugovornikom odnoseći se prema njemu podcjenjivački (Primjer 46d).

Primjer 46

- (a) Kako si **mi**? / Kako **mi** je ona?
- (b) I ti si **mi** neki prijatelj.
- (c) Nisam **ti** dobro.
- (d) Nije **ti** to baš tako.

5.1.5. Usmjerenost na sugovornika: kategorijalni kompleks apelativnosti

U prvoj cjelini knjige (Poglavlje 1.3.4) ukazali smo na parnu organizaciju sekvencija u sklopu konverzacijskoga čina. U razgovoru se sudionici konverzacije međusobno izmjenjuju u ulogama govornika i slušatelja, obraćaju se jedno drugome te su općenito usmjereni jedno na drugo. Iz toga su razloga tzv. kategorije drugoga lica izravno povezane s organizacijom konverzacijskoga čina. Te kategorije pripadaju *kategorijalnome kompleksu apelativnosti*, koji Piper et al. (2005: 649) definiraju kao

složen sustav jezičnih sredstava kojima govornik skreće sugovornikovu pažnju na sebe i pokušava utjecati na njegovo verbalno ili neverbalno ponašanje. Taj sustav prvenstveno uključuje kategorije vokativnosti, imperativnosti i interogativnosti, a obuhvaća i neke uzvike i čestice te lične zamjenice prvoga i drugoga lica:

Termin *apelativnost* ističe jednu važnu stranu tog kategorijalnog kompleksa: skretanje sagovornikove pažnje na govorno lice, na njegovu govornu ili neku drugu aktivnost (npr. vokativnim sredstvima govornik se i imenuje), na potrebu govornog lica da bude o nečemu informisan (interogativnost), na njegovu želju i volju da sagovornik nešto uradi ili ne uradi (imperativnost/prohibitivnost). [...] Elementaran oblik apelativnosti predstavlja uzvik za skretanje pažnje (*hej*). Drugi oblici apelativnosti imaju uz to, osnovno značenje, i različita drugačija značenja i funkcije. (ibid.)

*

Vokativnost je semantičko-pragmatička kategorija čiji je gramatički oblik vokativni izraz koji se u slavenskim jezicima izražava ili se u prošlosti izražavao imenskim riječima u vokativnoj formi (Karlić i Cvitković 2016: 228). Imenskim izrazom u vokativu govornik oslovljava svojega sugovornika vlastitim imenom ili kakvom drugom imenskom riječju u deiktičkoj upotrebi (npr. općom imenicom ili ličnom zamjenicom). Kada je vokativni imenski izraz upotrijebljen u funkciji izražavanja *stvarne apelativnosti* (obraćanje, dozivanje sugovornika, skretanje sugovornikove pažnje i provjeravanje kvalitete komunikacijskoga kanala), njegov je referent sugovornik kojemu je upućen iskaz (npr. *gospodine, prijatelju*). Kada je vokativni imenski izraz u funkciji izražavanja *prividne apelativnosti*, tj. prividne usmjerenosti adresatu (npr. *majko mila*), on nije deiktičan i njime se ne upućuje na sugovornika. U takvim je slučajevima funkcija vokativnoga imenskoga izraza ekspresivna (npr. izražavanje govornikove zabrinutosti, nevjerice, čuđenja i sl.) (ibid.). Vokativnost, dakle, uključuje višestruke pragmatičke aspekte (apelativnost, deiktičnost, potencijalna ekspresivnost). U sklopu konverzacijskoga čina, vokativni imenski izraz može poslužiti kao signal za prepuštanje ili preuzimanje riječi, a izbor odgovarajućega sredstva adresiranja (ime, prezime, titula i sl.) uvjetovano je načelima uljudnosti.

*

Kategorijalnomu kompleksu apelativnosti pripada i kategorija imperativnosti, koja je kao eksplicitno sredstvo izražavanja direktivnosti izravno vezana uz performativni govorni čin.

Imperativnost je semantičko-pragmatička kategorija koja podrazumijeva sva značenja i oblike poticanja sugovornika na obavljanje neke radnje ili podnošenje nekog stanja. [...] U uobičajenim uvjetima komunikacije imperativnost podrazumijeva sudjelovanje dvaju živih i svjesnih sudionika – onoga koji potiče i onoga kome je poticaj usmjeren. Poticaj može biti upućen na vršenje radnje ili na njen prekid, odnosno zabranu njezina vršenja. Budući da imperativni iskazi ne vrše funkciju opisivanja ili iznošenja činjenica, njihova je funkcija performativna. (Karlić i Klarić 2015: 327–328).

Imperativnost se prototipno izražava glagolima u imperativnoj formi (oblicima u drugome licu jednine te u prvome i drugome licu množine, a za treće lice se koristi analitička forma imperativa *neka* + glagol u trećemu licu prezenta) (Pranjko i Badurina 2012: 612). Osim glagolima u imperativu ova se kategorija izražava i sekundarnim sredstvima kao što su indikativne ili kondicionalne izjavne i upitne rečenice koje mogu uključivati modalni ili performativni glagol (usp. Karlić i Klarić 2015: 332–333). Imperativnost obuhvaća više semantičko-pragmatičkih tipova: zapovijed (čiji su podtipovi zahtjev, komanda, naredba i zabrana), dozvola, prijedlog, molba, savjet, upozorenje, prijetnja i preporuka (Piper et al. 2005: 662–670). Izbor sredstva izražavanja imperativnosti u sklopu govornoga čina uvjetovan je govornikovom komunikacijskom namjerom (ilokucijska svrha i snaga iskaza) te okolnostima njegova izvršavanja (strategije uljudnosti). Pragmatički aspekti imperativnosti višestruki su, a ogledavaju se u govornikovoj izravnoj usmjerenosti na sugovornika, performativnosti te uskoj povezanosti sa subjektivnom modalnošću (Pranjko i Badurina 2012: 619). Utvrđivanju pragmatičkih funkcija, obilježja i upotrebe glagola u imperativu kao primarnoga gramatičkoga sredstva izražavanja semantičko-pragmatičke kategorije imperativnosti u hrvatskome i srpskome jeziku posvećena je korpusnopragmatička analiza prikazana u Cjelini 7 ove knjige.

*

Neposredna povezanost i uvjetovanost pitanja i odgovora u razgovoru prototipni je primjer parne organizacije sekvenci u konverzacijskome činu. Promatrano iz pragmatičke perspektive, interogativnost je izravno povezana s govornim činom:

Pitanjima se [...] uspostavlja neposredan kontakt među sudionicima komunikacijskoga događaja, između govornika i sugovornika, između prvoga i drugoga lica. Ipak, pitanja se izdvajaju po svojoj specifičnoj ulozi u razgovornoj situaciji: njima ne samo da se govornik obraća sugovorniku te da ga poziva da zamijene uloge (kada drugo lice postaje prvo lice, a prvo lice postaje drugo), ne samo da govornik očekuje ili zahtijeva neku reakciju sugovornika nego se od sugovornika iziskuje i kakva obavijest). (Badurina i Palašić 2018: 383–384)

Prema Piperu et al. (2005: 671) semantičko-pragmatski sadržaj upitnosti čine tri komponente: (1) govornikovo neposjedovanje potrebne informacije, (2) govornikova želja da tu informaciju dobije od strane sugovornika (optativna modalnost) i (3) poticanje sugovornika da mu priopći traženu informaciju (direktivna modalnost). Pritom, u nekim upitnim rečenicama može izostajati neka od navedenih komponenata. Naime, gramatička struktura rečenice i njezina komunikacijska uloga u kontekstu govornoga čina ne podudaraju se nužno, pa tako govornik upitnom rečenicom može izvršiti direktni govorni čin pitanja (Primjer 47a), ali i neki drugi, indirektni govorni čin (npr. naredbu, molbu, upozorenje i dr.) (Primjer 47b) (Badurina i Palašić 2018: 392). S druge strane, govorni čin pitanja može se izvršiti rečenicom koja na strukturalnom planu nije upitna, a u takvim slučajevima njezina upitnost proizlazi iz konteksta jezične upotrebe (Primjer 47c) (Piper et al. 2005: 676).

Primjer 47

- (a) Koliko je sati?
- (b) Možeš li mi dodati sat?
- (c) Ne znam koliko je sati.

U sklopu konverzijskoga čina pitanja se mogu upotrijebiti u funkciji strategije uljudnosti. Primjerice, kurtoaznim pitanjima fatičke naravi (npr. *Kako si?*, *Što ima?*) govornik otvara razgovor na neizravan način te istovremeno izražava bliskost i empatičnost sa sugovornikom. S ciljem izbjegavanja pretjerane izravnosti govornici se ponekad služe uvodnim pitanjima (npr. *Mogu li te nešto pitati?*) ne bi li „pripremili teren” za postavljanje ciljnoga pitanja i/ili naglasili njegovu važnost. Neke vrste pitanja nisu nužno usmjerene na sugovornika i njegov odgovor. Primjerice, retorička pitanja ne uključuju nijednu od triju komponenti interogativnosti te je njihovo značenje u pravilu izjavno (ibid. 677). To su prikrivene tvrdnje kojima govornik iskazuje svoje stavove, uvjerenja i emocije (Bagić 2010), a koriste se u funkciji uvjeravanja, procjenjivanja sugovornikova mišljenja, govora ili djelovanja i dr. (Jovičić 2012: 164). Ni eho-pitanja nisu usmjerena na sugovornika, već je njihova osnovna svrha „potvrđivanje prethodnog iskaza, bilo zbog njegove neočekivanosti, bilo zbog nesigurnosti u tačan prijem poruke, ili iz nekog drugog razloga” (Piper et al. 2005: 678) (npr. A: *Noćas me probudio potres.* / B: *Probudio te potres?*).

5.1.6. Nepromjenjive riječi u svjetlu konverzijske analize

U prethodnim poglavljima bilo je govora o pragmatičkim, prvenstveno modalnim funkcijama nepromjenjivih riječi poput čestica i uzvika. Razvojem konverzijske analize utvrđuju se njihove komunikacijsko-organizacijske funkcije u kontekstu čina konverzacije, koje nisu bile obuhvaćene tradicionalnim gramatičkim opisima – npr.

funkcije markera govornikova oklijevanja (Primjer 48a), najavljivanja nepreferirane reakcije (Primjer 48b) ili prekidanja aktualne te uvođenja nove teme razgovora (Primjer 48c).

Primjer 48

- (a) **Hm...** nisam sigurna jesam li slobodna sutra.
- (b) **Pa...** bojim se da sutra nisam slobodna.
- (c) **Nego,** što ima novoga kod tebe?

Najfrekventniji signalizatori oklijevanja u spontanome govoru, koje u govornoj produkciji govornik koristi nesvjesno, jesu poštapalice. Iako u govornoj produkciji različite vrste jezičnih jedinica i neverbalnih radnji mogu vršiti funkciju poštapalica, u nekim se hrvatskim gramatikama poštapalice izdvajaju kao podvrsta čestica (v. npr. Barić et al. 2005), a definiraju se kao „riječi koje neki govornici govore bez ikakve veze s njihovim smislom, obično kad u govoru žele dobiti vremena da nađu potrebne riječi za ono što žele reći” (ibid. 282).

S obzirom na to mjesto poštapalica u gramatikama, mogući razlog bliskosti poštapalica i partikula prepoznamo u tomu što se partikulama obično smatraju kratke, nepromjenjive riječi, odnosno time se označuje gramatička kategorija koja obuhvaća sve što nije podložno jednostavnoj sintaktičkoj i semantičkoj generalizaciji, obično percipirano i kao kategorija tzv. otpadaka. (Kurtić i Aljukić 2013: 510).

Ipak, kako ističu Kurtić i Aljukić, tumačenje poštapalica kao vrste čestica nije najbolje rješenje, „jer se u funkciji poštapalica nalaze i riječi koje pripadaju drugim gramatičkim kategorijama, prijedložno-padežni izrazi, zatim sintagme, pa i rečenice” (ibid.). Dok se u tradicionalnijim lingvističkim opisima poštapalice tumače kao višak, odnosno obilježje govora loših govornika, pragmatika im pristupa kao inherentnomu svojstvu govornoga diskursa (ibid. 511). Prema Badurini i Matešić (2013: 16–17) glavna obilježja poštapalica jesu desemantiziranost, sintaktička nezavisnost, spontana upotreba, neintencionalna modalnost i/ili ekspresivnost, repetitivna upotreba te neestetičnost (suvišnost). Glavne funkcije poštapalica u govornoj su produkciji višestruke. Govornici ih prije svega koriste radi dobivanja na vremenu, odnosno radi izbjegavanja pauza, a njihova učestala upotreba može biti znak govornikove nervoze, nesigurnosti i slabe koncentracije (usp. Oomen i Postma 2001). Iako poštapalice u netečnoj govornoj produkciji primarno služe kao „vezivno tkivo”, one vrše i brojne druge funkcije (npr. Pintarić [2002] izdvaja čak 14 funkcija poštapalica).

5.1.7. Implicitna značenja i gramatičke pojavnosti

U prvoj cjelini knjige (Poglavlje 1.3.2) prikazali smo koje sve vrste značenja mogu biti implicirane u iskaz (presupozicija, implikatura, semantička implikacija). Presupozicija je implicitno značenje kodirano u jezičnu strukturu iskaza, točnije u izraz koji vrši funkciju njezina okidača. Okidači presupozicije mogu biti leksička i gramatička sredstva. Od gramatičkih okidača možemo primjerice izdvojiti kondicional kao glagolski način koji podrazumijeva kontrafaktualnost propozicijskoga sadržaja iskaza (Primjer 49a) te rečenične konstrukcije kojima se presuponira istinitost propozicijskoga sadržaja iskaza (npr. neke upitne i zavisnosložene izjavne rečenice) (Primjer 49b). Nadalje, određeni status imenskoga izraza podrazumijeva postojanje njegova referenta (Primjer 49c); posvojnim izrazima presuponira se da tko ili što pripada komu ili čemu (Primjer 49d); dok se nekim pridjevima ili priložima u komparativu presuponira da objekti usporedbe dijele neko zajedničko obilježje, koje se u iskazu omjerava (Primjer 49e).

Primjer 49

- (a) Da imam puno novaca, kupila bih si jacuzzi. [→ nemam mnogo novaca]
- (b) Kada se rodio Ivo Andrić? [→ Ivo Andrić se rodio]
- (c) Ova knjiga je odlična. [→ ova knjiga postoji]
- (d) Dinin brat studira informacijske znanosti. [→ Dino ima brata]
- (e) Đuro je bolji student od Pere. [→ Pero je student]

Za razliku od presupozicije, implikatura se ne kodira u strukturnome planu iskaza. Ipak, implikatura može utjecati na gramatičku strukturu rečenice/iskaza (usp. Levinson 1983: 98–99). Tako u Primjeru 50 standardna implikatura (koja se zasniva na govornikovu poštovanju Griceove maksime načina: *pridrži se reda*) predodređuje red riječi u rečenici, dakako, u skladu s govornikovom komunikacijskom namjerom.

Primjer 50

Spakirala sam torbu i _[zatim] otišla. ↔ *Otišla sam i _[zatim] spakirala torbu.

5.1.8. Gramatičke pojavnosti u službi strategija uljudnosti

U govornoj i pisanoj produkciji uljudnost je moguće iskazati verbalnim i neverbalnim sredstvima te njihovom kombinacijom (Matešić i Marot Kiš 2015: 103). U prethodnim smo poglavljima u više navrata ukazali na povezanost gramatičkih pojavnosti i fenomena uljudnosti. Naime, izborom pojedinih gramatičkih i leksičko-gramatičkih

sredstva govornik može primijeniti neku od strategija uljudnosti. Uzmimo kao primjer direktivni govorni čin zahtijevanja. Iznošenjem eksplicitnoga direktivnoga iskaza govornik (prema klasifikaciji Brown i Levisona 1978) primjenjuje strategiju nemodificirane direktnosti (strategija *bald on-record*), dok iznošenjem implicitnoga direktivnoga iskaza (npr. u formi pitanja) primjenjuje strategiju indirektnosti (strategija *off-record*). Ako govornik pritom persira sugovorniku (upotrebom zamjenice *Vi* i/ili odgovarajućega glagolskoga oblika u drugome licu množine), primjenjuje strategiju negativne uljudnosti. U slučaju obraćanja na *ti* primjenjuje, pak, strategiju pozitivne uljudnosti. Ovo su tek neki od primjera gramatičkih i leksičko-gramatičkih sredstava koja mogu biti u funkciji strategija uljudnosti. U studiji *Pragmatika gramatičkih oblika: morfološka i sintaktička sredstva kao načini za iskazivanje uljudnosti* Matešić i Marot Kiš (2015) analiziraju gramatička sredstva koja se primjenjuju u službi strategija uljudnosti poput izbjegavanja zapovjednoga tona, izbjegavanja izravnoga obraćanja sugovorniku, najave veličine/važnosti govornikova zahtjeva ili molbe, oklijevanja te gomilanja izraza iz poštovanja. U tome kontekstu autorice izdvajaju sljedeća morfološka i sintaktička sredstva u službi iskazivanja uljudnosti (ibid. 103): (1) izbor glagolskih oblika (npr. u svrhu deimperativizacije iskaza); (2) izbor morfoloških i tvorbenih sredstava (npr. upotreba ličnih zamjenica i povratno-posvojne zamjenice; uporaba deminutiva); (3) izbor među sintaktičkim preoblikama (npr. upotreba interogativnih rečenica, deverbalizacija) te (4) izbor sintaktičkih konstrukcija u službi iskazivanja uljudnosti.

5.2. Korpusnopragmatički pristup gramatičko-pragmatičkim kategorijama

U prethodnoj cjelini knjige (Cjelina 4) prikazali smo glavna obilježja i metodologiju korpusnopragmatičkih istraživanja. Ovo poglavlje, kao i naredne tri cjeline knjige, posvećeno je preispitivanju mogućnosti koje pruža primjena korpusne metode pri proučavanju pragmatičkih obilježja i funkcija gramatičkih pojavnosti u hrvatskome i srpskome jeziku.

Većina postojećih pragmatičkih studija hrvatskoga i srpskoga jezika ne zasniva se na analizi ovjerene jezične građe. Kada to i jest slučaj, najčešće je riječ o analizama kvalitativnoga tipa provedenim nad jezičnom građom manjega opsega ili nad pojedinim, nasumično izabranim primjerima. Korpusnopragmatička analiza ovjerene (neelicirane ili elicirane) jezične građe omogućava stjecanje novih uvida o pragmatičkim obilježjima i funkcijama gramatičko-pragmatičkih pojavnosti, kao i o frekventnosti njihove upotrebe.

Kao što smo već utvrdili, za sada nemamo na raspolaganju javno dostupne korpusne hrvatskoga i srpskoga govorenoga jezika s gramatičkom i/ili pragmatičkom

anotacijom, koji bi bili optimalan resurs za provođenje korpusnopragmatskih analiza gramatičko-pragmatskih pojava. Međutim, dostupno je više korpusa većega obima hrvatskoga i srpskoga pisanoga jezika koji imaju morfološku ili morfosintaktičku, ali ne i pragmatičku anotaciju (npr. hrWaC, HNK, Riznica / srWaC, SrpKor).¹⁰⁶

U slučaju upotrebe korpusa koji nemaju pragmatičku anotaciju kao jedina moguća metoda korpusnopragmatske analize gramatičko-pragmatskih pojava nameće se korpusnopragmatička Metoda 1 (*forma* → *funkcija*) (usp. Poglavlje 4.2.3). Primjena ove metode podrazumijeva dvofaznu analizu. U prvoj fazi pretražuje se određena jezična jedinica (npr. neki gramatički oblik, leksem ili sintagma), dok se u drugoj fazi na primjerima utvrđuju njezina pragmatička obilježja i funkcije. Druga faza, dakle, uključuje horizontalnu, kvalitativnu analizu te ručnu anotaciju reprezentativnoga uzorka primjera dobivenih pretraživanjem korpusa. Nakon provedene kvalitativne analize slijedi kvantitativna, statistička obrada podataka. Najveća prednost primjene ove metode u tome je što istraživačima omogućava uvid u pragmatička obilježja određene jezične jedinice u korpusima koji obuhvaćaju računalno obradivu jezičnu građu velikoga obima. Ako se u drugoj fazi analize istražuju višestruka pragmatička obilježja, moguće je utvrđivanje njihovih međusobnih odnosa, kao i njihova odnosa s gramatičkim obilježjima analizirane jezične jedinice. Ova metoda, međutim, ima i svoja ograničenja. Ona, naime, omogućava uvid u pragmatička obilježja i funkcije pojedinih jezičnih jedinica, ali ne i u raznolikost jezičnih sredstava koja mogu biti nositelji pojedinoga pragmatičkoga obilježja, odnosno funkcije. U prethodnome smo poglavlju na brojnim primjerima pokazali da je u većini slučajeva odnos između pragmatičkih funkcija i jezičnih sredstava njihova izražavanja nerazmjernan – naime, jedna pragmatička funkcija uglavnom se može izvršavati različitim jezičnim sredstvima, dok se jednom jezičnom jedinicom mogu izvršavati višestruke pragmatičke funkcije. Istraživanje ovoga odnosa moguće je primjenom korpusnopragmatske Metode 2 (*funkcija* → *forma*), koja zahtijeva korpus s pragmatičkom anotacijom. Ova metoda podrazumijeva pretraživanje korpusa prema pragmatičkim funkcijama ili obilježjima jezičnih jedinica.

U slučajevima kada predmet istraživanja zahtijeva primjenu korpusa s pragmatičkom anotacijom, a takav korpus nije dostupan, izrađuju se specijalizirani korpusi manjega opsega s pragmatičkom anotacijom prilagođenom potrebama konkretnoga istraživanja. Takvi korpusi mogu okupljati neelicirano ili elicirano građu govorenoga ili pisanoga jezika, a njihov opseg također varira ovisno o potrebama istraživanja.

U narednim trima cjelinama ove knjige slijede prikazi triju korpusnopragmatskih analiza gramatičko-pragmatskih pojava. Prve dvije analize provedene su pomoću

¹⁰⁶ Njihov pobliži prikaz v. u Poglavlju 4.2.2.5.

mrežnih korpusa hrWaC i srWaC, dok smo za potrebe treće analize izradili specijalizirani korpus govornih činova manjega obima.

Prva korpusnopragsmatička analiza (Cjelina 6) posvećena je utvrđivanju pragmatičkih obilježja i funkcija određenih i neodređenih pridjeva u hrvatskome i srpskome jeziku te njihova odnosa s kategorijom (ne)određenosti. Druga korpusnopragsmatička analiza (Cjelina 7) posvećena je utvrđivanju pragmatičkih obilježja i funkcija glagola u imperativu u hrvatskome i srpskome jeziku. Polazne hipoteze ovih analiza proizlaze iz naših prethodno provedenih istraživanja (Karlić 2017; Karlić i Klarić 2015). Analize smo proveli s trima glavnim ciljevima: (1) preispitivanje i demonstriranje mogućnosti koje pruža korpusnopragsmatička metoda pri proučavanju pragmatičkih obilježja gramatičkih pojavnosti pomoću mrežnih korpusa bez pragmatičke anotacije; (2) preispitivanje zaključaka i hipoteza proizašlih iz naših prethodnih istraživanja; (3) stjecanje novih uvida koji nisu bili dostupni primjenom drugih istraživačkih metoda (uključujući kvantitativnu kontrastivnu analizu među jezičnom građom s hrvatskoga i srpskoga govornoga područja). Kao predmet istraživanja izabrali smo sredstva i načine izražavanja (ne)određenosti te imperativnosti/direktivnosti jer je riječ o gramatičko-pragmatičkim kategorijama koje su u većoj ili manjoj mjeri povezane s većinom jezgrenih područja pragmatike.

Analize su provedene pomoću mrežnih korpusa hrWaC i srWaC iz sljedećih razloga: (1) jer je riječ o najobimnijim javno dostupnim mrežnim korpusima hrvatskoga i srpskoga jezika; (2) jer okupljaju raznoliku jezičnu građu; (3) jer njihova primjena omogućava kontrastivnu analizu jezične građe na hrvatskome i srpskome jeziku.

Dvije korpusnopragsmatičke analize uključuju sljedeće zajedničke korake:

- (1) Pretraživanje korpusa hrWaC i srWaC prema zadanim formalnim kriterijima (određeni/neodređeni pridjevi muškoga roda u jednini / glagoli u imperativu drugoga lica jednine i množine)
- (2) Generiranje reprezentativnih nasumičnih uzoraka KWIC-primjera određenih i neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini / glagola u imperativu drugoga lica jednine i množine
- (3) Kvalitativna analiza i ručna anotacija uzoraka oznakama koje se odnose na pragmatička i po potrebi gramatička obilježja KWIC-primjera prema unaprijed zadanim uputama
- (4) Kvantitativna obrada podataka
- (5) Interpretacija rezultata

Detaljniji prikaz navedenih koraka dostupan je u Cjelinama 6 i 7.

Treća korpusnopragsmatička analiza (Cjelina 8) posvećena je utvrđivanju načina i sredstava izražavanja direktivnosti u hrvatskome jeziku. Budući da se direktivnost u

hrvatskome jeziku izražava na različite načine, ovo istraživanje zahtijeva primjenu korpusa s odgovarajućom pragmatičkom anotacijom. S obzirom na to da nismo imali na raspolaganju takav tip korpusa, za potrebe istraživanja izradili smo specijalizirani korpus elicitiranih direktivnih govornih činova manjega opsega (800 govornih činova). Jezičnu građu prikupili smo putem upitnika sa zadacima igranja uloga, koji smo proveli među 100 izvornih govornika hrvatskoga jezika. Upitnik je uključivao osam zadataka, a u svakome se zadatku od sudionika istraživanja tražilo da zamisle da se nalaze u određenoj situaciji u kojoj trebaju iznijeti zahtjev svojem zamišljenomu sugovorniku. Četiri zadatka uključivala su situacije u kojima su govornici u familijarnome odnosu sa sugovornikom, te je isto toliko zadataka uključivalo situacije u kojima su govornici u nefamilijarnome odnosu sa sugovornikom. Prikupljenu jezičnu građu podvrgnuli smo pragmatičkoj anotaciji (tip/modus rečenice, implicitna i eksplicitna sredstva izražavanja direktivnosti, implicitnost/eksplicitnost propozicijskoga sadržaja iskaza, ilokucijska snaga govornoga čina, zastupljenost modifikatora ilokucijske snage iskaza, primjena strategija uljudnosti). Nakon izrade korpusa uslijedila je korpusnopragmatička analiza, koju smo proveli s tri glavna cilja: (1) preispitivanje i demonstriranje mogućnosti koje pruža korpusnopragmatička metoda pri proučavanju pragmatičkih pojavnosti pomoću specijaliziranoga korpusa s pragmatičkom anotacijom izrađenoga za potrebe konkretnoga istraživanja; (2) preispitivanje zaključaka i hipoteza proizašlih iz naših prethodnih istraživanja; (3) stjecanje novih uvida koji nisu bili dostupni primjenom drugih istraživačkih metoda.

Istraživanje uključuje sljedeće korake:

- (1) Elicitacija direktivnih govornih činova putem upitnika sa zadacima igranja uloga
- (2) Kvalitativna analiza elicitirane jezične građe
- (3) Izrada specijaliziranoga mrežnoga korpusa direktivnih govornih činova s pragmatičkom anotacijom
- (4) Kvantitativna obrada podataka
- (5) Interpretacija rezultata

Detaljniji prikaz istraživanja dostupan je u Cjelini 8, dok je prikazu izrade specijaliziranoga mrežnoga korpusa govornih činova posebno posvećena Cjelina 9.

5.3. Zaključak

U prvome poglavlju ove cjeline prikazali smo neke od najistaknutijih pragmatičko-gramatičkih kategorija hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika, koje su izravno povezane s kontekstom jezične upotrebe. U drugome je poglavlju uslijedila rasprava o mogućnostima koje pruža korpusnopragmatički pristup proučavanju gramatičko-

pragmatičkih pojava pomoću: (1) dostupnih mrežnih korpusa hrvatskoga i srpskoga jezika bez pragmatičke anotacije; (2) specijaliziranih korpusa s pragmatičkom anotacijom koji se izrađuju „po mjeri” pojedinih istraživanja. U nastavku knjige slijede prikazi triju korpusnopragmatičkih analiza (Cjeline 6–8) te prikaz izrade specijaliziranoga korpusa govornih činova (Cjelina 9).

6.

KATEGORIJA (NE)ODREĐENOSTI I PRIDJEVSKI VID: KORPUSNOPRAGMATIČKA ANALIZA

Ova cjelina knjige posvećena je kontrastivnoj korpusnoj analizi pragmatičkih funkcija i upotrebe određenih i neodređenih pridjeva kao potencijalnih gramatičkih markera kategorije (ne)određenosti u hrvatskome i srpskome jeziku. Ovo istraživanje, provedeno na mrežnim korpusima hrWaC i srWaC, nadovezuje se na rezultate analize pragmatičkih funkcija i upotrebe određenih i neodređenih pridjeva koju smo u studiji Karlič (2017) proveli na jezičnoj građi suvremenih gimnazijskih udžbenika iz nastavnih predmeta *Hrvatski jezik* i *Srpski jezik*. Provođenjem korpusne analize određenih i neodređenih pridjeva u mrežnim korpusima hrWaC i srWaC cilj nam je provjeriti hipoteze proizašle iz prethodnoga istraživanja te ih potkrijepiti kvantitativnim podacima o odnosu gramatičke kategorije pridjevskoga vida i semantičko-pragmatičke kategorije (ne)određenosti. Osim toga, kontrastivnom analizom rezultata iz dvaju korpusa cilj nam je utvrditi postoje li razlike među funkcijama i upotrebom određenih i neodređenih pridjeva na hrvatskome i srpskome govornome području.

Cjelina je organizirana u šest poglavlja. (1) Prvo poglavlje posvećeno je prikazu (tumačenja) odnosa kategorija (ne)određenosti i pridjevskoga vida u hrvatskome i srpskome književnome jeziku. (2) U drugome su poglavlju predstavljene polazne hipoteze i ciljevi korpusnopragmatičke analize određenih i neodređenih pridjeva provedene na mrežnim korpusima hrWaC i srWaC, dok su u (3) trećemu poglavlju predstavljene metodološke postavke istraživanja. (4) U četvrtome su poglavlju predstavljeni rezultati analize, u (5) petome je izložena njihova interpretacija, nakon čega slijedi (6) završno poglavlje sa zaključnim razmatranjima.

6.1. Kategorija (ne)određenosti i pridjevski vid¹⁰⁷

Pridjevski vid predstavlja jednu od najnestabilnijih gramatičkih kategorija u hrvatskome i srpskome književnome jeziku (Ajdžanović i Alanović 2010: 15). Razlog tomu njezina je selektivna morfologiziranost. Naime, na morfološkom planu ne posjeduju svi pridjevi vidske parnjake, već samo neki opisni i gradivni pridjevi muškoga roda (npr. *velik-veliki*, *drven-drveni*), dok je u ostalim slučajevima formalna

¹⁰⁷ U ovome je poglavlju sažet opći prikaz odnosa pridjevskoga vida i kategorije (ne)određenosti, kojim smo se opširno bavili u studiji *(Ne)određenost: Sredstva i načini izražavanja u hrvatskom i srpskom književnom jeziku* (Karlič 2017). Iznose se oni podaci koji su relevantni za korpusnopragmatičku analizu koja slijedi u narednim poglavljima.

razlika između određenih i neodređenih pridjevskih formi djelomična (u pridjeva srednjega roda u jednini, npr. *veliko*) ili se odnosi isključivo na dužinu gramatičkih nastavaka te promjenu mjesta ili kvalitete akcenta (u pridjeva ženskoga roda te pridjeva svih rodova u množini, npr. *velika*; *veliki/velike/velika*) (Karlič 2017: 72).

Prema tradicionalnim tumačenjima kategorije pridjevskoga vida u hrvatskome i srpskome jeziku pridjevi određenoga i neodređenoga vida primarni su markeri kategorije (ne)određenosti (*Pozdravio me mlad susjed* [neodređeni pridjev: -određenost] / *Pozdravio me mladi susjed* [određeni pridjev: +određenost]) (usp. ibid. 63–77). Unatoč brojnim odstupanjima od toga pravila u jezičnoj upotrebi – koja se tumače postupnim gubljenjem osjećaja o funkciji pridjevskoga vida kao markera (ne)određenosti među izvornim govornicima – u aktualnim hrvatskim i srpskim gramatikama uglavnom se polazi od pretpostavke da se određenim pridjevskim formama (onih pridjeva koji posjeduju oba vidiska parnjaka) označavaju imenice određenoga statusa, dok se neodređenim pridjevskim formama označavaju imenice neodređenoga statusa. Nekolicina recentnijih studija o (ne)određenosti i pridjevskome vidu dovodi u pitanje utemeljenost takvoga tumačenja (npr. Aljović 2002; Trenkić 2002, 2004; Arsenijević i Stanković 2008; Zergollern-Miletić 2008 i dr.), nudeći nove interpretacije funkcija i distribucije određenih i neodređenih pridjevskih formi. U tim se studijama određenim (dugim) pridjevskim formama pripisuju različite funkcije (markiranje određenosti imenica, markiranje specificiranosti njihova referenta ili potpuni gubitak pragmatičke funkcije te vrste), a kada je riječ o neodređenim (kratkim) pridjevskim formama:

[...] većina stručnjaka smatra da kratke [neodređene] pridjevske forme u funkciji atributa markiraju neodređenost. Glavni argument u prilog takvom tumačenju predstavlja činjenica da se oni u pravilu nikada ne pojavljuju kao atributi uz glavu određenog imenskog izraza (pod uvjetom da posjeduju dugu i kratku formu). Međutim, s obzirom na stapanje dviju paradigmi, a time i prevladavanje upotrebe dugih [određenih] pridjevskih formi (pogotovo u kosim padežima), sve su učestalija tumačenja da se njihovim izborom o statusu (ne)određenosti ne označava ništa. (Karlič 2017: 77)

Analizom aktualnih gramatika hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika te studija posvećenih distribuciji određenih i neodređenih pridjevskih formi (prije svega Alanović i Ajdžanović 2010) izdvojili smo njihove tipične sintaktičke funkcije (prema Karlič 2017: 74). Određene pridjevske forme pojavljuju se: (1) u sintagmatskim spojevima s pokaznim zamjenicama (npr. *taj veliki pas*); (2) u složenim terminološkim jedinicama (npr. *veliki prasak*); (3) u složenim vlastitim imenima (npr. *Aleksandar Veliki*); (4) uz imenice u vokativu (npr. *dragi profesore*). Kratke pridjevske forme pojavljuju se: (1) u sklopu imenskoga predikata (npr. *Dan je lijep*); (2) u sklopu

imenskoga predikatnoga proširka (npr. *Vratio se nasmijan*); (3) u ustaljenim idiomatiziranim izrazima (npr. *teška srca*).

S ciljem utvrđivanja distribucijskih obrazaca određenih i neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini u hrvatskome i srpskome književnome jeziku, u sklopu studije Karlič (ibid. 78–84) analizirali smo upotrebu određenih i neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini u aktualnim gimnazijskim udžbenicima iz nastavnih predmeta *Hrvatski jezik* i *Srpski jezik*. Obrada jezične građe izvršena je ručnim putem te je provedena kvalitativna analiza detektiranih primjera. Iako je analizom potvrđeno da se određene i neodređene pridjevske forme pojavljuju u gorenavedenim sintaktičkim funkcijama, uočena su i neka odstupanja. Njihov izbor pokazao se prilično slobodnim s obzirom na status (ne)određenosti imenskih izraza (određeni pridjevi pojavljuju se u sintagmatskoj vezi s određenim i neodređenim imenicama – i obratno). Pritom, upotreba određenih pridjevskih formi prevladava nad upotrebom neodređenih pridjevskih formi, posebice u kosim padežima. Kontrastivna analiza hrvatskih i srpskih udžbenika pokazala je da je upotreba neodređenih pridjevskih formi u određenim i neodređenim imenskim izrazima zastupljenija u hrvatskim udžbenicima. Iz provedene analize proizašli su sljedeći opći zaključci:

[1] Nema mnogo argumenata koji idu u prilog tumačenju prema kojem neodređena forma pridjeva označava neodređeni, a određena forma određeni status imenice. (ibid. 83)

[2] [...] u obama književnojezičnim izrazima uočljiv [je] identičan proces koji vodi u smjeru potpunog gubljenja (ne)određenosti kao morfološke kategorije te supstitucije imeničke paradigme pridjevsko-zamjениčkom paradigmatom u deklinacijskom obrascu posvojnih pridjeva, neodređenih opisnih pridjeva u funkciji atributa te pridjevskih zamjenica. (ibid. 84)

[3] Potrebno je dodatno preispitati hipotezu o neodređenom pridjevu kao markeru neodređenosti (ibid. 83) te je analizom kvantitativnoga tipa potrebno provjeriti valjanost hipoteze o učestalijoj upotrebi neodređenih pridjevskih formi u hrvatskome jeziku u odnosu na srpski jezik.

U posljednjemu smo zaključku ukazali na potrebu za provođenjem kvantitativne analize kojom bi se utvrdio razmjer odstupanja od pravila prema kojemu se neodređene pridjevske forme koriste isključivo u sklopu neodređenih imenskih izraza (analizom udžbenika utvrđene su svega dvije iznimke toga pravila). Takva bi analiza omogućila preispitivanje hipoteze autorice Aljović (2002), prema kojoj se neodređenim pridjevskim formama markira neodređenost imenskoga izraza, dok se određenim pridjevskim formama ne markira informacija o statusu (ne)određenosti imenskoga izraza. Kvantitativna korpusna analiza hrvatskoga i srpskoga jezika

omogućila bi utvrđivanje eventualnih razlika u frekventnosti upotrebe neodređenih pridjevskih formi.

6.2. Polazne hipoteze i ciljevi istraživanja

Korpusna analiza pragmatičkih funkcija i upotrebe određenih i neodređenih pridjeva provedena na mrežnim korpusima hrWaC i srWaC zasniva se na hipotezama proizašlim iz istraživanja koje je predstavljeno u prethodnome poglavlju:

[Ne/određenost – H1]:

U sklopu imenskoga predikata i imenskoga predikatnoga proširka tipična je upotreba neodređenih pridjevskih oblika.

[Ne/određenost – H2]:

U složenim vlastitim imenima te uz imenice u vokativu tipična je upotreba određenih pridjevskih oblika.

[Ne/određenost – H3]:

Određeni pridjevi koriste se u sklopu imenskih izraza određenoga i neodređenoga statusa, stoga nisu u funkciji gramatičkoga markera određenosti.

[Ne/određenost – H4]:

Neodređeni pridjevi tipično se koriste u sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa, stoga su potencijalno u funkciji gramatičkoga markera neodređenosti.

[Ne/određenost – H5]:

Određeni pridjevski oblici zamijenili su neodređene pridjevske oblike u kosim padežima.

[Ne/određenost – H6]:

Upotreba neodređenih pridjeva frekventnija je na hrvatskome govornome području nego na srpskome govornome području.

Istraživanje se provodi s trima središnjim ciljevima: (1) utvrđivanje načela distribucije određenih i neodređenih pridjeva s obzirom na njihovu sintaktičku funkciju; (2) utvrđivanje odnosa između kategorije (ne)određenosti i pridjevskoga vida; (3) utvrđivanje eventualnih razlika u distribuciji i pragmatičkim funkcijama određenih i neodređenih pridjeva u korpusima hrvatskoga i srpskoga jezika. Vjerujemo da će rezultati ovoga istraživanja doprinijeti aktualnoj raspravi o pitanju posjeduju li suvremeni hrvatski i srpski jezik primarne markere (ne)određenosti.

6.3. Metodologija

Korpusnopragsmatička analiza određenih i neodređenih pridjeva muškoga roda jednine u mrežnim korpusima hrWaC i srWaC provedena je primjenom Metode 1 (usp. Poglavlje 4.2.3), koja je u prvoj fazi uključivala vertikalnu analizu korpusa (pretraživanje korpusa i generiranje nasumičnih uzoraka određenih i neodređenih pridjeva m. r. jd.), dok je u drugoj fazi uključivala horizontalnu analizu uzoraka (kvalitativna analiza KWIC-primjera i anotacija njihovih pragmatičkih obilježja). Nakon provedene vertikalno-horizontalne analize uslijedila je kvantitativna obrada i interpretacija podataka. U nastavku ovoga poglavlja slijedi detaljniji prikaz navedenih faza istraživanja.

6.3.1. Uzorak

Korpusna analiza određenih i neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini provedena je na mrežnim korpusima hrWaC i srWaC. Iz navedenih smo korpusa generirali četiri nasumična uzorka koji se sastoje od: (1) 400 KWIC-primjera određenih pridjeva iz hrWaC-a; (2) 400 KWIC-primjera neodređenih pridjeva iz hrWaC-a; (3) 400 KWIC-primjera određenih pridjeva iz srWaC-a; (4) 400 KWIC-primjera neodređenih pridjeva iz srWaC-a. Alat *Sketch Engine* omogućava pretraživanje korpusa pomoću korpusnoga upitnoga jezika (eng. *Corpus Query Language*, CQL). Njegovom se primjenom sužavaju rezultati na temelju oznaka u korpusima. Budući da su korpusi hrWaC i srWaC označeni morfosintaktičkim oznakama, CQL-upitom moguće je suziti rezultate na temelju oznaka MULTEXT-East. Za potrebe ovoga istraživanja rezultati su ograničeni na određene, odnosno neodređene pridjeve u pozitivu muškoga roda u jednini. Dodatno, alat nudi mogućnost stvaranja nasumičnoga uzorka određene veličine. Izračunali smo veličinu uzorka potrebnu za istraživanja uzimajući u obzir ukupnu veličinu populacije (hrWaC sadržava 1,4 milijardi pojavnica, a srWaC 500 milijuna pojavnica), granicu pogreške od 5 % te razinu pouzdanosti od 95 %. Dobiveni broj od 385 za hrWaC i 381 za srWaC zaokružili smo na 400 nasumičnih KWIC-primjera kao dovoljnu količinu primjera koji predstavljaju hrWaC, odnosno srWaC.

6.3.2. Anotacija i obrada podataka

Budući da korišteni korpusi ne posjeduju sintaktičku i pragmatičku anotaciju, druga faza analize uključivala je horizontalnu, kvalitativnu analizu KWIC-primjera iz četiriju uzorka te njihovu ručnu anotaciju. Anotaciju je provelo dvoje nezavisnih anotatora s visokoškolskim obrazovanjem iz područja filologije. Anotatori su dobili usmene i

pismene upute za anotaciju, uključujući ilustrativne primjere za svaku od mogućih kategorija. Anotacija je provedena u Excel-tablicama koje su uključivale osam stupaca sljedećega sadržaja: (1) informacija o izvoru iz kojega potječe primjer, (2) lijevi kontekst, (3) KWIC-upit, (4) desni kontekst, (5–8) četiri sloja informacija koje anotatori označavaju biranjem jedne od odgovarajućih vrijednosti iz padajućega izbornika (v. Slika 2). Nakon što su anotatori samostalno označili primjere uslijedila je usporedba oznaka te njihovo usuglašavanje.¹⁰⁸ Anotacija je uključivala kategorizaciju KWIC-primjera određenih i neodređenih pridjevskih formi muškoga roda u jednini s obzirom na četiri kriterija: (I) padežni oblik (kontrolna anotacija); (II) posjedovanje jednoga ili obaju vidskih parnjaka; (III) sintaktička funkcija u rečenici; (IV) status (ne)određenosti imenskoga izraza u sklopu kojega je pridjev upotrijebljen.

	A	B	C	D	E	F	G	H
1	Reference	Left	Kwic	Right	Padež	Oba oblika	Sintaksa	Neodr./Odr.
2	skole.hr	se u nekoliko formata: kao interaktivni sadržaj prikladan za pregledavanje na internetu, ali i u PDF formatu koji je	spreman	za ispis na standardnim A4 piscima, te u posebno zabavnom "FLIP" formatu. Projekt "Klasični hrvatske književnosti"				
3	aqua-anima.net	uz stjenovito-Sljunčanu plažu pogodnu za samce, djecu i one željne društva i morskih sadržaja, a jedan dio plaže	rezerviran	je i za naturiste. Osim kampa za smještaj šatora postoji mogućnost boravka u dvokrevetnim sobama u sklopu Aqua Anima.	N G D A V L I O			
4	zadarskillst.hr	oštećeni vlak i pruga. Uslijed detonacije razbijena su prozorska stakla na pet obiteljskih kuća u okolici dok su na tri	osobna	automobila oštećeni stražnje svijetlo, vjetrobransko staklo i poklopac. U vlaku su, osim 39 - godišnjeg strojovode				
5	zupa-nasice1.hr	u kojoj se sav predaje Očevo ljubavi: " Oče, u ruke tvoje predajem duh svoj " (23,46). To je Isus Krist Kralj. Bio je	veličanstven	već u prvoj kušnji u pustinji - i tu je kraljevao- vladao, bio je veličanstven u svojim riječima i djelima - i tu se				
6	zadardanas.hr	navedenih parcela. Vjerojatno je to taj dio za koji su se trebali pobrinuti konzultanti i lobisti te postići s Vladom	povoljan	dogovor. Izvlaštenje zbog prošlosti, a ne zbog budućeg projekta? No, tvrditi da ugovor nije postojao, ne odgovara				
7	uspdr-delta.hr	te uputio zahvalu na pozivu i dosadašnjoj uspješnoj suradnji sa našom udrugom.Nakon završetka rada skupštine	priredjen	je domjenak za sve goste i članove udruge. </doc><doc> Popularna manifestacija Noć muzeja bit će održana u noći s petka 29. siječnja				
8	tportal.hr	. Ašarko želeći snimiti album gospel pjesama, otišao je, kao i mnogi tada, na audiciju kod Sama Phillipa. Naravno,	Sam	Phillips ga je glatko odbio, jer snimati pjesme nadbožnog sadržaja u vrijeme kad iz svih radio prijamnika trešti zvuk				
9	slobodnadalmacija.hr	stanovnika, isključivo srpske nacionalnosti. Najmlađi stanovnik tog sela, 66 - godišnji Pavao Stupar, i	sam	povratnik nakon Oluje, rekao nam je kako je ovo prvi teži incident u mjestu. Živim ovdje već sedmu godinu i nikad se ništa				
10	komentar.hr	podataka dobivene svojim Google - hakiranje m ". Uhićeni 19 - godišnjak u Velikoj Britaniji, za kojeg se sumnjalo da je	povezan	s LuizSecom, bio je samo operater IRC kanala koji nije bio izravno povezan s grupom. napadima na mete poput Sonya				
11	index.hr	Bit ćemo najstretnije i najmoćnije biće u svemiru, bit ćemo ono što jesmo. " Naša reakcija na stres je to što nas ubija, a ne	sam	stres " Dr. Hans Selye, Mađarski endokrinolog Evolucija stresa - priča o našem davnom pretku, kojega zamišljamo kako				
12	zdravakrava.hr	se astrologijom, proučila sam već puno natalnih karata i time sudbina ljudi. Istina je, nekima je život već unaprijed	lagan	i jednostavan, dok druge čekaju nezgode, problemi i čak tragedije, ali znači li to da su oni prvi sretniji od drugih?				
13	glas-koncila.hr	koji su istodobno i vjernici. U Hrvatskoj je uobičajeno da se malim udrugama civilnoga društva daje nerazmjerno	velik	medijski prostor pa bi bilo u najmanju ruku primjereno i pravedno da se daje prostor i tako brojnoj i relevantnoj				
14	slobodnadalmacija.hr	majmuna vjerojatno bi i to zgršija, ali godine činu svoje hehe..... pisswoman, nevjernice vrlo ti je	živopisan	komentar, ali ja tebe, kako i sama znaš, ne shvaćam zaozbiljno. Više kao... ljevičarski kaktus. torch alias baklo.				
15	vecernji.hr	novog; a rast i širenje svijesti zbivaju se bez ikakvih ograničenja. Hvala @dražen, i ja sam kao REALNI OPTIMIST	siguran	da će u hrvatskom narodu doći do kvalitativno skoka, ali to mi ovdje nećemo doživjeti. Međutim, već sada moramo tome pozdrav ostavljamo:) (Advent 02.09.2008., 07:27:46) A je sad ču sve to gledati... Najbolje da uključim kameru pa onda				
16	tportal.hr	, koj bez njega nebi preživio ni dan ha ha A morala sam se naravno nasmijati i komentarama naših blogera:)))))) Tebi	lijep					

Slika 2. Izvadak iz Excel-tablice u kojima je izvršena anotacija.

(I) Iako hrWaC i srWaC posjeduju morfosintaktičku anotaciju, provedena je kontrolna anotacija padežnih oblika pridjeva zbog uočenih pogrešaka u izvornoj anotaciji (najčešće u slučaju padežnoga sinkretizma N/A, N/V, G/A, D/L. usp. Tablica 7). Oznake korištene pri anotaciji skraćenice su za sedam padeža: N, G, D, A, V, L, I.

¹⁰⁸ S obzirom na malen broj utvrđenih nepodudarnosti i postignutu suglasnost među anotatorima nije bilo potrebe za angažiranjem dodatnih anotatora. Iz istoga razloga nismo računali koeficijent pouzdanosti anotatora.

Nevažeći primjeri koji ne odgovaraju kriterijima pretraživanja (određeni/neodređeni pridjev muškoga roda u jednini) obilježeni su oznakom 'netočna oznaka'.¹⁰⁹

Padežni oblici	Određeni pridjevi – m. r. jd.		Neodređeni pridjevi – m. r. jd.	
	hrWaC	srWaC	hrWaC	srWaC
N/A	23 (76,67 %)	27 (48,21 %)	33 (97,06 %)	65 (73,86 %)
N/V	0 (0 %)	4 (7,14 %)	0 (0 %)	19 (21,59 %)
G/A	5 (16,67 %)	10 (17,86 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
G/L	0 (0 %)	1 (1,79 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
D/L	2 (6,67 %)	6 (10,71 %)	1 (2,94 %)	0 (0 %)
A/V	0 (0 %)	4 (7,14 %)	0 (0 %)	4 (4,55 %)
V/I	0 (0 %)	1 (1,79 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
L/I	0 (0 %)	3 (5,36 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Σ	30 (100 %)	56 (100 %)	34 (100 %)	88 (100 %)

Tablica 7. Nepodudarnosti među izvornim oznakama padežnih oblika iz hrWaC-a i srWaC-a te oznaka dobivenih kontrolnom anotacijom.

U Tablici 8 slijedi prikaz točnosti klasifikatora padežnih oblika važećih primjera određenih i neodređenih pridjeva iz hrWaC-a i srWaC-a. Iz navedenih rezultata proizlazi zaključak da je točnost klasifikatora nešto veća u hrWaC-u nego u srWaC-u.

	Određeni pridjevi		Neodređeni pridjevi	
	hrWaC	srWaC	hrWaC	srWaC
Točna oznaka	344 (91,98 %)	244 (81,33 %)	324 (90,5 %)	247 (73,73 %)
Netočna oznaka	30 (8,02 %)	56 (18,67 %)	34 (9,5 %)	88 (26,27 %)
Σ	374 (100 %)	300 (100 %)	358 (100 %)	335 (100 %)

Tablica 8. Prikaz točnosti klasifikatora padežnih oblika određenih i neodređenih pridjeva u hrWaC-u i srWaC-u.

(II) Budući da je za potrebe analize pragmatičkih funkcija i distribucije određenih i neodređenih pridjevskih formi presudan podatak posjeduju li primjeri pridjeva oba vidiska parnjaka, anotacija je uključivala kategorizaciju primjera s obzirom na taj

¹⁰⁹ Korpusi hrWaC i srWaC označeni su *de facto* standardom za označavanje slavenskih jezika pod nazivom MULTTEXT-East, inačicom 5. Specifikacije za hrvatski i srpski jezik dostupne su na poveznicama:

Hrvatski jezik: <http://nl.ijs.si/ME/Vault/V5/msd/html/msd-hr.html>,

Srpski jezik: <http://nl.ijs.si/ME/Vault/V5/msd/html/msd-sr.html>.

kriterij. Pri anotaciji su korištene oznake 'Y' za pridjeve koji posjeduju oba vidska parnjaka (npr. *nov-novi*) te 'N' za pridjeve koji posjeduju isključivo dugu pridjevsku formu (npr. *hrvatski*) ili kratku pridjevsku formu (npr. *čovjekov*).

Primjeri iz uzorka neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini (hrWaC):

- (1) Prema vašem mišljenju, što je najvažnije za **skladan** suživot s partnerom?
[A_(akuzativ)/Y_(ima vidski parnjak)]
- (2) U snijeg dodati žlicu po žlicu, prosijani šećer u prahu, zatim zobene pahuljice, lješnjake i **limunov** sok [A_(akuzativ)/N_(nema vidski parnjak)]

(III) Svakome KWIC-primjeru anotatori su pridružili odgovarajuću brojčanu oznaku sintaktičke funkcije koju pridjev vrši u rečenici: (1) sastavnica imenskoga predikata; (2) sastavnica imenskoga predikatnoga proširka; (3) sastavnica imenskoga izraza čija je glava pridjev; (4) sastavnica imenskoga izraza (svih vrsta osim predikatskoga) u sklopu kojih je izbor vidske forme pridjeva slobodan. Kao posebna kategorija izdvojene su (5) sastavnice ustaljenih fraza i složenih terminoloških jedinica (u kojima izbor pridjevskoga vida nije slobodan) te (6) sastavnice složenih vlastitih imena (u kojima izbor pridjevskoga vida nije slobodan).

Primjeri iz uzorka neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini (hrWaC):

- (1) Istina je, nekima je život već unaprijed **lagan** i jednostavan, dok druge čekaju nezgode, problemi i čak tragedije (...) [N/Y/1_(sastavnica imenskoga predikata)]
- (2) Vraćao bi se u Zagreb pokunjen, **prevaren** i opljačkan, a onda bi se iznova sa starom strašću hvatao u koštac sa svojom Dektivom.
[N/Y/2_(sastavnica imenskoga predikatnoga proširka)]
- (3) [nema potvrde u analiziranome uzorku]
- (4) Ukoliko **određen** stan ostane neprodan, APN će Vam ponuditi kupnju stana veće površine nego što Vam pripada prema broju članova.
[N/Y/4_(sastavnica imenskoga izraza u sklopu kojega je izbor vidske forme pridjeva slobodan)]
- (5) Nisu vam to doma nikad govorili? Da se kaže **dobar** dan, ili dobra večer (...)
[N/Y/5_(sastavnica ustaljenih fraza i složenih terminoloških jedinica)]
- (6) Kontrolna točka broj 14 je niže dole na lokalitetu **Miletin** bor.
[N/Y/6_(sastavnice složenih vlastitih imena)]

(IV) Podatak o (ne)određenosti imenskih izraza u sklopu kojih se pojavljuju pridjevi pridružen je onim primjerima koji su u kategoriji III označeni kao (4) sastavnice imenskoga izraza (svih vrsta osim predikatskih) s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme. Primjerima iz ostalih kategorija (1, 2, 3, 5, 6), kao i nevažećim primjerima, pridružena je oznaka '0'. Pridjevima koji su sastavnice imenskoga predikata ili imenskoga predikatnoga proširka nije pridružena oznaka o statusu (ne)određenosti jer „predikatno ime nije i ne može biti nositelj kategorije (ne)određenosti [budući da] pridjev kao predikatno ime ne pripada imenskoj nego

glagolskoj paradigmi” (Karlič 2017: 75 prema Znika 2006: 23). U sklopu ustaljenih imenskih fraza i složenih terminoloških jedinica te složenih vlastitih imena izbor pridjevskoga vida nije slobodan, stoga nije uvjetovan statusom (ne)određenosti. Pritom su vlastita imena, zbog jedinstvenosti referenta, u većini slučajeva određenoga statusa (usp. Karlič 2017: 117–124).

Prilikom određivanja statusa (ne)određenosti imenskih izraza anotatori su se pridržavali kriterija prema Karlič (2017):

Određenost imenskog izraza obilježje je neposredne ili posredne poznatosti (prepoznatljivosti) njegova referenta svim sudionicima govornog događaja. Pritom pojam *poznatost* podrazumijeva kolokutorovu mogućnost lociranja jedinstvenog referenta ili skupa referenata unutar svojega i lokutorova zajedničkog referentnog skupa te njegovu uspješnu identifikaciju. (ibid. 164)

Semantičko-pragmatička obilježja određenih imenskih izraza mogu biti situacijska ili tekstualna, posredna ili neposredna poznatost referenta. Rubni slučaj predstavljaju imenski izrazi s obilježjem inkluzivnosti referenata, kojima se referira na sve članove kakvoga referentnoga skupa (ibid. 42).

Neodređenost imenskog izraza obilježje je nepoznatosti/neprepoznatljivosti referenta kolokutoru, s time da referent može i ne mora biti članom lokutorova i kolokutorova zajedničkog referentnog skupa. Ako to jest, neodređenost imenskog izraza proizlazi iz kolokutorove nemogućnosti identificiranja specificiranog referenta unutar zajedničkog referentnog skupa. Osim toga, u kategoriju neodređenih imenskih izraza ubrajaju se i oni nereferencijalni. (ibid. 164)

Semantičko-pragmatička obilježja neodređenih imenskih izraza mogu biti nereferencijalnost te nespecificiranost i/ili nepoznatost referenta (ibid. 42).

Pri anotaciji primjera oznaka '1' pridružena je pridjevima u sklopu neodređenih imenskih izraza, a oznaka '2' pridjevima u sklopu određenih imenskih izraza (Primjer 2).

Primjeri iz uzorka neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini iz (1) hrWaC-a i (2) srWaC-a:

- (1) Svijeća daje **ugodan** i originalan miris pčelinjeg voska. [A/Y/4/1_(-određenost)]
Ponosan afroamerikanac Miles Davis bi te nokautirao, kao sto je to cesto cinio u svoje slobodno vrijeme amaterski boksajuci. [N/Y/4/2_(+određenost)]

- (2) Ako želite da imate dug i **stabilan** brak, najpre upoznajte partnera, otkrijte sve njegove mane i vrline. [A/Y/4/1_(-određenost)]
 Očekujemo da nekoliko hiljada naših sugrađanki obavi ovaj **značajan** preventivni pregled. [A/Y/4/2_(+određenost)]

Primjeri iz uzorka određenih pridjeva muškoga roda u jednini iz (1) hrWaC-a i (2) srWaC-a:

- (1) Na mirnoj i lijepoj lokaciji, na prvom katu iznajmljujemo **četverosobni** stan sa kuhinjom, blagovaonicom te dnevnim boravkom (...) [A/Y/4/1_(-određenost)]
 Jakov i Valerie (r. Evens) Vučić (od Kekeca) iz Belgije, krstili su kćer Ivanu-Kristu. **Mladi** bračni par u Vidu grade novu kuću. [N/Y/4/2_(+određenost)]
- (2) Na **elektronskom** portalu jednih hrvatskih novina stoji: informacija ne senzacija. [L/N/4/1_(-određenost)]
 Ovaj **blagi** piling uklanja sve nečistoće i odumrle ćelije sa kože ruku. [N/Y/4/2_(+određenost)]

6.4. Rezultati analize

6.4.1. Određeni pridjevi

Analizom uzoraka od 400 KWIC-primjera određenih pridjeva muškoga roda u jednini iz mrežnih korpusa hrWaC i srWaC, koji su ručno anotirani s obzirom na njihova gramatička i pragmatička obilježja/funkcije, utvrdili smo da je 7 % primjera iz hrWaC-a te 25 % primjera iz srWaC-a nevažeće (primjeri ne odgovaraju opisu određenih pridjeva muškoga roda u jednini) (usp. Tablica 9).¹¹⁰ Shodno tome, statistička obrada podataka izvršena je nad važećim primjerima. Postoci u svim tabličnim prikazima (osim u Tablici 9) odnose se samo na važeće primjere.

	Određeni pridjevi (m. r. jd.)	
	hrWaC	srWaC
Nevažeći primjeri	26 (6,5 %)	100 (25 %)
Važeći primjeri	374 (93,5 %)	300 (75 %)
Σ	400 (100 %)	400 (100 %)

Tablica 9. Udio nevažećih i važećih primjera u analiziranim uzorcima određenih pridjeva muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC).

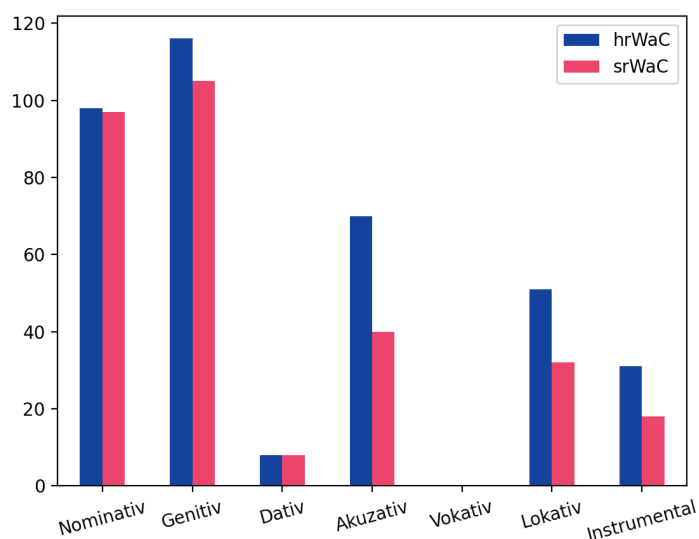
¹¹⁰ U tabličnim prikazima navode se postoci s dvama decimalnim mjestima, dok se u tekstu zbog lakše čitljivosti navode cijeli brojevi.

(I) Padežni oblici

Provedena analiza pokazala je da se najveći udio određenih pridjeva muškoga roda u jednini u uzorcima iz hrWaC-a i srWaC-a pojavljuje u formi genitiva (hrWaC: 31 %; srWaC 35 %) i nominativa (hrWaC: 26 %; srWaC 33 %). Nakon njih po kriteriju zastupljenosti slijede pridjevi u akuzativu (hrWaC: 19 %; srWaC 13 %), lokativu (hrWaC: 14 %; srWaC 11 %) i instrumentalu (hrWaC: 8 %; srWaC 6 %). Unatoč manjim odstupanjima u zastupljenosti padežnih oblika u uzorcima iz hrWaC-a i srWaC-a, njihov je poredak prema učestalosti pojavljivanja jednak (Tablica 10).

Padež	Određeni pridjevi (m. r. jd.)	
	hrWaC	srWaC
N	98 (26,2 %)	98 (32,67 %)
G	116 (31,02 %)	105 (35 %)
D	8 (2,14 %)	8 (2,67 %)
A	70 (18,72 %)	39 (13 %)
V	0 (0 %)	0 (0 %)
L	51 (13,64 %)	32 (10,67 %)
I	31 (8,29 %)	18 (6 %)
Σ	374 (100 %)	300 (100 %)

Tablica 10. Zastupljenost padežnih oblika u kojima se pojavljuju određeni pridjevi muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC).

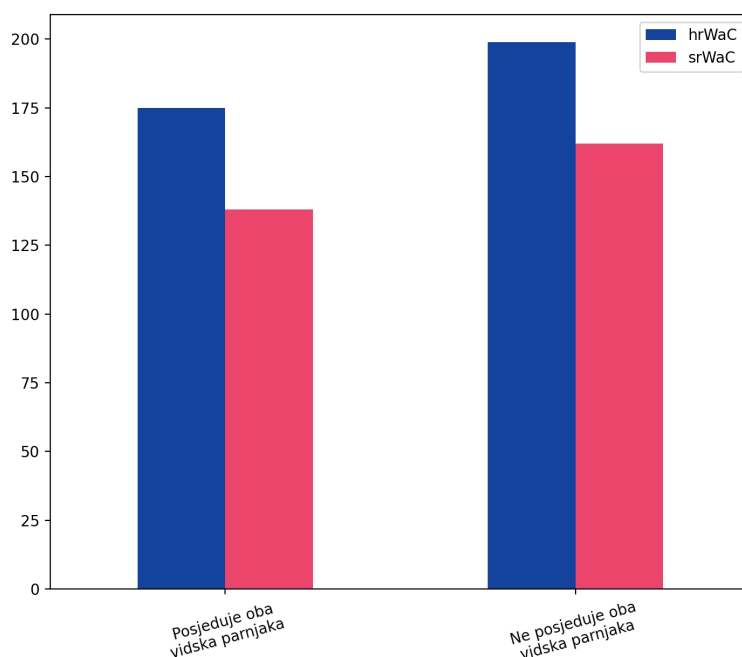
Graf 1. Grafički prikaz podataka iz Tablice 10. Zastupljenost padežnih oblika u kojima se pojavljuju određeni pridjevi muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC).

(II) Vidski parnjaci

Analiza uzoraka provedena s obzirom na kriterij posjedovanja obaju vidskih parnjaka pokazala je da je zastupljenost pridjeva koji posjeduju i određenu i neodređenu pridjevsku formu (hrWaC: 47 %; srWaC 46 %) te pridjeva koji posjeduju samo određenu pridjevsku formu (hrWaC: 53 %; srWaC 54 %) u hrWaC-u i srWaC-u podjednaka (Tablica 11).

Oba vidska parnjaka	Određeni pridjevi (m. r. jd.)	
	hrWaC	srWaC
DA	175 (46,79 %)	138 (46 %)
NE	199 (53,21 %)	162 (54 %)
Σ	374 (100 %)	300 (100 %)

Tablica 11. Zastupljenost određenih pridjeva (m. r. jd.) koji posjeduju oba vidska parnjaka, odnosno samo određenu pridjevsku formu (hrWaC i srWaC).

Graf 2. Grafički prikaz podataka iz Tablice 11. Zastupljenost određenih pridjeva (m. r. jd.) koji posjeduju oba vidska parnjaka, odnosno samo određenu pridjevsku formu (hrWaC i srWaC).

(III) Sintaktičke funkcije

Analiza uzoraka provedena s obzirom na kriterij sintaktičke funkcije određenih pridjeva, čiji su rezultati prikazani u Tablici 12, pokazala je da je frekventnost pridjevskih formi u sklopu (1) imenskoga predikata (hrWaC: 5 %; srWaC 7 %) i (2) imenskoga predikatnoga proširka vrlo niska (hrWaC: 0 %; srWaC: 1 %). (3) Primjeri određenih pridjeva u funkciji glave imenskoga izraza nisu potvrđeni u analiziranim uzorcima. Određeni pridjevi koji su (4) sastavnice imenskih izraza (svih vrsta osim predikatskih) s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme čine 77 % primjera u uzorku iz hrWaC-a te 72 % primjera u uzorku iz srWaC-a. Pridjevi u funkciji (5) sastavnice ustaljenih fraza i složenih terminoloških jedinica zastupljeni su u 5 % primjera u uzorcima iz hrWaC-a i srWaC-a, dok su pridjevi u funkciji (6) sastavnice složenih vlastitih imena u hrWaC-u zastupljeni u 13 % primjera, a u srWaC-u u 15 % primjera.

Za potrebe preispitivanja Hipoteze 1 u Tablici 13 slijedi prikaz zastupljenosti sastavnica imenskoga predikata koji imaju oba vidska parnjaka, odnosno samo određenu vidsku formu. Kada je riječ o imenskome predikatnome proširku, svega po jedan primjer iz hrWaC-a i srWaC-a imaju obje vidske forme.

(IV) Status (ne)određenosti

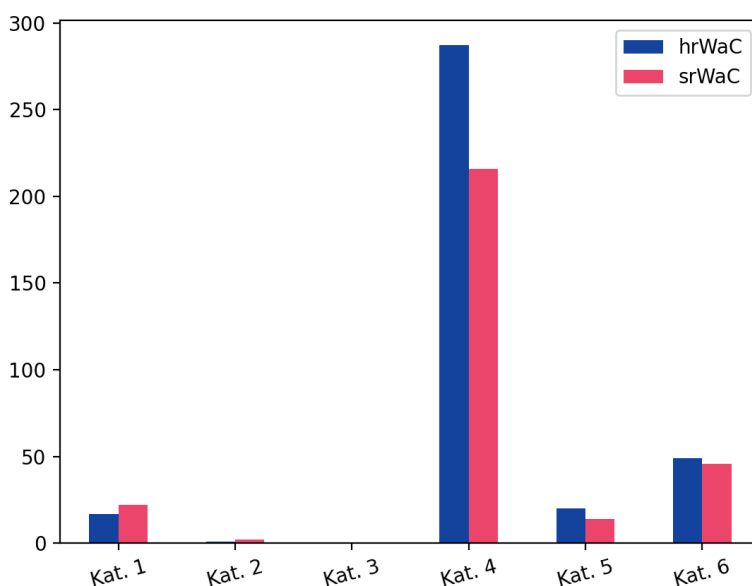
Analiza statusa (ne)određenosti imenskih izraza u sklopu kojih se pojavljuju određeni pridjevi odnosi se isključivo na primjere pridjeva četvrte sintaktičke kategorije (sastavnice imenskih izraza svih vrsta osim predikatskih s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme). Analiza uzoraka provedena s obzirom na status (ne)određenosti imenskoga izraza pokazala je da se određeni pridjevi pojavljuju u podjednakome omjeru u sklopu imenskih izraza određenoga statusa (hrWaC: 44 %; srWaC: 48 %) i neodređenoga statusa (hrWaC: 56 %; srWaC: 52 %) (Tablica 14).

Oko polovice primjera određenih pridjeva četvrte sintaktičke kategorije ima oba vidska parnjaka (hrWaC i srWaC: 47 %) (Tablica 15). Dakle, u tome postotku slučajeva govornici su imali mogućnost slobodnoga izbora vidske forme pridjeva s obzirom na status (ne)određenosti imenskoga izraza.

Udio primjera određenih pridjeva koji posjeduju oba vidska parnjaka u sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa (hrWaC: 60 %; srWaC: 57 %) malo je veći od njihova udjela u sklopu imenskih izraza određenoga statusa (hrWaC: 40 %; srWaC: 43 %) (usp. Tablica 16).

Redni. br. sintaktičke kategorije	Određeni pridjevi (m. r. jd.)	
	hrWaC	srWaC
1	17 (4,55 %)	22 (7,33 %)
2	1 (0,27 %)	2 (0,67 %)
3	0 (0 %)	0 (0 %)
4	287 (76,74 %)	216 (72 %)
5	20 (5,35 %)	14 (4,67 %)
6	49 (13,10 %)	46 (15,33 %)
Σ	374 (100 %)	300 (100 %)

Tablica 12. Sintaktičke funkcije određenih pridjeva muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC) podijeljene u šest kategorija: (1) sastavnica imenskoga predikata; (2) sastavnica imenskoga predikatnoga proširka; (3) glava imenskoga izraza; (4) sastavnica imenskoga izraza (svih vrsta osim predikatskoga) s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme; (5) sastavnica ustaljenih fraza i terminoloških jedinica; (6) sastavnica složenih vlastitih imena.

Graf 3. Grafički prikaz podataka iz Tablice 12. Sintaktičke funkcije određenih pridjeva muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC) podijeljene u šest kategorija: (1) sastavnica imenskoga predikata; (2) sastavnica imenskoga predikatnoga proširka; (3) glava imenskoga izraza; (4) sastavnica imenskoga izraza (svih vrsta osim predikatskoga) s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme; (5) sastavnica ustaljenih fraza i terminoloških jedinica; (6) sastavnica složenih vlastitih imena.

	Određeni pridjevi (m. r. jd.) 1. sintaktička kategorija	
Oba vidska parnjaka	hrWaC	srWaC
DA	8 (47,06 %)	13 (59,09 %)
NE	9 (52,94 %)	9 (40,91 %)
Σ	17 (100 %)	22 (100 %)

Tablica 13. Zastupljenost određenih pridjeva (m. r. jd.) u sklopu imenskoga predikata koji imaju oba vidska parnjaka i samo određenu vidsku formu (hrWaC i srWaC).

	Određeni pridjevi (m. r. jd.) 4. sintaktička kategorija	
Status imenskoga izraza	hrWaC	srWaC
Neodređeni	160 (55,75 %)	112 (51,85 %)
Određeni	127 (44,25 %)	104 (48,15 %)
Σ	287 (100 %)	216 (100 %)

Tablica 14. Zastupljenost određenih pridjeva (m. r. jd.) u sklopu imenskih izraza neodređenoga i određenoga statusa (hrWaC i srWaC).

	Određeni pridjevi (m. r. jd.) 4. sintaktička kategorija	
Oba vidska parnjaka	hrWaC	srWaC
DA	136 (47,39 %)	102 (47,22 %)
NE	151 (52,61 %)	114 (52,78 %)
Σ	287 (100 %)	216 (100 %)

Tablica 15. Zastupljenost određenih pridjeva (m. r. jd.) četvrte sintaktičke kategorije s obama vidskim parnjacima te samo s određenom pridjevskom formom u imenskim izrazima određenoga i neodređenoga statusa (hrWaC i srWaC).

	Određeni pridjevi (m. r. jd.) s vidskim parnjacima	
Status imenskoga izraza	hrWaC	srWaC
Neodređeni	82 (60,29 %)	58 (56,86 %)
Određeni	54 (39,71 %)	44 (43,14 %)
Σ	136 (100 %)	102 (100 %)

Tablica 16. Zastupljenost određenih pridjeva (m. r. jd.) s obama vidskim parnjacima u imenskim izrazima neodređenoga i određenoga statusa (hrWaC i srWaC).

6.4.2. Neodređeni pridjevi

Analizom uzoraka od 400 KWIC-primjera neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini iz mrežnih korpusa hrWaC i srWaC, koji su ručno anotirani s obzirom na njihova gramatička i pragmatička obilježja i funkcije, utvrdili smo da je 11 % primjera iz hrWaC-a te 16 % primjera iz srWaC-a nevažeće (primjeri ne odgovaraju opisu neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini) (usp. Tablica 17). Shodno tome, statistička obrada podataka izvršena je nad važećim primjerima, a postoci u tabličnim prikazima (osim u Tablici 17) odnose se samo na njih.

	Neodređeni pridjevi (m. r. jd.)	
	hrWaC	srWaC
Nevažeći primjeri	42 (10,5 %)	65 (16,25 %)
Važeći primjeri	358 (89,5 %)	335 (83,75 %)
Σ	400 (100 %)	400 (100 %)

Tablica 17. Udio nevažećih i važećih primjera u analiziranim uzorcima neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC).

(I) Padežni oblici

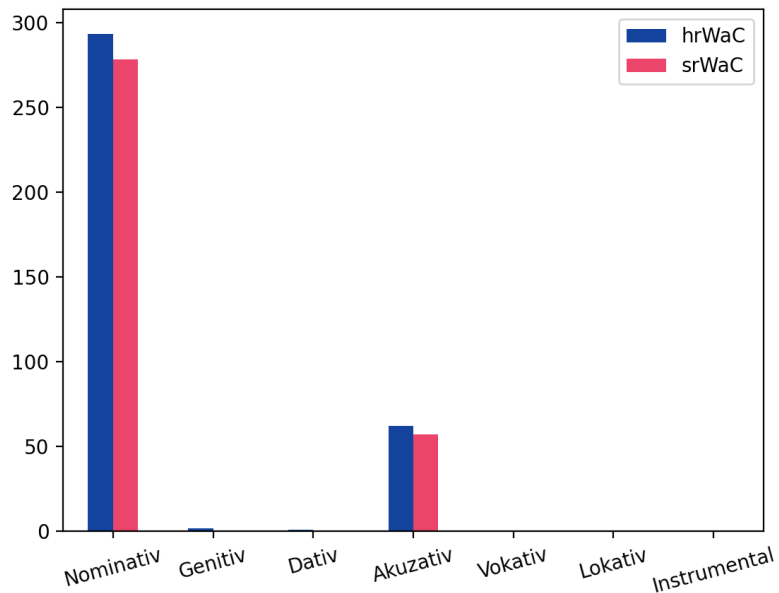
Provedena analiza pokazala je da se najveći udio određenih pridjeva muškoga roda u jednini u uzorcima iz hrWaC-a i srWaC-a pojavljuje u formi nominativa (hrWaC: 82 %; srWaC 83 %). Osim u nominativu, neodređeni pridjevski oblici pojavljuju se i u formi akuzativa – kada stoje uz imenicu s obilježjem neživosti, pa je na formalnome planu akuzativna forma jednaka nominativnoj (hrWaC i srWaC: 17 %). Neodređeni pridjevi u ostalim su padežima zabilježeni u manje od 1 % primjera (Tablica 18).

(II) Vidski parnjaci

Analiza uzoraka provedena s obzirom na kriterij posjedovanja oba vidska parnjaka pokazala je da je zastupljenost pridjeva koji posjeduju određenu i neodređenu pridjevsku formu (hrWaC: 94 %; srWaC 96 %) te pridjeva koji posjeduju samo neodređenu pridjevsku formu (hrWaC: 6 %; srWaC 4 %) u hrWaC-u i srWaC-u gotovo ista (Tablica 19).

Neodređeni pridjevi (m. r. jd.)		
Padež	hrWaC	srWaC
N	293 (81,84 %)	278 (82,99 %)
G	2 (0,56 %)	0 (0 %)
D	1 (0,28 %)	0 (0 %)
A	62 (17,32 %)	57 (17,01 %)
V	0 (0 %)	0 (0 %)
L	0 (0 %)	0 (0 %)
I	0 (0 %)	0 (0 %)
Σ	358 (100 %)	335 (100 %)

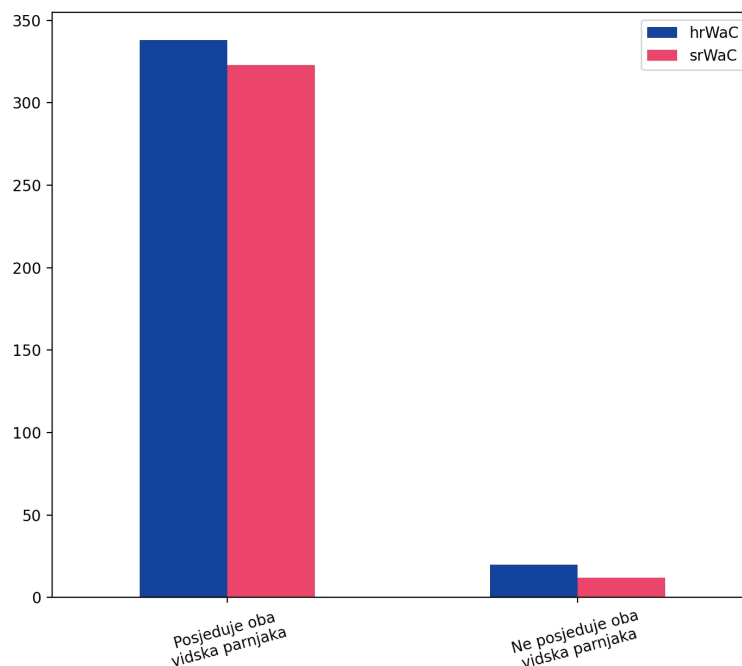
Tablica 18. Zastupljenost padežnih oblika u kojima se pojavljuju neodređeni pridjevi muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC).

Graf 4. Grafički prikaz podataka iz Tablice 18. Zastupljenost padežnih oblika u kojima se pojavljuju neodređeni pridjevi muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC).

Oba vidska parnjaka	Neodređeni pridjevi (m. r. jd.)	
	hrWaC	srWaC
DA	338 (94,41 %)	323 (96,42 %)
NE	20 (5,59 %)	12 (3,58 %)
Σ	358 (100 %)	335 (100 %)

Tablica 19. Zastupljenost neodređenih pridjeva (m. r. jd.) koji posjeduju oba vidska parnjaka, odnosno samo neodređenu formu (hrWaC i srWaC).

Graf 5. Grafički prikaz podataka iz Tablice 19. Zastupljenost neodređenih pridjeva (m. r. jd.) koji posjeduju oba vidska parnjaka, odnosno samo neodređenu formu (hrWaC i srWaC).

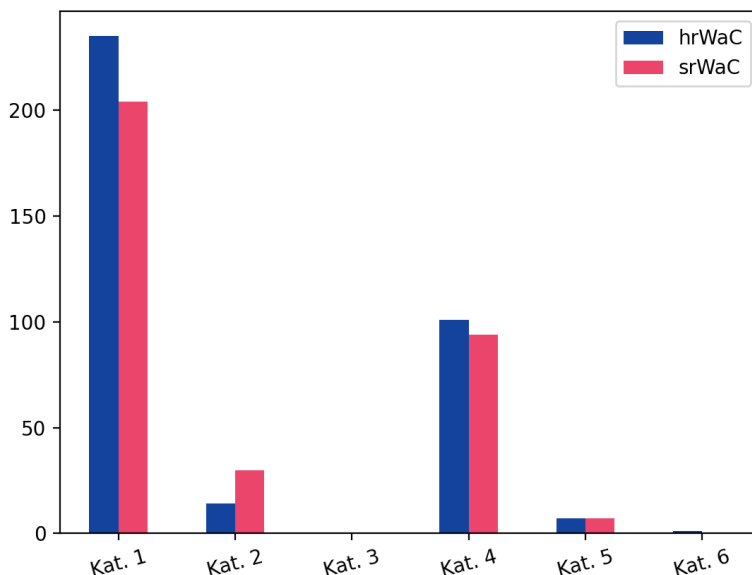
(III) Sintaktičke funkcije

Analiza uzoraka provedena s obzirom na kriterij sintaktičke funkcije pokazala je da se neodređeni pridjevi najčešće pojavljuju u sklopu (1) imenskoga predikata (hrWaC: 66 %; srWaC 61 %). Drugi po zastupljenosti su (4) neodređeni pridjevi koji su sastavnice imenskih izraza (svih vrsta osim predikatskih) s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme (hrWaC i srWaC: 28 %). Treći po zastupljenosti neodređeni su pridjevi u funkciji (2) sastavnice imenskoga predikatnoga proširka s 4 % primjera u hrWaC-u te 9 % primjera u srWaC-u. Nakon njih po zastupljenosti slijede neodređeni pridjevi koji su (5) sastavnice ustaljenih fraza i složenih terminoloških jedinica

(hrWaC: 2 %; srWaC 2 %). U ostale dvije sintaktičke funkcije neodređeni se pridjevi pojavljuju u manje od 1 % primjera ili potpuno izostaju (Tablica 20).

Redni. br. sintaktičke kategorije	Neodređeni pridjevi (m. r. jd.)	
	hrWaC	srWaC
1	235 (65,64 %)	204 (60,9 %)
2	14 (3,91 %)	30 (8,96 %)
3	0 (0 %)	0 (0 %)
4	101 (28,21 %)	94 (28,06 %)
5	7 (1,96 %)	7 (2,09 %)
6	1 (0,28 %)	0 (0 %)
Σ	358 (100 %)	335 (100 %)

Tablica 20. Sintaktičke funkcije neodređenih pridjeva (m. r. jd.) (hrWaC i srWaC) podijeljene u šest kategorija: (1) sastavnica imenskoga predikata; (2) sastavnica imenskoga predikatnoga proširka; (3) glava imenskoga izraza; (4) sastavnica imenskoga izraza (svih vrsta osim predikatskoga) s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme; (5) sastavnica ustaljenih fraza i terminoloških jedinica; (6) sastavnica složenih vlastitih imena.

Graf 6. Grafički prikaz podataka iz Tablice 20. Sintaktičke funkcije neodređenih pridjeva (m. r. jd.) (hrWaC i srWaC) podijeljene u šest kategorija: (1) sastavnica imenskoga predikata; (2) sastavnica imenskoga predikatnoga proširka; (3) glava imenskoga izraza; (4) sastavnica imenskoga izraza (svih vrsta osim predikatskoga) s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme; (5) sastavnica ustaljenih fraza i terminoloških jedinica; (6) sastavnica složenih vlastitih imena.

(IV) Status (ne)određenosti

Analiza statusa (ne)određenosti imenskih izraza u sklopu kojih se pojavljuju neodređeni pridjevi odnosi se isključivo na primjere pridjeva četvrte sintaktičke kategorije (sastavnice imenskih izraza svih vrsta osim predikatskih s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme). Analiza uzoraka provedena s obzirom na status (ne)određenosti pokazala je da se neodređeni pridjevi u znatno većoj mjeri pojavljuju u sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa (hrWaC: 81 %; srWaC: 80 %) nego u sklopu imenskih izraza određenoga statusa (hrWaC: 19 %; srWaC: 20 %) (Tablica 21).

Status imenskoga izraza	Neodređeni pridjevi (m. r. jd.) 4. sintaktička kategorija	
	hrWaC	srWaC
Neodređeni	82 (81,19 %)	75 (79,79 %)
Određeni	19 (18,81 %)	19 (20,21 %)
Σ	101 (100 %)	94 (100 %)

Tablica 21. Zastupljenost neodređenih pridjeva (m. r. jd.) u sklopu imenskih izraza neodređenoga i određenoga statusa (hrWaC i srWaC).

U sklopu određenih i neodređenih imenskih izraza većina primjera neodređenih pridjeva ima oba vidska parnjaka (hrWaC: 82 % i srWaC: 90 %) (Tablica 22). Dakle, u tome su postotku slučajeva govornici imali mogućnost slobodnoga izbora vidske forme pridjeva s obzirom na status (ne)određenosti imenskoga izraza.

Oba vidska parnjaka	Neodređeni pridjevi (m. r. jd.) 4. sintaktička funkcija	
	hrWaC	srWaC
DA	83 (82,18 %)	85 (90,43 %)
NE	18 (17,82 %)	9 (9,57 %)
Σ	101 (100 %)	94 (100 %)

Tablica 22. Zastupljenost neodređenih pridjeva (m. r. jd.) s obama vidskim parnjacima te samo s neodređenom pridjevskom formom u imenskim izrazima određenoga i neodređenoga statusa (hrWaC i srWaC).

Udio primjera neodređenih pridjeva koji posjeduju oba vidska parnjaka u sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa (hrWaC: 89 %; srWaC: 84 %) znatno je veći od njihova udjela u sklopu imenskih izraza određenoga statusa (hrWaC: 11 %; srWaC: 16 %) (Tablica 23).

Status imenskoga izraza	Neodređeni pridjevi (m. r. jd.) s vidskim parnjacima	
	hrWaC	srWaC
Neodređeni	74 (89,16 %)	71 (83,53 %)
Određeni	9 (10,84 %)	14 (16,47 %)
Σ	83 (100 %)	85 (100 %)

Tablica 23. Zastupljenost neodređenih pridjeva (m. r. jd.) s obama vidskim parnjacima u imenskim izrazima neodređenoga i određenoga statusa (hrWaC i srWaC).

6.5. Interpretacija rezultata analize

U ovome poglavlju slijedi interpretacija rezultata analize, koja je organizirana prema polaznim hipotezama istraživanja.

[Ne/određenost – H1]:

U sklopu imenskoga predikata i imenskoga predikatnoga proširka tipična je upotreba neodređenih pridjevskih oblika.

Analiza uzoraka pokazala je da su određeni pridjevi rijetka pojava u funkciji sastavnice imenskoga predikata (u ukupno 5 % važećih primjera u hrWaC-u te 7 % važećih primjera u srWaC-u, od čega tek polovicu primjera čine određeni pridjevi s obama vidskim parnjacima, usp. Tablice 12 i 13). S druge strane, neodređeni pridjevi u sklopu imenskoga predikata čine 66 % primjera iz hrWaC-a te 61 % primjera iz srWaC-a (usp. Tablica 20). Iz navedenih podataka proizlazi zaključak da se određeni pridjevi s obama vidskim parnjacima tek sporadično pojavljuju kao sastavnice imenskoga predikata, dok se neodređeni pridjevi najčešće pojavljuju upravo u toj sintaktičkoj funkciji. Kada je riječ o pridjevima koji su sastavnice imenskoga predikatnoga proširka, analiza uzoraka pokazala je da se određeni pridjevi s obama vidskim parnjacima gotovo uopće ne pojavljuju u toj sintaktičkoj funkciji (usp. Tablica 12). U uzorcima neodređenih pridjeva iz oba korpusa potvrđena je njihova zastupljenost u sklopu imenskoga predikatnoga proširka (hrWaC: 4 %; srWaC: 9 %, usp. Tablica 20). Rezultati dobiveni usporedbom podataka iz uzoraka određenih i neodređenih pridjeva iz obaju korpusa idu u prilog našoj prvoj hipotezi. Analiza korpusa sa sintaktičkom anotacijom omogućila bi detaljnije uvide u zastupljenost određenih i neodređenih pridjevskih formi u pojedinim sintaktičkim funkcijama.

[Ne/određenost – H2]:

U složenim vlastitim imenima te uz imenice u vokativu tipična je upotreba određenih pridjevskih oblika.

Analiza uzoraka neodređenih pridjeva iz oba korpusa pokazala je da se neodređeni pridjevi ne pojavljuju u sklopu složenih vlastitih imena (usp. Tablica 20). S druge strane, 13 % primjera određenih pridjeva iz hrWaC-a te 15 % primjera određenih pridjeva iz srWaC-a sastavnice su složenih vlastitih imena (usp. Tablica 12). Dobiveni rezultati u skladu su s dijelom hipoteze koji se odnosi na složena vlastita imena. Kada je riječ o imenskim izrazima u vokativu, ni u jednome uzorku nisu potvrđeni primjeri pridjeva u vokativnoj formi (usp. Tablice 12 i 20), stoga nije moguće donijeti zaključak o distribuciji određenih i neodređenih pridjeva u sklopu vokativnih imenskih izraza.

Što se tiče zastupljenosti određenih i neodređenih pridjeva u sklopu ustaljenih fraza i složenih terminoloških jedinica, analiza je pokazala da se u njihovu sastavu nešto češće pojavljuju određeni pridjevi (hrWaC i srWaC: 5 %) nego neodređeni pridjevi (hrWaC i srWaC: 2 %) (usp. Tablice 12 i 20). Moguće je da je navedena razlika odraz načelno veće zastupljenosti ustaljenih fraza i složenih terminoloških jedinica koje sadržavaju određeni pridjev u hrvatskome i srpskome jeziku. To je pretpostavka kojoj bi valjalo posvetiti zasebno istraživanje.

[Ne/određenost – H3]:

Određeni pridjevi koriste se u sklopu imenskih izraza određenoga i neodređenoga statusa, stoga nisu u funkciji gramatičkoga markera određenosti.

Analiza uzoraka s primjerima određenih pridjeva iz hrWaC-a i srWaC-a potvrdila je da se određeni pridjevi podjednako često koriste u sklopu imenskih izraza određenoga statusa (hrWaC: 44 %; srWaC: 48 %) i neodređenoga statusa (hrWaC: 56 %; srWaC: 52 %) (usp. Tablica 14). Pritom tek polovinu tih primjera čine pridjevi s obama vidskim parnjacima (hrWaC i srWaC: 47 %, usp. Tablica 15). U sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa 60 % primjera iz hrWaC-a te 57 % primjera iz srWaC-a čine određeni pridjevi s obama vidskim parnjacima. U ostalim slučajevima riječ je pridjevima koji imaju samo određenu formu (usp. Tablica 16). Iz navedenih rezultata proizlazi zaključak da se određeni pridjevi koriste u podjednakoj mjeri u sklopu imenskih izraza određenoga i neodređenoga statusa, što je u skladu s hipotezom prema kojoj njihova distribucija nije povezana sa semantičko-pragmatičkom kategorijom (ne)određenosti.

S druge strane, rezultati provedene analize potvrđuju povezanost distribucije neodređenih pridjeva i statusa (ne)određenosti imenskoga izraza čija su sastavnica. Naime, analiza je pokazala da su neodređeni pridjevi sastavnice 81 % (hrWaC), odnosno 80 % (srWaC) primjera imenskih izraza neodređenoga statusa. Pritom, većina tih primjera ima oba vidska parnjaka (hrWaC: 82 %; srWaC: 90 %), što znači da su govornici imali mogućnost izbora određene ili neodređene pridjevske forme. U 11 % (hrWaC), odnosno 16 % (srWaC) takvih slučajeva govornici su upotrijebili

neodređeni pridjev u sklopu određenoga imenskoga izraza (usp. Tablice 21 i 22). Navedeni rezultati idu u prilog našoj četvrtoj hipotezi:

[Ne/određenost – H4]:

Neodređeni pridjevi tipično se koriste u sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa, stoga su potencijalno u funkciji gramatičkoga markera neodređenosti.

S obzirom na to da rezultati provedene analize ukazuju na relativno dosljednu upotrebu neodređenih pridjeva u sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa, zaključujemo da je tumačenje neodređenih pridjeva kao markera neodređenosti imenskih izraza opravdanije od tumačenja određenih pridjeva kao markera određenosti.

Nastavno na dobivene rezultate naknadno smo proveli anotaciju i analizu pridjeva u sklopu neodređenih imenskih izraza s obzirom na njihovu (ne)referencijalnu upotrebu. Dodatnu smo analizu proveli s ciljem utvrđivanja potencijalne veze između obilježja [+/- referencijalnost] i distribucije određenih i neodređenih pridjeva u imenskim izrazima neodređenoga statusa (usp. Tablica 24). Analiza je pokazala da se određeni pridjevi u referencijalno i nereferecijalno upotrijebljenim imenskim izrazima neodređenoga statusa pojavljuju u podjednakoj mjeri (hrWaC: 52 % ↔ 48 %; srWaC: 59 % ↔ 42 %). S druge strane, neodređeni pridjevi češće se pojavljuju u nereferecijalno upotrijebljenim imenskim izrazima neodređenoga statusa (hrWaC: 73 %; srWaC: 80 %) nego u referencijalno upotrijebljenim imenskim izrazima neodređenoga statusa (hrWaC: 27 %; srWaC: 20 %). Drugim riječima, rezultati provedene analize ukazuju na to da je upotreba neodređenih pridjeva u sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa učestalija u slučajevima kada je imenski izraz upotrijebljen nereferecijalno. Ovu bi pretpostavku valjalo dodatno provjeriti na većemu uzorku imenskih izraza neodređenoga statusa koji sadržavaju neodređeni pridjev.

[Ne/određenost – H5]:

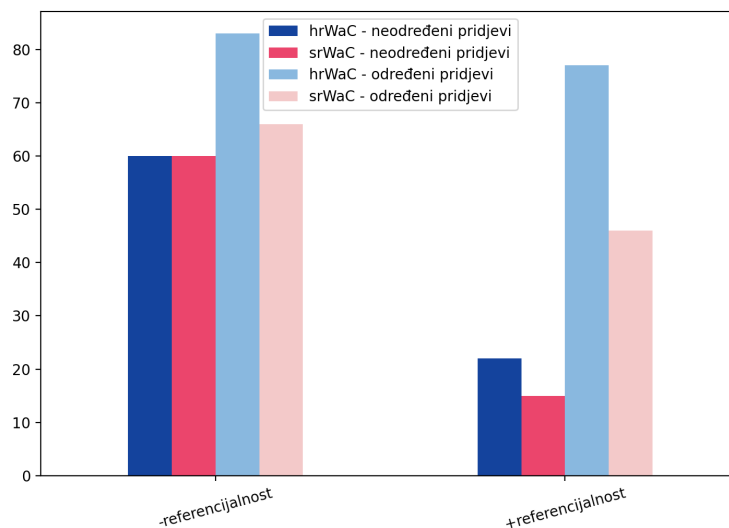
Određeni pridjevski oblici zamijenili su neodređene pridjevske oblike u kosim padežima.

Podaci iz Tablice 18 pokazuju da u uzorcima neodređenih pridjeva iz hrWaC-a i srWaC-a prevladavaju primjeri u nominativnoj formi (hrWaC: 82 %; srWaC: 83 %). Osim njih u obama je uzorcima potvrđeno 17 % primjera u akuzativnoj formi, s time da je u svim slučajevima riječ o formi jednakoj nominativnoj. Primjeri neodređenih pridjeva u ostalim padežnim formama nisu potvrđeni ni u hrWaC-u ni u srWaC-u. S druge strane, u uzorcima određenih pridjeva iz hrWaC-a i srWaC-a potvrđeni su primjeri u svim padežnim oblicima. U Tablici 25 prikazana je padežna distribucija određenih i neodređenih pridjeva u imenskim izrazima neodređenoga statusa. Iz nje

je razvidno da se u imenskim izrazima neodređenoga statusa u kosim padežima pojavljuju isključivo određeni pridjevi, što je zasigurno jedan od razloga njihove zastupljenosti u imenskim izrazima neodređenoga statusa. Taj podatak dokazuje da su određeni pridjevski oblici doista potpuno zamijenili neodređene pridjevske oblike u kosim padežima (uz iznimku akuzativa kada je A=N). Međutim, podaci potvrđuju i to da su djelomice zamijenili i neodređene pridjevske oblike u nominativu.

(Ne)referencijalnost	Imenski izrazi neodređenoga statusa			
	Neodređeni pridjevi		Određeni pridjevi	
	hrWaC	srWaC	hrWaC	srWaC
[-referencijalnost]	60 (73,17 %)	60 (80 %)	83 (51,88 %)	66 (58,93 %)
[+referencijalnost]	22 (26,83 %)	15 (20 %)	77 (48,13 %)	46 (41,07 %)
Σ	82 (100 %)	75 (100 %)	160 (100 %)	112 (100 %)

Tablica 24. Zastupljenost određenih i neodređenih pridjeva (m. r. jd.) u imenskim izrazima neodređenoga statusa s obzirom na obilježje (ne)referencijalnosti (hrWaC i srWaC).

Graf 7. Grafički prikaz podataka iz Tablice 24. Zastupljenost određenih i neodređenih pridjeva (m. r. jd.) u imenskim izrazima neodređenoga statusa s obzirom na obilježje (ne)referencijalnosti (hrWaC i srWaC).

Imenski izrazi neodređenoga statusa					
		Neodređeni pridjevi		Određeni pridjevi	
Padež	hrWaC	srWaC	hrWaC	srWaC	
N	29 (35,37 %)	33 (44 %)	36 (22,50 %)	22 (19,64 %)	
G	1 (1,22 %)	0 (0 %)	45 (28.13 %)	44 (39,29 %)	
D	1 (1,22 %)	0 (0 %)	4 (2,50 %)	3 (2,68 %)	
A	51 (62,20 %)	42 (56 %)	37 (23,13 %)	22 (19,64 %)	
V	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	
L	0 (0 %)	0 (0 %)	21 (13,13 %)	13 (11,61 %)	
I	0 (0 %)	0 (0 %)	17 (10,63 %)	8 (7,14 %)	
Σ	82 (100 %)	75 (100 %)	160 (100 %)	112 (100 %)	

Tablica 25. Zastupljenost padežnih oblika u kojima se pojavljuju određeni pridjevi (m. r. jd.) u sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa (hrWaC i srWaC).

[Ne/određenost – H6]:

Upotreba neodređenih pridjeva frekventnija je na hrvatskome govornome području nego na srpskome govornome području.

Usporedna analiza podataka iz hrWaC-a i srWaC-a nije pokazala nikakva značajna odstupanja među upotrebnim obilježjima i pragmatičkim funkcijama određenih i neodređenih pridjeva. Unatoč tome što je srpska književnojezična norma načelno nešto liberalnija po pitanju upotrebe određenih i neodređenih pridjeva (s obzirom na kategoriju (ne)određenosti) u odnosu na hrvatsku (usp. Karlič 2017), ta se razlika ne odražava na jezičnoj građi koju obuhvaćaju mrežni korpusi hrWaC i srWaC.

U nastavku slijedi Tablica 26 s prikazom hipoteza i sažetkom rezultata provedenoga istraživanja.

(NE)ODREĐENOST			
Br.	Hipoteza	Rezultat	Analiza je pokazala da:
H1	U sklopu imenskoga predikata i imenskoga predikatnoga proširka tipična je upotreba neodređenih pridjevskih oblika.	Potvrđeno	Određeni pridjevi s obama vidskim pamjancima tek se sporadično koriste u funkciji sastavnice imenskoga predikata (≤ 7 % primjera) i imenskoga predikatnoga proširka (≤ 1 % primjera). U ostalim se slučajevima u tim funkcijama koriste neodređeni pridjevi.
H2	U složenim vlastitim imenima te uz imenice u vokativu tipična je upotreba određenih pridjevskih oblika.	Djelomično potvrđeno	Određeni pridjevi koriste se u sklopu složenih vlastitih imena, dok se neodređeni ne koriste. U analiziranim uzorcima nisu potvrđeni primjeri pridjeva u vokativnoj formi.
H3	Određeni pridjevi koriste se u sklopu imenskih izraza određenoga i neodređenoga statusa, stoga nisu u funkciji gramatičkoga markera određenosti.	Potvrđeno	Određeni pridjevi podjednako se često koriste u sklopu imenskih izraza određenoga i neodređenoga statusa.
H4	Neodređeni pridjevi tipično se koriste u sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa, stoga su potencijalno u funkciji gramatičkoga markera neodređenosti.	Potvrđeno	U ≥ 80 % slučajeva neodređeni se pridjevi koriste u sklopu neodređenih imenskih izraza.
H5	Određeni pridjevski oblici zamijenili su neodređene pridjevske oblike u kosim padežima.	Potvrđeno	U analiziranim uzorcima neodređenih pridjeva prevladavaju primjeri u nominativu (≥ 82 %) i akuzativu u slučajevima kada je formalno A=N (17 % primjera). Primjeri u ostalim padežnim oblicima nisu potvrđeni.
H6	Upotreba neodređenih pridjeva frekventnija je na hrvatskome govornome području nego na srpskome govornome području.	Nije potvrđeno	Usporedna analiza podataka iz hrWaC-a i srWaC-a nije pokazala nikakva značajna odstupanja među upotrebnim obilježjima i pragmatičkim funkcijama određenih i neodređenih pridjeva.

Tablica 26. Sažeti prikaz hipoteza i rezultata istraživanja.

6.6. Zaključci

Iz rezultata korpusne analize gramatičkih i pragmatičkih obilježja i funkcija određenih i neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini, provedene na uzorcima iz mrežnih korpusa hrWaC i srWaC, proizašli su sljedeći zaključci:

(1) Određeni pridjevi s obama vidskim parnjacima u rijetkim su slučajevima sastavnice imenskoga predikata, dok se neodređeni pridjevi najčešće pojavljuju upravo u toj sintaktičkoj funkciji.

(2) Određeni pridjevi s obama vidskim parnjacima u pravilu ne vrše funkciju sastavnice imenskoga predikatnoga proširka, dok je u uzorcima neodređenih pridjeva potvrđena njihova zastupljenost u toj sintaktičkoj funkciji.

(3) U sklopu složenih vlastitih imena koriste se određeni pridjevi, osim u slučajevima kada pridjev ne posjeduje određenu formu.

(4) U sklopu ustaljenih fraza i složenih terminoloških jedinica frekventnija je upotreba određenih pridjeva.

(5) Određeni pridjevi u podjednakoj se mjeri koriste u sklopu imenskih izraza određenoga i neodređenoga statusa, stoga njihova distribucija nije povezana s kategorijom (ne)određenosti. Drugim riječima, određeni pridjevi nisu markeri određenosti imenskih izraza.

(6) Neodređeni pridjevi tipično se koriste u imenskim izrazima neodređenoga statusa, stoga je njihova distribucija povezana s kategorijom (ne)određenosti. Drugim riječima, izborom neodređene forme pridjeva s obama vidskim parnjacima u imenskome izrazu u pravilu se upućuje na njegov neodređeni status.

(7) Pragmatičke funkcije i distribucija određenih i neodređenih pridjeva podudarne su u uzorcima iz hrWaC-a i srWaC-a.

Hipotezu o tipičnoj upotrebi određenih pridjevskih formi u sklopu imenskih izraza u vokativu nije bilo moguće preispitati na analiziranim uzorcima jer u njima nisu potvrđeni takvi primjeri. Tu bi hipotezu valjalo provjeriti ciljno na uzorku pridjeva u vokativnoj formi.

Analiza međuzavisnosti između distribucije pridjeva oba vida u sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa i njihove ne/referencijalne upotrebe ukazuje na tendenciju frekventnije upotrebe neodređenih pridjeva u sklopu nereferecijalno upotrijebljenih imenskih izraza.

PRAGMATIČKE FUNKCIJE I OBILJEŽJA GLAGOLA U IMPERATIVU: KORPUSNOPRAGMATIČKA ANALIZA

Ova cjelina knjige posvećena je korpusnoj analizi pragmatičkih funkcija, obilježja i upotrebe glagola u imperativu kao primarnoga gramatičkoga sredstva izražavanja semantičko-pragmatičke kategorije imperativnosti u hrvatskome i srpskome jeziku. U Cjelini 5 ukazali smo na izravnu povezanost kategorije imperativnosti i performativnih govornih činova. Naime, glagoli u imperativnoj formi – zajedno s performativnim glagolima u prvome licu – primarna su sredstva izražavanja direktivnosti u govornome činu (npr. *Sjedni!; Naređujem ti da sjedneš*). Osim toga, glagolima u imperativnoj formi govornik može izraziti svoje želje upućene sugovorniku (npr. *Ozdravi brzo!*), izvršiti govorni čin dopuštanja (npr. *Slobodno uzmi auto*) ili primjerice dati upute svojem sugovorniku (npr. *Skreni lijevo*). Kada su u funkciji markera direktivnosti, glagoli u imperativu nositelji su više ili manje prototipnih imperativnih značenja (zahtjev, komanda, naredba, zabrana, molba, savjet, upozorenje, prijetnja, preporuka i dr.), koja uključuju govornikovu želju i poticanje slušatelja na povratnu reakciju (Karlič 2015: 329–330).

Ovo istraživanje, provedeno na mrežnim korpusima hrWaC i srWaC, nadovezuje se na teorijski okvir i zaključke proizašle iz istraživanja predstavljenoga u radu *Sredstva i načini izražavanja imperativnosti: pragmatička perspektiva* (Karlič i Klarić 2015), u kojemu smo proveli kvalitativnu analizu izabranih primjera reklamnih slogana kao posebne kategorije direktivnih govornih činova. Korpusnopragmatička analiza čiji prikaz slijedi u narednim poglavljima provedena je na znatno opsežnijoj i raznolikijoj jezičnoj građi iz mrežnih korpusa hrWaC i srWaC, što nam je omogućilo kvantitativnu obradu podataka. Istraživanje je primarno usmjereno na utvrđivanje pragmatičkih funkcija i obilježja glagola u imperativnoj formi, dok je (ostalim) sredstvima izražavanja direktivnosti (u okviru direktivnih govornih činova) posvećena naredna cjelina knjige.

Cjelina je organizirana u šest poglavlja. (1) Prvo poglavlje uključuje kratak pregled (tumačenja) pragmatičkih funkcija i obilježja glagola u imperativu u hrvatskome i srpskome književnome jeziku. (2) U drugome su poglavlju predstavljene polazne hipoteze i ciljevi korpusnopragmatičke analize glagola u imperativu provedene na mrežnim korpusima hrWaC i srWaC, dok su u (3) trećemu poglavlju predstavljene metodološke postavke istraživanja. (4) U četvrtome su poglavlju predstavljeni rezultati analize, nakon čega slijedi (5) poglavlje posvećeno njihovoj interpretaciji te (6) završno poglavlje sa zaključnim razmatranjima.

7.1. Imperativ i imperativnost¹¹¹

Imperativnost je semantičko-pragmatska kategorija koja obuhvaća sva značenja i oblike kojima govornik potiče slušatelja na djelovanje – da izvrši ili ne izvrši neku radnju, da bude nositelj nekoga stanja i sl. (Piper et al. 2005: 660). Budući da su imperativni iskazi u komunikacijskome činu tipično upućeni sugovorniku, u pravilu su obilježje direktnoga govora. U rjeđim slučajevima imperativni iskazi mogu biti upućeni neodređenoj/fiktivnoj osobi ili samome govorniku (ibid.). Imperativnost se u hrvatskome i srpskome jeziku izražava višestrukim sredstvima, koja se razlikuju prema stupnju gramatikaliziranosti (ibid. 661). Prototipno, tj. primarno sredstvo izražavanja imperativnosti glagoli su u imperativnoj formi, „koji u jednini ima[ju] samo oblik za drugo lice [npr. *gledaj*], a u množini za prvo i drugo lice [npr. *gledajmo/gledajte*]. Oblikā za prvo lice jednine uopće nema, a za treće lice i jednine i množine upotrebljava se perifrastični (analitički) oblik imperativa koji čini poticajna čestica *neka* i oblici trećega lica prezenta [npr. *neka gleda/ju*]” (Pranjaković i Badurina 2012: 621). Jednostavan niječni imperativ tvori se od niječne čestice *ne* i glagola u imperativnoj formi (*ne gledaj*), dok se perifrastični niječni imperativ tvori od niječnoga imperativa glagola *moći* (*nemoj, nemojmo, nemojte*) i glagola u infinitivu ili konstrukcije *da* + glagol u odgovarajućemu licu prezenta (npr. *nemoj čitati / nemoj da čitaš*) (ibid. 622). Osim imperativnih značenja, glagolima u imperativu u pripovijedanju se može izraziti relativna sadašnjost, koja se odnosi na prošlost (npr. pripovjedački imperativ: *Strese se kao pas i bjež, tjeraj*) ili svako zamislivo vrijeme (gnomski imperativ: *Krsti vuka, a vuk u goru*) (Barić et al. 2005: 409–410).

Imperativnim iskazima tipično se izražava direktivnost (verbalno poticanje sugovornika na ne/izvršavanje neke radnje ili trpljenje nekoga stanja, koje može biti jačega ili blažega intenziteta), međutim njima se mogu izraziti i neka druga značenja koja se upućuju sugovorniku. Za potrebe ovoga istraživanja poslužit ćemo se klasifikacijom Condoravdi i Lauera (2012), kojom smo se detaljnije bavili u radu Karlić i Klarić (2015). Prema ovoj klasifikaciji imperativi se dijele na: (1) direktivne imperativne (npr. *Zatvori vrata*), (2) imperativne želje (npr. *Ozdravi brzo*), (3) imperativne dopuštanja (npr. *Slobodno sjednite*) te (4) imperativne upute (*U smjesu dodaj prstohvat soli*). Shodno autorima (ibid. 38) direktivna (prototipna) upotreba imperativa podrazumijeva tri nužne instancije (Tablica 27):

¹¹¹ Ovo se poglavlje zasniva se na teorijskoj okosnici rada *Sredstva i načini izražavanja imperativnosti: pragmatička perspektiva* (Karlić i Klarić 2015). U poglavlju se iznose obilježja i funkcije imperativa koja se analiziraju u sklopu korpusnopragmatske analize, čiji prikaz slijedi u narednim poglavljima.

I	adresatova potencijalna buduća radnja ili stanje
II	govornikova želja da se ta radnja ili stanje obistini
III	poticanje adresata na djelovanje

Tablica 27. Tri instancije semantičko-pragmatičke strukture direktivnih imperativa (prema Condoravdi i Lauer 2012).

Dok direktivni imperativi uključuju sve tri navedene instancije, ostale vrste imperativa uključuju samo neke od njih (Tablica 28):

	Instancija I	Instancija II	Instancija III
Direktivni imperativ	+	+	+
Imperativ želje	+	+	-
Imperativ dopuštanja	+	-	-
Imperativ uputa	+	-	-

Tablica 28. Semantičko-pragmatička struktura četiriju vrsta imperativa prema Condoravdi i Lauer (2012).

Primjerice, imperativ želje (npr. *Ozdravi brzo*) uključuje prve dvije instancije: govornik imenuje potencijalnu buduću sugovornikovu radnju/stanje te izražava želju da se ona obistini, ali ne potiče sugovornika na djelovanje. Imperativ dopuštanja (npr. *Slobodno sjednite*) i imperativ uputa (npr. *Dodaj prstohvat soli*) uključuju samo prvu instanciju: govornik imenuje potencijalnu buduću sugovornikovu radnju, ali ne potiče sugovornika na nju niti izražava želju za njezinom realizacijom.

Pranjkočić i Badurina (2012: 624) kao posebnu kategoriju imperativa izdvajaju imperATIVE tzv. lakih glagola (npr. *gledaj/te, čuj/te, daj/te*), koji vrše sličnu funkciju kao poticajne čestice (adhorativi). Osim toga, glagoli u imperativu mogu biti sastavnice ustaljenih kolokacija (npr. *Bože, sačuvaj, uzmi ili ostavi*).

Ilokucijska snaga direktivnih imperativnih iskaza može uvelike varirati:

Za tipičnu imperativnost karakteristična je jaka ilokucijska snaga, dok je na periferiji imperativnosti njezin intenzitet slab, a propozicijski sadržaj iskaza pomiješan s nekim drugim značenjima [Piper et al. 2005: 660]. Dok na strani ljestvice imperativnih izraza intenzivne direktivnosti glavna mjesta zauzimaju zapovijedi, zahtjevi, komande, naredbe i zabrane, na drugoj strani ljestvice stoje iskazi slabe ilokucijske snage poput dozvole, upute, prijedloga, molbe, savjeta, upozorenja i preporuke. (Karlić i Klarić 2015: 330)

Ilokucijska snaga imperativnih iskaza ovisi prije svega o kontekstu njihove upotrebe i semantike samoga glagola (usp. npr. ilokucijsku snagu imperativa glagola *šutjeti*, *odmoriti se* i *oprostiti* neovisno o kontekstu njihove upotrebe) (ibid. 332). Ilokucijska snaga imperativnih iskaza može se modificirati verbalnim i neverbalnim modifikatorima (npr. ublaživači poput izraza *molim te* ili *ako ti/Vam nije problem*; intonacija, ton glasa i dr.). U slučaju niječnih imperativnih iskaza njihova je ilokucijska snaga (između ostaloga) povezana s izborom jednostavne ili perifrastične niječne forme imperativa: „U srpskohrvatskom jeziku je u toku tendencija da se perifrastični oblik veže za iskazivanje blažih zabrana a prosti oblik s negacijom za iskazivanje strožih zabrana” (Tanasić 1984: 25). Manju frekventnost upotrebe niječnih imperativa Tanasić tumači na sljedeći način:

U svim analiziranim djelima pozitivni oblik imperativa je mnogo frekventniji od negativnog oblika. Razlog za ovu pojavu je u činjenici da se značenje koje se iskazuje oblikom imperativa sa negacijom može iskazivati i na druge načine: u nekim slučajevima oblikom pozitivnog imperativa, u drugim konstrukcijama s prezentom glagola *moći*, *morati*, *smjeti*, ili samo leksičko značenje glagola može da posluži u tom cilju (*prekini*, *zabranjujem*) (ibid.)

Iako se glagoli u imperativu smatraju primarnim markerom direktivnosti, oni nisu eksplicitni markeri ilokucijske snage iskaza poput performativnih glagola (Piper et al. 2005: 1109). Naime, ako imperativni iskaz ne sadržava leksički marker/modifikator ilokucijske snage, slušatelj njegovu ilokucijsku snagu prepoznaje iz ko(n)teksta. S druge strane, upotrebom performativnih glagola u direktivnome iskazu govornik eksplicitno imenuje govorni čin koji izvršava (npr. *Molim te da opereš suđe*, *Zahitijevam da opereš suđe*).

Osim glagolima u imperativu, imperativnost se izražava i drugim jezičnim sredstvima (npr. indikativnim ili kondicionalnim deklarativnim i upitnim iskazima). Njihov je izbor prije svega uvjetovan fenomenom uljudnosti. Naime, „imperativ se ne smatra nužno najuljudnijim načinom iskazivanja želje, barem ne u slučajevima kada se upotrebljava bez dodatnih modifikacija (poput ilokucijskih indikatora tipa *molim*), koje bi 'otupile' imanentnu mu oštrinu” (Palašić i Zbašnik 2017: 189). Uzevši u obzir okolnosti u kojima se odvija komunikacijski čin (odnos među sugovornicima, njihovo raspoloženje, stupanj formalnosti, tema razgovora i sl.), govornik primjenjuje strategije uljudnosti koje su u skladu s njegovom komunikacijskom namjerom (usp. Poglavlje 1.3.5). U slučaju izražavanja imperativnosti govornik u iskazu može upotrijebiti glagol u imperativu (koji može biti popraćen modifikatorima ilokucijske snage) ili izabrati neko drugo, sekundarno sredstvo izražavanja imperativnosti, tj. primijeniti neki od indirektnih načina njezina izražavanja.¹¹²

¹¹² O indirektnim načinima izražavanja direktivnosti bit će više riječi u Cjelini 8.

7.2. Polazne hipoteze i ciljevi istraživanja

U skladu s prethodno iznesenim prikazom morfoloških obilježja i pragmatičkih funkcija imperativa, korpusna analiza glagola u imperativu provedena na uzorcima iz mrežnih korpusa hrWaC i srWaC zasniva se na sljedećim hipotezama:

[Imperativnost – H1]:

Direktivni imperativi prototipno su sredstvo izražavanja imperativnosti.

[Imperativnost – H2]:

Imperativi želje i dopuštanja te imperativi upute manje su frekventni u upotrebi od direktivnih imperativa.

[Imperativnost – H3]:

Ilokucijska snaga imperativnih iskaza može varirati od blage do jake, a za direktivne je imperativne karakteristična jaka ilokucijska snaga (koja se u komunikaciji može modificirati u skladu s načelima uljudnosti).

[Imperativnost – H4]:

Ilokucijska snaga iskaza može se modificirati (pojačati ili ublažiti) leksičkim modifikatorima.

[Imperativnost – H5]:

Niječni imperativi manje su frekventni u upotrebi od jesnih, a ilokucijska snaga perifrastičnih niječnih oblika blaža je od ilokucijske snage jednostavnih niječnih oblika.

[Imperativnost – H6]:

Ne postoje veće razlike među upotrebim i funkcionalnim obilježjima imperativa na hrvatskome i srpskome govornome području.

Korpusna analiza koja slijedi provedena je s pet središnjih ciljeva: (1) utvrđivanje pragmatičkih funkcija i obilježja glagola u imperativu u sklopu imperativnih iskaza; (2) utvrđivanje ilokucijske snage iskaza koji sadržavaju direktivni imperativ; (3) utvrđivanje zastupljenosti leksičkih modifikatora ilokucijske snage u sklopu direktivnih iskaza te njihova utjecaja na ilokucijsku snagu iskaza; (4) izračun zastupljenosti niječnih glagola u imperativu u odnosu na jesne oblike te utvrđivanje njihove ilokucijske snage s obzirom na to jesu li u jednostavnoj ili perifrastičnoj formi. Osim toga, istraživanje uključuje i (5) kontrastivnu analizu podataka iz hrWaC-a i srWaC-a s ciljem utvrđivanja eventualnih razlika među upotrebim i funkcionalnim obilježjima glagola u imperativu u dvama korpusima.

7.3. Metodologija

Korpusnopragsmatička analiza glagola u imperativnoj formi u mrežnim korpusima hrWaC i srWaC provedena je primjenom Metode 1 (usp. Poglavlje 4.2.3), koja u prvoj fazi uključuje vertikalnu analizu korpusa (pretraživanje korpusa prema određenome kriteriju i izdvajanje nasumičnoga uzorka), dok u drugoj fazi uključuje horizontalnu analizu (kvalitativna analiza KWIC-primjera i anotacija njihovih pragmatičkih i po potrebi drugih obilježja). Nakon provedene vertikalno-horizontalne analize uslijedila je obrada i interpretacija podataka. U nastavku ovoga poglavlja slijedi detaljniji prikaz navedenih faza istraživanja.

7.3.1. Uzorak

Korpusna analiza glagola u imperativu provedena je na mrežnim korpusima hrWaC i srWaC. Iz navedenih smo korpusa generirali četiri nasumična uzorka koji se sastoje od 400 KWIC-primjera glagola u imperativu u drugome licu: (1) jednine iz hrWaC-a; (2) množine iz hrWaC-a; (3) jednine iz srWaC-a; (4) množine iz srWaC-a.

Alat *Sketch Engine* omogućava pretraživanje korpusnim upitnim jezikom (eng. *Corpus Query Language*, CQL). Njegovom se primjenom sužavaju rezultati na temelju oznaka u korpusima. Budući da su korpusi hrWaC i srWaC označeni morfosintaktičkim oznakama, CQL-upitom moguće je suziti rezultate na temelju oznaka MULTEXT-East (Erjavec 2012). Za potrebe ovoga istraživanja rezultati su ograničeni na glagole u imperativu u prvome te drugome licu jednine ili množine. Izračunali smo veličinu uzorka potrebnu za istraživanja uzimajući u obzir ukupnu veličinu populacije (veličina hrWaC-a iznosi 1,4 milijardi pojavnica, a srWaC-a 500 milijuna pojavnica), granicu pogreške od 5 % te razinu pouzdanosti od 95 %. Dobiveni broj od 385 za hrWaC i 381 za srWaC zaokružili smo na 400 nasumičnih KWIC-primjera kao dovoljnu količinu primjera koji predstavljaju hrWaC, odnosno srWaC.

Analiza uzorka glagola u imperativu jednine iz srWaC-a pokazala je da je 60 % KWIC-primjera nevažee. U većini slučajeva uzrok tome sinkretičnost je imperativnih (2. lice jednine) i prezentskih oblika (3. lice jednine) pojedinih glagola (npr. *voli*, *uči*, *kupi*). Iz toga razloga nije bilo moguće provesti kontrastivnu analizu uzoraka jedninskih formi imperativa iz hrWaC-a i srWaC-a. U uzorku glagola u imperativu množine iz srWaC-a također je zabilježen veći broj nevažee primjera nego u hrWaC-u (hrWaC: 10 %; srWaC: 25 %), međutim udio važee primjera bio je dovoljan za provođenje kontrastivne analize uzoraka iz dvaju korpusa. Statistička

obrada podataka izvršena je nad svim primjerima izuzev nevažećih. Postoci u tabličnim prikazima odnose se samo na važeće primjere.

7.3.2. Anotacija i obrada podataka

Budući da korišteni korpusi ne posjeduju pragmatičku anotaciju, KWIC-primjeri iz uzoraka podvrgnuti su horizontalnoj, kvalitativnoj analizi te su anotirani oznakama koje se odnose na njihova pragmatička i gramatička obilježja. Anotaciju je provelo dvoje nezavisnih anotatora s visokoškolskim obrazovanjem iz područja filologije. Anotatori su dobili usmene i pismene upute za anotaciju, uključujući ilustrativne primjere za svaku od mogućih kategorija. Anotacija je provedena u Excel-tablicama koje su uključivale osam stupaca sljedećega sadržaja: (1) informacija o izvoru iz kojega potječe primjer, (2) lijevi kontekst, (3) KWIC-upit, (4) desni kontekst, (5–8) četiri sloja informacija koje anotatori označavaju biranjem jedne od odgovarajućih vrijednosti iz padajućega izbornika. Nakon što su anotatori samostalno označili primjere, uslijedila je usporedba oznaka te njihovo usuglašavanje.¹¹³ Anotacija je uključivala kategorizaciju KWIC-primjera glagola u imperativu s obzirom na četiri kriterija: (I) afirmativna ili odrična forma glagola u imperativu; (II) vrsta imperativa (prema podjeli Condoravdi i Lauer 2012); (III) ilokucijska snaga imperativa koji su kategorizirani kao direktivni; (IV) zastupljenost leksičkoga modifikatora ilokucijske snage u iskazu.

(I) Prva kategorija anotacijskih oznaka odnosi se na to jesu li primjeri glagola u imperativu u jesnome (oznaka 'Y') ili niječnome obliku (oznaka 'N'). Jednostavni niječni imperativi obilježeni su oznakom 'N1', dok su perifrastični niječni imperativi obilježeni oznakom 'N2'.

Primjeri iz uzorka glagola u imperativu u drugome licu jednine (hrWaC):

- (Y) Prouči opisana iskustva i **izaberi** jedno koje ti je najprivlačnije. [**Y**_(jesni oblik)]
- (N1) **Ne ponavlja**j dvaput istu osobu. [**N1**_(jednostavni niječni oblik)]
- (N2) **Nemoj biti** ruralka. [**N2**_(perifrastični niječni oblik)]

(II) Druga kategorija oznaka odnosi se na vrstu imperativa s obzirom na njihovu komunikacijsku funkciju, u skladu s prethodno predstavljenom podjelom Condoravdi i Lauera (2012): (1) direktivni imperativi, (2) imperativi želje, (3) imperativi dopuštanja, (4) imperativi upute. Kao posebna kategorija izdvojeni su (5) glagoli u imperativu koji su sastavnice ustaljenih kolokacija te (6) imperativi tzv. laganih glagola koji u iskazu

¹¹³ S obzirom na malen broj utvrđenih nepodudarnosti i postignutu suglasnost među anotatorima nije bilo potrebe za angažiranjem dodatnih anotatora. Iz istoga razloga nismo računali koeficijent pouzdanosti anotatora.

vrše retoričku funkciju poticanja ili uvjeravanja. (7) Posljednju kategoriju čine primjeri čiju ilokucijsku snagu nije bilo moguće odrediti jer je riječ o sastavnicama naslova, krilatica ili citata izvučenih iz izvornoga konteksta.

Primjeri iz uzorka glagola u imperativu u drugome licu jednine (hrWaC):

- (1) To je najljepša krava u selu, **pogledaj** je bolje. [Y/1_(direktivni imperativ)]
- (2) Zemljo, **nemoj stvarati** katastrofe. [N2/2_(imperativ želje)]
- (3) Ako imaš koje pitanje slobodno **pitaj**. [Y/3_(imperativ dopuštanja)]
- (4) Jaje, šećer i margarin dobro **izmiješaj**, dodaj žele bombone i čokoladu izrezane na kockice. [Y/4_(imperativ uputa)]
- (5) **Ne daj** Bože da nam u javnosti izleti nešto iskreno i od srca, nešto neočekivano. [N1/5_(sastavnica ustaljene kolokacije)]
- (6) **Daj**, nisi mi dugo nikakve viceve slao. [Y/6_(poticajni imperativ laganoga glagola)]
- (7) Da li ste znali da je Miroslav Škoro na svome albumu "Slagalica" iz 2001. godine imao pjesmu koja se zove "**Ne reci ne**" (...) [N1/7_(sastavnica naslova)]

(III) Za potrebe provođenja korpusnopragmatičke analize imperativne smo iskaze grupirali u tri kategorije s obzirom na njihovu ilokucijsku snagu: (1) direktivni imperativni iskazi jake ilokucijske snage (govornik inzistira na ostvarivanju njegove želje: zapovijed, naredba, zahtjev, prijetnja, zabrana); (2) direktivni iskazi umjerene ilokucijske snage (govornik potiče sugovornika na djelovanje bez inzistiranja: poticaj, savjet, upozorenje); (3) direktivni iskazi blage ilokucijske snage (govornik moli sugovornika da djeluje u skladu s govornikovom željom: molba). Kao zasebna potkategorija direktivnih iskaza umjerene ilokucijske snage označeni su primjeri koji se pojavljuju u sklopu promotivnih tekstova i reklama, kao poticaj na kupovinu proizvoda i usluga (oznaka '2R').

Primjeri iz uzorka glagola u imperativu u drugome licu jednine (hrWaC):

- (1) Ako hoćeš iskreno fućka mi se što će bilo tko mislit o meni i zato idem ča iz ove kuće, **nemoj me tražit** jer me neš nać, jasno? [N2/1/1_(jaka ilokucijska snaga)]
- (2) Prilikom kupovine **pogledaj** dobro da nije negdje ulupljena, jer to može izazvati probleme, posebno zdravstvene. [Y/1/2_(umjerena ilokucijska snaga)]
- (2R) **Dokaži** svoje znanje engleskog jezika i položi neki od Cambridge ESOL ispita. [Y/1/2R_(umjerena ilokucijska snaga; promotivni tekst)]
- (3) Piši mi molim te, **reci** mi da si me zaboravio, da si sretan jer ja to moram znati kako bih mirno krenula dalje (...) [Y/1/3_(blaga ilokucijska snaga)]

(IV) Četvrta kategorija oznaka odnosi se na zastupljenost leksičkih modifikatora ilokucijske snage u sklopu imperativnoga iskaza: (N) izostanak modifikatora; (1) zastupljenost ublaživača ilokucijske snage (npr. *molim te, pliz, ako nije problem*); (2) zastupljenost adhorativa, tj. čestice poticanja (npr. *daj, h/ajde, de*).

Primjeri iz uzorka glagola u imperativu u drugome licu jednine (hrWaC):

- (1) **Okreni se** oko sebe i vidjet ćeš da nije sve onako crno kako ti se čini. [N/1/2/N_(izostanak modifikatora)]
- (2) **Slikaj** njiiiiih, molim te, jako te molim slikaj ih, nitko ih ne slika, nitko ih ne gleda. [N/1/3/1_(ublaživač ilokucijske snage)]
- (3) Ajde mi **reci**, Gospe ti, u čemu je i kad Gospić bija dobar, osim u visini snježnog pokrivača [N/1/1/2_(adorativ)]

7.4. Rezultati analize

Analizom uzoraka iz mrežnih korpusa hrWaC i srWaC, koji su ručno anotirani s obzirom na pragmatička obilježja i funkcije glagola u imperativu, utvrdili smo da je dio primjera nevažeci (primjeri ne odgovaraju opisu glagola u imperativnoj formi) (usp. Tablica 29). U uzorcima iz hrWaC-a udio nevažecih primjera imperativa u jedninskoj formi iznosi 23 %, a u množinskoj formi 10 %.¹¹⁴ U uzorcima iz srWaC-a udio nevažecih primjera imperativa u jedninskoj formi iznosi 63 % (stoga je uzorak isključen iz analize), a u množinskoj formi 25 %. Zbog velikoga udjela nevažecih primjera u uzorku glagola u imperativu jednine iz srWaC-a nije bilo moguće provesti cjelovitu kontrastivnu analizu podataka iz dvaju korpusa. Analiza je primarno provedena nad uzorcima iz hrWaC-a, a njezini su rezultati potom uspoređeni s rezultatima analize uzorka imperativa u množinskoj formi iz srWaC-a. Statistička obrada podataka izvršena je nad svim primjerima izuzev nevažecih. Postoci u tabličnim prikazima (osim u Tablici 29) odnose se samo na važecije primjere.

	Glagoli u imperativu – 2. l. jd.		Glagoli u imperativu – 2. l. mn.	
	hrWaC	srWaC	hrWaC	srWaC
Nevažeci primjeri	90 (22,5 %)	251 (62,75 %)	40 (10 %)	100 (25 %)
Važeci primjeri	310 (77,5 %)	149 (37,25 %)	360 (90 %)	300 (75 %)
Σ	400 (100 %)	400 (100 %)	400 (100 %)	400 (100 %)

Tablica 29. Udio nevažecih i važecih primjera u analiziranim uzorcima glagola u imperativu u 2. l. jd. i mn. (hrWaC i srWaC).

(I) Jesni i niječni imperativi

Rezultati analize potvrđuju znatno veću zastupljenost jesnih imperativa u odnosu na niječne (usp. Tablica 30). U uzorku iz hrWaC-a zastupljenost jesnih imperativa u

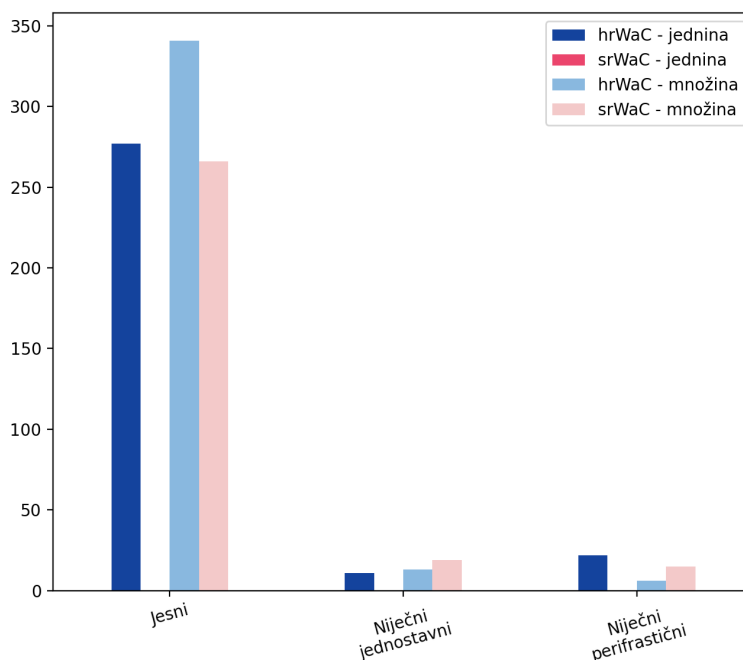
¹¹⁴ U tabličnim prikazima navode se postoci s dvama decimalnim mjestima, dok se u tekstu zbog lakše čitljivosti navode cijeli brojevi.

jedninskoj formi iznosi 89 %, a u množinskoj formi 95 %. Ostatak čine niječni imperativi, od kojih jednostavne niječne imperativne čini 4 % primjera u jedninskoj formi te jednako toliko primjera u množinskoj formi. Perifrastične niječne imperativne čini 7 % primjera u jedninskoj formi te 2 % primjera u množinskoj formi.

U uzorku iz srWaC-a zastupljenost jesnih imperativa u množinskoj formi iznosi 89 %. Ostatak čine niječni imperativi, od kojih jednostavne niječne imperativne čini 6 % primjera, a perifrastične niječne imperativne 5 % primjera. U srWaC-u je, dakle, zabilježen nešto veći udio niječnih imperativa u množinskoj formi nego u hrWaC-u.

Oblik imperativa	Glagoli u imperativu – 2. l. jd.		Glagoli u imperativu – 2. l. mn.	
	hrWaC	srWaC	hrWaC	srWaC
Jesni	277 (89,35 %)	-	341 (94,72 %)	266 (88,67 %)
Niječni jednostavni	11 (3,55 %)	-	13 (3,61 %)	19 (6,33 %)
Niječni perifrastični	22 (7,1 %)	-	6 (1,67 %)	15 (5 %)
Σ	310 (100 %)	-	360 (100 %)	300 (100 %)

Tablica 30. Zastupljenost jesnih te jednostavnih i perifrastičnih niječnih imperativa u jedninskoj i množinskoj formi (hrWaC i srWaC).

Graf 8. Grafički prikaz podataka iz Tablice 30. Zastupljenost jesnih te jednostavnih i perifrastičnih niječnih imperativa u jedninskoj i množinskoj formi (hrWaC i srWaC).

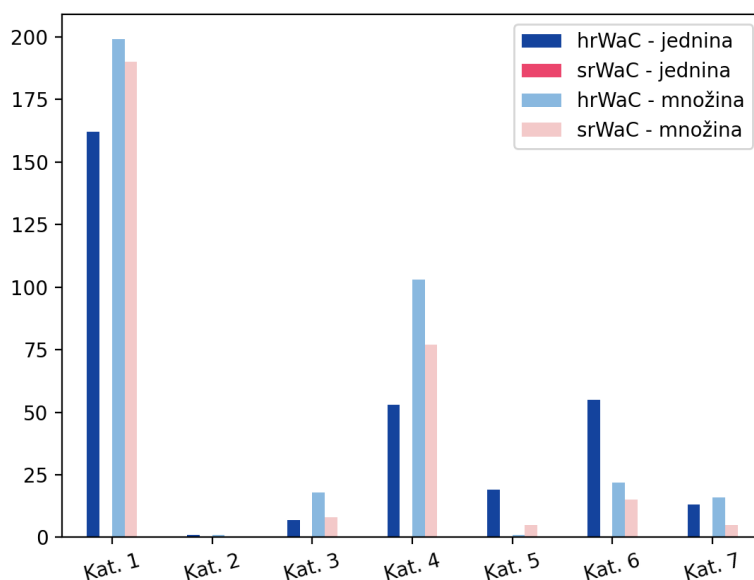
(II) Vrsta imperativa

Analiza uzoraka iz hrWaC-a s obzirom na vrstu imperativa prema klasifikaciji Condoravdi i Lauera (2012) pokazala je najveću zastupljenost direktivnih imperativa (kategorija 1) s 52 % primjera u jedninskoj formi te 55 % primjera u množinskoj formi (usp. Tablica 31). Drugi po zastupljenosti su imperativi upute (kategorija 4) sa 17 % primjera u jedninskoj formi te 29 % primjera u množinskoj formi. U analiziranim su uzorcima u znatno manjoj mjeri zastupljeni imperativi dopuštanja (kategorija 3) s 2 % primjera u jedninskoj formi i 5 % primjera u množinskoj formi te imperativi želje (kategorija 2) s manje od 1 % primjera u jedninskoj i množinskoj formi. Imperativi laganih glagola koji u iskazu vrše retoričku funkciju poticanja ili uvjeravanja (kategorija 6) u većoj su mjeri zastupljeni u jedninskoj formi (18 %) nego u množinskoj formi (6 %). Isto vrijedi za imperative koji su sastavnice ustaljenih kolokacija (kategorija 5) sa 6 % primjera u jedninskoj formi te s manje od 1 % primjera u množinskoj formi. Manji udio primjera (4 % u jedninskoj i množinskoj formi) čine imperativi koji su sastavnice naslova, krilatica ili citata (kategorija 7).

Analiza uzorka glagola u imperativu drugoga lica množine iz srWaC-a pokazala je da da su u njemu pojedine vrste imperativa zastupljene u podjednakoj mjeri kao u uzorku iz hrWaC-a, uz neka manja odstupanja (usp. Tablica 31). U srWaC-u su u nešto većoj mjeri zastupljeni direktivni imperativi (kategorija 1) sa 63 % primjera. Kao i u uzorku iz hrWaC-a, drugi su po zastupljenosti imperativi upute (kategorija 4) s 26 % primjera, a nakon njih slijede imperativi laganih glagola koji u iskazu vrše retoričku funkciju poticanja ili uvjeravanja (kategorija 6) s 5 % primjera. Ostale vrste imperativa (kategorije 2, 3, 5 i 7) pojavljuju se u 0–3 % primjera. Njihova zastupljenost u odnosu na uzorak iz hrWaC-a razlikuje se do 2 %.

Redni br. kategorije imperativa	Glagoli u imperativu – 2. l. jd.		Glagoli u imperativu – 2. l. mn.	
	hrWaC	srWaC	hrWaC	srWaC
1	162 (52,26 %)	-	199 (55,28 %)	190 (63,33 %)
2	1 (0,32 %)	-	1 (0,28 %)	0 (0 %)
3	7 (2,26 %)	-	18 (5 %)	8 (2,67 %)
4	53 (17,1 %)	-	103 (28,61 %)	77 (25,67 %)
5	19 (6,13 %)	-	1 (0,28 %)	5 (1,67 %)
6	55 (17,74 %)	-	22 (6,11 %)	15 (5 %)
7	13 (4,19 %)	-	16 (4,44 %)	5 (1,67 %)
Σ	310 (100 %)	-	360 (100 %)	300 (100 %)

Tablica 31. Vrste imperativa i njihova zastupljenost u uzorcima imperativa u jedninskoj i množinskoj formi – podjela na kategorije: (1) direktivni imperativ, (2) imperativ želje, (3) imperativ dopuštanja, (4) imperativ uputa, (5) sastavnice ustaljenih kolokacija, (6) imperativi laganih glagola u funkciji poticanja/uvjeravanja, (7) sastavnice naslova, krilatica i citata (hrWaC i srWaC).

Graf 9. Grafički prikaz podataka iz Tablice 31. Vrste imperativa i njihova zastupljenost u uzorcima imperativa u jedninskoj i množinskoj formi – podjela na kategorije: (1) direktivni imperativ, (2) imperativ želje, (3) imperativ dopuštanja, (4) imperativ uputa, (5) sastavnice ustaljenih kolokacija, (6) imperativi laganih glagola u funkciji poticanja/uvjeravanja, (7) sastavnice naslova, krilatica i citata (hrWaC i srWaC).

(III) Ilokucijska snaga direktivnih imperativa

Analiza uzoraka iz hrWaC-a s obzirom na ilokucijsku snagu direktivnih imperativa pokazala je najveću zastupljenost direktivnih imperativa umjerene ilokucijske snage – kako u jedninskoj (78 %) tako i u množinskoj formi (87 %) (usp. Tablica 32). Drugi po zastupljenosti direktivni su imperativi jake ilokucijske snage s 15 % primjera u jedninskoj formi te 9 % primjera u množinskoj formi, dok su najmanje zastupljeni direktivni imperativi slabe ilokucijske snage sa 7 % primjera u jedninskoj formi i 4 % primjera u množinskoj formi.

U uzorku glagola u imperativu drugoga lica množine iz srWaC-a također su najzastupljeniji (94 %) imperativi umjerene ilokucijske snage – u nešto većoj mjeri u odnosu na uzorak iz hrWaC-a. Imperativi jake ilokucijske snage zastupljeni su u 5 % primjera, a slabe ilokucijske snage u 2 % primjera.

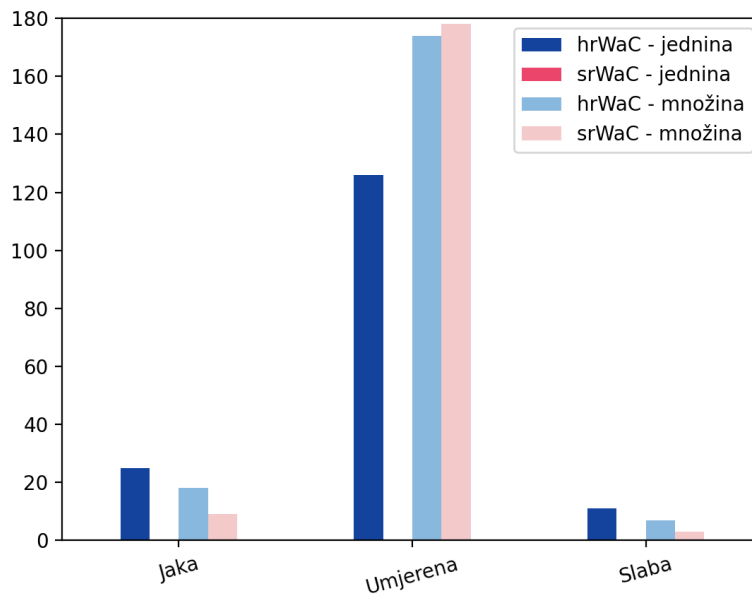
Analiza uzoraka nadalje je potvrdila zastupljenost direktivnih imperativa umjerene ilokucijske snage koji se pojavljuju u sklopu reklama i promotivnih tekstova. U Tablici 33 naveden je njihov udio među primjerima direktivnih imperativa umjerene ilokucijske snage. U jedninskoj formi u uzorku iz hrWaC-a čine 8 % primjera. Usporedba uzoraka imperativa u množinskoj formi iz hrWaC-a i srWaC-a pokazuje njihovu veću zastupljenost u uzorku iz hrWaC-a (hrWaC: 20 %; srWaC: 10 %).

Ilokucijska snaga	Glagoli u imperativu – 2. l. jd.		Glagoli u imperativu – 2. l. mn.	
	hrWaC	srWaC	hrWaC	srWaC
Jaka	25 (15,43 %)	-	18 (9,05 %)	9 (4,74 %)
Umjerena	126 (77,78 %)	-	174 (87,44 %)	178 (93,68 %)
Slaba	11 (6,79 %)	-	7 (3,52 %)	3 (1,58 %)
Σ	162 (100 %)		199 (100 %)	190 (100 %)

Tablica 32. Udio direktivnih imperativa s obzirom na njihovu jaku, umjerenu i slabu ilokucijsku snagu (hrWaC i srWaC).

	Glagoli u imperativu – 2. l. jd.		Glagoli u imperativu – 2. l. mn.	
	hrWaC	srWaC	hrWaC	srWaC
Reklamni tekstovi	10 (7,94 %)	-	34 (19,54 %)	17 (9,55 %)
Ostali tekstovi	116 (92,06 %)	-	140 (80,46 %)	161 (90,45 %)
Σ	126 (100 %)	-	174 (100 %)	178 (100 %)

Tablica 33. Udio primjera umjerene ilokucijske snage koji se pojavljuju u sklopu reklama i promotivnih tekstova te ostalih tekstova (hrWaC i srWaC).

Graf 10. Grafički prikaz podataka iz Tablice 32. Udio direktivnih imperativa s obzirom na njihovu jaku, umjerenu i slabu ilokucijsku snagu (hrWaC i srWaC).

(IV) Modifikatori ilokucijske snage

Analiza uzoraka iz hrWaC-a pokazala je da se u većini primjera direktivni imperativi pojavljuju u iskazima koji ne sadržavaju leksičke modifikatore ilokucijske snage (usp. Tablica 34). To je slučaj u 88 % primjera u jedninskoj formi te 93 % primjera u množinskoj formi. Zastupljenost ublaživača ilokucijske snage zabilježena je u 7 % primjera u jedninskoj formi te u 4 % primjera u množinskoj formi. Zastupljenost adhorativa u iskazu zabilježena je u 5 % primjera u jedninskoj formi te u 4 % primjera u množinskoj formi.

U uzorku glagola u imperativu drugoga lica množine iz srWaC-a također prevladavaju primjeri direktivnih imperativa koji nisu popraćeni leksičkim modifikatorom ilokucijske snage (97 %), dok se primjeri s ublaživačem ilokucijske snage iskaza i adhorativom pojavljuju tek sporadično (ublaživači ilokucijske snage u 2 % primjera te adhorativi u 1 % primjera).

Leksički modifikator ilokucijske snage	Glagoli u imperativu – 2. l. jd.		Glagoli u imperativu – 2. l. mn.	
	hrWaC	srWaC	hrWaC	srWaC
Bez ublaživača	142 (87,65 %)	-	185 (92,96 %)	184 (96,84 %)
Ublaživač	12 (7,41 %)	-	7 (3,52 %)	4 (2,11 %)
Adhorativ	8 (4,94 %)	-	7 (3,52 %)	2 (1,05 %)
Σ	162 (100 %)	-	199 (100 %)	190 (100 %)

Tablica 34. Zastupljenost leksičkih modifikatora ilokucijske snage u iskazu: ublaživači ilokucijske snage i adhorativi (hrWaC i srWaC).

7.5. Interpretacija rezultata analize

U ovome poglavlju slijedi interpretacija rezultata analize, koja je organizirana prema polaznim hipotezama istraživanja.

[Imperativnost – H1]:

Direktivni imperativi prototipno su sredstvo izražavanja imperativnosti.

Rezultati analize primjera glagola u imperativnoj formi iz mrežnih korpusa hrWaC (u jedninskoj i množinskoj formi) i srWaC (u množinskoj formi) potvrđuju našu prvu hipotezu budući da su se direktivni imperativi pokazali najfrekventnijom vrstom imperativa (s preko 50 % ukupnoga broja važećih primjera u svim analiziranim uzorcima) (usp. Tablica 31). Drugim riječima, prototipna funkcija imperativnih iskaza poticanje je sugovornika na djelovanje ili prestanak djelovanja. To znači da je većina imperativnih iskaza u analiziranim uzorcima u funkciji direktivnih govornih činova.

[Imperativnost – H2]:

Imperativi želje i dopuštanja te imperativi upute manje su frekventni u upotrebi od direktivnih imperativa.

Rezultati provedenoga istraživanja u skladu su s ovom hipotezom (usp. Tablica 31). Drugi po zastupljenosti (iza direktivnih imperativa) u sva su tri uzorka imperativi upute, koji u uzorku jedninskih formi iz hrWaC-a čine 17 % primjera, dok u uzorcima množinskih formi iz hrWaC-a i srWaC-a čine nešto veći udio (hrWaC: 29 %; srWaC: 26 %). Imperativi želje potvrđeni su u svega po jednome primjeru u uzorcima iz hrWaC-a, dok u uzorku iz srWaC-a potpuno izostaju. Imperativi dopuštanja zastupljeni su u maloj mjeri u svim uzorcima (hrWaC: 2 % / 5 %; srWaC: 3 %). Veća zastupljenost imperativa uputa u odnosu na imperative želje i dopuštanja očekivana je s obzirom na vrstu jezične građe iz korpusa hrWaC i srWaC (opis korpusa usp. u Poglavlju 4.2.2.5). Naime, na mrežnim stranicama poput novinskih portala, foruma,

službenih mrežnih stranica raznih institucija i sl. zastupljeni su tekstovi koji uključuju razne vrste uputa (npr. upute za korisnike proizvoda i usluga, recepti i sl.). Pritom je znatno veći udio imperativa uputa potvrđen u uzorcima s imperativima u množinskoj formi (koja podrazumijeva persiranje čitatelju, odnosno kolektivno obraćanje čitateljima u množini). Slabu zastupljenost imperativa želje i dopuštanja u analiziranim uzorcima također valja tumačiti s obzirom na vrstu jezične građe koju okupljaju korpusi hrWaC i srWaC. Većina tekstova objavljenih na internetskim portalima upućena je neodređenim i/ili nepoznatim čitateljima, a izražavanje želje ili dopuštanja uobičajenije je u neposrednoj komunikaciji s poznatim sugovornikom.

Analiza je, nadalje, pokazala da su u analiziranim uzorcima treći po zastupljenosti imperativi laganih glagola koji u iskazu vrše retoričke funkcije poticanja ili uvjeravanja. Pritom je njihova zastupljenost osjetno veća u jedninskoj formi. U uzorku jedninskih formi iz hrWaC-a oni čine 18 % važećih primjera (posebno su frekventni oblici *daj* i *čuj*), dok u uzorcima množinskih formi iz hrWaC-a i srWaC-a čine 6 %, odnosno 5 % primjera. Isto vrijedi i za glagole u imperativu koji su sastavnice ustaljenih kolokacija. U uzorku jedninskih formi iz hrWaC-a oni čine 6 % važećih primjera (posebno su frekventni izrazi *daj bože* i *ne daj bože*), dok u uzorcima množinskih formi iz hrWaC-a i srWaC-a čine manje od 2 % primjera. Imperativi kojima se ne može odrediti ilokucijska snaga jer su sastavnice naslova, krilatica i citata u uzorcima iz hrWaC-a čine 4 % primjera, dok u uzorku iz srWaC-a čine 2 % primjera. Veća zastupljenost laganih imperativa u jedninskoj formi podudarna je s rezultatima istraživanja provedenoga u Cjelini 8, prema kojima su adhorativi poput *daj* i *hajde* frekventniji u neformalnoj komunikaciji s obraćanjem na *ti*. Manja zastupljenost imperativa u ustaljenim kolokacijama u množinskoj formi sugerira njihovu slabiju zastupljenost u hrvatskome i srpskome jeziku. To je pretpostavka kojoj bi valjalo posvetiti zasebno istraživanje.

[Imperativnost – H3]:

Ilokucijska snaga imperativnih iskaza može varirati od blage do jake, a za direktivne je imperative karakteristična jaka ilokucijska snaga (koja se u komunikaciji može modificirati u skladu s načelima uljudnosti).

Provedena analiza uzoraka potvrdila je zastupljenost direktivnih imperativa blage, umjerene i jake ilokucijske snage. Pritom je zastupljenost direktivnih imperativa jake ilokucijske snage znatno manja u odnosu na direktivne imperative umjerene ilokucijske snage, koji dominiraju u svim trima analiziranim uzorcima (hrWaC 78 % / 87 %; srWaC: 94 %) (usp. Tablica 32). Pritom je tek manji dio primjera direktivnih imperativa u iskazu popraćen leksičkim modifikatorom ilokucijske snage (u uzorku jedninskih formi iz hrWaC-a takvi primjeri čine ukupno 12 % primjera direktivnih imperativa, dok u uzorcima množinskih formi iz hrWaC-a i srWaC-a čine još manji udio: hrWac: 7 %; srWaC: 3 %) (usp. Tablica 34). Na temelju toga zaključujemo da

dominantno umjerena ilokucijska snaga direktivnih imperativa u analiziranim uzorcima prvenstveno proizlazi iz značenja samih glagola te konteksta u kojemu se pojavljuju.

Iako rezultati provedene analize ne potvrđuju izravno prvi dio hipoteze o tipičnosti jake ilokucijske snage glagola u imperativu, oni potvrđuju drugi dio hipoteze, prema kojoj se izvorno jaka ilokucijska snaga imperativa može modificirati u skladu s načelima uljudnosti. Naime, dobiveni su rezultati u skladu s tumačenjem da upotreba glagola u imperativnoj formi u mnogim situacijama ne predstavlja uljudan način izražavanja govornikovih želja/poticaja usmjerenih sugovorniku. Iz toga su razloga govornici skloni ublažavanju ilokucijske snage direktivnih imperativa raznim verbalnim i neverbalnim sredstvima, čijom se primjenom jaka ilokucijska snaga npr. naredbe, zahtjeva ili zabrane transformira u ilokucijsku snagu poticaja, savjeta, upozorenja ili molbe. Na taj način govornici štite sugovornikov obraz i ostvaruju govorni čin koji je u skladu s načelima kooperativnosti sa sugovornikom. Shodno Palašić i Zbašnik (2017: 192) ilokucijsku snagu imperativnih iskaza valja razmatrati isključivo u kontekstu njihove realizacije – uzimajući u obzir verbalne i neverbalne čimbenike (semantika glagola, verbalni i neverbalni modifikatori ilokucijske snage, širi kontekst iskaza, odnos među sugovornicima i dr.). Kada je riječ pisanome diskursu, držimo da jedan od ključnih čimbenika pri (de)kodiranju ilokucijske snage direktivnih iskaza predstavlja funkcionalni stil kojemu tekst pripada, njegova vrsta, tema i svrha. Tekstovi u mrežnim korpusima hrWaC i srWaC, koji za sada ne posjeduju oznake funkcionalnih stilova, „najvećim dijelom pripadaju trima stilovima hrvatskoga standardnoga jezika: publicističkomu stilu (tekstovi s različitih novinskih portala), razgovornomu stilu (tekstovi s različitih foruma i blogova, što uključuje mnogo razgovornih oblika i nekonvencionalnih načina zapisa koji su problematični u označavanju, a samim time i u pretrazi korpusa) te administrativnomu stilu (tekstovi zakona, propisa, službenih stranica različitih tijela i udruga)” (Blagus Bartolec i Matas Ivanković 2019: 34). Obilježja tekstova pisanih publicističkim stilom uvelike variraju s obzirom na njihovu ciljnu čitateljsku publiku. Ipak, u većini slučajeva publicistički stil podrazumijeva dosljednu primjenu načela negativne uljudnosti, što uključuje izbjegavanje govornih činova jake ilokucijske snage (usp. Karlić i Klarić 2015).

Provedena korpusna analiza pokazala je da se dio direktivnih imperativa pojavljuje u sklopu reklama i promotivnih tekstova (hrWaC: 8 % / 20 %; srWaC: 10 %). U takvome je kontekstu njihova ilokucijska svrha poticanje recipijenta na kupnju/konzumaciju nekoga proizvoda ili usluge, stoga im je ilokucijska snaga u pravilu umjerenoga intenziteta (recipijenta se potiče na djelovanje bez inzistiranja ili moljenja). Glavna obilježja administrativnoga stila formalno je obraćanje, objektivnost, neobilježenost, neosobnost te neutralnost izraza, stoga u administrativnim tekstovima nije uobičajena upotreba govornih činova jake

ilokucijske snage, dok su govorni činovi blage ilokucijske snage obilježje tek nekih njihovih vrsta (npr. molbe). S druge strane, glavna obilježja razgovornoga stila neformalno je obraćanje, neposrednost, subjektivnost, familijarnost i ekspresivnost, stoga su govorni činovi jake ilokucijske snage u njemu zastupljeniji u odnosu na druge funkcionalne stilove. Istraživanje provedeno u Cjelini 8 pokazalo je da se govorni činovi jake ilokucijske snage češće ostvaruju u neposrednoj komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu. To je u skladu s rezultatima analize uzoraka iz hrWaC-a i srWaC-a, prema kojima su direktivni imperativi jake ilokucijske snage frekventniji u jedninskoj formi (obraćanje na *ti*, koje upućuje na familijaran odnos sa čitateljem/sugovornikom). U mrežnim korpusima hrWaC i srWaC tekstovi upućeni poznatim i bliskim recipijentima zastupljeni su u manjoj mjeri od tekstova upućenih neodređenim i nepoznatim recipijentima, što objašnjava malen udio primjera direktivnih imperativa jake ilokucijske snage u analiziranim uzorcima. Iz provedene analize proizlazi zaključak da su u korpusima hrWaC i srWaC najfrekventniji direktivni imperativi umjerene ilokucijske snage. Budući da hrWaC i srWaC ne posjeduju oznake funkcionalnih stilova, za sada nije moguće provođenje analize zastupljenosti direktivnih imperativa blage, umjerene i jake ilokucijske snage s obzirom na funkcionalni stil. Takvom analizom postigao bi se cjelovitiji uvid u upotrebu direktivnih imperativa s obzirom na njihovu ilokucijsku snagu u hrvatskome i srpskome jeziku.

[Imperativnost – H4]:

Ilokucijska snaga iskaza može se modificirati (pojačati ili ublažiti) leksičkim modifikatorima.

Korpusna analiza potvrdila je upotrebu leksičkih modifikatora u pratnji direktivnih imperativa (hrWac: 12 % / 7 %; srWaC: 3 %) (usp. Tablica 34). Međutim, njihova je zastupljenost u analiziranim uzorcima premala da bismo na temelju dobivenih podataka mogli donijeti zaključke o njihovu odnosu s ilokucijskom snagom iskaza u sklopu kojega se pojavljuju. Ipak, uočili smo tendenciju da se ublaživač ilokucijske snage u pravilu ne pojavljuje u iskazima jake ilokucijske snage, dok se adhorativi ne pojavljuju u iskazima blage ilokucijske snage (što je u skladu s rezultatima istraživanja predstavljenoga u Cjelini 8). Budući da su primjeri jake i slabe ilokucijske snage znatno manje zastupljeni u analiziranim uzorcima u odnosu na primjere umjerene ilokucijske snage, provjera ove hipoteze zahtijeva zasebno istraživanje na većemu uzorku imperativnih iskaza koji sadržavaju leksičke modifikatore ilokucijske snage.

[Imperativnost – H5]:

Niječni imperativi manje su frekventni u upotrebi od jesnih, a ilokucijska snaga perifrastičnih niječnih oblika blaža je od ilokucijske snage jednostavnih niječnih oblika.

Rezultati analize potvrdili su da su niječni imperativi manje frekventni u upotrebi od jesnih – jesni se oblici pojavljuju u 89 % ili više važećih primjera po analiziranome uzorku (usp. Tablica 30). Prema drugomu dijelu ove hipoteze ilokucijska snaga perifrastičnih niječnih glagola blaža je od ilokucijske snage jednostavnih niječnih glagola. I u ovome je slučaju zbog maloga broja primjera niječnih imperativa (kako jednostavnih tako i perifrastičnih) nemoguće na temelju analiziranih uzoraka odrediti njihov odnos s ilokucijskom snagom imperativnih iskaza. Ipak, zanimljivo je spomenuti da ni u jednome uzorku nije potvrđena upotreba perifrastičnoga niječnoga imperativa u iskazu blage ilokucijske snage, dok upotreba jednostavnoga niječnoga imperativa jest. Utvrđivanje ovoga odnosa zahtijeva zasebnu analizu koja je fokusirana na distribuciju i pragmatička obilježja dviju vrsta niječnih imperativa.

[Imperativnost – H6]:

Ne postoje veće razlike među upotrebim i funkcionalnim obilježjima imperativa na hrvatskome i srpskome govornome području.

Jedino veće utvrđeno odstupanje odnosi se na zastupljenost direktivnih imperativa koji se pojavljuju u sklopu reklama i promotivnih tekstova. Držimo da navedena razlika više govori o vrsti tekstova zastupljenih u korpusima hrWaC i srWaC nego o funkcionalnim specifičnostima glagola u imperativu na hrvatskome i srpskome govornome području.

*

U Tablici 35 slijedi prikaz hipoteza te sažetak rezultata provedenoga istraživanja:

IMPERATIVNOST			
Br.	Hipoteza	Rezultat	Analiza je pokazala da:
H1	Direktivni imperativi prototipno su sredstvo izražavanja imperativnosti.	Potvrđeno	Direktivni imperativi najfrekventnija su vrsta imperativa u analiziranim korpusima (>50 % primjera).
H2	Imperativi želje i dopuštanja te imperativi upute manje su frekventni u upotrebi od direktivnih imperativa.	Potvrđeno	Po zastupljenosti iza direktivnih imperativa slijede imperativi upute (≥ 17 % primjera), imperativi dopuštanja (≥ 2 % primjera) te imperativi želje (<1 % primjera).
H3	Ilokucijska snaga imperativnih iskaza može varirati od blage do jake, a za direktivne je imperative karakteristična jaka ilokucijska snaga (koja se u komunikaciji može modificirati u skladu s načelima uljudnosti).	Nije potvrđeno	Zastupljenost direktivnih imperativa jake ilokucijske snage znatno je manja (≤ 15 % primjera) u odnosu na direktivne imperative umjerene ilokucijske snage (≥ 78 % primjera).
H4	Ilokucijska snaga iskaza može se modificirati (pojačati ili ublažiti) leksičkim modifikatorima.	Djelomično potvrđeno	Potvrđena je upotreba leksičkih modifikatora u pratnji direktivnih imperativa, međutim njihova je zastupljenost u analiziranim uzorcima premala da bi se na temelju dobivenih podataka mogli donijeti zaključci o njihovu odnosu s ilokucijskom snagom iskaza.
H5	Niječni imperativi manje su frekventni u upotrebi od jesnih, a ilokucijska snaga perifrastičnih niječnih oblika blaža je od ilokucijske snage jednostavnih niječnih oblika.	Djelomično potvrđeno	Niječni imperativi manje su frekventni u upotrebi od jesnih (≤ 12 % primjera). Zbog maloga broja primjera niječnih imperativa (kako jednostavnih tako i perifrastičnih) nije moguće na temelju analiziranih uzoraka odrediti njihov odnos s ilokucijskom snagom imperativnih iskaza.
H6	Ne postoje veće razlike među upotrebim i funkcionalnim obilježjima imperativa na hrvatskome i srpskome govornome području.	Potvrđeno	Usporedna analiza podataka iz hrWaC-a i srWaC-a nije pokazala nikakva značajna odstupanja među upotrebim obilježjima i pragmatičkim funkcijama glagola u imperativu.

Tablica 35. Sažeti prikaz hipoteza i rezultata istraživanja.

7.6. Zaključci

Iz rezultata korpusne analize pragmatičkih funkcija, obilježja i upotrebe glagola u imperativu, provedene na uzorcima iz mrežnih korpusa hrWaC i srWaC, proizašli su sljedeći zaključci:

(1) Najfrekventnijom vrstom imperativa u analiziranim uzorcima pokazali su se direktivni imperativi (u preko 50 % primjera u svim uzorcima), iz čega proizlazi zaključak da je prototipna funkcija imperativnih iskaza u korpusima hrWaC i srWaC poticanje sugovornika na djelovanje ili trpljenje nekoga stanja, odnosno na prestanak djelovanja ili trpljenja nekoga stanja.

(2) Imperativi upute drugi su po zastupljenosti u analiziranim uzorcima primjera (s najmanje 17 % primjera po uzorku), dok se imperativi želje i dopuštanja pojavljuju tek sporadično (imperativi želje pojavljuju se u manje od 1 % primjera, a imperativi dopuštanja u najviše 5 % primjera). Navedeni rezultati u skladu su s obilježjima funkcionalnih stilova kojima pripadaju tekstovi iz mrežnih korpusa hrWaC i srWaC.

(3) Imperativi u funkciji retoričkoga sredstva poticanja ili uvjeravanja, kao i imperativi koji su sastavnice ustaljenih kolokacija, češće se pojavljuju u jedninskoj formi.

(4) U analiziranim su uzorcima najfrekventniji direktivni imperativi umjerene ilokucijske snage (s najmanje 78 % primjera po uzorku), što je u skladu s obilježjima funkcionalnih stilova kojima pripada jezična građa iz mrežnih korpusa hrWaC i srWaC. Direktivni imperativi jake i slabe ilokucijske snage frekventniji su u jedninskoj nego u množinskoj formi.

(5) Modifikatori ilokucijske snage zastupljeni su u 12 % ili manje primjera u analiziranim uzorcima. Ako se pođe od pretpostavke da je za glagole u imperativu tipična jaka ilokucijska snaga, iz navedenih rezultata proizlazi zaključak da umjerena ilokucijska snaga direktivnih imperativa u analiziranim uzorcima prvenstveno proizlazi iz značenja samih glagola te konteksta u kojemu se pojavljuju.

(6) Jesni imperativi znatno su frekventniji od niječnih (pojavljuju u 89 % ili više primjera u analiziranim uzorcima).

(7) Ne postoje značajne razlike među upotrebnim i funkcionalnim obilježjima imperativa u uzorcima glagola u imperativu na hrvatskome i srpskome jeziku.

Zbog slabe zastupljenosti primjera direktivnih imperativa popraćenih modifikatorom ilokucijske snage nije bilo moguće utvrditi na koji način modifikatori utječu na ilokucijsku snagu imperativnih iskaza. Iz istoga razloga nije bilo moguće utvrditi ni postoji li razlika u ilokucijskoj snazi jednostavnih i perifrastičnih niječnih direktivnih imperativa. Za utvrđivanje ovih odnosa potrebno je provesti istraživanje na uzorcima koji uključuju veći broj primjera niječnih direktivnih imperativa, odnosno veći broj direktivnih imperativa popraćenih modifikatorom ilokucijske snage.

Zbog velikoga udjela nevažećih primjera u uzorku imperativa u jedninskoj formi iz srWaC-a nije bilo moguće provesti cjelovitu kontrastivnu analizu uzoraka iz dvaju korpusa. Smatramo da bi bilo korisno analizirati pogrešne anotacije u srWaC-u, a navedena analiza mogla bi se upotrijebiti za razvoj boljšega alata za označavanje morfosintaktičkih oznaka srpskoga jezika te za razvoj nove inačice srWaC-a s točnijim morfosintaktičkim oznakama.

Ovo istraživanje provedeno je nad korpusima koji ne posjeduju oznake funkcionalnih stilova. Držimo da bi se utvrđivanjem upotrebnih obilježja glagola u imperativu u pojedinim funkcionalnim stilovima upotpunili uvidi o imperativnosti u hrvatskome i srpskome jeziku. Analiza direktivnih govornih činova koja slijedi u Cjelini 8 među ostalim se bavi funkcijama, obilježjima i upotrebom glagola u imperativu u razgovornome stilu hrvatskoga jezika.

8.

NAČINI I SREDSTVA IZRAŽAVANJA DIREKTIVNOSTI: KORPUSNOPRAGMATIČKA ANALIZA GOVORNIH ČINOVA

Ova cjelina knjige posvećena je utvrđivanju načina i sredstava izražavanja direktivnosti te njihovih pragmatičkih obilježja i funkcija u sklopu direktivnih govornih činova. Analizu smo proveli pomoću specijaliziranoga korpusa direktivnih govornih činova koji smo izradili za potrebe ovoga istraživanja. U prethodnim poglavljima (usp. Cjeline 5 i 7) već je bilo govora o izravnoj povezanosti kategorije imperativnosti i performativnih govornih činova te o glagolima u imperativu kao primarnim sredstvima izražavanja imperativnosti (pa tako i direktivnosti) u hrvatskome i srpskome jeziku. Korpusnopragmatička analiza provedena nad uzorcima glagola u imperativnoj formi iz korpusa hrWaC i srWaC (Cjelina 7) pokazala je da su u jezičnoj upotrebi najfrekventniji direktivni imperativi, koji zajedno s performativnim glagolima u prvome licu predstavljaju primarna sredstva (direktnoga) izražavanja direktivnosti. Istraživanje čiji prikaz slijedi u narednim poglavljima provedeno je s ciljem utvrđivanja gramatičkih i leksičkih sredstava kojima se izražava direktivnost, njihovih pragmatičkih obilježja i funkcija te čimbenika koji utječu na njihovu upotrebu. Analiza je provedena nad korpusom koji sadržava 800 elicitiranih direktivnih govornih činova. Jezična građa prikupljena je putem *online*-upitnika, koji je proveden među 100 govornika hrvatskoga jezika. Elicitacija jezične produkcije ostvarena je primjernom metode igranja uloga. Od prikupljene jezične građe izradili smo specijalizirani korpus direktivnih govornih činova s pragmatičkom anotacijom, koji omogućava provođenje korpusnopragmatičke analize primjenom Metode 2 (usp. Poglavlje 4.2.3).

Cjelina je organizirana u šest poglavlja. (1) Prvo poglavlje uključuje kratak pregled načina i sredstava izražavanja direktivnosti, njihovih pragmatičkih funkcija te obilježja njihove upotrebe. (2) U drugome poglavlju predstavljene su polazne hipoteze i ciljevi istraživanja, dok je u (3) trećemu poglavlju predstavljena metodologija prikupljanja jezične građe i njezine obrade te provođenja korpusnopragmatičke analize. (4) U četvrtome su poglavlju predstavljeni rezultati analize, nakon čega slijedi (5) njihova interpretacija te (6) pregled zaključaka proizašlih iz provedenoga istraživanja.

8.1. Direktivni govorni činovi: načini i sredstva izražavanja direktivnosti

Direktivni govorni činovi vrsta su performativnih govornih činova čiji je ilokucijski cilj poticanje adresata na određeni akcijski ili verbalni postupak (Piper et al. 2005: 1021). Direktivni govorni činovi razlikuju se s obzirom na stupanj ilokucijske snage, koja ovisi o vrsti i intenzitetu govornikova poticanja (ono može biti više ili manje

intenzivno, zainteresirano, kategorično, autoritativno i obavezujuće) (ibid.). Prema tome kriteriju te s obzirom na njihovu ilokucijsku svrhu direktivni se govorni činovi dijele na zapovijedi, naredbe, komande, zahtjeve, zabrane, prijetnje, poticaje, savjete, upozorenja, molbe i dr. U prethodnoj cjelini knjige utvrdili smo da se direktivnost tipično izražava (a) iskazima koji sadržavaju direktivni imperativ te (b) iskazima koji sadržavaju performativni glagol u prvome licu, kojim govornik kodira informaciju o ilokucijskoj snazi govornoga čina (npr. *molim*, *zahtijevam*, *zapovijedam*, *savjetujem* itd.) (Primjer 51).

Primjer 51

(a) Vrati mi knjigu.

(b) Molim te da mi vratiš knjigu.

Direktivni iskazi koji sadržavaju direktivni imperativ ili performativni glagol u prvome licu klasificiraju se kao direktni direktivni govorni činovi. Ova dva sredstva direktnoga izražavanja direktivnosti razlikuju se s obzirom na stupanj eksplicitnosti kodiranja informacije o ilokucijskoj snazi govornoga čina. Naime, izborom odgovarajućega performativnoga glagola govornik eksplicitno markira (imenuje) ilokucijsku snagu govornoga čina (npr. *Molim te da mi vratiš knjigu* → molba; *Zahtijevam da mi vratiš knjigu* → zahtjev). Glagolom u imperativnoj formi govornik eksplicitno markira imperativnost (tipično direktivnost) iskaza, ali ne i stupanj njegove ilokucijske snage, zbog čega se imperativni iskazi klasificiraju kao nepotpune performativne formule (Piper et al. 2005: 1022). Iako su imperativni iskazi tipično direktivni te je stupanj njihove ilokucijske snage visok, on uvelike može varirati ovisno o značenju glagola u imperativu (npr. *Šuti!* → zapovijed, *Pomozi!* → molba, *Ozdravi!* → želja) (Karlić i Klarić 2015: 334). Ilokucijska snaga svih direktivnih iskaza (neovisno o tome jesu li direktni ili indirektni) uvjetovana je višestrukim kontekstualnim faktorima te se može modificirati raznim verbalnim i neverbalnim sredstvima. Drugim riječima, ona se uspostavlja na razini cjelovitoga iskaza, a ne na razini njihovih pojedinih sastavnica.

Direktivni govorni činovi ne moraju nužno sadržavati eksplicitne markere direktivnosti (glagol u imperativu ili performativni glagol u prvome licu), već njihova direktivnost može biti iskazana i na druge, indirektne načine. Primjerice, direktivni govorni činovi na strukturnome planu mogu biti (a) tvrdnje koje ne uključuju performativni glagol u prvome licu, (b) upitni iskazi, (c) eliptični iskazi ili (d) iskazi koji uključuju neverbalni signal (Primjer 52). Tvrdnje i upitni iskazi u funkciji direktnoga govornoga čina mogu sadržavati glagole u indikativnoj i kondicionalnoj formi, a često su to modalni glagoli u drugome licu s dopunom u infinitivu (kao u Primjeru 52a).

Primjer 52

- (a) Trebate se stišati. / Trebali biste se stišati.
- (b) Možete li razgovarati tiše? / Biste li mogli razgovarati tiše?
- (c) Pst!
- (d) [neverbalni signal: govornik stavlja kažiprst preko usana]

U ovakvim su slučajevima ilokucijska svrha i snaga govornih činova potisnute na implicitnu razinu iskaza. Takvim pomakom govorni čin gubi na izravnosti, što obično rezultira ublažavanjem intenziteta njegove ilokucijske snage (ibid. 335). Stupanj ilokucijske snage govornoga čina ovisi o tome u kojoj je mjeri govornikova želja (eksplicitno ili implicitno iskazana direktivnim govornim činom) obavezujuća za sugovornika. Ako govornik inzistira na njezinoj realizaciji, ilokucijska snaga govornoga čina je snažna. Što je govorni čin manje obavezujuć prema sugovorniku, to je ilokucijska snaga govornoga čina blaža. Iz toga razloga, primjerice, kondicionalne glagolske konstrukcije – kojima se izražava mogućnost ostvarivanja govornikove želje – djeluju kao ublaživači ilokucijske snage govornoga čina. S druge strane, konstrukcije s glagolom u futuru (npr. *Ubuduće nećeš kasniti*) – kojima se izražava govornikovo uvjerenje da će se njegova želja ostvariti – djeluju kao pojačivači ilokucijske snage govornoga čina.

Kao i u slučaju direktnih govornih činova, ilokucijska snaga indirektnih govornih činova može se (a) ublažiti ili (b) pojačati verbalnim sredstvima (Primjer 53) i neverbalnim sredstvima (npr. intonacijom).

Primjer 53

- (a) Molim te, zatvori prozor ako ti nije teško.
- (b) Ajde više zatvori prozor.

Jednako kao i ilokucijska snaga, propozicijski sadržaj direktivnih govornih činova može biti iskazan na (a) eksplicitan i (b) implicitan način (Primjer 54).

Primjer 54

- (a) Zatvori prozor.
- (b) Propuh je. [konverzacijska implikatura: 'Zatvori prozor']

Ilokucijska snaga govornih činova čiji se propozicijski sadržaj prenosi posredstvom konverzacijske implikature obično je blaža zbog neizravnosti iskazivanja govornikove želje. Štoviše, upotrebu indirektnih govornih činova Brown i Levinson (1987) klasificiraju kao jednu od strategija uljudnosti (tzv. strategija *off-record*), čijom primjenom govornik izbjegava potencijalnu ugrozu sugovornikova obraza (v. Poglavlje 1.3.5).

Prema Brown i Levinsonu (ibid. 65–66) direktivni govorni činovi predstavljaju tipičan primjer govornih činova koji ugrožavaju sugovornikov negativni obraz, odnosno slobodu njegova djelovanja. Autori ih definiraju na sljedeći način:

Govorni činovi kojima se iznosi neki budući slušateljev čin te kojima se vrši pritisak na slušatelja da taj čin izvrši (ili da ga se spriječi u njegovu izvršavanju):

- (a) naredbe i zahtjevi (govornik iznosi svoju želju da slušatelj izvrši ili ne izvrši neki čin)
- (b) preporuke, savjeti (govornik iznosi svoje mišljenje da bi slušatelj [možda] mogao izvršiti neki čin)
- (c) podsjetnici (govornik podsjeća slušatelja da treba izvršiti neki čin)
- (d) prijetnje, upozorenja (govornik ukazuje sugovorniku da će biti sankcioniran ako ne izvrši neki čin. (ibid.))

Budući da direktivni govorni činovi u pravilu ugrožavaju sugovornikov negativni obraz, govornici prilikom njihova iznošenja često primjenjuju strategije uljudnosti (prije svega indirektnost te leksičke i gramatičke ublaživače ilokucijske snage) kojima se ta ugroza umanjuje. Međutim, valja naglasiti da indirektnost ne podrazumijeva uvijek uljudnost, iako neizravno zahtijevanje u većini slučajeva ukazuje na viši stupanj uljudnosti (Palašić i Zbašnik 2017: 189). Naime, „[...] postoje s jedne strane situacije u kojima su izravni zahtjevi bez sumnje odraz ljubaznosti, a neizravni uopće ne”. Kao primjere situacija u kojima su izravni zahtjevi odraz ljubaznosti Palašić i Zbašnik (ibid. 190) navode iskaze koji idu u prilog sugovorniku te stoga ne predstavljaju prijetnju njegovu obrazu (npr. *Dođi da ti pomognem*). Kao primjere u kojima neizravni zahtjevi nisu odraz ljubaznosti autorice navode iskaze u kojima se indirektnost intencionalno koristi u svrhu postizanja ironičnoga efekta (npr. *Bi li bio tako ljubazan da jednom poneseš i smeće?*) (ibid.). Navedeni primjeri potvrđuju prethodno iznesen stav da se ilokucijska snaga iskaza uspostavlja na razini iskaza, a ne njegovih pojedinih sastavnica.

Izbor načina i sredstava izražavanja direktivnosti izravno je povezan sa strategijama uljudnosti, čiji izbor i primjena ovise o višestrukim izvanjezičnim čimbenicima kao što su ne/familijaran odnos među sugovornicima, ne/formalnost situacije u kojoj se odvija komunikacija, propozicijski sadržaj govornoga čina, govornikovo raspoloženje i dr.

8.2. Polazne hipoteze i ciljevi istraživanja

U skladu s prethodno iznesenim prikazima načina i sredstava izražavanja direktivnosti te njihovih pragmatičkih obilježja i upotrebe s obzirom na primjenu strategija uljudnosti (u ovoj cjelini te u Cjelinama 1 i 5), korpusnopragsmatička analiza

direktivnih govornih činova čiji prikaz slijedi u narednim poglavljima zasnovana je na sljedećim hipotezama:

[Direktivnost – H1]:

Indirektni direktivni govorni činovi frekventniji su od direktnih, posebice među sugovornicima koji nisu u familijarnome odnosu.

[Direktivnost – H2]:

Imperativni iskazi frekventniji su tip direktnih direktivnih govornih činova od iskaza s direktivnim performativnim glagolom u prvome licu.

[Direktivnost – H3]:

Indirektni govorni činovi najčešće se sastoje od asertivnih ili upitnih iskaza s glagolom u indikativu.

[Direktivnost – H4]:

Upotrebom glagola u kondicionalu u sklopu direktivnih govornih činova koji se sastoje od asertivnih ili upitnih iskaza ublažava se njihova ilokucijska snaga.

[Direktivnost – H5]:

Direktni direktivni govorni činovi jake ilokucijske snage frekventniji su u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu, dok su direktni direktivni govorni činovi slabije ilokucijske snage frekventniji u komunikaciji među sugovornicima koji nisu u familijarnome odnosu.

[Direktivnost – H6]:

Direktivni govorni činovi s eksplicitno iskazanim propozicijskim sadržajem frekventniji su od direktivnih govornih činova s implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem, posebice u komunikaciji među sugovornicima koji nisu u familijarnome odnosu.

[Direktivnost – H7]:

Prilikom upotrebe direktivnih govornih činova u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu tipičnija je primjena strategija pozitivne uljudnosti, dok je u komunikaciji među sugovornicima u nefamilijarnome odnosu tipičnija primjena strategija negativne uljudnosti.

[Direktivnost – H8]:

Leksički ublaživači ilokucijske snage češće se koriste u komunikaciji među sugovornicima u nefamilijarnome odnosu, dok se poticajne čestice (adhorativi) češće koriste u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu.

Istraživanje smo proveli s trima središnjim ciljevima: (1) utvrđivanje direktnih i indirektnih načina i sredstava izražavanja direktivnosti, njihovih pragmatičkih obilježja i funkcija te frekventnosti njihove upotrebe s obzirom na ne/familijarnost i

ne/formalnost odnosa među sugovornicima; (2) utvrđivanje obilježja primjene strategija uljudnosti s obzirom na okolnosti izvršavanja direktivnoga govornoga čina; (3) utvrđivanje leksičkih modifikatora ilokucijske snage u direktivnim govornim činovima te obilježjā njihove upotrebe.

8.3. Metodologija

Istraživanje je provedeno u četiri faze: (1) prikupljanje jezične građe (elicitacija jezične produkcije putem *online*-upitnika sa zadacima igranja uloga); (2) anotacija 800 primjera direktivnih govornih činova temeljem kvalitativne (horizontalne) analize njihovih formalnih i pragmatičkih obilježja; (3) kvantitativna (vertikalna) analiza anotiranih primjera; (4) interpretacija dobivenih rezultata. Izradi specijaliziranoga korpusa direktivnih govornih činova koji okuplja jezičnu građu prikupljenu i obrađenu za potrebe ovoga istraživanja posvećena je naredna cjelina knjige (Cjelina 9). U nastavku ovoga poglavlja slijedi prikaz metodologije prikupljanja jezične građe i procesa pragmatičke anotacije primjera direktivnih govornih činova.

8.3.1. Elicitacija jezične građe

8.3.1.1. Upitnik

Istraživanje je provedeno nad elicitanom jezičnom građom prikupljenom putem *online*-upitnika sa zadacima igranja uloga. Riječ je o metodi elicitacije simulirane komunikacije, koja se ostvaruje pod unaprijed zadanim uvjetima (usp. Cjelina 3). Ova metoda pogodna je za istraživanje govornih činova jer omogućava prikupljanje većega broja primjera govornih činova jednakoga propozicijskoga sadržaja i ilokucijske svrhe koji su upotrijebljeni u istim kontroliranim okolnostima. Upitnik je uključivao osam zadataka igranja uloga zatvorenoga tipa. Igranje uloga zatvorenoga tipa podrazumijeva bilježenje govornikovih reakcija (u ovome slučaju pismenim putem) na podražaj bez povratne reakcije. U svakome je zadatku sudionicima istraživanja predstavljena po jedna tekstualno opisana hipotetska situacija u kojoj trebaju uputiti direktivni govorni čin svojem sugovorniku. Njihov zadatak bio je da zamisle da se nalaze u prikazanoj situaciji te da navedu iskaz koji bi upotrijebili u opisanim okolnostima. Situacije predstavljene u zadacima dijele se u dvije kategorije s obzirom na odnos među sudionicima komunikacijskoga čina: (1) više ili manje formalne situacije koje uključuju sugovornike koji nisu u familijarnome odnosu (situacije predstavljene u zadacima br. 1, 3, 5 i 7 u Tablici 36); (2) neformalne situacije koje uključuju sugovornike u familijarnome odnosu (situacije predstavljene u zadacima br. 2, 4, 6 i 8 u Tablici 36). Zadaci dviju kategorija organizirani su u četiri

para. Svaki par uključuje situacije u kojima ispitanici trebaju iznijeti govorni čin sličnoga propozicijskoga sadržaja: (1, 2) 'želim da mi vratiš nešto što mi pripada'; (3, 4) 'želim da mi odgovoriš na upit'; (5, 6) 'želim da promijeniš nešto što mi smeta'; (7, 8) 'želim da se prestaneš ponašati na neprimjeren način'. U Tablici 36 slijedi prikaz sadržaja pojedinih zadataka. Situacije koje uključuju nefamilijaran odnos među sugovornicima obilježene su oznakom -FAM, a situacije koje uključuju familijaran odnos među sugovornicima obilježene su oznakom +FAM.

Situacija	Zadaci
1. [-FAM]	Upravo si pojeo/la ručak u restoranu. Posluživao te stariji konobar koji se odnosio prema tebi ljubazno i profesionalno. Prilikom plaćanja računa konobar ti vraća 100 kuna manje nego što je trebao. Želiš da ti konobar vrati novac. Zamisli da se konobar nalazi pred tobom i napiši što bi mu točno rekao/la u danoj situaciji (nemoj prepričavati, već iskaz formuliraj kao da se izravno obraćaš sugovorniku).
2. [+FAM]	Posudio/la si knjigu najboljem prijatelju (ili prijateljici). Rekao ti je da će ti je uskoro vratiti, no nije održao riječ. Sjedite zajedno u kafiću, situacija je opuštena, razgovarate o svakodnevnim stvarima. Želiš mu dati do znanja da ti treba čim prije vratiti knjigu. Zamisli da se tvoj prijatelj nalazi pred tobom i napiši što bi mu točno rekao/la u danoj situaciji (nemoj prepričavati, već iskaz formuliraj kao da se izravno obraćaš sugovorniku).
3. [-FAM]	Poslao/la si e-mail profesoru s upitom možeš li pohađati njegov izborni kolegij i hitno trebaš njegov odgovor i potvrdu u mailu. Međutim, profesor ne odgovara već tjedan dana, a rok za upis završava sutradan. Želiš ponovno zatražiti njegovu povratnu informaciju. Napiši kratak e-mail profesoru kakav bi mu uputio/la u navedenoj situaciji.
4. [+FAM]	Poslao/la si poruku (WhatsApp, Viber, Messenger) najboljem prijatelju (ili prijateljici) s pozivom na druženje sljedeće večeri. On je vidio poruku, ali nije odgovorio do sutradan. Želiš da ti odgovori čim prije kako bi mogao/la isplanirati ostatak dana. Napiši kratku poruku prijatelju kakvu bi mu uputio/la u navedenoj situaciji.
5. [-FAM]	Voziš se u taksiju. Prozori su otvoreni i želiš da ih taksist zatvori jer ti je hladno. Zamisli da se nalaziš u navedenoj situaciji i napiši što bi točno rekao/la taksistu (nemoj prepričavati, već iskaz formuliraj kao da se izravno obraćaš sugovorniku).
6. [+FAM]	Voziš se u autu na suvozačkome mjestu. Vozač je tvoj najbolji prijatelj (ili prijateljica). Budući da vozi prebrzo i gleda u mobitel, ne osjećaš se ugodno i želiš da uspori. Zamisli da se nalaziš u danoj situaciji i napiši što bi mu točno rekao/la (nemoj prepričavati, već iskaz formuliraj kao da se izravno obraćaš sugovorniku).
7. [-FAM]	Nalaziš se u dućanu i čekaš u redu pred blagajnom. Velika je gužva. Ispred tebe u red se ugura gospođa srednje dobi. Ljudi u redu iza tebe negoduju jednako kao i ti. Želiš da gospođa stane na kraj reda. Zamisli da se nalaziš u danoj situaciji i napiši što bi točno rekao/la gospođi (nemoj prepričavati, već iskaz formuliraj kao da se izravno obraćaš sugovorniku).
8. [+FAM]	Slušaš predavanje na fakultetu. Sjediš pored dvoje kolega s kojima si inače vrlo blizak/bliska. U jednome trenutku oni počinju glasno razgovarati i smijati se. Njihov ti razgovor smeta jer ne možeš pratiti predavanje, a i nastavnik pogledava u vašemu smjeru. Želiš da prestanu. Zamisli da se nalaziš u danoj situaciji i napiši što bi im točno rekao/la (nemoj prepričavati, već iskaz formuliraj kao da se izravno obraćaš sugovorniku).

Tablica 36. Zadaci igranja uloga iz provedenoga upitnika.

8.3.1.2. Sudionici istraživanja

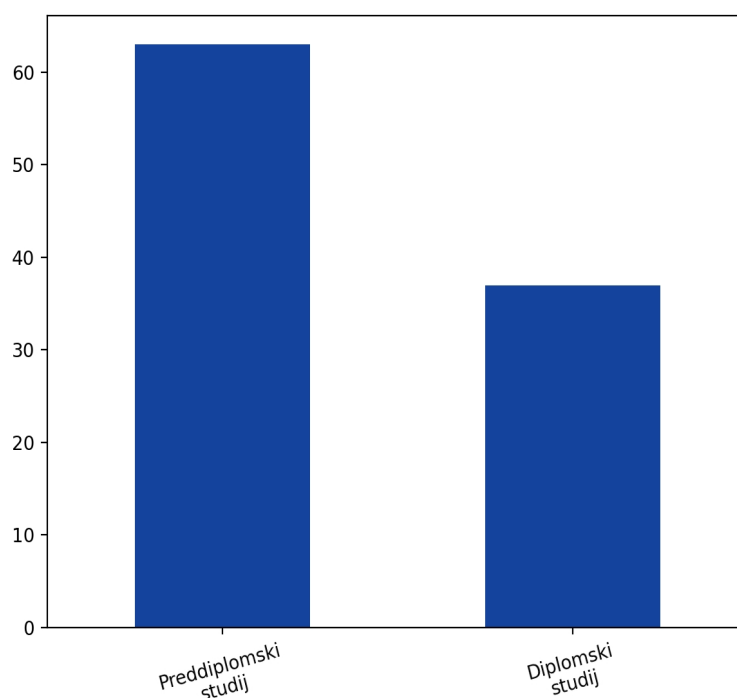
U istraživanju je sudjelovalo 100 sudionika. Sudionici istraživanja studenti su preddiplomskih (63 %)¹¹⁵ ili diplomskih studija (37 %) na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (usp. Graf 11).

Riječ je o studentima filoloških (45 %) i nefiloloških usmjerenja (32 %) te njihove kombinacije (23 %) (usp. Graf 12).

U istraživanju je sudjelovalo 75 studentica i 25 studenata životne dobi u rasponu od 18 do 33 godine (Graf 13).

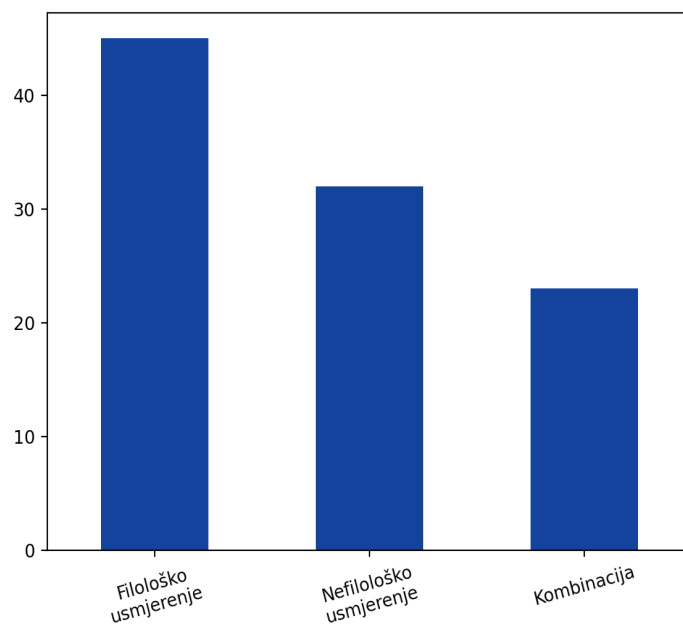
96 % ispitanika izjasnilo se kao izvorni govornici hrvatskoga jezika.

Upitnik je proveden tijekom prosinca 2020. godine te siječnja 2021. godine. Svi ispitanici dobrovoljno su sudjelovali u istraživanju. Upitnik je proveden anonimno, a prikupljena jezična građa upotrijebljena je isključivo u znanstvene svrhe.

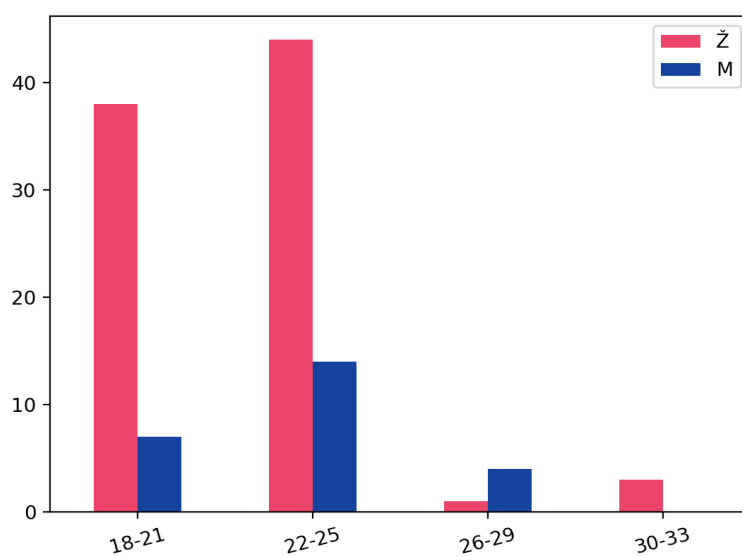

Graf 11. Zastupljenost sudionika s obzirom na razinu studija.

¹¹⁵ Budući da je u istraživanju sudjelovalo 100 sudionika, postoci koji se navode u tekstu odgovaraju broju sudionika.

Graf 12. Zastupljenost sudionika s obzirom na područje studiranja.

Graf 13. Zastupljenost sudionika istraživanja s obzirom na spol i životnu dob.

8.3.2. Anotacija i obrada podataka

Prikupljena jezična građa anotirana je s obzirom na niz formalnih i sadržajnih obilježja govornih činova: (I) tip iskaza, (II) glagolski način, (III) zastupljenost performativnoga glagola u prvome licu, (IV) zastupljenost modalnoga glagola u drugome licu, (V) direktnost/indirektnost govornoga čina, (VI) ilokucijska snaga direktnih govornih činova, (VII) eksplicitnost/implicitnost propozicijskoga sadržaja govornih činova, (VIII) primjena strategija uljudnosti; (IX) obraćanje na *ti/Vi*, (X) zastupljenost pojedinih leksičkih sredstava u funkciji ublaživača ilokucijske snage iskaza i/ili strategija negativne uljudnosti, (XI) zastupljenost adhorativa.

Anotaciju je provelo dvoje nezavisnih anotatora s visokoškolskim obrazovanjem iz područja filologije. Anotatori su dobili usmene i pismene upute za anotaciju, uključujući ilustrativne primjere za svaku od mogućih kategorija. Anotacija je provedena u Excel-tablici u čijem se prvome stupcu nalaze odgovori ispitanika (govorni činovi), nakon kojih slijede stupci za 11 kategorija koje su anotatori označavali birajući jednu od odgovarajućih vrijednosti iz padajućega izbornika. Nakon što su samostalno označili primjere, uslijedila je usporedba oznaka te njihovo usuglašavanje.¹¹⁶

(I) Prva kategorija anotacijskih oznaka odnosi se na tip iskaza s obzirom na njegovu strukturnu organizaciju, a uključuje pet potkategorija: (a) imperativni iskaz, (b) asertivni iskaz (tvrdnja), (c) upitni iskaz, (d) eliptični iskaz, (e) neverbalni signal. Kategorija (f) odnosi se na slučajeve izbjegavanja iznošenja govornoga čina (Primjer 55).

Primjer 55

- (a) E vrati mi onu knjigu koju sam ti posudio.
- (b) Oprostite, ali mislim da ste mi krivo vratili novce.
- (c) Možete li molim vas zatvoriti prozore?
- (d) E, moja knjiga??
- (e) [Samo bih zavrtjela očima da vide moje neodobravanje, ali ne bih ništa rekla]
- (f) [Ne bih ništa rekao]

(II) Druga kategorija anotacijskih oznaka odnosi se na glagolski način u asertivnim i upitnim iskazima, a uključuje potkategorije (a) indikativ i (b) kondicional (Primjer 56).

¹¹⁶ S obzirom na malen broj utvrđenih nepodudarnosti i postignutu suglasnost među anotatorima nije bilo potrebe za angažiranjem dodatnih anotatora. Iz istoga razloga nismo računali koeficijent pouzdanosti anotatora.

Primjer 56

- (a) Gospođo, morate na kraj reda stati.
- (b) Jel bi mi mogao vratiti onu knjigu, treba mi za nešto.

(III) Treća kategorija anotacijskih oznaka odnosi se na zastupljenost performativnoga glagola u iskazu, a uključuje dvije potkategorije: (a) iskazi s performativnim glagolom u prvome licu; (b) iskazi bez performativnoga glagola u prvome licu (Primjer 57).

Primjer 57

- (a) Oprostite, molim da odete na kraj reda.
- (b) Gospođo, morate na kraj reda stati.

(IV) Četvrta kategorija anotacijskih oznaka odnosi se na zastupljenost modalnoga glagola u drugome licu u sklopu asertivnih i upitnih iskaza, a uključuje dvije potkategorije: (a) iskazi s modalnim glagolom u drugome licu; (b) iskazi bez modalnoga glagola u drugome licu (Primjer 58)

Primjer 58

- (a) Oprostite, mislim da je došlo do pogreške, trebate mi vratiti još 100 kuna
- (b) Oprostite, mislim da ste mi vratili 100 kuna premalo.

(V) Peta kategorija anotacijskih oznaka odnosi se na podjelu govornih činova na (a) direktne i (b) indirektne. U kategoriju direktnih direktivnih govornih činova ubrajaju se iskazi koji sadržavaju direktivni imperativ ili performativni glagol u prvome licu (Primjer 59).

Primjer 59

- (a) Daj ostavi taj mobitel dok voziš [...]. / Oprostite, molim da odete na kraj reda.
- (b) Jel možeš prestat tipkat na mobitel i malo usporit?

(VI) Šesta kategorija anotacijskih oznaka odnosi se na stupanj ilokucijske snage direktnih direktivnih govornih činova. Kao i u sklopu korpusnopragsmatičke analize glagola u imperativnoj formi (Cjelina 7), klasifikacija direktnih direktivnih govornih činova sadržava tri potkategorije: (a) direktivni imperativni iskazi jake ilokucijske snage (govornik inzistira na ostvarivanju njegove želje: zapovijed, naredba, zahtjev, prijetnja, zabrana); (b) direktivni iskazi umjerene ilokucijske snage (govornik potiče sugovornika na djelovanje bez inzistiranja: poticaj, savjet, upozorenje); (c) direktivni iskazi blage ilokucijske snage (govornik moli sugovornika da djeluje u skladu s govornikovom željom: molba) (Primjer 60).

Primjer 60

- (a) Smrade odgovori na poruku [zahtjev]
- (b) Daj ako hoces ic sutra javi mi cim prije [poticaj]
- (c) Hej, znam da trenutno imaš puno posla oko faksa, ali bih te samo zamolila da mi javiš što prije, kako bih mogla isplanirati ostatak dana. [molba]

(VII) Sedma kategorija anotacijskih oznaka odnosi se na eksplicitnost/implicitnost propozicijskoga sadržaja direktivnih govornih činova, a uključuje dvije potkategorije:

- (a) direktivni govorni činovi s eksplicitno iskazanim propozicijskim sadržajem;
- (b) direktivni govorni činovi s implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem (Primjer 61).

Primjer 61

- (a) Gledaj na cestu, pusti mobitel.
- (b) Ti hoćeš da poginemo?

(VIII) Osmo kategorija anotacijskih oznaka odnosi se na strategije uljudnosti primijenjene u sklopu direktivnih govornih činova prema Brown i Levinsonu (1987), a uključuje pet potkategorija: (a) primjena strategija pozitivne uljudnosti; (b) primjena strategija negativne uljudnosti; (c) kombinirana primjena strategija pozitivne i negativne uljudnosti; (d) primjena strategije nemodificirane direktnosti (strategija *bold on-record*), tj. izbjegavanje primjene strategija pozitivne ili negativne uljudnosti; (e) izbjegavanje izvršavanja direktivnoga govornoga čina (Primjer 62).

Primjer 62

- (a) Danijele, slomit ću ti prstiće, ostavi se mobitela, ne želim da me stružu s nečije ograde.
- (b) Možeš li, molim te, usporiti i više paziti na cesti?
- (c) Čo'ek, a da ti malo pogledaš na taj put?! Da mi ne završimo u prvom kanalu.
- (d) Daj ostavi taj mobitel dok voziš.
- (e) [Ne bih ništa rekao]

Uz navedene strategije uljudnosti Brown i Levinson (ibid.) posebno izdvajaju strategiju *off-record*, koja se odnosi na iznošenje propozicijskoga sadržaja iskaza putem konverzacijske implikature. Ovo svojstvo direktivnih govornih činova obilježeno je sedmom kategorijom anotacijskih oznaka ('direktivni govorni činovi s implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem').

Anotacija primjera direktivnih govornih činova provedena je u skladu s definicijom strategija pozitivne i negativne uljudnosti prema Brown i Levinsonu (1987, usp. Poglavlje 1.3.5):

- (1) Strategije pozitivne uljudnosti usmjerene su na ublažavanje prijetnje sugovornikovu pozitivnom obrazu. Njihovom primjenom govornik svojem sugovorniku daje do znanja da prepoznaje i uvažava njegova htijenja te mu otvoreno iskazuje simpatiju, empatiju, solidarnost i bliskost, izbjegavajući izražavanje neslaganja ili zapodijevanje konflikta (npr. neformalno obraćanje, upotreba žargonizama, adresiranje sugovornika izrazom kojim se izriče familijarnost, humor).
- (2) Strategije negativne uljudnosti usmjerene su na ublažavanje prijetnje sugovornikovu negativnom obrazu. Njihovom primjenom govornik izbjegavanjem nametljivosti svojem sugovorniku daje do znanja da uvažava i poštuje njegovu želju za autonomnošću i slobodnim djelovanjem (npr. formalno obraćanje, indirektnost, isprike i izlike, ograđivanje, ublažavanje nametljivosti).

Tako je Primjer 62a anotiran kao pozitivno uljudan jer u njemu govornik koristi familijaran ton i humor ne bi li ublažio ilokucijsku snagu iskaza, dok je Primjer 62b anotiran kao negativno uljudan zbog govornikove indirektnosti i upotrebe ublaživača ilokucijske snage. U Primjeru 62c prisutna je kombinacija strategija pozitivne uljudnosti i negativne uljudnosti (familijaran ton u kombinaciji s indirektnošću). U Primjeru 62d nisu zastupljene strategije pozitivne ili negativne uljudnosti (strategija nemodificirane direktnosti), dok u Primjeru 62e govornik potpuno izbjegava izvršavanje govornoga čina kako bi zaštitio sugovornikov obraz (indirektna, *off-record* strategija).

(IX) S obzirom na to da je u slavenskim jezicima izbor *ti* forme (kao strategije pozitivne uljudnosti) te *Vi* forme (kao strategije negativne uljudnosti) pri obraćanju obavezan, taj kriterij pri anotaciji nije vrednovan kao strategija uljudnosti, već je u korpusu tretiran kao zasebna kategorija s tri potkategorije: (a) obraćanje na *ti*; (b) obraćanje na *Vi* (persiranje); (c) nije moguće odrediti (Primjer 63).

Primjer 63

- (a) Oprosti, mislim da si mi krivo vratio. Treba još 100 kuna.
- (b) Oprostite, dali ste mi sto kuna manje.
- (c) Hmm... još 100 kuna, zar ne?

(X) Deseta kategorija anotacijskih oznaka odnosi se na pojedina leksička sredstva u funkciji markera/ublaživača ilokucijske snage iskaza i/ili strategija negativne uljudnosti: (a) markeri molbe (npr. *molim te*, *pliz*) i zahvale (npr. *hvala*, *tenks*), (b) markeri isprike (npr. *oprosti/te*, *sorry*), (c) honorifici-titule (npr. *gospodin*, *profesor*) (Primjer 64).

Primjer 64

- (a) Molim te mi samo javi da znam zbog organizacije hoćeš li doći. Hvala ti!
- (b) Ispričavam se, pardon, fali još sto kuna. Oprostite.
- (c) Gospođo, ne možete se ovako ponašati, čekajte u redu kao i svi mi ostali

(XI) Jedanaesta kategorija anotacijskih oznaka odnosi se na upotrebu adhorativa u sklopu govornoga čina (*hajd/e, ajd/e, de, daj/te*), a uključuje dvije potkategorije: (a) zastupljenost adhorativa; (b) izostanak adhorativa (Primjer 65).

Primjer 65

- (a) Daj uspori fakat gle kak se vozis
- (b) Makni taj mobitel i uspori! Jel želiš da poginemo?

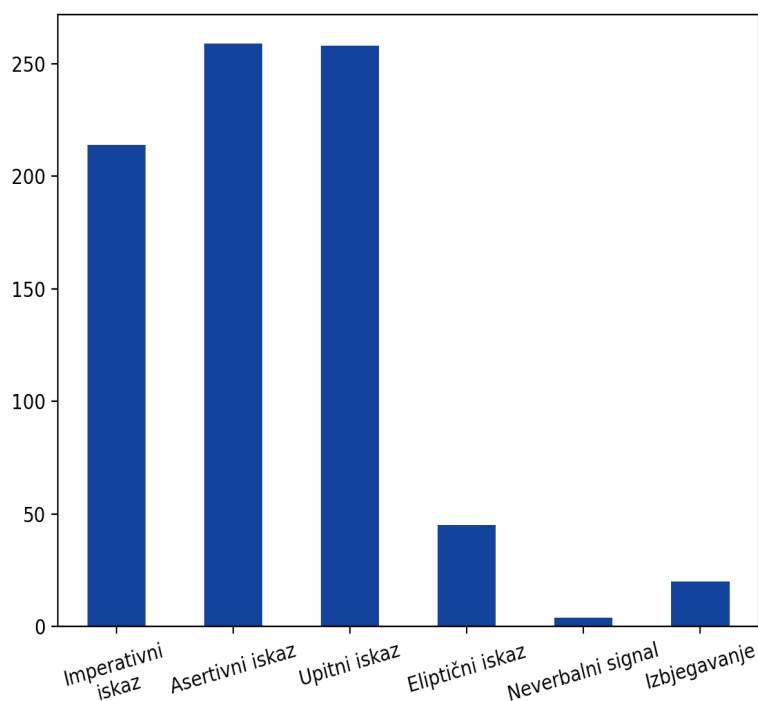
8.4. Rezultati analize

8.4.1. Strukturna organizacija govornih činova

Analiza 800 primjera direktivnih govornih činova s obzirom na njihovu strukturnu organizaciju pokazala je da u korpusu prevladavaju asertivni (32 %) i upitni iskazi (32 %), koji su u korpusu zastupljeni u jednakoj mjeri. Iza njih po zastupljenosti slijede imperativni iskazi (27 %). Eliptični iskazi čine 6 % ukupnoga broja primjera. Direktivni govorni činovi koji se sastoje od neverbalnoga signala čine 1 % primjera. U 3 % slučajeva sudionici istraživanja u zadanim bi situacijama izbjegli izvršavanje govornoga čina (usp. Tablica 37).

STRUKTURA GOVORNOGA ČINA	
Imperativni iskaz	214 (26,75 %)
Asertivni iskaz	259 (32,38 %)
Upitni iskaz	258 (32,25 %)
Eliptični iskaz	45 (5,63 %)
Neverbalni signal	4 (0,5 %)
Izbjegavanje	20 (2,50 %)
Σ	800 (100 %)

Tablica 37. Strukturna organizacija govornih činova.

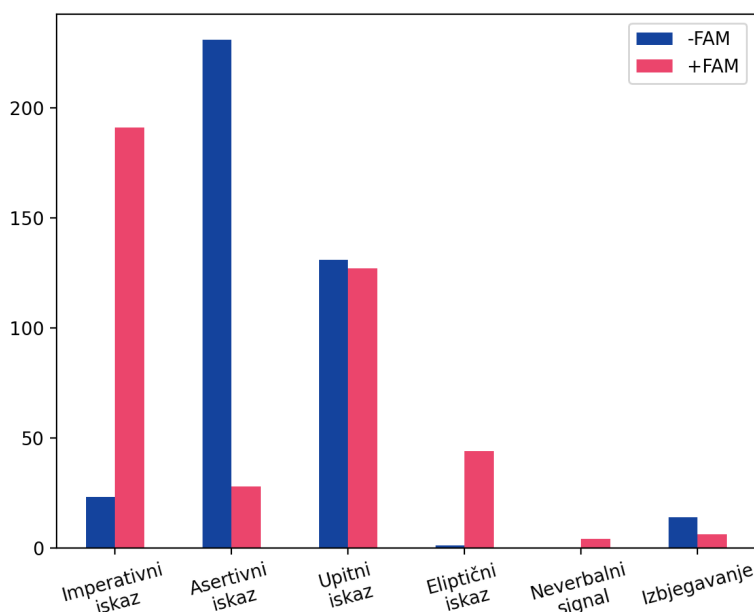

Graf 14. Grafički prikaz podataka iz Tablice 37. Strukturna organizacija govornih činova.

Zastupljenost pojedinih vrsta iskaza u funkciji direktivnih govornih činova s obzirom na njihovu strukturnu organizaciju uvelike varira s obzirom na (ne)familijarnost i (ne)formalnost odnosa među sugovornicima (usp. Tablica 38). Analiza je pokazala da u situacijama sa sugovornicima u familijarnome i neformalnome odnosu (u nastavku teksta +FAM-situacije) prevladava upotreba imperativnih iskaza (48 %), dok u situacijama sa sugovornicima u nefamilijarnome i formalnome odnosu (u nastavku teksta -FAM-situacije) imperativni iskazi čine tek 6 % primjera. U FAM-situacijama najzastupljeniji su asertivni iskazi u funkciji direktivnoga govornoga čina (58 %), koji u +FAM-situacijama čine 7 % primjera. Upitni iskazi u funkciji direktivnoga govornoga čina podjednako su zastupljeni u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama (-FAM: 33 %; +FAM: 32 %). Eliptični iskazi zastupljeniji su +FAM-situacijama (11 %) nego u -FAM-situacijama, u kojima su potvrđeni samo u jednom slučaju (tj. u manje od 1 % primjera). Direktivni govorni činovi koji se sastoje od neverbalnoga signala nisu potvrđeni u -FAM-situacijama, dok se u +FAM-situacijama pojavljuju u 1 % primjera. Izbjegavanje izvršavanja govornoga čina nešto je češća pojava u -FAM-situacijama (4 %) nego u +FAM-situacijama (2 %).

STRUKTURA GOVORNOGA ČINA		
	-FAM	+FAM
Imperativni iskaz	23 (5,75 %)	191 (47,75 %)
Asertivni iskaz	231 (57,75 %)	28 (7 %)
Upitni iskaz	131 (32,75 %)	127 (31,75 %)
Eliptični iskaz	1 (0,25 %)	44 (11 %)
Neverbalni signal	0 (0 %)	4 (1 %)
Izbjegavanje	14 (3,50 %)	6 (1,50 %)
Σ	400 (100 %)	400 (100 %)

Tablica 38. Strukturna organizacija govornih činova u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

Graf 15. Grafički prikaz podataka iz Tablice 38. Strukturna organizacija govornih činova u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

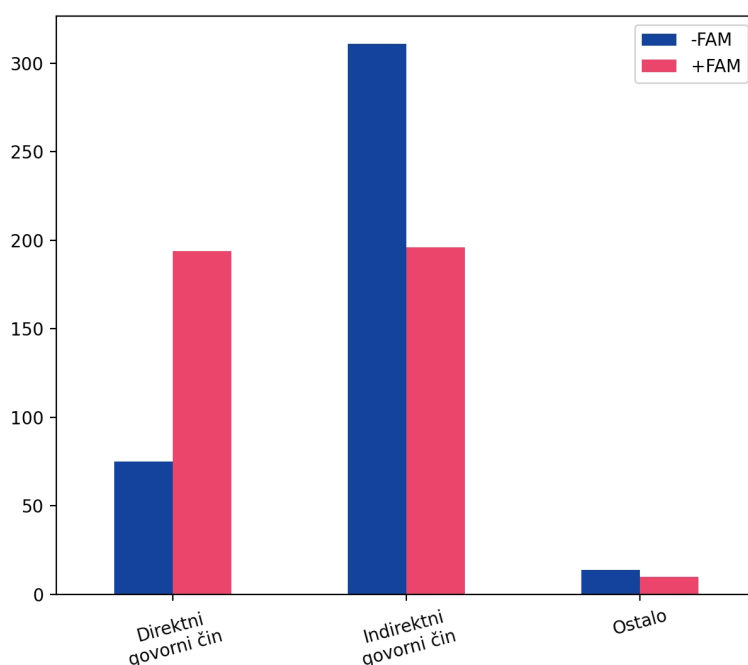
8.4.2. (In)direktnost govornih činova

Analiza je pokazala je da u korpusu prevladavaju indirektni direktivni govorni činovi koji sadržavaju verbalni signal (63 %) (Tablica 39). Direktni govorni činovi čine 34 % primjera, a posebna kategorija 'Ostalo' u Tablici 39 odnosi se na primjere govornih činova koji uključuju samo neverbalni signal te na potpuno izbjegavanje izvršavanja govornoga čina. Dok u -FAM-situacijama prevladavaju indirektni govorni činovi

(78 %), u +FAM-situacijama direktni i indirektni govorni činovi zastupljeni su u jednakoj mjeri (49 %).

(IN)DIREKTNOST GOVORNIH ČINOVA			
	Sve situacije	-FAM	+FAM
Direktni	269 (33,63 %)	75 (18,75 %)	194 (48,50 %)
Indirektni	507 (63,38 %)	311 (77,75 %)	196 (49 %)
Ostalo	24 (3 %)	14 (3,50 %)	10 (2,50 %)
Σ	800 (100 %)	400 (100 %)	400 (100 %)

Tablica 39. Ukupna zastupljenost direktnih i indirektnih govornih činova te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

Graf 16. Grafički prikaz podataka iz Tablice 39. Ukupna zastupljenost direktnih i indirektnih govornih činova te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

8.4.2.1. Strukturna organizacija direktnih govornih činova

Direktni direktivni govorni činovi u korpusu čine 34 % primjera. U većini slučajeva riječ je o imperativnim iskazima (80 %), dok manji udio čine iskazi koji sadržavaju performativni glagol u prvome licu (20 %) (Tablica 40).

DIREKTNI GOVORNI ČINOVI	
Direktivni imperativ	214 (79,55 %)
Performativni glagol	55 (20,45 %)
Σ	269 (100 %)

Tablica 40. Strukturna organizacija direktnih govornih činova.

8.4.2.2. Strukturna organizacija indirektnih govornih činova

Indirektni govorni činovi koji uključuju verbalni signal prema strukturoj se organizaciji dijele na asertivne iskaze, upitne iskaze i eliptične iskaze (v. njihovu zastupljenost u Tablicama 37 i 38). Analiza je pokazala da se u asertivnim i upitnim iskazima glagoli u većini primjera pojavljuju u indikativu (asertivni iskazi: 80 %; upitni iskazi: 86 %). Glagoli u kondicionalu u nešto se većemu broju slučajeva pojavljuju u asertivnim (20 %) nego u upitnim iskazima (14 %) (Tablica 41). Eliptični iskazi u većini slučajeva ne sadržavaju glagol, stoga nisu podvrgnuti analizi s obzirom na glagolski način.

GLAGOLSKI NAČIN		
	Asertivni iskazi	Upitni iskazi
Indikativ	207 (79,92 %)	222 (86,05 %)
Kondicional	52 (20,08 %)	36 (13,95 %)
Σ	259 (100 %)	258 (100 %)

Tablica 41. Zastupljenost glagola u indikativu i kondicionalu u asertivnim i upitnim iskazima.

Analiza je nadalje pokazala da je u 7 % asertivnih iskaza upotrijebljen modalni glagol u drugome licu. U upitnim je iskazima upotreba modalnih glagola u drugome licu znatno frekventnija (67 %) (Tablica 42).

	Asertivni iskazi	Upitni iskazi
Modalni glagol	19 (7,34 %)	173 (67,05 %)
Ostali glagoli	240 (92,66 %)	85 (32,95 %)
Σ	259 (100 %)	258 (100 %)

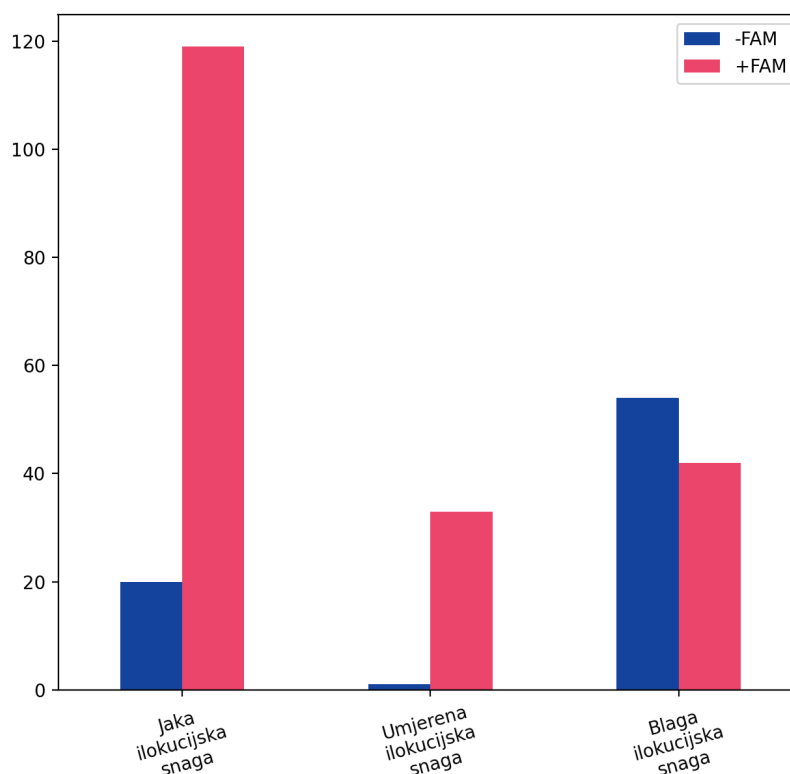
Tablica 42. Zastupljenost modalnih glagola u asertivnim i upitnim iskazima.

8.4.3. Ilokucijska snaga direktnih govornih činova

Analiza direktnih direktivnih govornih činova s obzirom na njihovu ilokucijsku snagu pokazala je da u korpusu prevladavaju govorni činovi jake ilokucijske snage (52 %). Drugi po zastupljenosti govorni su činovi blage ilokucijske snage (36 %), dok su u najmanjoj mjeri zastupljeni govorni činovi umjerene ilokucijske snage (13 %) (Tablica 43). Zastupljenost govornih činova jake, umjerene i blage ilokucijske snage bitno se razlikuje u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama. Dok u -FAM-situacijama prevladavaju govorni činovi blage ilokucijske snage (72 %), u +FAM-situacijama najbrojniji su primjeri govornih činova jake ilokucijske snage (61 %). Govorni činovi umjerene ilokucijske snage gotovo potpuno izostaju u -FAM-situacijama (1 %), dok su u +FAM-situacijama zastupljeni u 17 % primjera.

ILOKUCIJSKA SNAGA DIREKTNIH GOVORNIH ČINOVA			
	Sve situacije	-FAM	+FAM
Jaka	139 (51,67 %)	20 (26,67 %)	119 (61,34 %)
Umjerena	34 (12,64 %)	1 (1,33 %)	33 (17,01 %)
Blaga	96 (35,69 %)	54 (72 %)	42 (21,65 %)
Σ	269 (100 %)	75 (100 %)	194 (100 %)

Tablica 43. Ukupna zastupljenost direktnih govornih činova jake, umjerene i blage ilokucijske snage te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

Graf 17. Grafički prikaz podataka iz Tablice 43. Ukupna zastupljenost direktnih govornih činova jake, umjerene i blage ilokucijske snage te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

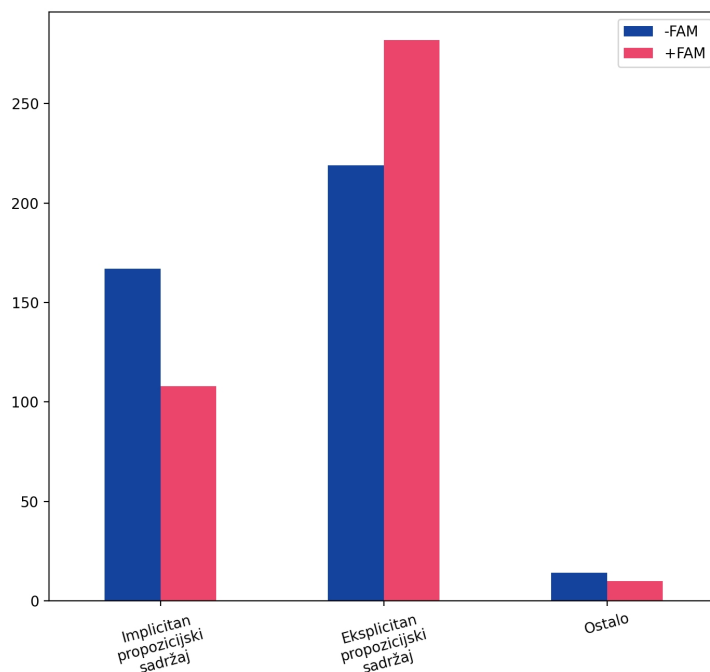
8.4.4. Propozicijski sadržaj govornih činova

Analiza direktivnih govornih činova s obzirom na implicitnost/eksplicitnost iznošenja njihova propozicijskoga sadržaja pokazala je da u korpusu prevladavaju govorni činovi s eksplicitno iskazanim propozicijskim sadržajem sa 63 % primjera. Govorni činovi s implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem čine 35 % primjera (Tablica 44). U posebnu kategoriju 'Ostalo' u Tablici 44 uvršteni su primjeri koji ne uključuju verbalni signal te primjeri izbjegavanja izvršavanja govornoga čina.

Zastupljenost govornih činova s eksplicitno i implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem razlikuje se u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama. U -FAM-situacijama raskorak u zastupljenosti primjera s implicitno i eksplicitno iskazanim propozicijskim sadržajem (42 % ↔ 55 %) manji je nego u +FAM-situacijama (27 % ↔ 71 %), u kojima osjetno prevladavaju primjeri s eksplicitno iskazanim propozicijskim sadržajem.

PROPOZICIJSKI SADRŽAJ GOVORNIH ČINOVA			
	Sve situacije	-FAM	+FAM
Implicitan	275 (34,38 %)	167 (41,75 %)	108 (27 %)
Eksplicitan	501 (62,63 %)	219 (54,75 %)	282 (70,50 %)
Ostalo	24 (3 %)	14 (3,50 %)	10 (2,50 %)
Σ	800 (100 %)	400 (100 %)	400 (100 %)

Tablica 44. Ukupna zastupljenost direktnih govornih činova s eksplicitno i implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

Graf 18. Grafički prikaz podataka iz Tablice 44. Ukupna zastupljenost direktnih govornih činova s eksplicitno i implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

8.4.5. Strategije uljudnosti

Analiza govornih činova s obzirom na primjenu strategija uljudnosti pokazala je da u korpusu prevladavaju primjeri u sklopu kojih su primijenjene strategije negativne uljudnosti (61 %). Po zastupljenosti iza njih slijede primjena strategija pozitivne uljudnosti (13 %) te kombinirana primjena strategija pozitivne i negativne uljudnosti

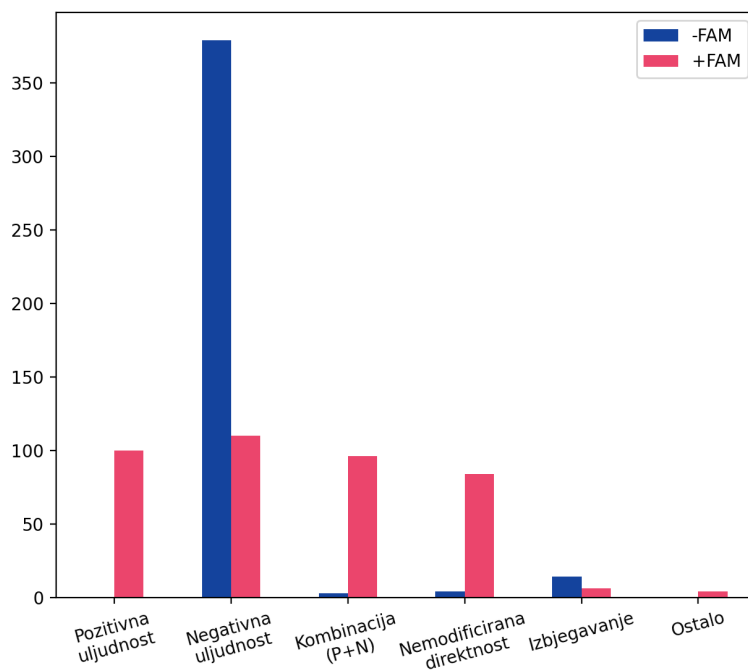
(12 %). U 11 % govornih činova primjenjuje se strategija nemodificirane direktnosti, dok je u 3 % slučajeva zabilježena primjena strategije izbjegavanja izvršavanja govornoga čina (Tablica 45).

Primjena pojedinih strategija uljudnosti, odnosno njihov izostanak uvelike varira među -FAM-situacijama i +FAM-situacijama. Dok u -FAM-situacijama čak 95 % primjera čine govorni činovi u sklopu kojih je primijenjena strategija negativne uljudnosti, u +FAM-situacijama sve strategije uljudnosti zastupljene su u podjednakoj mjeri (u rasponu između 20 % i 30 %) uz iznimku izbjegavanja izvršavanja govornoga čina, koja je zabilježena u 2 % primjera.

Zastupljenost obraćanja na *ti* i *Vi* analizirali smo izdvojeno, a rezultati analize potvrđuju da se u -FAM-situacijama dosljedno primjenjuje obraćanje na *Vi*, a u +FAM-situacijama obraćanje na *ti* (Tablica 46). Odstupanja od toga pravila zabilježena su u manje od 1 % slučajeva. U posebnu kategoriju 'Ostalo' u Tablici 46 uvršteni su primjeri u kojima nije moguće odrediti obraća li se govornik sugovorniku na *ti* ili na *Vi*. U ovu kategoriju ubrajaju se: govorni činovi koji se sastoje od verbalnoga signala, ali ne sadržavaju marker obraćanja na *ti/Vi*; govorni činovi koji se sastoje od neverbalnoga signala te primjeri izbjegavanja izvršavanja govornoga čina. Većinu primjera (97 %) iz kategorije 'Ostalo' čine govorni činovi iz situacije 8, u kojoj se govornik obraća sugovornicima u množini, stoga u njima nije moguće odrediti obraća li im se na *ti* ili na *Vi*.

STRATEGIJE ULJUDNOSTI			
	Sve situacije	-FAM	+FAM
Pozitivna uljudnost	100 (12,5 %)	0 (0 %)	100 (25 %)
Negativna uljudnost	489 (61,13 %)	379 (94,75 %)	110 (27,50 %)
Kombinacija (P+N)	99 (12,38 %)	3 (0,75 %)	96 (24 %)
Nemodificirana direktnost	88 (11 %)	4 (1 %)	84 (21 %)
Izbjegavanje	20 (2,5 %)	14 (3,50 %)	6 (1,50 %)
Ostalo	4 (0,5 %)	0 (0 %)	4 (1 %)
Σ	800 (100 %)	400 (100 %)	400 (100 %)

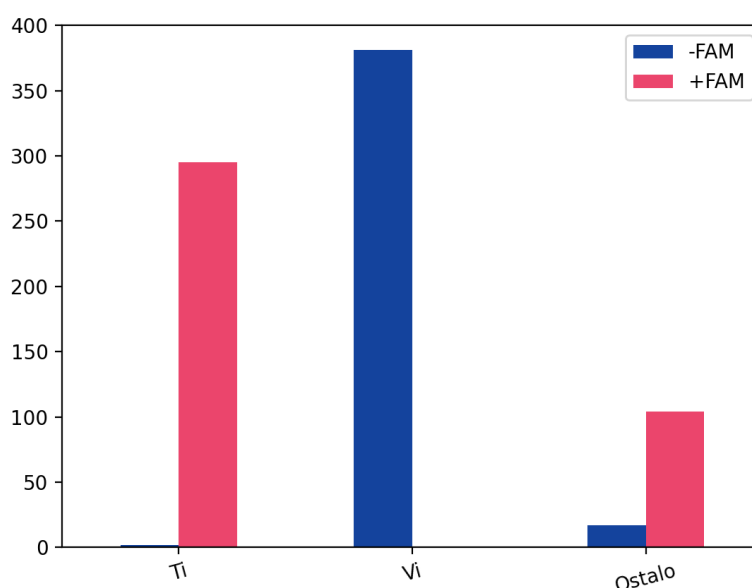
Tablica 45. Ukupna zastupljenost strategija uljudnosti te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

Graf 19. Grafički prikaz podataka iz Tablice 45. Ukupna zastupljenost strategija uljudnosti te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

OBRAĆANJE NA <i>Ti</i> / <i>Vi</i>		
	-FAM	+FAM
Ti	2 (0,5 %)	295 (73,75 %)
Vi	381 (95,25 %)	1 (0,25 %)
Ostalo	17 (4,25 %)	104 (26 %)
Σ	400 (100 %)	400 (100 %)

Tablica 46. Obračanje na *ti*/*vi* u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

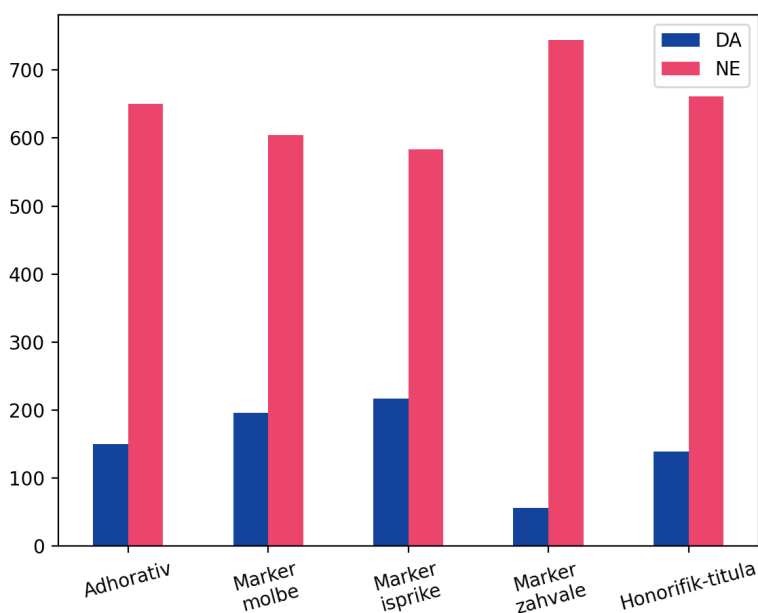
Graf 20. Grafički prikaz podataka iz Tablice 46. Obraćanje na *ti/vi* u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

8.4.6. Leksički markeri/modifikatori ilokucijske snage

Analiza govornih činova s obzirom na zastupljenost leksičkih markera/modifikatora ilokucijske snage pokazala je da su leksički markeri molbe (npr. *molim te, pliz*) zastupljeni u 25 % primjera, leksički markeri isprike (npr. *oprosti, sori*) u 27 % primjera, a leksički markeri zahvale (npr. *hvala, tenks*) u 7 % primjera. U 17 % primjera upotrijebljen je honorifik titula (npr. *gospođa, profesor*). Adhorativi (npr. *hajde, daj*) zastupljeni su u 19 % primjera (Tablica 47).

LEKSIČKI MARKERI/MODIFIKATORI ILOKUCIJSKE SNAGE					
	Adhorativ	Marker molbe	Marker isprike	Marker zahvale	Honorifik-titula
DA	150 (18,75 %)	196 (24,5 %)	217 (27,13 %)	56 (7 %)	139 (17,38 %)
NE	650 (81,25 %)	604 (75,5 %)	583 (72,88 %)	744 (93 %)	661 (82,63 %)
Σ	800 (100 %)				

Tablica 47. Zastupljenost leksičkih markera/modifikatora ilokucijske snage u govornim činovima.

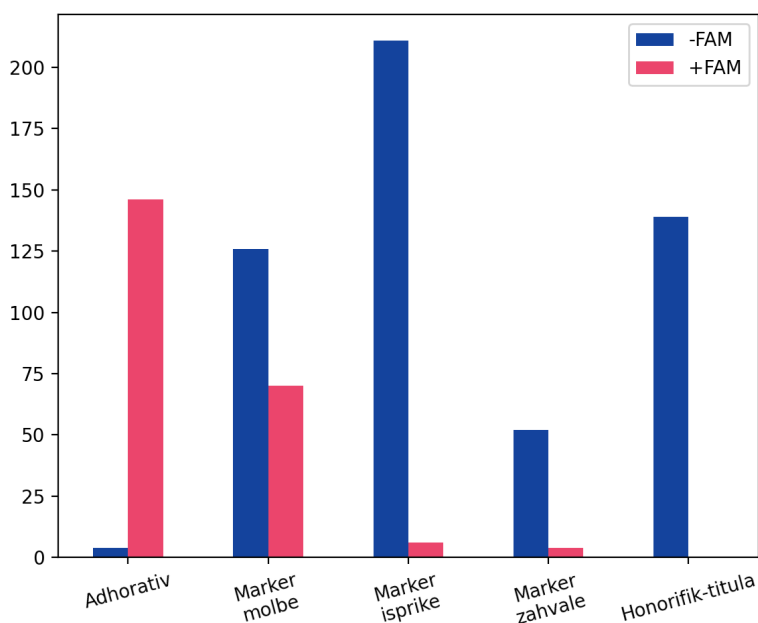

Graf 21. Grafički prikaz podataka iz Tablice 47. Zastupljenost leksičkih markera/modifikatora ilokucijske snage u govornim činovima.

Upotreba pojedinih vrsta leksičkih markera/modifikatora govornih činova uvelike varira među -FAM-situacijama i +FAM-situacijama. Upotreba leksičkih markera molbe zastupljenija je u -FAM-situacijama (64 %) nego u +FAM-situacijama (36 %). Lexički markeri isprike i zahvale upotrijebljeni su u -FAM-situacijama u preko 90 % slučajeva. Honorifici titule upotrijebljeni su isključivo u -FAM-situacijama. Adhorativi su u 97 % slučajeva upotrijebljeni u +FAM-situacijama (Tablica 48).

LEKSIČKI MARKERI/MODIFIKATORI ILOKUCIJSKE SNAGE			
	-FAM	+FAM	Σ
Adhorativ	4 (2,67 %)	146 (97,33 %)	150 (100 %)
Marker molbe	126 (64,29 %)	70 (35,71 %)	196 (100 %)
Marker isprike	211 (97,24 %)	6 (2,74 %)	217 (100 %)
Marker zahvale	52 (92,86 %)	4 (7,14 %)	56 (100 %)
Honorifik-titula	139 (100 %)	0 (0 %)	139 (100 %)

Tablica 48. Zastupljenost leksičkih markera/modifikatora ilokucijske snage u govornim činovima u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

Graf 22. Grafički prikaz podataka iz Tablice 48. Zastupljenost leksičkih markera/modifikatora ilokucijske snage u govornim činovima u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.

8.4.7. Specifičnosti govornih činova u pojedinim situacijama

Osim što su analizom potvrđena odstupanja u strukturnim i sadržajnim obilježjima govornih činova u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama, utvrđena su i odstupanja među pojedinim situacijama istoga (-FAM / +FAM) predznaka. U Tablici 49 slijedi kratak opis pojedinih situacija. -FAM-situacije označene su plavom bojom, a +FAM-situacije ružičastom bojom.

SITUACIJA	KRATAK OPIS SITUACIJE
1. [-FAM]	Govornik traži od konobara da mu vrati ostatak novca.
2. [+FAM]	Govornik traži od najboljega prijatelja da mu vrati posuđenu knjigu.
3. [-FAM]	Govornik traži od profesora da mu odgovori na upit.
4. [+FAM]	Govornik traži od najboljega prijatelja da mu odgovori na upit.
5. [-FAM]	Govornik traži od taksista da zatvori prozor.
6. [+FAM]	Govornik traži od najboljega prijatelja da vozi opreznije.
7. [-FAM]	Govornik traži od nepoznate gospođe u trgovini da se ne gura preko reda.
8. [+FAM]	Govornik traži od svojih bliskih kolega da prestanu ometati nastavu.

Tablica 49. Popis i kratak opis situacija.

U Tablici 50 također su plavom bojom označene -FAM-situacije, a ružičastom +FAM-situacije. Isprekidanom su linijom odijeljene situacije sličnoga propozicijskoga sadržaja.

STRUKTURA GOVORNOGA ČINA	1	2	3	4	5	6	7	8	Σ
	[-FAM]	[+FAM]	[-FAM]	[+FAM]	[-FAM]	[+FAM]	[-FAM]	[+FAM]	
Imperativni iskaz	2	22	0	40	2	86	19	43	214 (26,75 %)
Asertivni iskaz	88	15	87	8	1	4	55	1	259 (32,38 %)
Upitni iskaz	10	60	13	46	96	9	12	12	258 (32,25 %)
Eliptični iskaz	0	3	0	3	0	1	1	37	45 (5,63 %)
Neverbalni signal	0	0	0	2	0	0	0	2	4 (0,5 %)
Izbjegavanje	0	0	0	1	1	0	13	5	20 (2,50 %)
Σ	100	100	100	100	100	100	100	100	800 (100 %)

Tablica 50. Strukturna organizacija govornih činova u pojedinim situacijama.

Iz tablice je vidljivo da je svim -FAM-situacijama zajednička slaba zastupljenost ili potpuni izostanak direktivnih govornih činova koji se sastoje od imperativnoga iskaza, eliptičnoga iskaza ili neverbalnoga signala. Što se tiče asertivnih i upitnih iskaza, u situacijama 1 (*govornik traži od konobara da mu vrati ostatak novca*), 3 (*govornik traži od profesora da mu odgovori na upit*) i 7 (*govornik traži od nepoznate gospođe u trgovini da se ne gura preko reda*) prevladava upotreba asertivnih iskaza, međutim u situaciji 5 (*govornik traži od taksista da zatvori prozor*) zabilježeno je čak 96 % upitnih iskaza. U tablici su također uočljiva veća odstupanja među pojedinim

+FAM-situacijama kada je riječ o zastupljenosti imperativnih, upitnih i eliptičnih iskaza. Ovakvi rezultati ukazuju na to da i drugi čimbenici osim familijarnosti utječu na izbor jezičnih sredstava i načina izražavanja direktivnosti. Ujednačenost strukturnih obilježja govornih činova u pojedinim situacijama ukazuje na njihovu formulaičnost. Primjerice, u govornim činovima iz situacije 1 (*govornik traži od konobara da mu vrati ostatak novca*) u većini se slučajeva pojavljuje formula 'leksički marker isprike + tvrdnja s glagolom u indikativu' s implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem. U Primjeru 66 navedeno je 10 takvih govornih činova.

Primjer 66

Oprostite, vratili ste mi 100 kuna manje!
Oprostite, dali ste mi sto kuna manje.
Oprostite, ovdje fali još 100 kuna
Oprostite! Vratili ste mi manje nego što ste trebali.
Ispričavam se, ali vratili ste mi premalo.
Oprostite, mislim da ste mi vratili premalo!
Oprostite, ali vratili ste mi 100 kn manje nego što ste trebali.
Oprostite, uzvratili ste mi 100 kuna manje od onoga koliko je trebalo.
Oprostite, mislim da ste mi ipak još dužni 100 kuna
Oprostite, fali mi 100 kuna kusura

Odstupanja među pojedinim situacijama uočljiva su i na planu primjene strategija uljudnosti u +FAM-situacijama (usp. Tablica 51). Primjerice, u situaciji 2 (*govornik traži od najboljega prijatelja da mu vrati posuđenu knjigu*) prevladava primjena strategija negativne uljudnosti, u situaciji 4 (*govornik traži od najboljega prijatelja da mu odgovori na upit*) najzastupljeniji su primjeri s kombiniranom primjenom strategija pozitivne i negativne uljudnosti, dok u situacijama 6 (*govornik traži od najboljega prijatelja da vozi opreznije*) i 8 (*govornik traži od svojih bliskih kolega da prestanu ometati nastavu*) prevladava primjena strategija pozitivne uljudnosti. Iz ovih je podataka razvidno da izbor strategija uljudnosti ne ovisi samo o prirodi odnosa među sugovornicima, već i o samoj situaciji i ilokucijskoj svrsi govornoga čina. Kada je riječ o -FAM-situacijama, među njima nema odstupanja, osim u situaciji 7 (*govornik traži od nepoznate gospođe u trgovini da se ne gura preko reda*), u kojoj uočavamo da su uz primjere u sklopu kojih su primijenjene strategije negativne uljudnosti zastupljeni i primjeri izbjegavanja izvođenja govornoga čina.

STRUKTURA GOVORNOGA ČINA	1 [-FAM]	2 [+FAM]	3 [-FAM]	4 [+FAM]	5 [-FAM]	6 [+FAM]	7 [-FAM]	8 [+FAM]	Σ
Pozitivna uljudnost	0	2	0	15	0	44	0	39	100 (12,50 %)
Negativna uljudnost	97	66	99	23	99	11	84	10	489 (61,13 %)
Kombinacija (P+N)	2	22	1	42	0	12	0	20	99 (12,38 %)
Nemodificirana dir.	1	10	0	17	0	33	3	24	88 (11 %)
Izbjegavanje	0	0	0	1	1	0	13	5	20 (2,50 %)
Ostalo	0	0	0	2	0	0	0	2	4 (0,50 %)
Σ	100	100	100	100	100	100	100	100	800 (100 %)

Tablica 51. Strukturna organizacija govornih činova u pojedinim situacijama.

8.5. Interpretacija rezultata analize

U ovome poglavlju slijedi interpretacija rezultata analize, koja je organizirana prema polaznim hipotezama istraživanja.

[Direktivnost – H1]:

Indirektni direktivni govorni činovi frekventniji su od direktnih, posebice među sugovornicima koji nisu u familijarnome odnosu.

Istraživanje je pokazalo da u korpusu prevladavaju indirektni direktivni govorni činovi (63 % primjera), s time da njihova zastupljenost nije jednaka u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama. Dok je u +FAM-situacijama upotreba direktnih i indirektnih govornih činova zastupljena u jednakoj mjeri (oboje s 49 % primjera), u -FAM-situacijama prevladava upotreba indirektnih govornih činova (78 % primjera) (usp. Tablica 39). Dobiveni su rezultati, dakle, u skladu s našom prvom hipotezom.

Direktni direktivni govorni činovi mogu se sastojati od imperativnih iskaza te od iskaza koji sadržavaju performativni glagol u prvome licu. Naša druga hipoteza odnosi se na njihovu frekventnost u jezičnoj upotrebi:

[Direktivnost – H2]:

Imperativni iskazi frekventniji su tip direktnih direktivnih govornih činova od iskaza s direktivnim performativnim glagolom u prvome licu.

Rezultati analize korpusa govornih činova potvrđuju navedenu hipotezu jer 80 % primjera direktnih direktivnih govornih činova čine imperativni iskazi (usp. Tablica 40).

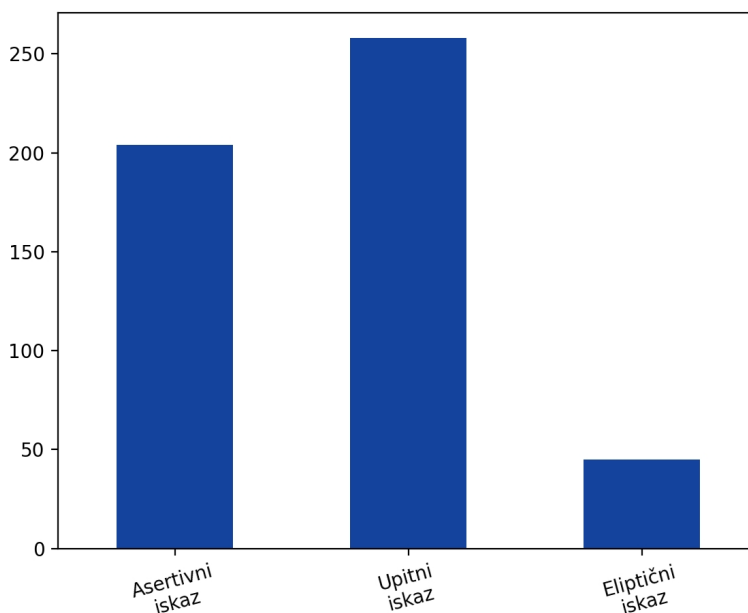
[Direktivnost – H3]:

Indirektni govorni činovi najčešće se sastoje od asertivnih ili upitnih iskaza s glagolom u indikativu.

Rezultati korpusne analize s obzirom na strukturnu organizaciju govornih činova u skladu su s našom trećom hipotezom. U korpusu su, naime, asertivni i upitni iskazi (koji ne uključuju performativni glagol u prvome licu) najzastupljeniji tip indirektnih govornih činova. Pritom su upitni iskazi nešto frekventniji (51 % primjera) od asertivnih (40 % primjera), a iza njih po zastupljenosti slijede iskazi eliptične strukture (9 % primjera) (usp. Tablica 52).

INDIREKTNI GOVORNI ČINOVI	
Asertivni iskaz	204 (40,24 %)
Upitni iskaz	258 (50,89 %)
Eliptični iskaz	45 (8,88 %)
Σ	507 (100 %)

Tablica 52. Strukturna organizacija indirektnih govornih činova.

Graf 23. Grafički prikaz podataka iz Tablice 52. Strukturna organizacija indirektnih govornih činova.

Korpusna analiza nadalje je pokazala da glagol u indikativu sadržava većina direktivnih govornih činova koji se sastoje od asertivnih iskaza (80 % primjera) i upitnih iskaza (86 % primjera). Ostatak asertivnih i upitnih iskaza čine primjeri s glagolom u kondicionalu (usp. Tablica 41).

[Direktivnost – H4]:

Upotrebom glagola u kondicionalu u sklopu direktivnih govornih činova koji se sastoje od asertivnih ili upitnih iskaza ublažava se njihova ilokucijska snaga.

Analiza je pokazala da su glagoli u kondicionalu zastupljeni u direktnim govornim činovima (27 % primjera) i indirektnim govornim činovima (73 % primjera). Budući da se pojavljuju isključivo u direktnim govornim činovima blage ilokucijske snage (usp. Tablica 53), možemo zaključiti da je njihova upotreba povezana s ublažavanjem ilokucijske snage iskaza.

	Kondicional
Direktni govorni činovi (blaga ilokucijska snaga)	24 (27,27 %)
Indirektni govorni činovi	64 (72,73 %)
Σ	88 (100 %)

Tablica 53. Zastupljenost iskaza s glagolom u kondicionalu u direktnim i indirektnim govornim činovima.

[Direktivnost – H5]:

Direktni direktivni govorni činovi jake ilokucijske snage frekventniji su u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu, dok su direktni direktivni govorni činovi slabije ilokucijske snage frekventniji u komunikaciji među sugovornicima koji nisu u familijarnome odnosu.

Rezultati provedene korpusne analize potvrđuju našu petu hipotezu. U analiziranome korpusu načelno prevladavaju direktni direktivni govorni činovi jake ilokucijske snage (52 % primjera), a iza njih po zastupljenosti slijede primjeri blage ilokucijske snage (36 % primjera). U najmanjoj su mjeri zastupljeni primjeri umjerene ilokucijske snage (13 % primjera). U skladu s iznesenom hipotezom, u -FAM-situacijama prevladavaju primjeri blage ilokucijske snage (72 %), dok u +FAM-situacijama prevladavaju primjeri jake ilokucijske snage (61 %) (usp. Tablica 43).

Usporedba ovih rezultata s rezultatima korpusnopragmatičke analize glagola u imperativu prikazane u Cjelini 7 ukazuje na značajne razlike u zastupljenosti direktnih direktivnih govornih činova jake, umjerene i blage ilokucijske snage u različitim jezičnim resursima kojima smo se služili u dvama istraživanjima. Naime,

dok u našem specijaliziranome korpusu direktivnih govornih činova primjeri umjerene ilokucijske snage čine svega 13 % primjera, u uzorcima iz hrWaC-a i srWaC-a oni čine preko 70 % primjera. Držimo da su uzroci ove razlike višestruki. Prije svega, zadaci igranja uloga putem kojih su elicirani direktivni govorni činovi za potrebe ovoga istraživanja uključivali su situacije u kojima se govornici izravno obraćaju određenom i poznatom sugovorniku. Primjeri direktivnih iskaza iz mrežnih korpusa hrWaC i srWaC u većini su slučajeva upućeni neodređenim i nepoznatim recipijentima (čitateljima novinskih portala, blogova, službenih web-stranica raznih institucija i sl.). Nadalje, tekstovi iz korpusa hrWaC i srWaC pripadaju različitim funkcionalnim stilovima, dok govorni činovi iz našega specijaliziranoga korpusa pripadaju razgovornome funkcionalnome stilu. U konačnici, ilokucijska svrha i propozicijski sadržaj direktivnih govornih činova iz mrežnih korpusa hrWaC/srWaC i našega specijaliziranoga korpusa direktivnih govornih činova bitno se razlikuju, stoga nisu izravno usporedivi.

[Direktivnost – H6]:

Direktivni govorni činovi s eksplicitno iskazanim propozicijskim sadržajem frekventniji su od direktivnih govornih činova s implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem, posebice u komunikaciji među sugovornicima koji nisu u familijarnome odnosu.

Rezultati provedene analize potvrđuju da u korpusu prevladavaju direktivni govorni činovi s eksplicitno iskazanim propozicijskim sadržajem (63 % primjera) (usp. Tablica 44). Udio takvih primjera nešto je veći u +FAM-situacijama (71 % primjera) nego u -FAM-situacijama (55 % primjera). Implicitno iznošenje propozicijskoga sadržaja direktivnih govornih činova Brown i Levinson (1987) svrstavaju među strategije uljudnosti u situacijama kada govornik izbjegava eksplicitno iznošenje propozicijskoga sadržaja radi zaštite sugovornikova obraza (indirektna, *off-record* strategija).

[Direktivnost – H7]:

Prilikom upotrebe direktivnih govornih činova u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu tipičnija je primjena strategija pozitivne uljudnosti, dok je u komunikaciji među sugovornicima u nefamilijarnome odnosu tipičnija primjena strategija negativne uljudnosti.

Korpusna analiza potvrdila je da u -FAM-situacijama uvjerljivo prevladava primjena strategija negativne uljudnosti (95 % primjera). U +FAM-situacijama također su najfrekventniji primjeri u kojima su primijenjene strategije negativne uljudnosti (28 % primjera), međutim uz njih je u podjednakoj mjeri zastupljena i primjena strategija pozitivne uljudnosti, kombinirana primjena strategija pozitivne i negativne uljudnosti te izostanak njihove primjene (strategija nemođificirane direktnosti) (između 21 i

25 % primjera). Upotreba neverbalnih signala (manje od 1 % primjera) te potpuno izbjegavanje izvršavanja govornoga čina (3 % primjera) rijetka su pojava kako u -FAM-situacijama tako i u +FAM-situacijama s (usp. Tablica 45). Jedan od mogućih razloga njihove slabe zastupljenosti u korpusu metoda je prikupljanja jezične građe. Iako je sudionicima u uputama za ispunjavanje upitnika eksplicitno ukazano na mogućnost navođenja neverbalnoga govornoga čina koji bi izvršili u zadanim situacijama, odnosno potpunoga izbjegavanja izvršavanja govornoga čina, moguće je da su sudionici bili skloniji navođenju verbalnih govornih činova.

Analiza zastupljenosti obraćanja na *ti/Vi* pokazala je da se obraćanje na *ti* kao strategija pozitivne uljudnosti ostvaruje u +FAM-situacijama, a obraćanje na *Vi* kao strategija negativne uljudnosti ostvaruje se u -FAM-situacijama (usp. Tablica 46). Odstupanja od toga pravila zabilježena su u manje od 1 % primjera. Ovi su rezultati također u skladu s našom sedmom hipotezom.

[Direktivnost – H8]:

Leksički ublaživači ilokucijske snage češće se koriste u komunikaciji među sugovornicima u nefamilijarnome odnosu, dok se poticajne čestice (adhorativi) češće koriste u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu.

Analiza primjera pokazala je da se u sklopu direktivnih govornih činova koriste razne vrste leksičkih markera i modifikatora ilokucijske snage. Ublaživači ilokucijske snage češće se koriste u -FAM-situacijama, dok se poticajne čestice (adhorativi) češće koriste u +FAM-situacijama. Analizom korpusa potvrđena je zastupljenost leksičkih markera molbe (25 % primjera, od toga 64 % u -FAM-situacijama), markera isprike (27 % primjera, od toga 97 % u -FAM-situacijama) i markera zahvale (7 % primjera, od toga 93 % u -FAM-situacijama) te upotreba honorifika titula (17 % primjera, svi upotrijebljeni u -FAM-situacijama), koji se koriste u funkciji ublaživača ilokucijske snage iskaza i/ili strategija negativne uljudnosti. U skladu s iznesenom hipotezom, njihova je upotreba znatno frekventnija u -FAM-situacijama. S druge strane, upotreba poticajnih čestica (adhorativa) gotovo se uvijek ostvaruje u +FAM-situacijama (19 % primjera, od toga 97 % u + FAM-situacijama) (usp. Tablice 47 i 48).

*

Rezultati analize strukturne organizacije direktivnih govornih činova po pojedinim situacijama ukazuje na to da izbor jezičnih sredstava izražavanja direktivnosti ne ovisi samo o ne/formalnosti situacije i ne/familijarnosti odnosa među sugovornicima, već i o ilokucijskoj svrsi i propozicijskome sadržaju govornoga čina. Primjerice, dok su nekim -FAM-situacijama govornici skloni učestaloj upotrebi indirektnoga govornoga čina u formi asertivnoga iskaza, u drugima su skloniji učestaloj upotrebi

indirektnoga govornoga čina u formi upitnoga iskaza (usp. Tablica 50). Osim toga, u nekim je situacijama uočen visok stupanj formulaičnosti direktivnih iskaza na formalnome i sadržajnome planu, što je tema kojoj bi valjalo posvetiti zasebno istraživanje.

Rezultati analize primjene strategija uljudnosti po pojedinim situacijama pokazali su veća odstupanja među pojedinim +FAM-situacijama, što također ide u prilog zaključku da izbor načina izražavanja direktivnosti ne ovisi samo o ne/formalnosti situacije i ne/familijarnosti odnosa među sugovornicima, već i o drugim izvanjezičnim faktorima.

Smatramo da se korpusnopragmatička metoda pokazala pogodnom za potrebe istraživanja načina i sredstava izražavanja direktivnosti u hrvatskome razgovornome jeziku. Međutim, valja ukazati i na neke njezine nedostatke, koji se prvenstveno odnose na obilježja jezične građe na temelju koje smo izradili specijalizirani korpus direktivnih govornih činova s pragmatičkom anotacijom. Kao što je već istaknuto u Cjelini 3, elicitacijom jezične produkcije metodom igranja uloga prikuplja se jezična građa koja ne odražava obilježja stvarne jezične upotrebe, nego svjedoči o tome što sudionici istraživanja misle da bi kazali u nekoj hipotetskoj situaciji. To je, međutim, jedina metoda prikupljanja veće količine direktivnih govornih činova iste ilokucijske svrhe i propozicijskoga sadržaja koji su upotrijebljeni u identičnim okolnostima. Primjenom *online*-upitnika u pisanoj formi omogućeno je brzo prikupljanje jezične građe među velikim brojem ispitanika. Elicitacija jezične produkcije usmenim putem i licem u lice sa sudionicima istraživanja zasigurno bi pridonijela većoj autentičnosti prikupljene jezične građe, međutim provođenje takvoga istraživanja znatno je kompleksnije i dugotrajnije te zahtijeva angažman većega broja istraživača. Unatoč navedenim nedostacima primijenjene metode prikupljanja jezične građe držimo da istraživanje koje smo proveli može poslužiti kao dobro polazište za daljnja, opsežnija istraživanja načina i sredstava izražavanja direktivnosti. Osim toga, vjerujemo da specijalizirani korpus direktivnih govornih činova koji smo izradili za potrebe ovoga istraživanja može poslužiti kao predložak za izradu većih korpusa govorenoga i pisanoga jezika s pragmatičkom anotacijom. Iz toga razloga u narednoj cjelini knjige slijedi prikaz njegove izrade. Budući da mogućnosti koje pruža ovaj korpus nisu potpuno iscrpljene našim istraživanjem, učinili smo ga javno dostupnim za potrebe daljnjih istraživanja.

*

U nastavku slijedi Tablica 54 s prikazom hipoteza i sažetkom rezultata provedenoga istraživanja:

DIREKTIVNOST			
Br.	Hipoteza	Rezultat	Analiza je pokazala da:
H1	Indirektni direktivni govorni činovi frekventniji su od direktnih, posebice među sugovornicima koji nisu u familijarnome odnosu.	Potvrđeno	U korpusu prevladavaju indirektni direktivni govorni činovi (63 % primjera), koji se u većini slučajeva koriste u -FAM-situacijama (78 % primjera).
H2	Imperativni iskazi frekventniji su tip direktnih direktivnih govornih činova od iskaza s direktivnim performativnim glagolom u prvome licu.	Potvrđeno	80 % primjera direktnih direktivnih govornih činova iz korpusa čine imperativni iskazi, dok ostatak čine iskazi s direktivnim performativnim glagolom u prvome licu.
H3	Indirektni govorni činovi najčešće se sastoje od asertivnih ili upitnih iskaza s glagolom u indikativu.	Potvrđeno	U korpusu su asertivni i upitni iskazi najzastupljeniji tip indirektnih govornih činova. Pritom su upitni iskazi nešto frekventniji (51 % primjera) od asertivnih (40 % primjera), a iza njih po zastupljenosti slijede iskazi eliptične strukture (9 % primjera). Glagol u indikativu sadržava većina direktivnih govornih činova koji se sastoje od asertivnih iskaza (80 % primjera) i upitnih iskaza (86 % primjera).
H4	Upotrebom glagola u kondicionalu u sklopu direktivnih govornih činova koji se sastoje od asertivnih ili upitnih iskaza ublažava se njihova ilokucijska snaga.	Potvrđeno	Glagoli u kondicionalu u korpusu se pojavljuju isključivo u sklopu direktnih govornih činova blage ilokucijske snage.
H5	Direktni direktivni govorni činovi jake ilokucijske snage frekventniji su u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu, dok su direktni direktivni govorni činovi slabije ilokucijske snage frekventniji u komunikaciji među sugovornicima koji nisu u familijarnome odnosu.	Potvrđeno	U analiziranome korpusu načelno prevladavaju direktni direktivni govorni činovi jake ilokucijske snage (52 % primjera), a iza njih po zastupljenosti slijede primjeri blage ilokucijske snage (36 % primjera) te primjeri umjerene ilokucijske snage (13 % primjera). U -FAM-situacijama prevladavaju primjeri blage ilokucijske snage (72 %), dok u +FAM-situacijama prevladavaju primjeri jake ilokucijske snage (61 %).
H6	Direktivni govorni činovi s eksplicitno iskazanim propozicijskim sadržajem frekventniji su od direktivnih govornih činova s implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem, posebice u komunikaciji među sugovornicima koji nisu u familijarnome odnosu.	Potvrđeno	U korpusu prevladavaju direktivni govorni činovi s eksplicitno iskazanim propozicijskim sadržajem (63 % primjera). Udio takvih primjera malo je veći u +FAM-situacijama (71 % primjera) nego u -FAM-situacijama (55 % primjera).

H7	Prilikom upotrebe direktivnih govornih činova u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu tipičnija je primjena strategija pozitivne uljudnosti, dok je u komunikaciji među sugovornicima u nefamilijarnome odnosu tipičnija primjena strategija negativne uljudnosti.	Djelomično potvrđeno	U -FAM-situacijama uvjerljivo prevladava primjena strategija negativne uljudnosti (95 % primjera). U +FAM-situacijama također su najfrekventniji primjeri u kojima su primijenjene strategije negativne uljudnosti (28 % primjera), međutim uz njih je u podjednakoj mjeri zastupljena i primjena strategija pozitivne uljudnosti, kombinirana primjena strategija pozitivne i negativne uljudnosti te strategija nemodificirane direktnosti (između 21 % i 25 % primjera).
H8	Leksički ublaživači ilokucijske snage češće se koriste u komunikaciji među sugovornicima u nefamilijarnome odnosu, dok se poticajne čestice (adhorativi) češće koriste u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu.	Potvrđeno	Upotreba ublaživača ilokucijske snage iskaza znatno je frekventnija u -FAM-situacijama (prevladava u 65 % do 100 % primjera, ovisno o vrsti ublaživača), dok se upotreba poticajnih čestica (adhorativa) gotovo uvijek ostvaruje u +FAM-situacijama (97 %).

Tablica 54. Sažeti prikaz hipoteza i rezultata istraživanja.

8.6. Zaključci

Rezultati korpusne analize načina i sredstava izražavanja direktivnosti, koju smo proveli pomoću specijaliziranoga korpusa direktivnih govornih činova, potpuno su ili djelomično potvrdili sve naše polazne hipoteze te omogućili nove uvide o strukturnim obilježjima direktivnih govornih činova i njihovoj upotrebi. Iz provedenoga istraživanja proizlaze sljedeći zaključci:

- (1) U jezičnoj je produkciji češća upotreba indirektnih nego direktnih direktivnih govornih činova.
- (2) Upotreba direktnih govornih činova frekventnija je u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome i neformalnome odnosu.
- (3) Direktni direktivni govorni činovi tipično se ostvaruju u formi imperativnih iskaza. U rjeđim se slučajevima ostvaruju u formi asertivnih iskaza s performativnim glagolom u prvome licu.
- (4) Indirektni direktivni govorni činovi tipično se ostvaruju u formi asertivnih i upitnih iskaza koji sadržavaju glagol u indikativu.

(5) Direktivni govorni činovi koji se sastoje od iskaza s glagolom u kondicionalu najčešće su blage ilokucijske snage.

(6) U jezičnoj upotrebi direktni direktivni govorni činovi najčešće imaju jaku ilokucijsku snagu.

(7) U komunikaciji među sugovornicima u familijarnome i neformalnome odnosu prevladava upotreba direktnih direktivnih govornih činova jake ilokucijske snage, dok u komunikaciji među sugovornicima u nefamilijarnome i formalnome donosu prevladava upotreba direktnih direktivnih govornih činova blage ilokucijske snage.

(8) Direktivni govorni činovi s eksplicitno iskazanim propozicijskim sadržajem češće se primjenjuju od direktivnih govornih činova s implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem – posebice u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome i neformalnome odnosu.

(9) Strategije negativne uljudnosti najčešće su primjenjivana vrsta strategija uljudnosti u jezičnoj upotrebi.

(10) U komunikaciji među sugovornicima u nefamilijarnome i formalnome odnosu tipična je primjena strategija negativne uljudnosti. U komunikaciji među sugovornicima u familijarnome i neformalnome odnosu podjednako je zastupljena primjena strategija pozitivne i negativne uljudnosti.

(11) U sklopu direktivnih govornih činova koriste se razne vrste markera i modifikatora ilokucijske snage. Ublaživači ilokucijske snage češće se koriste u komunikaciji među sugovornicima u nefamilijarnome i formalnome odnosu. Poticajne čestice tipično se koriste u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome i neformalnome odnosu.

(12) Strukturna organizacija direktivnih govornih činova varira ovisno o situaciji u kojoj se primjenjuje. U nekim situacijama direktivni govorni činovi odlikuju se naglašenom formulaičnošću na formalnoj i sadržajnoj razini.

U narednoj cjelini knjige slijedi prikaz izrade specijaliziranoga korpusa direktivnih govornih činova i mogućnosti koje pruža njegova primjena.

9.

RAZVOJ SPECIJALIZIRANOGA KORPUSA DIREKTIVNIH GOVORNIH ČINOVA

Za potrebe istraživanja predstavljenoga u Cjelini 8 – posvećenoga utvrđivanju načina i sredstava izražavanja direktivnosti te njihovih pragmatičkih obilježja i funkcija – razvili smo specijalizirani korpus direktivnih govornih činova hrvatskoga jezika. Korpus se sastoji od 800 elicitiranih direktivnih govornih činova prikupljenih putem *online*-upitnika, a proveden je među 100 govornika hrvatskoga jezika (o metodi prikupljanja jezične građe i sudionicima istraživanja v. Cjelinu 8). Veličine je 12 676 pojavnica i 1692 različnica. Korpus je zakodiran prema aktualnim Smjernicama TEI (*Text Encoding Initiative*)¹¹⁷, a primijenjena je shema oznaka koju smo razvili za potrebe označavanja direktivnih govornih činova.

[TEI] konzorcij razvija i održava smjernice (*Guidelines*) koje su namijenjene svima koji se bave pripremom i/ili obradom tekstualnih resursa u digitalnom obliku. Smjernice su ustvari preporuke konzorcija kako na odgovarajući način prikazati svojstva onih tekstualnih resursa koji se radi lakše računalne obrade moraju izričito označiti. Preporuke dolaze u obliku detaljnoga opisa oznaka (*tag*) koje se unose u digitalni prikaz teksta, čime se obilježava struktura teksta i moguća druga svojstva koja se radi kasnije obrade žele eksplicitno označiti. Na taj se način implicitna tekstualna svojstva, u procesu koji se naziva kodiranje (*encoding*), čine eksplicitnima. Kodiranje prema unaprijed definiranoj shemi omogućava razmjenu podataka bez gubitaka informacija i bez mogućnosti da će neka informacija biti krivo interpretirana. (Bago 2014b)

Smjernice se mogu primijeniti na tekstove svih prirodnih jezika, iz bilo kojega razdoblja te bez ikakvoga ograničenja na oblik i sadržaj (*ibid.*).

Sadržaj smjernica vrlo je širok pa obuhvaća općenita poglavlja namijenjena svima koji se bave kodiranjem teksta, ali i specifična poglavlja za određene vrste tekstova te razne druge sadržaje potrebne korisnicima. (*ibid.*)

Smjernice se temelje na XML-u (*eXtensible Markup Language*), jeziku za označavanje koji definira skup pravila za kodiranje teksta (prema Bray et al. 2000). Riječ je o vrlo jednostavnome i fleksibilnome jeziku koji je čitljiv računalima i ljudima, s naglaskom na strukturi teksta, a ne na njegovoj prezentaciji. Koristi se za razmjenu podataka i podatkovnih struktura među aplikacijama. XML je otvoren standard koji je neovisan o operativnim sustavima, hardveru i softveru, a održava ga W3C (*World Wide Web Consortium*). Datoteke sadržavaju ekstenziju *.xml*, a s obzirom na

¹¹⁷ <https://tei-c.org/>

činjenicu da su te datoteke ustvari čisti tekst, mogu se otvoriti sa programima koji otvaraju .txt-datoteke te s preglednicima. XML ima definiranu sintaksu, ali ne i semantiku jezika, odnosno definirana su pravila o tome kako treba biti organiziran XML-dokument te pravila imenovanja temeljnih jedinica (elemenata i atributa). Svaki dokument koji se pridržava propisanih pravila dobro je oblikovan XML-dokument. Budući da korisnici sami definiraju nazive elemenata i atributa, ali i strukturu dokumenta, mnogo je jezika za označavanje u različitim područjima (od zdravstva do bankarstva) koji se temelje na XML-u.^{118, 119} Jedan od takvih jezika upravo su Smjernice TEI.

9.1. Prikaz sheme za označavanje direktivnih govornih činova

Korpus direktivnih govornih činova ručno je označen na razini govornoga čina, a svaki govorni čin može sadržavati sljedeće slojeve informacija: (1) identifikacijsku oznaku ispitanika; (2) informaciju o tipu situacije u kojoj je ostvaren govorni čin; (3) informaciju o tipu iskaza od kojega se sastoji govorni čin; (4) informaciju o zastupljenosti direktivnoga performativnoga glagola u 1. licu u sklopu govornoga čina; (5) informaciju o eksplicitnosti/implicitnosti ilokucijske snage govornoga čina; (6) informaciju o eksplicitnosti/implicitnosti propozicijskoga sadržaja govornoga čina; (7) informaciju o obraćanju na *ti* ili *Vi*; (8) informaciju o zastupljenosti adhortativa u sklopu govornoga čina. Informacije su prikazane kao atributi elementa govornoga čina. U Tablici 55 na narednim stranicama prikazani su slojevi informacija (osim identifikacije oznake ispitanika) s vrijednostima koje mogu poprimiti (za tekst zadataka iz *online*-upitnika v. Tablicu 36).

¹¹⁸ V. više na poveznici https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_XML_markup_languages.

¹¹⁹ Uvodni tutorijal o XML-u dostupan je na poveznici <https://www.w3schools.com/xml/default.asp>.

Sloj informacije	Vrijednosti atributa	Opis
Tip informacije	<i>NEFAM1</i>	Govorni činovi ostvareni kao odgovor na prvu situaciju sa sugovornicima u nefamilijarnome odnosu.
	<i>NEFAM2</i>	Govorni činovi ostvareni kao odgovor na drugu situaciju sa sugovornicima u nefamilijarnome odnosu.
	<i>NEFAM3</i>	Govorni činovi ostvareni kao odgovor na treću situaciju sa sugovornicima u nefamilijarnome odnosu.
	<i>NEFAM4</i>	Govorni činovi ostvareni kao odgovor na četvrtu situaciju sa sugovornicima u nefamilijarnome odnosu.
	<i>FAM1</i>	Govorni činovi ostvareni kao odgovor na prvu situaciju sa sugovornicima u familijarnome odnosu.
	<i>FAM2</i>	Govorni činovi ostvareni kao odgovor na drugu situaciju sa sugovornicima u familijarnome odnosu.
	<i>FAM3</i>	Govorni činovi ostvareni kao odgovor na treću situaciju sa sugovornicima u familijarnome odnosu.
	<i>FAM4</i>	Govorni činovi ostvareni kao odgovor na četvrtu situaciju sa sugovornicima u familijarnome odnosu.
Tip iskaza	<i>imperativni</i>	Govorni čin sastoji se od imperativnoga iskaza.
	<i>tvrdnja</i>	Govorni čin sastoji se od iskaza kojim se iznosi tvrdnja.
	<i>upitni</i>	Govorni čin sastoji se od upitnoga iskaza.
	<i>elipticni</i>	Govorni čin sastoji se od iskaza eliptične strukture.
	<i>neverbalni</i>	Govorni čin sastoji se samo od neverbalnoga signala.
	<i>izbjegavanje</i>	Govornik je izbjegao izvršavanje govornoga čina.

Direktivni performativni glagol u 1. licu	<i>dpg1Y</i>	Govorni čin sadržava direktivni performativni glagol u 1. licu. (Atribut se odnosi samo na tvrdnje i upitne iskaze kao tipove iskaza.)
	<i>dpg1N</i>	Govorni čin ne sadržava direktivni performativni glagol u 1. licu. (Atribut se odnosi samo na tvrdnje i upitne iskaze kao tipove iskaza.)
Eksplicitnost/implicitnost ilokucijske snage	<i>isE</i>	Ilokucijska snaga govornoga čina eksplicitno je iskazana. (Atribut se odnosi na tipove iskaza koji uključuju verbalna sredstva [<i>imperativni, tvrdnja, upitni, eliptični</i>].)
	<i>isl</i>	Ilokucijska snaga govornoga čina implicitno je iskazana. (Atribut se odnosi na tipove iskaza koji uključuju verbalna sredstva [<i>imperativni, tvrdnja, upitni, eliptični</i>].)
Eksplicitnost/implicitnost propozicijskoga sadržaja	<i>psE</i>	Propozicijski sadržaj govornoga čina eksplicitno je iskazan. (Atribut se odnosi na tipove iskaza koji uključuju verbalna sredstva [<i>imperativni, tvrdnja, upitni, eliptični</i>].)
	<i>psl</i>	Propozicijski sadržaj govornoga čina implicitno je iskazan. (Atribut se odnosi na tipove iskaza koji uključuju verbalna sredstva [<i>imperativni, tvrdnja, upitni, eliptični</i>].)
Obraćanje na <i>ti</i>/<i>Vi</i>	<i>ti</i>	Govorni čin sadržava obraćanje na <i>ti</i> . (Atribut se odnosi na tipove iskaza koji uključuju verbalna sredstva [<i>imperativni, tvrdnja, upitni, eliptični</i>].)
	<i>vi</i>	Govorni čin sadržava obraćanje na <i>Vi</i> . (Atribut se odnosi na tipove iskaza koji uključuju verbalna sredstva [<i>imperativni, tvrdnja, upitni, eliptični</i>].)

	<i>persNeodredivo</i>	Nije moguće odrediti sadržava li govorni čin obraćanje na <i>ti</i> ili <i>Vi</i> . (Atribut se odnosi na tipove iskaza koji uključuju verbalna sredstva [<i>imperativni, tvrdnja, upitni, eliptični</i>].)
Ahorativ	<i>adhorativY</i>	Govorni čin sadržava adhorativ. (Atribut se odnosi na tipove iskaza koji uključuju verbalna sredstva [<i>imperativni, tvrdnja, upitni, eliptični</i>].)
	<i>adhorativN</i>	Govorni čin ne sadržava adhorativ. (Atribut se odnosi na tipove iskaza koji uključuju verbalna sredstva [<i>imperativni, tvrdnja, upitni, eliptični</i>].)

Tablica 55. Shema za označavanje direktivnih govornih činova.

Primjer jednoga označenoga govornoga čina

<u who="#l055" ana="#formalna1 #tvdrnja #dpg1Y #isE #psE #vi #adhorativN">Ispricavam se, ali krivo ste mi vratili novac, molim vas da jos jednom provjerite i vratite mi ostatak novca. </u>

Uz označene govorne činove korpus sadržava i zaglavlje u kojemu se nalaze metapodaci vezani uz jezični resurs: naziv korpusa, autorice korpusa, objašnjenje sheme korištene za označavanje direktivnih govornih činova, podaci o ispitanicima te ostale informacije koje su preporučene prema Smjernicama TEI.

Korpus v1.0 javno je dostupan pod licencijom *Imenovanje-Dijeli pod istim uvjetima 4.0 međunarodna (CC BY-SA 4.0)*¹²⁰, a objavljen je na poveznici: <https://github.com/pbago/DirKorp>.

U planu je daljnji rad na korpusu, koji uključuje evaluaciju primjerenosti razvijene sheme za označavanje direktivnih govornih činova, označavanje korpusa na nižim razinama od govornoga čina te unošnje dodatnih oznaka koje smo prikupili *online*-upitnikom: informacija o glagolskome načinu glagola upotrijebljenoga u sklopu govornoga čina, informaciju o zastupljenosti modalnoga glagola u 2. licu u sklopu govornoga čina te informacije o zastupljenosti leksičkih markera molbe, isprike i zahvale te honorifika u sklopu govornoga čina.

¹²⁰ <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hr>

ZAKLJUČNA RIJEČ

U ovoj smo knjizi nastojali ostvariti sedam središnjih ciljeva: (1) ponuditi opći prikaz pragmatike: definirati je, odrediti njezino područje bavljenja i istraživačke ciljeve te predstaviti temeljne pragmatičke pojmove; (2) ponuditi pregled razvoja pragmatike od njezinih začetaka do danas; (3) predstaviti glavne istraživačke metode prikupljanja i obrade jezične građe u pragmatiki; (4) ponuditi opći prikaz računalne i korpusne pragmatike: definirati ih, odrediti njihovo područje bavljenja, ciljeve, metodologiju i primjenu; (5) prikazati odnos između gramatike i pragmatike te (p)opisati gramatičke kategorije u hrvatskome i srpskome jeziku koje su izravno povezane s kontekstom jezične upotrebe (*gramatičko-pragmatičke kategorije*); (6) predstaviti primjere korpusnopragmatičkih analiza gramatičko-pragmatičkih i drugih pragmatičkih pojavnosti u hrvatskome i srpskome jeziku te (7) prikazati izradu specijaliziranoga korpusa s pragmatičkom anotacijom „po mjeri” istraživanja govornih činova. U nastavku slijedi pregled ostvarenih ciljeva organiziran po cjelinama knjige.

(1) Opći prikaz pragmatike predstavljen je u prvoj cjelini knjige pod naslovom *Lingvistička pragmatika: prikaz discipline, temeljni pojmovi, jezgrena pragmatička područja*:

- predstavljena je njezina definicija i područje bavljenja u okviru različitih pragmatičkih tradicija (s naglaskom na razlikama između angloameričke i europske/kontinentalne tradicije)
- prikazana su glavna obilježja komunikacijskoga procesa i principa na kojima se taj proces zasniva
- definirani su temeljni pragmatički pojmovi i jedinice pragmatičke analize (rečenica i iskaz, tekst i diskurs, rečenično značenje i smisao iskaza, propozicija, kontekst i kotekst)
- predstavljena su jezgrena pragmatička područja s naglaskom na definiciji predmeta njihova bavljenja te prikazu najutjecajnijih teorija iz pojedinih područja
 - **referencijalnost** – prikazana je definicija referencijalnosti te su opisane njezine vrste i sredstva izražavanja
 - **deiksa** – prikazana je definicija deikse, opisani su mehanizmi deiktiranja deiktičnih izraza u iskazu, a pomoću ilustrativnih

primjera predstavljene su različite vrste deikse (personalna, mjesna, vremenska, socijalna i diskursna deiksa) te jezična sredstva njihova izražavanja

- **implicitna značenja** – prikazane su različite vrste implicitnih značenja u iskazu (implikatura, presupozicija, semantička implikacija), predstavljena je teorija načela konverzacije Paula Gricea (kooperacijski princip i konverzacijske maksime) te novograjsovski i postgrajsovski pristupi implicitnim značenjima
- **presupozicija** – predstavljene su različite vrste presupozicija i njihovih okidača te su prikazana njihova obilježja i mehanizmi prijenosa
- **implikatura** – predstavljene su različite vrste implikatura (konvencionalna i konverzacijska implikatura; generalizirana i partikularizirana konverzacijska implikatura), njihove definicije, obilježja i mehanizmi prijenosa
- **govorni činovi** – predstavljena je teorija govornih činova Johna Austina i Johna Searlea, prikazane su njihove definicije i tipologije govornih činova te su opisana glavna obilježja i funkcije govornih činova i govornih događaja
- **konverzacijska analiza** – predstavljena su strukturalna obilježja konverzacijskoga čina te su prikazani temeljni pojmovi, metodologija i ciljevi konverzacijske analize
- **uljudnost** – definiran je pojam uljudnosti u pragmatici, predstavljene su najutjecajnije teorije uljudnosti te su prikazane tipologije različitih strategija uljudnosti, kao i verbalna i neverbalna sredstva posredstvom kojih se ostvaruju u razgovoru.
- temeljni pojmovi iz pojedinih pragmatičkih jezgrenih područja prikazani su pomoću ilustrativnih primjera na hrvatskome jeziku

(2) Pregled razvoja lingvističke pragmatike od njezinih začetaka do danas ponuđen je u drugoj cjelini knjige pod naslovom *Lingvistička pragmatika: kratki pregled razvoja discipline*:

- prikazani su „službeni počeci” razvoja pragmatike, koji se vezuju uz Charlesa Morrisa i predstavnike oksfordske škole filozofije običnoga jezika (Johna Austina, Johna Searlea, Paula Gricea i dr.)
- prikazan je razvoj pragmatičke misli koji je prethodio „službenim počecima” pragmatike bez izravnoga utjecaja na razvoj lingvističke pragmatike (protopragmatika, pragmatizam, pragmatika *avant la lettre*)
- izneseni su razlozi zbog kojih jezik u upotrebi nije bio predmetom najužega lingvističkoga interesa sve do 70-ih godina 20. stoljeća
- prikazan je razvoj suvremene pragmatike od 70-ih godina do danas s osvrtom na razvoj i položaj pragmatike u hrvatskoj lingvistici

(3) Prikaz glavnih istraživačkih metoda prikupljanja i obrade jezične građe u pragmatiki predstavljen je u trećoj cjelini knjige pod naslovom *Istraživačke metode u pragmatiki*:

- predstavljene su jedinice pragmatičke analize i njihova klasifikacija s obzirom na opseg (mikrojedinice i makrojedinice) te način i medij prijenosa (govoreni i pisani jezik, jezik digitalne komunikacije te sredstva neverbalne komunikacije)
- prikazane su različite vrste elicitirane i neelicitirane jezične građe koje mogu biti podvrgnute pragmatičkoj analizi: predstavljena je klasifikacija jezične građe s obzirom na njezin obim, ne/fikcionalnost, situacijsku uvjetovanost te stupanj istraživačeva utjecaja (uslijed njezina prikupljanja)
- (p)opisani su različiti istraživački pristupi u pragmatiki (empirijski i neempirijski, deduktivni i induktivni, poredbeni i neporedbeni, longitudinalni i transverzalni, sinkronijski i dijakronijski, kvantitativni i kvalitativni, mikropragmatički i makropragmatički i dr.) te klasifikacija istraživanja s obzirom na primijenjenu metodologiju i/ili predmet istraživanja (istraživanja prvoga i drugoga reda, reprezentativna i

nereprezentativna istraživanja, istraživanja govorenoga/pisanoga jezika i dr.)

- (p)opisane su različite metode prikupljanja jezične građe (intervju, elicitacija narativa, najavljeno i nenajavljeno snimanje razgovora, sudjelovanje s promatranjem, metoda igranja uloga, upitnici sa zadacima elicitiranja dijaloga i dopunjavanja diskursa), a njihova je primjena prikazana na primjerima pojedinih pragmatičkih istraživanja hrvatskoga jezika
- prikazana su etička načela kojih bi se istraživači trebali pridržavati prilikom prikupljanja i obrade jezičnih podataka za potrebe provođenja (pragmatičkih) istraživanja

(4) Opći prikazi računalne i korpusne pragmatike predstavljeni su u četvrtoj cjelini pod naslovom *Obrada prirodnog jezika, računalna pragmatika i korpusnopragmatički pristup jeziku u upotrebi*:

- predstavljeno je područje bavljenja obrade prirodnog jezika (OPJ), definirani su temeljni pojmovi poput prirodnih, umjetnih i formalnih jezika te je prikazan odnos između OPJ-a i (računalne) lingvistike
- predstavljena je definicija računalne pragmatike te je ponuđen prikaz njezina razvoja, područja bavljenja, istraživačkih ciljeva i metoda
- (p)opisane su vrste jezičnih alata i resursa čijom se izradom bavi računalna pragmatika
- pobliže su predstavljena dva tematska područja računalne pragmatike: izrada i primjena jezičnih korpusa te problem interpretacije i generiranja govornih činova
- ponuđen je opći prikaz korpusa, predstavljena su njihova obilježja, podjela na vrste te mogućnosti njihove primjene
- prikazane su pojedine sheme za označavanje korpusa, kao i alati za njihov razvoj i analizu; predstavljeni su izabrani javno dostupni korpusi hrvatskoga i srpskoga jezika te primjer jednoga korpusa s pragmatičkom anotacijom

- predstavljena je definicija korpusne pragmatike te je ponuđen prikaz njezina razvoja, područja bavljenja i istraživačkih ciljeva
- prikazana je metodologija korpusnopragmatičkih istraživanja: vertikalno-horizontalna Metoda 1 (*forma* → *funkcija*) te horizontalno-vertikalna Metoda 2 (*funkcija* → *forma*)

(5) Odnos između gramatike i korpusne pragmatike prikazan je u petoj cjelini knjige pod naslovom *Gramatika i (korpusna) pragmatika*:

- prikazan je odnos između gramatičkih i pragmatičkih jezičnih pojava te su predstavljena različita tumačenja odnosa između gramatike i pragmatike kao međusobno (ne)povezanih lingvističkih disciplina odnosno pristupa jeziku
- (p)opisane su gramatičke kategorije u hrvatskome i srpskome jeziku koje su izravno povezane s kontekstom jezične upotrebe (*gramatičko-pragmatičke kategorije*): npr. kategorija (ne)određenosti, gramatički i leksičko-gramatički deiktici, tip/modus rečenice, gramatički i leksičko-gramatički markeri modalnosti, kategorijalni kompleks apelativnosti, gramatičke pojavnosti u službi prijenosa/markiranja implicitnih značenja, gramatičke pojavnosti u službi strategija uljudnosti
- prikazane su korpusnopragmatičke metode proučavanja pragmatičkih obilježja i funkcija gramatičkih pojava na primjerima hrvatskoga i srpskoga jezika

(6) Primjeri korpusnopragmatičkih analiza pragmatičko-gramatičkih i pragmatičkih pojava u hrvatskome i srpskome jeziku predstavljani su u šestoj, sedmoj i osmoj cjelini knjige:

- u šestoj cjelini knjige pod naslovom *Kategorija (ne)određenosti i pridjevski vid: korpusnopragmatička analiza* provedena je kontrastivna korpusna analiza pragmatičkih funkcija i upotrebe određenih i neodređenih pridjeva kao potencijalnih markera (ne)određenosti u hrvatskome i srpskome jeziku (popis hipoteza i rezultata istraživanja v. u Tablici 56)

- u sedmoj cjelini knjige pod naslovom *Pragmatičke funkcije i obilježja glagola u imperativu: korpusnopragmatička analiza* provedena je kontrastivna korpusna analiza pragmatičkih funkcija, obilježja i upotrebe glagola u imperativu kao primarnoga gramatičkoga sredstava izražavanja semantičko-pragmatičke kategorije imperativnosti u hrvatskome i srpskome jeziku (popis hipoteza i rezultata istraživanja v. u Tablici 57)

(NE)ODREĐENOST		
Br.	Hipoteza	Rezultat
H1	U sklopu imenskoga predikata i imenskoga predikatnoga proširka tipična je upotreba neodređenih pridjevskih oblika.	Potvrđeno
H2	U složenim vlastitim imenima te uz imenice u vokativu tipična je upotreba određenih pridjevskih oblika.	Djelomično potvrđeno
H3	Određeni pridjevi koriste se u sklopu imenskih izraza određenoga i neodređenoga statusa, stoga nisu u funkciji gramatičkoga markera određenosti.	Potvrđeno
H4	Neodređeni pridjevi tipično se koriste u sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa, stoga su potencijalno u funkciji gramatičkoga markera neodređenosti.	Potvrđeno
H5	Određeni pridjevski oblici zamijenili su neodređene pridjevske oblike u kosim padežima.	Potvrđeno
H6	Upotreba neodređenih pridjeva frekventnija je na hrvatskome govornome području nego na srpskome govornome području.	Nije potvrđeno

Tablica 56. Sažeti prikaz hipoteza i rezultata istraživanja iz Cjeline 6 (prema Tablici 26)

IMPERATIVNOST		
Br.	Hipoteza	Rezultat
H1	Direktivni imperativi prototipno su sredstvo izražavanja imperativnosti.	Potvrđeno
H2	Imperativi želje i dopuštanja te imperativi upute manje su frekventni u upotrebi od direktivnih imperativa.	Potvrđeno
H3	Ilokucijska snaga imperativnih iskaza može varirati od blage do jake, a za direktivne je imperative karakteristična jaka ilokucijska snaga (koja se u komunikaciji može modificirati u skladu s načelima uljudnosti).	Nije potvrđeno
H4	Ilokucijska snaga iskaza može se modificirati (pojačati ili ublažiti) leksičkim modifikatorima.	Djelomično potvrđeno
H5	Niječni imperativi manje su frekventni u upotrebi od jesnih, a ilokucijska snaga perifrastičnih niječnih oblika blaža je od ilokucijske snage jednostavnih niječnih oblika.	Djelomično potvrđeno
H6	Ne postoje veće razlike među upotrebnim i funkcionalnim obilježjima imperativa na hrvatskome i srpskome govornome području.	Potvrđeno

Tablica 57. Sažeti prikaz hipoteza i rezultata istraživanja iz Cjeline 7 (prema Tablici 35).

- u osmoj cjelini knjige pod naslovom *Načini i sredstva izražavanja direktivnosti: korpusnopragmatička analiza govornih činova* na specijaliziranome je korpusu govornih činova provedena korpusnopragmatička analiza načina i sredstava izražavanja direktivnosti te njihovih pragmatičkih obilježja i funkcija u hrvatskome jeziku (popis hipoteza i rezultata istraživanja v. u Tablici 58)

DIREKTIVNOST		
Br.	Hipoteza	Rezultat
H1	Indirektni direktivni govorni činovi frekventniji su od direktnih, posebice među sugovornicima koji nisu u familijarnome odnosu.	Potvrđeno
H2	Imperativni iskazi frekventniji su tip direktnih direktivnih govornih činova od iskaza s direktivnim performativnim glagolom u prvome licu.	Potvrđeno
H3	Indirektni govorni činovi najčešće se sastoje od asertivnih ili upitnih iskaza s glagolom u indikativu.	Potvrđeno
H4	Upotrebom glagola u kondicionalu u sklopu direktivnih govornih činova koji se sastoje od asertivnih ili upitnih iskaza ublažava se njihova ilokucijska snaga.	Potvrđeno
H5	Direktni direktivni govorni činovi jake ilokucijske snage frekventniji su u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu, dok su direktni direktivni govorni činovi slabije ilokucijske snage frekventniji u komunikaciji među sugovornicima koji nisu u familijarnome odnosu.	Potvrđeno
H6	Direktivni govorni činovi s eksplicitno iskazanim propozicijskim sadržajem frekventniji su od direktivnih govornih činova s implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem, posebice u komunikaciji među sugovornicima koji nisu u familijarnome odnosu.	Potvrđeno
H7	Prilikom upotrebe direktivnih govornih činova u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu tipičnija je primjena strategija pozitivne uljudnosti, dok je u komunikaciji među sugovornicima u nefamilijarnome odnosu tipičnija primjena strategija negativne uljudnosti.	Djelomično potvrđeno
H8	Leksički ublaživači ilokucijske snage češće se koriste u komunikaciji među sugovornicima u nefamilijarnome odnosu, dok se poticajne čestice (adhorativi) češće koriste u komunikaciji među sugovornicima u familijarnome odnosu.	Potvrđeno

Tablica 58. Sažeti prikaz hipoteza i rezultata istraživanja iz Cjeline 8 (usp. Tablica 54).

(7) izrada specijaliziranoga korpusa s pragmatičkom anotacijom „po mjeri” istraživanja sredstava i načina izražavanja direktivnosti u govornim činovima prikazana je u devetoj cjelini knjige pod naslovom *Razvoj specijaliziranoga korpusa direktivnih govornih činova*:

- prikazan je proces izrade te su opisana obilježja *Korpusa direktivnih govornih činova hrvatskoga jezika* (DirKorp) koji je javno dostupan na poveznici: <https://github.com/pbago/DirKorp>.

*

Ovom smo knjigom nastojali ponuditi jezgrovit uvodnik u lingvističku pragmatiku te predstaviti metode i primjenu računalne i korpusne pragmatike kao perspektivnih interdisciplinarnih područja „u nastajanju”, koja u posljednja dva desetljeća znatno pridonose unapređivanju i proširivanju dometa proučavanja jezika u upotrebi.

Područje pragmatičkih istraživanja iznimno je široko i šaroliko, stoga mnoge pragmatičke teme i pristupi u ovoj knjizi nisu ni dotaknuti. Nadamo se da će ova knjiga pomoći stručnjacima i studentima u daljnjem otkrivanju njezinih dometa, da će pozitivno utjecati na njezin razvoj u hrvatskoj lingvistici te potaknuti istraživanja pragmatičkih aspekata hrvatskoga i drugih južnoslavenskih jezika – s posebnim naglaskom na primjenu računalnopragmatičkih i korpusnopragmatičkih metoda i pristupa.

POPIS PRILOGA

POPIS LITERATURE¹²¹

- Adolphs, S. (2008). *Corpus and Context: Investigating Pragmatic Functions in Spoken Discourse*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Agha, A. (2007). *Language and Social Relations*. Cambridge University Press.
- Agić, Ž.; Ljubešić, N. (2015). Universal Dependencies for Croatian (that Work for Serbian, too). U: Piskorski, J. et al. (ur.), *The 5th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing*. Hissar: INCOMA Ltd. Shoumen, 1–8. <https://aclanthology.org/W15-53.pdf>.
- Aijmer, K.; Rühlemann, C. (ur.) (2015). *Corpus Pragmatics*. Cambridge University Press.
- (Ajdžanović, M. i Alanović, M.=) Ајџановић, М.; Алановић, М. (2007). Функционални и прозодијски аспекти дистрибуције придевског вида у говору Новог Сада, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L, 23–30.
- Algeo, J. (1987). A Comprehensive Grammar of the English Language. By Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, and Jan Svartvik. London: Longman. 1985, *Journal of English Linguistics* 20/1, 122–136.
- Allen, J. F. (1995). *Natural Language Understanding*. Redwood City, CA: Benjamin; Cummings.
- Allen, J. F.; Schubert, L. K.; Ferguson, G.; Heeman, P.; Hwang, C. H.; Kato, T.; Light, M.; Martin, N. G.; Miller, B. W.; Poesio, M.; Traum, D. R. (1995). The TRAINS Project: A Case Study in Building a Conversational Planning Agent, *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence* 7/1, 7–48.
- Alsop, S.; Nesi, H. (2013). Annotating a Corpus of Spoken English: The Engineering Lecture Corpus (ELC). U: Mello, H.; Pettorino, M.; Raso, T. (ur.), *Proceedings of GSCP 2012: Speech and Corpora*. Florence: Firenze University Press, 58–62.
- Alsop, S.; Nesi, H. (2014). The Pragmatic Annotation of a Corpus of Academic Lectures. U: Calzolari, N. et al. (ur.), *The International Conference on Language Resources and Evaluation 2014 Proceedings*. Reykjavik: European Language Resources Association, 1560–1563.
- Aljović, N. (2002). Long Adjectival Inflection and Specificity in Serbo-Croatian, *Recherches linguistiques de Vincennes* 31, 27–42.
- Aljukić, B. (2015). *Jezik i rodne razlike u medijskom diskursu: konverzacijska analiza televizijskih intervjua*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Anderson, A. H.; Bader, M.; Gurman Bard, E.; Boyle, E.; Doherty, G.; Garrod, S.; Isard, S.; Kowtko, J.; McAllister, J.; Miller, J.; Sotillo, C.; Thompson, H. S.; Weinert, R. (1991). The HCRC Map Task Corpus, *Language and Speech* 34/4, 351–366.

¹²¹ Sve poveznice koje se navode u popisu literature i tekstu knjige posljednji su put posjećene 5. listopada 2021. godine.

- Ariel, M. (2010). *Defining Pragmatics*. Cambridge University Press.
- Arif, H. (2013). A Brief Sketch on the Origin and Development of Pragmatics, *Philosophy and Progress* LIII–LIV, 26–41.
- (Arsenijević, B. i Stanković, B.=) Арсенијевић, Б.; Станковић, Б. (2008). Неодређени придевски вид у одређеним окружењима. У: Ковачевић, М. и др. (ур.), *Српски језик, књижевност и уметност: зборник радова са научног скупа одржаног на ФИЛУМ Крагујевац, Књига 1*. Крагујевац: ФИЛУМ, 241–252.
- (Ašić, T.=) Ашић, Т. (2014). *Наука о језику*. Београд: Завод за уџбенике.
- Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Austin, J. L. (2014). *Kako djelovati riječima*. Zagreb: Disput.
- Bach, K.; Harnish, R. M. (1979). *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge: MIT Press.
- Badurina, L. (2020). О modalnosti – s osobitim obzirom na modalne glagole. У: Mujić, M. (ur.), *Sarajevski filološki susreti: zbornik radova 5/1*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 47–60.
- Badurina, L.; Matešić, M. (2013). Poštalice pod povećalom: o jednoj posebnoj vrsti diskursnih oznaka. У: Turbić-Hadžagić, A. (ur.), *Zbornik radova Grad na zrnu soli*. Tuzla: JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa Tuzlanskog kantona, 9–24.
- Badurina, L.; Palašić, N. (2018). Odgovori na pitanja o pitanjima, *Slavistična revija* 66/3, 383–397.
- Bagić, K. (2010). Tvrđnja s upitnikom, *Vijenac* 417.
<https://www.matica.hr/vijenac/417/tvrdnja-s-upitnikom-2385/>.
- Bago, P. (2014a). *Model višerazinske prezentacije tekstova starijih hrvatskih rječnika*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Bago, P. (2014b). Označavanje natuknice u Della Bellinu rječniku i povezivanje autora izvora citata s vanjskim resursima, *Studia lexicographica: časopis za leksikografiju i enciklopedistiku* 8; 2/15, 77–102.
- Baisa, V.; Michelfeit, J.; Medved', M.; Jakubiček, M. (2016). European Union Language Resources in Sketch Engine. У: Calzolari, N. et al. (ur.), *The Proceedings of Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*. Portorož: European Language Resources Association, 2799–2803.
- Bakšić, S.; Bulić, H. (2019). *Pragmatika*. Sarajevo: Bookline.
- Bar-Hillel, Y. (1971). Out of the Pragmatic Wastebasket, *Linguistic Inquiry* 2/3, 401–407.
- Barić, E.; Lončarić, M.; Malić, D.; Pavešić, S.; Peti, M.; Zečević, V.; Znika, M. (2005). *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

- Bednarek, M. (2011). Approaching the Data of Pragmatics. U: Bublitz, W.; Norrick, N. (ur.), *Foundations of Pragmatics (Handbooks of Pragmatics 1)*. Berlin: De Gruyter, 537–559.
- Benić, M. (2018). Prepričavanje diskursa na primjeru osječškoga govora, *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 44/1, 1–55.
- Bertucelli Papi, M. (2009). Implicitness. U: Verschueren, J.; Östman, J. O. (ur.), *Key Notions for Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 139–163.
- Black, P. E. (ur.). *Dictionary of Algorithms and Data Structures*. National Institute of Standards and Technology. <https://xlinux.nist.gov/dads/>.
- Blagus Bartolec, G.; Matas Ivanković, I. (2019). Korpus umom korisnika (na što treba pripaziti u korpusno utemeljenom istraživanju). U: Matešić, M.; Vlastelić, A. (ur.), *Jezik i um. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku održanoga od 3. do 5. svibnja 2018*. Zagreb: Srednja Europa, 31–42.
- Bogunović, I.; Kučić, M.; Ljubešić, N.; Erjavec, T. (2021). Corpus of Croatian News Portals ENGRI (2014–2018), *Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI*. <http://hdl.handle.net/11356/1416>.
- Borucinsky, M.; Coslovich, S. T. (2015). Formalno i funkcionalno u jeziku: sistemska funkcionalna gramatika u odnosu na ostale funkcionalne gramatike i kognitivnolingvističke pristupe, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 27/2, 11–29.
- Boyce, C.; Neale, P. (2006). *Conducting In-Depth Interview: A Guide for Designing and Conducting In-Depth Interviews for Evaluation Input*. Pathfinder International Tool Series, Monitoring and Evaluation. <https://www.pathfinder.org/wp-content/uploads/2017/06/A-Guide-for-Designing-and-Conducting-In-depth-Interviews-for-Evaluation-Input.pdf>.
- Bray, T.; Paoli, J.; Sperberg-McQueen, C. M.; Maler, E.; Yergeau, F.; Cowan, J. (2000). *Extensible markup language (XML) 1.0.*, 2000–2010.
- Brown, P.; Levinson, S. C. (1987). *Some Universals in Language Usage Politeness*. Cambridge University Press.
- Brozović Rončević, D.; Čavar, D.; Čavar, M.; Stojanov, T.; Štrkalj Despot, K.; Ljubešić, N.; Erjavec, T. (2018). *Croatian Language Corpus Riznica 0.1*. <http://riznica.ihj.hr/index.hr.html>.
- Bublitz, W.; Norrick, N. R. (ur.) (2011). *Foundations of Pragmatics*. Berlin: De Gruyter.
- Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie*. Stuttgart: Fischer.
- Bunt, H. (1969). Conversational Principles in Question–Answer Dialogues. U: Krallmann, D. (ur.), *Zur Theorie der Frage*. Essen: Narr Verlag, 119–141.
- Bunt, H. (1989). Information Dialogues as Communicative Action in Relation to Partner Modelling and Information Processing. U: Taylor, M. et al. (ur.), *The Structure of Multimodal Dialogue*. Amsterdam: North-Holland, 47–74.

- Bunt, H. (2009). The DIT++ Taxonomy for Functional Dialogue Markup. U: Heylen, D. et al. (ur.), *Proceedings of AAMAS 2009 Workshop 'Towards a Standard Markup Language for Embodied Dialogue Acts (EDAML 2009)'*. Budapest, 13–24.
- Bunt, H. (2017). Computational Pragmatics. U: Huang, Y. (ur.), *Oxford Handbook of Pragmatics*. New York: Oxford University Press, 326–345.
- Bunt, H. (2020). Computational Pragmatics. *Oxford Bibliographies Online in Linguistics*. <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199772810/obo-9780199772810-0264.xml>.
- Bunt, H.; Black, W. (ur.) (2000). *Abduction, Belief and Context in Dialogue: Studies in Computational Pragmatics, Vol. 1*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Bunt, H.; Kipp, M.; Petukhova, V. (2012). Using DiAML and ANVIL for Multimodal Dialogue Annotations. U: Calzolari, N. et al. (ur.), *Proceedings 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. Istanbul; Paris: ELRA, 1301–1308.
- Bunt, H.; Petukhova, V.; Malchanau, A.; Fang, A.; Wijnhoven, K. (2019). The DialogBank: Dialogues with Interoperable Annotations, *Language Resources and Evaluation 53/2*, 213–249.
- Bušta, J.; Herman, O.; Jakubíček, M.; Krek, S.; Novak, B. (2017). JSI Newsfeed Corpus. U: *Proceedings of the 9th International Corpus Linguistics Conference*. Birmingham: University of Birmingham. <https://www.birmingham.ac.uk/documents/college-artslaw/corpus/conference-archives/2017/general/paper382.pdf>.
- Bylander, T.; Allemang, D.; Tanner, M. C.; Josephson, J. R. (1991). The Computational Complexity of Abduction, *Artificial Intelligence 49/1–3*, 25–60.
- Caffi, C. (2009). Pragmatic Presuppositions. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 759–767.
- Cap, P. (2011). Micropragmatics and Macropragmatics. U: Bublitz, W.; Norrick, N. R. (ur.), *Foundations of Pragmatics*. Berlin: De Gruyter, 51–77.
- Carletta, J. (2006). Announcing the AMI Meeting Corpus, *The ELRA Newsletter 11/1*, 3–5.
- Carletta, J.; Evert, S.; Kilgour, J.; Nicol, C.; Reidsma, D.; Robertson, J.; Voormann, H. (2009). *Documentation for the NITE XML Toolkit*. <https://groups.inf.ed.ac.uk/nxt/documentation.shtml>.
- Caspers, J.; Yuan, B.; Huang, T.; Tang, X. (2000). Melodic Characteristics of Backchannels in Dutch Map Task Dialogues. U: *Proceedings, 6th International Conference on Spoken Language Processing*. Beijing: China Military Friendship Publish, 611–614. https://www.isca-speech.org/archive/icslp_2000/.
- Chambers, A. (2010). What is Data-driven Learning?. U: O'Keeffe, A.; McCarthy, M. (ur.), *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. Abingdon: Routledge, 345–358.

- Clark, H. H. (2009). Context and Common Ground. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 116–119.
- Cohen, P. R.; Perrault, C. R. (1979). Elements of a Plan-Based Theory of Speech Acts, *Cognitive Science* 3/3, 177–212.
- Condoravdi, C.; Lauer, S. (2012). Imperatives: Meaning and Illocutionary Force, *Empirical Issues in Syntax and Semantics* 9, 37–58.
- Core, M. G.; Allen, J. (1997). Coding Dialogs with the DAMSL Annotation Scheme. U: *Working Notes of the AAAI Fall Symposium on Communicative Action in Humans and Machines*. Cambridge; MA: AAAI Press, 28–35.
- Cornish, F. (2009). Understanding Spoken Discourse. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 1103–1106.
- Corpus Types. Sketch Engine. <https://www.sketchengine.eu/corpora-and-languages/corpus-types/>.
- Crespi Reghizzi, S.; Breveglieri, L.; Morzenti, A. (2019). *Formal Languages and Compilation*. New York: Springer.
- Čermák, F. (1997). Czech National Corpus: A Case in Many Contexts, *International Journal of Corpus Linguistics* 2/2, 181–197.
- Ćavar, D.; Brozović Rončević, D. (2012). Riznica: the Croatian Language Corpus, *Prace filologiczne* 63, 51–65.
- Davies, M. (2012). The 400 Million Word Corpus of Historical American English (1810–2009). U: Hegedűs, I.; Fodor, A. (ur.), *English Historical Linguistics 2010: Selected Papers from the Sixteenth International Conference on English Historical Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 231–262.
- Dedaić, M. (2010). Reformulating and Concluding: The Pragmatics of the Croatian Discourse Marker *dakle*. U: Dedaić, M.; Mišković-Luković, M. (ur.), *South Slavic Discourse Particles*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 107–131.
- Degand, L. (2009). Speech Acts and Grammar. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 1009–1015.
- Diessel, H. (2012). Deixis and Demonstratives. U: Chierchia, G. et al. (ur.), *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*. Berlin: De Gruyter, 2407–2431.
- van Dijk, T. A. (ur.) (1976). *Pragmatics of Language and Literature*. Amsterdam: North Holland.
- Dörnyei, Z. (2007). *Research Methods in Applied Linguistics: Quantitative, Qualitative and Mixed Methodologies*. Oxford University Press.
- Erjavec, T. (2012). MULTEXT-East: Morphosyntactic Resources for Central and Eastern European Languages, *Language Resources and Evaluation* 46/1, 131–142.

- Erjavec, T.; Fišer, D.; Ljubešić, N.; Ferme, M.; Borovič, M.; Boškovič, B.; Ojsteršek, M.; Hrovat, G. (2019). Corpus of Academic Slovene KAS 1.0, *Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI*, <http://hdl.handle.net/11356/1244>.
- Erjavec, T.; Ogrodniczuk, M.; Osenova, P.; Ljubešić, N.; Simov, K.; Grigorova, V.; Rudolf, M.; Pančur, A.; Kopp, M.; Barkarson, S.; Steingrímsson, S.; van der Pol, H.; Depoorter, G.; de Does, J.; Jongejan, B.; Haltrup Hansen, D.; Navarretta, C.; Calzada Pérez, M.; de Macedo, L. D.; van Heusden, R.; Marx, M.; Çöltekin, Ç.; Coole, M.; Agnoloni, T.; Frontini, F.; Montemagni, S.; Quochi, V.; Venturi, G.; Ruisi, M.; Marchetti, C.; Battistoni, R.; Sebők, M.; Ring, O.; Darģis, R.; Utkā, A.; Petkevičius, M.; Briedienė, M.; Krilavičius, T.; Morkevičius, V.; Bartolini, R.; Cimino, A.; Diwersy, S.; Luxardo, G.; Rayson, P. (2021). Linguistically Annotated Multilingual Comparable Corpora of Parliamentary Debates ParlaMint.ana 2.1, *Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI*. <http://hdl.handle.net/11356/1431>.
- Felder, E.; Müller, M.; Vogel, F. (ur.) (2011). *Korpuspragmatik*. Berlin; Boston: De Gruyter.
- Félix-Brasdefer, J. C.; Hasler-Barker, M. (2017). Elicited Data. U: Barron, A.; Gu, Y.; Steen, G. (ur.), *The Routledge Handbook of Pragmatics*. Oxon; New York: Routledge. (Kindle izdanje)
- Fetzer, A. (2011). Pragmatics as a Linguistic Concept. U: Bublitz, W.; Norrick, N. R. (ur.), *Foundations of Pragmatics*. Berlin: De Gruyter, 1–20.
- Fillmore, Ch. J. (1975). *Santa Cruz Lectures on Deixis 1971*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Fillmore, Ch. J. (1982). Towards a Descriptive Framework for Spatial Deixis. U: Jarvella, R. J.; Klein, W. (ur.), *Speech, Place and Action*. Chichester: Wiley, 31–59.
- Fillmore, Ch. J. (1997). *Lectures on Deixis*. Stanford: CSLI Publications.
- Fišer, D.; Ljubešić, N.; Erjavec, T. (2020). The Janes Project: Language Resources and Tools for Slovene User Generated Content, *Language Resources and Evaluation* 54/1, 223–246.
- Flach, P. A.; Kakas, A. C. (ur.) (2000). *Abduction and Induction*. Dordrecht: Springer.
- Fox, R. K. (1992). *Layered Abduction for Speech Recognition from Articulation*. Doktorska disertacija. The Ohio State University.
- Francis, W. N.; Kučera, H. (1979). *Brown Corpus Manual*. <http://korpus.uib.no/icame/manuals/BROWN/INDEX.HTM>.
- Frantzi, K. T.; Marianthi G.; Giakoumakis, G. (2019). Greek Parliamentary Discourse in the Years of the Economic Crisis: Investigating Aggression Using a Corpus-Based Approach. U: Jakaza, E. (ur.), *Argumentation and Appraisal in Parliamentary Discourse*. Harshey: IGI Global, 1–30.
- Frei, H. (1944). Systèmes de déictiques, *Acta Linguistica* 4, 111–129.

- Friedrich, P.; Bright, W. (1966). *Structural Implications of Russian Pronominal Usage*. Hague: Mouton.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Gazdar, G. (1979). *Pragmatics: Implicature, Presupposition, and Logical Form*. New York: Academic Press.
- Geens, D.; Engels, L. K.; Martin, W. (1975). *Leuven Drama Corpus and Frequency List*. Leuven: Department of Applied Linguistics, Catholic University of Leuven.
- Geertzen, J.; Girard, Y.; Morante, R.; van der Sluis, I.; van Dam, H.; Suijkerbuijk, B.; van der Werf, R.; Bunt, H. (2004). The DIAMOND Project. U: Ginzburg, J.; Vallduví, E. (ur.), *Proceedings of the 8th Workshop on the Semantics and Pragmatics of Dialogue (CATALOG 2004)*. Barcelona.
- Geertzen, J.; Petukhova, V.; Bunt, H. (2007). A Multidimensional Approach to Utterance Segmentation and Dialogue Act Classification, U: Keizer, S. et al. (ur.), *Proceedings 8th of the SIGdial Workshop in Discourse and Dialogue*. Antwerp; Stroudsburg, PA: Association for Computational Linguistics, 140–149.
- Givón, T. (1978). Definiteness and Referentiality, *Universals of Human Language* 4, 291–330.
- Givón, T. (1989). *Mind, Code and Context*. Hillsdale: Laurence Erlbaum.
- Glovacki-Bernardi, Z. (2007). Pregled povijesti bavljenja jezikom od konca 19. stoljeća. U: Glovacki-Bernardi, Z. (ur.), *Uvod u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga, 9–52.
- Godfrey, J. J.; Holliman, E. C.; McDaniel, J. (1992). SWITCHBOARD: Telephone Speech Corpus for Research and Development. U: *IEEE International Conference on Acoustics, Speech, and Signal Processing, Vol. 1*. San Francisco: IEEE Computer Society, 517–520.
- Goffman, E. (1955). On Face-Work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction, *Psychiatry* 18/3, 213–231.
- Goffman, E. (1956). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Random House.
- Goffman, E. (1964). The Neglected Situation, *American Anthropologist* 6/2, 133–136.
- Golato, A. (2017). Naturally Occurring Data. U: Barron, A.; Gu, Y.; Steen, G. (ur.), *The Routledge Handbook of Pragmatics*. Oxon; New York: Routledge, 21–26.
- Goldberg, Y. (2017). Neural Network Methods for Natural Language Processing, *Synthesis Lectures on Human Language Technologies* 10/1, 1–309.
- Gordon, D.; Lakoff, G. (1971). Conversational postulates. Reprinted in Cole, P.; Morgan, J. L. (ur.) (1975), *Speech Acts: Syntax and Semantics*, Vol. 3. New York: Academic Press.
- Green, G. M. (1989). *Pragmatics and Natural Language Understanding*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

- Grice, H. P. (1957). Meaning, *The Philosophical Review* 66/3, 377–388.
- Grice, H. P. (1961). The Causal Theory of Perception, *Proceedings of the Aristotelian Society* 35, 121–152.
- Grice, H. P. (1967). Logic and Conversation. U: *Studies in the Way of Words*. Cambridge, London: Harvard University Press, 22–40.
- Grice, H. P. (1987). Logika i razgovor. U: Miščević, N.; Potrč, M. (ur.), *Kontekst i značenje*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 55–67.
- Grosan, C.; Abraham, A. (2011). *Intelligent Systems*. Berlin: Springer.
- Grundy, P. (2014). Pragmatic Inference. U: Chapelle C. A. (ur.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, John Wiley & Sons, Ltd.
<https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal1449>.
- Haugh, M. (2002). The Intuitive Basis of Implicature: Relevance Theoretic Implicitness vs. Gricean Implying, *Pragmatics* 12/2, 117–134.
- Haugh, M.; Jaszczolt, K. M. (2012). Speaker Intentions and Intentionality. U: Allan, K.; Jaszczolt, K. M. (ur.), *The Cambridge Handbook of Pragmatics*. Cambridge University Press, 87–112.
- Hoye, L. F. (2009). Applying Pragmatics. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 24–27.
- Hržica, G.; Kuvač Kraljević, J.; Šnajder, J. (2013). Hrvatski čestotni rječnik dječjega jezika, *Lahor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik* 2/16, 189–205.
- Huang, Y. (2006). *Pragmatics*. Oxford University Press.
- Huang, Y. (2009). Speech Acts. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 1000–1009.
- Huang, Y. (ur.). (2017). *The Oxford Handbook of Pragmatics*. Oxford University Press.
- Hutchby, I. (2019). Conversation Analysis. *SAGE Research Methods Foundations* 1–21.
<http://dx.doi.org/10.4135/9781526421036789623>.
- Hutchins, W. J. (1995). Machine Translation: A Brief History. U: Koerner, E. F. K.; Asher, R. E. (ur.), *Concise History of the Language Sciences*. Oxford: Pergamon, 431–445.
- Ivanetić, N. (1995). *Govorni činovi*. Zagreb: FF-press, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Ivić, M. (1970). *Pravci u lingvistici*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Jacobi, C.; Atteveldt, W. V.; Welbers, K. (2016). Quantitative Analysis of Large Amounts of Journalistic Texts Using Topic Modelling, *Digital Journalism* 4/1, 89–106.
<https://doi.org/10.1080/21670811.2015.1093271>.

- Jakobson, R. (1960). *Linguistics and Poetics*. U: Sebeok, T. A. (ur.), *Style in Language*. MA: MIT Press, 350–377.
- Jakubiček, M.; Kilgarriff, A.; Kovář, V.; Rychlý, P.; Suchomel, V. (2013). The TenTen Corpus Family. U: Hardie, A.; Love, R. (ur.), *7th International Corpus Linguistics Conference CL2013*, Lancaster: UCREL, 125–127.
<http://ucrel.lancs.ac.uk/cl2013/doc/CL2013-ABSTRACT-BOOK.pdf>.
- Jefferson, G. (2004). Glossary of Transcript Symbols with an Introduction. U: Lerner, G. (ur.), *Conversation Analysis. Studies from the First Generation*. Amsterdam; Philadelphia: Benjamins, 13–31.
- Johnson, M. (2009). How the Statistical Revolution Changes (Computational) Linguistics. U: Baldwin T.; Kordoni V. (ur.), *Proceedings of the EACL 2009 Workshop on the Interaction between Linguistics and Computational Linguistics: Virtuous, Vicious or Vacuous?*. Athens: The Association for Computational Linguistics, 3–11.
- Jojić, Lj. (ur.) (2015). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jones, R. G. (2013). *Communication in the Real World: An Introduction to Communication Studies*. University of Minnesota Libraries. <https://open.lib.umn.edu/communication/>.
- (Jovičić 2012 =) Јовичић, З. Д. (2012). Реторичко питање у асиметричној интеракцији школског дискурса, *Sinteze* 1/1, 163–173.
- Jucker, A. H. (2008). Historical Pragmatics, *Language and Linguistics Compass* 2/5, 894–906.
- Jucker, A. H. (2012). Pragmatics in the History of Linguistic Thought. U: Allan, K.; Jaszczolt, K. M. (ur.), *The Cambridge Handbook of Pragmatics*. Cambridge University Press, 495–512.
- Jucker, A. H. (2018). Data in Pragmatic Research. U: Jucker, A. H.; Schneider, K. P.; Bublitz, W. (ur.), *Methods in Pragmatics*. Berlin: De Gruyter. (Kindle izdanje)
- Jucker, A. H.; Locher, M. A. (2017). Introducing Pragmatics of Fiction: Approaches, Trends and Developments. U: Jucker, H. J.; Locher, M. (ur.), *Pragmatics of Fiction*. Berlin; Boston: De Gruyter, 1–21.
- Jucker, A. H.; Schneider, K. P.; Bublitz (ur.) (2018). *Methods in Pragmatics*. Berlin; Boston: De Gruyter.
- Jucker, A. H.; Schreier, D.; Hundt, M. (ur.). (2009). *Corpora: Pragmatics and Discourse*. Amsterdam: Rodopi.
- Jurafsky, D. (2004). Pragmatics and Computational Linguistics. U: Horn, L. R.; Ward, G. (ur.), *Handbook of Pragmatics*. Oxford : Blackwell, 578–604.
- Jurafsky, D.; Martin, J. H. (2000). *Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

- Jurafsky, D.; Martin, J. H. (2009). *Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition*. 2. izdanje. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Kallen, J. L.; Kirk, J. (2012). *SPICE-Ireland: A User's Guide*.
<https://pure.qub.ac.uk/en/publications/spice-ireland-a-users-guide>.
- Karlič, V. (2015). Konverzacijska implikatura u SMS diskursu, *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 41/1, 49–63.
- Karlič, V. (2017). *(Ne)određenost: Načini i sredstva izražavanja u hrvatskom i srpskom književnom jeziku*. Zagreb: FF-press.
- Karlič, V. (2019). U potrazi za vezivnim tkivom: jezična i književna pragmatika. U: Bogutovac, D.; Karlič, V.; Šakić, S. (ur.), *Što sanjamo: knjiga radova povodom 70. rođendana profesora Dušana Marinkovića*. Zagreb: FF-press; VSNM ZG, 60–78.
- Karlič, V.; Bago, P. (2019). Representation and Classification of Polyfunctional Synsemantic Words in Monolingual Dictionaries and Language Corpora: The Case of the Croatian Lexeme *Dakle*. U: Kosem, I. et al. (ur.), *Electronic Lexicography in the 21st Century. Proceedings of the eLex 2019 Conference. 1–3 October 2019, Sintra, Portugal*. Brno: Lexical Computing CZ, s.r.o., 99–115.
https://elex.link/elex2019/wp-content/uploads/2019/09/eLex_2019_6.pdf.
- Karlič, V.; Bago, P. (2020). Pragmatika i leksikografija: deiktici kao izazov suvremene leksikografije, *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46/2, 285–299.
- Karlič, V.; Cvitković, I. (2016). Vokativnost u hrvatskoj i srpskoj jezičnoj normi i upotrebi: morfološki pristup, *Filološke studije* 15/1, 228–242.
- Karlič, V.; Klarić, K. (2015). Sredstva i načini izražavanja imperativnosti: pragmatička perspektiva, *Filološke studije* 13/2, 327–342.
- Karlič, V.; Koletić, G. (2013). Explicit Verbal Irony and Means of Marking It in Journalistic Style of the Serbian and Croatian Languages. *Zeitschrift für Balkanologie* 49/2, 215–224.
- Kecskés, I. (2009). Communicative Principle and Communication. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 106–109.
- Kehoe, A.; Gee, M. (2007). New Corpora from the Web: Making Web Text More 'Text-Like', *Studies in Variation, Contacts and Change in English* 2.
https://varieng.helsinki.fi/series/volumes/02/kehoe_gee/.
- Kehoe, A.; Gee, M. (2012). Reader Comments as an Aboutness Indicator in Online Texts: Introducing the Birmingham Blog Corpus, *Studies in Variation, Contacts and Change in English* 12. https://varieng.helsinki.fi/series/volumes/12/kehoe_gee/.
- Klaić, B. (2007). *Rječnik stranih riječi – tuđice i posuđenice*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kono, N. (2013). Ethics in Research. U: Chapelle, C. A. (ur.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Oxford: Blackwell, 1–10.

- Kordić, S. (1991). Konverzacijske implikature, *Suvremena lingvistika* 31/32, 87–96.
- Košutar, S.; Hržica, G. (2019). Konektori u spontanome govorenom jeziku, *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45/1, 157–183.
- Kovačec, A. (2007). Ferdinand de Saussure i strukturalizam. U: Glovacki-Bernardi, Z. et al. (ur.), *Uvod u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga, 99–178.
- Koyama, W. (2011). The Rise of Pragmatics: A Historiographic Overview. U: Bublitz, W.; Norrick, N. (ur.), *Foundations of Pragmatics*. Berlin: De Gruyter, 139–166.
- Krek, S.; Arhar Holdt, Š.; Erjavec, T.; Čibej, J.; Repar, A.; Gantar, P.; Ljubešić, N.; Kosem, I.; Dobrovoljc, K. (2020). Gigafida 2.0: The Reference Corpus of Written Standard Slovene. U: Calzolari, N. et al. (ur.), *Proceedings of the 12th Language Resources and Evaluation Conference*. Paris: European Language Resources Association, 3340–3345.
- Krek, S.; Kosem, I.; McCrae, J. P.; Navigli, R.; Pedersen, B. S.; Tiberius, C.; Wissik, T. (2018). European Lexicographic Infrastructure (ELEXIS). U: Čibej, J. et al. (ur.), *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress on Lexicography in Global Contexts*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 881–892.
- Kripke, S. (1963). Semantical Considerations on Modal Logic, *Acta Philosophica Fennica* 16, 83–94.
- Krstev, C.; Vitas, D. (2005). Corpus and Lexicon-Mutual Incompleteness. U: Danielsson, P.; Wagenmakers, M. (ur.), *Proceedings of the Corpus Linguistics Conference, 14–17 July 2005*. Birmingham. <https://www.birmingham.ac.uk/research/activity/corpus/publications/conference-archives/2005-conf-e-journal.aspx>.
- Kubrick, S. (producent / redatelj) (1968). *2001: Odiseja u svemiru*, igrani film.
- Kurdi, M. Z. (2016). *Natural Language Processing and Computational Linguistics: Speech, Morphology and Syntax 1*. London; Hoboken: ISTE Ltd.; John Wiley and Sons, Inc.
- Kurtić, E.; Aljukić, B. (2013). Poštapalice u razgovornom bosanskom jeziku: pozicijska obilježja i funkcija poštapalice u konstrukcijskim komunikacijskim jedinicama, *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/2, 509–526.
- Kuvač Kraljević, J.; Hržica, G. (2016). Croatian Adult Spoken Language Corpus (HrAL), *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 28/2, 87–102.
- Kytö, M.; Rissanen, M. (1992). A Language in Transition: The Helsinki Corpus of English Texts, *Computers in English Linguistics* 16, 7–27.
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lakoff, R. T. (1973). The Logic of Politeness; or, Minding your Ps and Qs. U: Corum, C. et al. (ur.), *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society 1973*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 292–305.

- Laughlin, V. T.; Wain, J.; Schmidgall, J. (2015). Defining and Operationalizing the Construct of Pragmatic Competence: Review and Recommendations, *ETS Research Report Series* 2015/1, 1–43.
- Lazaraton, A. (2013). Ethics in Qualitative Research. U: Chapelle, C. A. (ur.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Oxford: Blackwell, 1–5.
- Lee, A.; Prasad, R.; Webber, B.; Joshi, A. (2016). Annotating Discourse Relations with the PDTB Annotator. U: Watanabe, H. (ur.), *Proceedings of COLING 2016, the 26th International Conference on Computational Linguistics: System Demonstrations*. Osaka: The COLING 2016 Organizing Committee, 121–125. <https://aclanthology.org/C16-2026/>.
- Lee, D. Y. W. (2010). What Corpora are Available?. U: O'Keeffe, A.; McCarthy, M. (ur.), *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. Abingdon: Routledge, 107–121.
- Leech, G. N. (1977). Language and Act. U: Leech, G. N. (reprint): *Explorations in Semantics and Pragmatics*. Amsterdam: Benjamins, 79–117.
- Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London; New York: Longman.
- Leech, G. N. (1992a). Corpora and Theories of Linguistic Performance. U: Startvik, J. (ur.), *Directions in Corpus Linguistics*. Berlin: De Gruyter, 105–122.
- Leech, G. N. (1992b). 100 Million Words of English: The British National Corpus (BNC), *Language Research* 28/1, 1–13.
- Leech, G. N. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. Oxford University Press.
- Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
- Levinson, S. C. (2004). *Deixis*. U: Horn, L.; Ward, G. (ur.). *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell, 97–121.
- Liddicoat, A. J. (2011). *An Introduction to Conversation Analysis*. London: Bloomsbury Publishing.
- Lindblom, K. (2009). Cooperative Principle. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 151–158.
- Lukšić, S. (2017). *Diskursna i pragmatička analiza zamjenice 'one' u proznom djelu Virginije Woolf na korpusu romana 'To the Lighthouse' i eseja 'A Room of One's Own'*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Lüngen, H. (2017). DeReKo–Das Deutsche Referenzkorpus, *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 45/1, 161–170.
- Lutzky, U.; Kehoe, A. (2016). Your Blog is (the) Shit: A Corpus Linguistic Approach to the Identification of Swearing in Computer Mediated Communication, *International Journal of Corpus Linguistics* 21/2, 165–191.
- Lutzky, U.; Kehoe, A. (2017a). 'I Apologize for My Poor Blogging': Searching for Apologies in the Birmingham Blog Corpus, *Corpus Pragmatics* 1/1, 37–56.

- Lutzky, U.; Kehoe, A. (2017b). 'Oops, I Didn't Mean to Be so Flippant'. A Corpus Pragmatic Analysis of Apologies in Blog Data, *Journal of Pragmatics* 116, 27–36.
- Lyons, J. (1977). *Semantics* 1–2. Cambridge University Press.
- Ljubešić, N.; Dobrovoljc, K. (2019). What Does Neural Bring? Analysing Improvements in Morphosyntactic Annotation and Lemmatisation of Slovenian, Croatian and Serbian. U: Erjavec, T. et al. (ur.), *Proceedings of the 7th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing*. Florence: Association for Computational Linguistics, 29–34. <https://aclanthology.org/W19-3704/>.
- Ljubešić, N.; Erjavec, T. (2011). HrWaC and slWaC: Compiling Web Corpora for Croatian and Slovene. U: Habernal, I.; Matoušek, V. (ur.), *International Conference on Text, Speech and Dialogue*. Berlin; Heidelberg: Springer, 395–402.
- Ljubešić, N.; Erjavec, T. (2016). Corpus vs. Lexicon Supervision in Morphosyntactic Tagging: the Case of Slovene. U: Calzolari, N. et al. (ur.), *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*. Paris: European Language Resources Association, 1527–1531. <https://aclanthology.org/L16-1242/>.
- Ljubešić, N.; Erjavec, T.; Batanović, V.; Miličević, M.; Samardžić, T. (2019). Croatian Twitter Training Corpus ReLDI-NormTagNER-hr 2.1, *Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI*. <http://hdl.handle.net/11356/1241>.
- Ljubešić, N.; Erjavec, T.; Fišer, D. (2016). Corpus-Based Diacritic Restoration for South Slavic Languages. U: Calzolari, N. et al. (ur.), *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*. Paris: European Language Resources Association, 3612–3616. <https://aclanthology.org/L16-1573/>.
- Ljubešić, N.; Erjavec, T.; Miličević, M.; Samardžić, T. (2017). Serbian Twitter Training Corpus ReLDI-NormTagNER-sr 2.0, *Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI*. <http://hdl.handle.net/11356/1171>.
- Ljubešić, N.; Klubička, F. (2014). {bs, hr, sr}WaC-Web Corpora of Bosnian, Croatian and Serbian. U: Bildhauer, F.; Schäfer, R. (ur.), *Proceedings of the 9th Web as Corpus Workshop (WaC-9)*, Gothenburg: Association for Computational Linguistics, 29–35. <https://aclanthology.org/W14-0405.pdf>.
- Ljubešić, N.; Klubička, F. (2016a). Croatian Web Corpus hrWaC 2.1, *Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI*. <http://hdl.handle.net/11356/1064>.
- Ljubešić, N.; Klubička, F. (2016b). Serbian Web Corpus srWaC 1.1, *Slovenian language resource repository CLARIN.SI*. <http://hdl.handle.net/11356/1063>.
- Ljubešić, N.; Klubička, F.; Agić, Ž.; Jazbec, I. P. (2016). New Inflectional Lexicons and Training Corpora for Improved Morphosyntactic Annotation of Croatian and Serbian. U: Calzolari, N. et al. (ur.), *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*. Paris: European Language Resources Association, 4264–4270. <https://aclanthology.org/L16-1676.pdf>.

- Ljubešić, N.; Stupar, M.; Jurić, T.; Agić, Ž. (2013). Combining Available Datasets for Building Named Entity Recognition Models of Croatian and Slovene, *Slovenščina 2.0: Empirical, Applied and Interdisciplinary Research 2*, 35–57.
- Machálek, T. (2014). *KonText – Corpus Query Interface*. Praha: FF UK.
<http://kontext.korpus.cz/>.
- Machálek, T. (2020). KonText: Advanced and Flexible Corpus Query Interface. U: Calzolari, N. et al. (ur.), *Proceedings of The 12th Language Resources and Evaluation Conference*. Marseille: European Language Resources Association, 7003–7008. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2020/pdf/2020.lrec-1.865.pdf>.
- MacWhinney, B. (2000). *The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk*, Volume I: *Transcription Format and Programs*; Volume II: *The Database*. Abingdon: Routledge.
- MacWhinney, B. (2007). The Talkbank Project. U: Beal, J. C. et al. (ur.), *Creating and Digitizing Language Corpora*. London: Palgrave Macmillan, 163–180.
- Marković, I. (2002). Nešto o određenosti/neodređenosti u hrvatskome, *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 28/1, 103–150.
- Marmaridou, S. (2011). Pragmalinguistics and Sociopragmatics. U: Bublitz, W.; Norrick, N. R. (ur.), *Foundations of Pragmatics*. Berlin: De Gruyter, 77–106.
- de Marneffe, M.; Nivre, J. (2019). Dependency Grammar, *Annual Review of Linguistics* 5, 197–218.
- Marot, D. (2005). Uljudnost u verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 17/1, 53–70.
- Matasović, R. (2005). *Jezična raznolikost svijeta. Podrijetlo, razvitak, izgledi*. Zagreb: Algoritam.
- Matešić, M.; Marot Kiš, D. (2015). Pragmatika gramatičkih oblika: morfološka i sintaktička sredstva kao načini za iskazivanje uljudnosti, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 27/2, 103–116.
- Mazeland, H. (2009). Conversation Analysis. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 132–142.
- McCarthy, M.; O’Keeffe, A. (2010). Historical Perspective: What are Corpora and How Have They Evolved?. U: O’Keeffe, A.; McCarthy, M. (ur.), *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. Abingdon: Routledge, 3–13.
- McWhorter, J. (2013). *Txtng is Killing Language. JK!!!*. TED Talk transcript: https://www.ted.com/talks/john_mcwhorter_txtng_is_killing_language_jk/transcript.
- Mey, J. L. (1998). Pragmatics. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 716–737.
- Mey, J. L. (2001). *Pragmatics: An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.

- Mey, J. L. (2009). Pragmatics: Overview. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Enciclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 786–797.
- Mihaljević, M. (2007). Američka lingvistika. U: Glovacki-Bernardi, Z. et al. (ur.), *Uvod u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga, 179–216.
- Mikelić Preradović, N. (2020). Označavanje pogrešaka u CroLTeC-u (računalnom učeničkom korpusu hrvatskog kao stranog jezika), *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46/2, 435–456.
- Miner, G.; Elder, J.; Fast, A.; Hill, T.; Nisbet, B.; Delen, D. (2012). *Practical Text Mining and Statistical Analysis for Non-Structured Text Data Applications*. Waltham, MA; Oxford: Academic Press.
- Miščević, N. (2018). *Rođenje pragmatike*. Beograd: Orion Art.
- (Mišković-Luković, M.=) Мишковић-Луковић, М. (2015). *Прагматика*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Mohri, M.; Rostamizadeh, A.; Talwalkar, A. (2018). *Foundations of Machine Learning*. London: MIT Press.
- Morris, C. W. (1938/1975). *Osnove teorije o znacima*. Beograd: BIGZ.
- Müller, C.; Strube, M. (2006). Multi-Level Annotation of Linguistic Data with MMAX2. U: Braun, S. et al. (ur.), *Corpus Technology and Language Pedagogy: New Resources, New Tools, New Methods (English Corpus Linguistics, Vol. 3)*, 197–214.
- Németh T. E. (2015). *Interaction between Grammar and Pragmatics: The Case of Implicit Subject and Direct Object Arguments in Hungarian Language Use*. Doktorska disertacija. Szeged: Akadémiai doktori értekezés.
- Nerlich, B. (2009). History of Pragmatics. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 328–335.
- Nerlich, B.; Clarke, D. D. (1996). *Language, Action and Context: The Early History of Pragmatics in Europe and America 1780–1930*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Nicholls, D. (2003). The Cambridge Learner Corpus: Error Coding and Analysis for Lexicography and ELT. U: Archer, D. et al. (ur.), *Proceedings of the Corpus Linguistics 2003 conference. UCREL Technical Paper No. 16*. Lancaster: UCREL, 572–581.
- Nivre, J.; Fang, C. (2017). Universal Dependency Evaluation. U: de Marneffe, C. et al. (ur.), *Proceedings of the NoDaLiDa 2017 Workshop on Universal Dependencies (UDW 2017)*. Gothenburg: Association for Computational Linguistics, 86–95.
- Nivre, J.; de Marneffe, M.; Ginter, F.; Goldberg, Y.; Hajič, J.; Manning, C. D.; McDonald, R.; Petrov, S.; Pyysalo, S.; Silveira, N.; Tsarfaty, R.; Zeman, D. (2016). Universal Dependencies v1: A Multilingual Treebank Collection. U: Calzolari, N. et al. (ur.), *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and*

- Evaluation (LREC'16)*. Portorož: European Language Resources Association, 1659–1666. <https://aclanthology.org/L16-1262.pdf>.
- Norrick, N. R. (ur.) (2011). *Foundations of Pragmatics*. Berlin; Boston: De Gruyter.
- Ochs, E. (1979). Introduction: What Child Language Can Contribute to Pragmatics. U: Schieffelin, B. B.; Ochs, E. (ur.), *Developmental Pragmatics*. New York: Academic Press, 1–17.
- Ogden, C. K.; Richards, I. A. (1923). *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Thought and of the Science of Symbolism*. New York: Harcourt, Brace & World Inc.
- Oomen, C. C.; Postma, A. (2001). Effects of Divided Attention on the Production of Filled Pauses and Repetitions, *Journal of Speech Language and Hearing Research* 44/5, 997–1004.
- Palašić, N. (2015). Odnos rečeničnoga modusa i implikatura, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 27/2, 31–43.
- Palašić, N. (2018). Pragmatika u gramatici Ive Pranjkovića, *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 42/62, 15–26.
- Palašić, N.; Zbašnik, T. (2017). Imperativnost između gramatičke zadanosti i komunikacijske uljudnosti, *Poznańskie studia slawistyczne* 13, 179–193.
- Palić, I. (2006). Pragmatički dativ u bosanskome jeziku, *Pismo: časopis za jezik i književnost* 4, 73–87.
- Petukhova, V.; Bunt, H. (2011). Incremental Dialogue Act Understanding. U: Bos, J.; Pulman, S. (ur.), *Proceedings of the Ninth International Conference on Computational Semantics (IWCS 2011)*. Stroudsburg: Association for Computational Linguistics, 235–244.
- Petukhova, V.; Gropp, M.; Klakow, D.; Schmidt, A.; Eigner, G.; Topf, M.; Srb, S.; Motliceck, P.; Potard, B.; Dines, J.; Deroo, O.; Egeler, R.; Mainz, U.; Liersch, S. (2014). The DBOX Corpus Collection of Spoken Human-Human and Human-Machine Dialogues. U: Calzolari, N. et al. (ur.), *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavik: European Language Resources Association, 252–258.
- Pintarić, N. (2002). *Pragmeme u komunikaciji*. Zagreb: FF-press, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- (Piper et al. 2005 =) Пипер, П.; Антонић, И.; Ружић, В.; Танасић, С.; Поповић, Л.; Тошовић, Б. (2005). *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ; Београдска књига; Матица српска.
- Popoola, O. (2017). A Dictionary, a Survey and a Corpus Walked into a Courtroom...: An Evaluation of Resources for Adjudicating Meaning in Trademark Disputes. U: *The 9th International Corpus Linguistics Conference*. Birmingham: Birmingham University. <https://www.birmingham.ac.uk/documents/college-artslaw/corpus/conference-archives/2017/general/paper134.pdf>.

- Potter, J. (2002). Two Kinds of Natural, *Discourse Studies* 4/4, 539–542.
- Pranjković, I. (2013). *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pranjković, I. (2018). Gramatika i pragmatika. U: Badurina, L.; Palašić, N. (ur.), *Riječki filološki dani 11*, Rijeka: Filozofski fakultet, 13–22.
- Pranjković, I.; Badurina, L. (2012). Načini izražavanja imperativnosti. U: Halilović, S. (ur.), *Bosanskohercegovački slavistički kongres 1*. Sarajevo: Slavistički komitet, 619–628.
- Prasad, R.; Webber, B.; Lee, A. (2018). Discourse Annotation in the PDTB: The Next Generation. U: Bunt, H. (ur.), *Proceedings 14th Joint ACL-ISO Workshop on Interoperable Semantic Annotation*. Santa Fe: Association for Computational Linguistics, 87–97. <https://aclanthology.org/W18-4710.pdf>.
- Prüst H.; Minnen G.; Beun, R. J. (1984). *Transcriptie dialoogesperiment juni/juli 1984, IPO Rapport 481*. Eindhoven: Institute for Perception Research, Eindhoven University of Technology.
- Pupovac, M. (1990). *Jezik i djelovanje*. Zagreb: Biblioteka časopisa Pitanja.
- Quirk, R.; Greenbaum, S.; Leech, G.; Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- (Rajić, J.=) Рајић, Ј. (2016). *Увод у прагматику*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Ravlić, S. (ur.) (2021). *Hrvatska enciklopedija: mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://enciklopedija.hr/>.
- Rieber, S. (1997). Conventional Implicatures as Tacit Performatives, *Linguistics and Philosophy* 20/1, 51–72.
- Rigotti, E.; Greco, S. (2009). Communication: Semiotic Approaches. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopædia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 85–92.
- Romero-Trillo, J. (ur.). (2008). *Pragmatics and Corpus Linguistics: A Mutualistic Entente*. Berlin: De Gruyter.
- Romero-Trillo, J. (2013). *Yearbook of Corpus Linguistics and Pragmatics 2013*. Dordrecht: Springer.
- Romero-Trillo, J. (ur.) (2014). *Yearbook of Corpus Linguistics and Pragmatics 2014: New Empirical and Theoretical Paradigms*. Dordrecht: Springer.
- Romero-Trillo, J. (ur.). (2015). *Yearbook of Corpus Linguistics and Pragmatics 2015: Current Approaches to Discourse and Translation Studies*. Dordrecht: Springer.
- Romero-Trillo, J. (ur.). (2016). *Yearbook of Corpus Linguistics and Pragmatics 2016: Global Implications for Society and Education in the Networked Age*. Dordrecht: Springer.

- Rühlemann, C. (2018). *Corpus Linguistics for Pragmatics: A Guide for Research*. New York: Routledge.
- Ryan, M. (2012). Possible Worlds. U: Hühn, P. et al. (ur.), *The Living Handbook of Narratology*. Hamburg: Hamburg University.
<http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/possible-worlds>.
- Sacks, H. (1963). Sociological Description, *Berkeley Journal of Sociology* 8/1, 1–16.
- Sacks, H. (1972). An Initial Investigation of the Usability of Conversational Data for Doing Sociology. U: Sudnow, D. (ur.), *Studies in Social Interaction*. New York: Free Press, 31–74.
- Sacks, H.; Schegloff, E.; Jefferson, G. (1974). A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation, *Language* 50, 696–735.
- Samardžić, R. (2018). *Alternacije gramatičkog roda u jezičnoj produkciji homoseksualnih muškaraca u zapadnojužnoslavenskim jezicima*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- van der Sandt, R. A. (2012). Presupposition and Accommodation in Discourse. U: Allan, K.; Jaszczolt, K. M. (ur.), *The Cambridge Handbook of Pragmatics*. Cambridge University Press, 329–350.
- Schegloff, E. A. (1968). Sequencing in Conversational Openings, *American Anthropologist* 70/6, 1075–1095.
- Schegloff, E. A.; Sacks, H. (1973). Opening up Closings, *Semiotica* 7/3, 289–327.
- Schneider, K. P. (2018). Methods and Ethics of Data Collection. U: Jucker, A. H.; Schneider, K. P.; Bublitz, W. (ur.), *Methods in Pragmatics*. Berlin; Boston: De Gruyter, 3–36.
- Schramm, W. (1997). *The Beginnings of Communication Study in America*. Thousand Oaks: Sage.
- Scotti Jurić, R.; Poropat, N. (2008). Pragmalingvistička analiza: usporedba dviju komunikativnih situacija, *Metodički obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu* 3/6, 5–17.
- Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1975). Indirect Speech Acts. U: Cole, P.; Morgan, J. L. (ur.), *Speech Acts: Syntax and Semantics Volume 3*. New York: Academic Press, 59–82.
- (Searle, J. R. 1991 =>) Serl, Dž. (1991). *Govorni činovi: ogled iz filozofije jezika*. Beograd: Nolit.
- Sesar, D. (2001). Modalni modeli u hrvatskom i drugim slavenskim jezicima, *Suvremena lingvistika* 51–52, 203–218.

- Silić, J.; Pranjković, I. (2007). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Simpson, R. C.; Briggs, S. L.; Ovens, J.; Swales, J. M. (2002). *The Michigan Corpus of Academic Spoken English*. Ann Arbor, MI: The Regents of the University of Michigan.
- Sinclair, J. (1996). *Corpus and Computer Corpus*. U: EAGLES: Preliminary Recommendations on Corpus Typology (EAG–TCWG–CTYP/P). <http://www.ilc.cnr.it/EAGLES96/corpus/corpus.html>.
- Sinclair, J. (2004). Corpus and Text – Basic Principles. U: Wynne, M. (ur.), *Developing Linguistic Corpora: A Guide to Good Practice*. <http://users.ox.ac.uk/~martinw/dlc/>.
- Sperber, D.; Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and Cognition*. Cambridge; MA: Harvard University Press.
- Stabler, E. (2003). *Notes on Computational Linguistics*. Los Angeles: UCLA Library. <https://linguistics.ucla.edu/people/stabler/185-03.pdf>.
- (Stanković, B.=) Станковић, Б. (2019). *Основи прагматике*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
- Steinberger, R.; Ebrahim, M.; Poulis, A.; Carrasco-Benitez, M.; Schlüter, P.; Przybyszewski, M.; Gilbro, S. (2014). An Overview of the European Union's Highly Multilingual Parallel Corpora, *Language Resources and Evaluation* 48/4, 679–707.
- Stivers, T.; Enfield, N. J.; Brown, P.; Englert, C.; Hayashi, M.; Heinemann, T.; Hoyman, G.; Rossano, F.; de Rutter, J. P.; Yoon, K.; Levinson, S. C. (2009). Universals and Cultural Variation in Turn-taking in Conversation, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 106/26, 10587–10592.
- Struna. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: <http://struna.ihj.hr/>.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge University Press.
- Swinney, D. A.; Cutler, A. (1979). The Access and Processing of Idiomatic Expressions, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 18/5, 523–534.
- Štefanec, M. (2021). *Poštalice: teorijski aspekt i analiza primjera iz makedonskog jezika*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Tadić, M. (1996). Računalna obradba hrvatskoga i nacionalni korpus, *Suvremena lingvistika* 41-42, 603–611.
- Tadić, M. (2002). *Building the Croatian National Corpus*. U: González Rodriguez, M.; Suarez Araujo, C. P. (ur.), *Third International Conference on Language Resources and Evaluation LREC2002*. Paris; Las Palmas: European Language Resources Association, 441–446.
- Tadić, M. (2003). *Jezične tehnologije i hrvatski jezik*. Zagreb: Ex Libris.

- Tadić, M. (2007). Developing the Croatian National Corpus and Beyond. U: Grzybek, P. (ur.), *Contributions to the Science of Text and Language*. Dordrecht: Springer, 295–300.
- Tadić, M. (2009). New Version of the Croatian National Corpus. U: Hlaváčková, D. et al. (ur.), *After Half a Century of Slavonic Natural Language Processing*. Brno: Masaryk University, 199–205.
- Tanasić, S. (1984). O imperativu u savremenom srpskohrvatskom jeziku, *Književni jezik* 13/1, 15–26.
- Tantray, M. A. (2016). A Study on Proposition and Sentence in English Grammar, *The International Journal of Humanities & Social Studies* 4/2, 20–25.
- TEI Consortium. About These Guidelines. U: *TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange. V 4.2.2*.
<https://tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/AB.html>.
- Thomas, J. (1981). *Pragmatic Failure*. Magistarska disertacija. Department of Language and Linguistics, University of Lancaster.
- Thomas, J. (1983). Cross-cultural Pragmatic Failure, *Applied Linguistics* 4/2, 91–112.
- Tiedemann, J. (2012). Parallel Data, Tools and Interfaces in OPUS. U: Calzolari, N. et al. (ur.), *Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'2012)*. Istanbul: European Language Resources Association, 2214–2218. http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/463_Paper.pdf.
- Tognini-Bonelli, E. (2001). *Corpus Linguistics at Work* 6. Philadelphia; Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Tognini-Bonelli, E. (2010). Theoretical Overview of the Evolution of Corpus Linguistics. U: O'Keefe, A.; McCarthy, M. (ur.), *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. Abingdon: Routledge, 14–28.
- Tomasello, M. (2006). Why Don't Apes Point?. U: Enfield, N. J.; Levinson, S. (ur.), *The Roots of Human Sociality: Culture, Cognition, and Interaction*. Oxford: Berg, 506–524.
- Tomlinson, J. M.; Bott, L. (2013). How Intonation Constrains Pragmatic Inference. U: Knauff, M. et al. (ur.), *Proceedings of the 35th Annual Meeting of the Cognitive Science Society (CogSci 2013)*. Austin: Cognitive Science Society, 3569–3574.
- Trbojević-Milošević, I. (2019). Interkulturalna pragmatika: problemi komunikacije u interkulturalnim govornim događajima, *CANU Glasnik odjeljenja humanističkih nauka* 5, 201–216.
- Trenkić, D. (2002). Establishing the Definiteness Status of Referents in Dialogue (in Languages with and without Articles), *Research Centre for English and Applied Linguistics Working Papers* 7, 107–131.
- Trenkić, D. (2004). Definiteness in Serbian/Croatian/Bosnian and Some Implications for the General Structure of the Nominal Phrase, *Lingua* 114, 1401–1427.

- Vitas, D.; Krstev, C. (2012). Processing of Corpora of Serbian Using Electronic Dictionaries, *Prace Filologiczne* 63, 279–292.
- Wilson, D. (2017). Relevance Theory. U: Huang, Y. (ur.), *The Oxford Handbook of Pragmatics*. Oxford University Press, 79–100.
- Wittenburg, P.; Brugman, H.; Russel, A.; Klassmann, A.; Sloetjes, H. (2006). ELAN: A Professional Framework for Multimodality Research. U: Calzolari, N. et al. (ur.), *5th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2006)*. Genoa: European Language Resources Association, 1556–1559.
http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2006/pdf/153_pdf.pdf.
- Wooffitt, R. (2005). *Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction*. London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.
- Yule, G.; Brown, G. R. (1986). *Discourse Analysis*. Cambridge University Press.
- Yus, F. (2009). Relevance Theory. U: Mey, J. L. (ur.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier, 854–860.
- Yus, F. (2011). *Cyberpragmatics*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Zergollern-Miletić, L. (2008). *Kategorija određenosti i neodređenosti u engleskom i hrvatskom jeziku*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Zhao, J.; Wang, T.; Yatskar, M.; Ordonez, V.; Chang, K. (2017). Men Also Like Shopping: Reducing Gender Bias Amplification Using Corpus-Level Constraints. U: Palmer, M. et al. (ur.), *Proceedings of the 2017 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*. Copenhagen: Association for Computational Linguistics, 244–253.
<https://arxiv.org/pdf/1707.09457.pdf>.

POPIS TABLICA

Tablica 1. Griceov kooperativni princip – popis maksima i podmaksima (prema Grice 1987).	31
Tablica 2. Neke od najčešćih transkripcijskih oznaka (prema Aljukić 2015: 96).....	41
Tablica 3. Klasifikacija metoda prikupljanja jezičnih podataka s obzirom na stupanj istraživačeva utjecaja i kontrole nad njihovom produkcijom (preuzeto od Jucker 2018: Loc 645).....	70
Tablica 4. Schneiderova klasifikacija i opis pragmatičkih istraživačkih pristupa (izrađeno prema Schneider 2018).....	73
Tablica 5. Primjer rezultata web-aplikacije <i>ReLDianno</i> s MSD-oznakama, lematizacijom i NER-oznakama.....	108
Tablica 6. Primjer rezultata web-aplikacije <i>ReLDianno</i> s MSD-oznakama, lematizacijom i UD-oznakama.....	108
Tablica 7. Nepodudarnosti među izvornim oznakama padežnih oblika iz hrWaC-a i srWaC-a te oznaka dobivenih kontrolnom anotacijom.....	154
Tablica 8. Prikaz točnosti klasifikatora padežnih oblika određenih i neodređenih pridjeva u hrWaC-u i srWaC-u.....	154
Tablica 9. Udio nevažećih i važećih primjera u analiziranim uzorcima određenih pridjeva muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC).....	157
Tablica 10. Zastupljenost padežnih oblika u kojima se pojavljuju određeni pridjevi muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC).....	158
Tablica 11. Zastupljenost određenih pridjeva (m. r. jd.) koji posjeduju oba vidska parnjaka, odnosno samo određenu pridjevsku formu (hrWaC i srWaC).....	159
Tablica 12. Sintaktičke funkcije određenih pridjeva muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC) podijeljene u šest kategorija: (1) sastavnica imenskoga predikata; (2) sastavnica imenskoga predikatnoga proširka; (3) glava imenskoga izraza; (4) sastavnica imenskoga izraza (svih vrsta osim predikatskoga) s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme; (5) sastavnica ustaljenih fraza i terminoloških jedinica; (6) sastavnica složenih vlastitih imena.	161
Tablica 13. Zastupljenost određenih pridjeva (m. r. jd.) u sklopu imenskoga predikata koji imaju oba vidska parnjaka i samo određenu vidsku formu (hrWaC i srWaC).....	162
Tablica 14. Zastupljenost određenih pridjeva (m. r. jd.) u sklopu imenskih izraza neodređenoga i određenoga statusa (hrWaC i srWaC).....	162
Tablica 15. Zastupljenost određenih pridjeva (m. r. jd.) četvrte sintaktičke kategorije s obama vidskim parnjacima te samo s određenom pridjevskom formom u imenskim izrazima određenoga i neodređenoga statusa (hrWaC i srWaC).....	162

Tablica 16. Zastupljenost određenih pridjeva (m. r. jd.) s obama vidskim parnjacima u imenskim izrazima neodređenoga i određenoga statusa (hrWaC i srWaC).....	162
Tablica 17. Udio nevažućih i važućih primjera u analiziranim uzorcima neodređenih pridjeva muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC).....	163
Tablica 18. Zastupljenost padežnih oblika u kojima se pojavljuju neodređeni pridjevi muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC).....	164
Tablica 19. Zastupljenost neodređenih pridjeva (m. r. jd.) koji posjeduju oba vidska parnjaka, odnosno samo neodređenu formu (hrWaC i srWaC).....	165
Tablica 20. Sintaktičke funkcije neodređenih pridjeva (m. r. jd.) (hrWaC i srWaC) podijeljene u šest kategorija: (1) sastavnica imenskoga predikata; (2) sastavnica imenskoga predikatnoga proširka; (3) glava imenskoga izraza; (4) sastavnica imenskoga izraza (svih vrsta osim predikatskoga) s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme; (5) sastavnica ustaljenih fraza i terminoloških jedinica; (6) sastavnica složenih vlastitih imena.....	166
Tablica 21. Zastupljenost neodređenih pridjeva (m. r. jd.) u sklopu imenskih izraza neodređenoga i određenoga statusa (hrWaC i srWaC).....	167
Tablica 22. Zastupljenost neodređenih pridjeva (m. r. jd.) s obama vidskim parnjacima te samo s neodređenom pridjevskom formom u imenskim izrazima određenoga i neodređenoga statusa (hrWaC i srWaC).....	167
Tablica 23. Zastupljenost neodređenih pridjeva (m. r. jd.) s obama vidskim parnjacima u imenskim izrazima neodređenoga i određenoga statusa (hrWaC i srWaC).....	168
Tablica 24. Zastupljenost određenih i neodređenih pridjeva (m. r. jd.) u imenskim izrazima neodređenoga statusa s obzirom na obilježje (ne)referencijalnosti (hrWaC i srWaC)....	171
Tablica 25. Zastupljenost padežnih oblika u kojima se pojavljuju određeni pridjevi (m. r. jd.) u sklopu imenskih izraza neodređenoga statusa (hrWaC i srWaC).....	172
Tablica 26. Sažeti prikaz hipoteza i rezultata istraživanja.....	173
Tablica 27. Tri instancije semantičko-pragmatičke strukture direktivnih imperativa (prema Condoravdi i Lauer 2012).....	178
Tablica 28. Semantičko-pragmatička struktura četiriju vrsta imperativa prema Condoravdi i Lauer (2012).....	178
Tablica 29. Udio nevažućih i važućih primjera u analiziranim uzorcima glagola u imperativu u 2. l. jd. i mn. (hrWaC i srWaC).....	184
Tablica 30. Zastupljenost jasnih te jednostavnih i perifrastičnih niječnih imperativa u jedninskoj i množinskoj formi (hrWaC i srWaC).....	185
Tablica 31. Vrste imperativa i njihova zastupljenost u uzorcima imperativa u jedninskoj i množinskoj formi – podjela na kategorije: (1) direktivni imperativ, (2) imperativ želje, (3) imperativ dopuštanja, (4) imperativ uputa, (5) sastavnice ustaljenih kolokacija, (6)	

imperativi laganih glagola u funkciji poticanja/uvjeravanja, (7) sastavnice naslova, krilatica i citata (hrWaC i srWaC).....	187
Tablica 32. Udio direktivnih imperativa s obzirom na njihovu jaku, umjerenu i slabu ilokucijsku snagu (hrWaC i srWaC).....	188
Tablica 33. Udio primjera umjerene ilokucijske snage koji se pojavljuju u sklopu reklama i promotivnih tekstova te ostalih tekstova (hrWaC i srWaC).....	188
Tablica 34. Zastupljenost leksičkih modifikatora ilokucijske snage u iskazu: ublaživači ilokucijske snage i adhorativi (hrWaC i srWaC).....	190
Tablica 35. Sažeti prikaz hipoteza i rezultata istraživanja.....	195
Tablica 36. Zadaci igranja uloga iz provedenoga upitnika.....	204
Tablica 37. Strukturna organizacija govornih činova.....	211
Tablica 38. Strukturna organizacija govornih činova u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.	213
Tablica 39. Ukupna zastupljenost direktnih i indirektnih govornih činova te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	214
Tablica 40. Strukturna organizacija direktnih govornih činova.....	215
Tablica 41. Zastupljenost glagola u indikativu i kondicionalu u asertivnim i upitnim iskazima.	215
Tablica 42. Zastupljenost modalnih glagola u asertivnim i upitnim iskazima.....	215
Tablica 43. Ukupna zastupljenost direktnih govornih činova jake, umjerene i blage ilokucijske snage te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	216
Tablica 44. Ukupna zastupljenost direktnih govornih činova s eksplicitno i implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	218
Tablica 45. Ukupna zastupljenost strategija uljudnosti te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	219
Tablica 46. Obraćanje na <i>ti/Vi</i> u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	220
Tablica 47. Zastupljenost leksičkih markera/modifikatora ilokucijske snage u govornim činovima.....	221
Tablica 48. Zastupljenost leksičkih markera/modifikatora ilokucijske snage u govornim činovima u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	222
Tablica 49. Popis i kratak opis situacija.....	224
Tablica 50. Strukturna organizacija govornih činova u pojedinim situacijama.....	224
Tablica 51. Strukturna organizacija govornih činova u pojedinim situacijama.....	226

Tablica 52. Strukturna organizacija indirektnih govornih činova.....	227
Tablica 53. Zastupljenost iskaza s glagolom u kondicionalu u direktnim i indirektnim govornim činovima.....	228
Tablica 54. Sažeti prikaz hipoteza i rezultata istraživanja.....	233
Tablica 55. Shema za označavanje direktivnih govornih činova.....	239
Tablica 56. Sažeti prikaz hipoteza i rezultata istraživanja iz Cjeline 6 (prema Tablici 26)...	245
Tablica 57. Sažeti prikaz hipoteza i rezultata istraživanja iz Cjeline 7 (prema Tablici 35)...	245
Tablica 58. Sažeti prikaz hipoteza i rezultata istraživanja iz Cjeline 8 (usp. Tablica 54).....	246

POPIS SLIKA

Slika 1. Shema dijaloškoga sustava.....	91
Slika 2. Izvadak iz Excel-tablice u kojima je izvršena anotacija.....	153

POPIS GRAFOVA

Graf 1. Grafički prikaz podataka iz Tablice 10. Zastupljenost padežnih oblika u kojima se pojavljuju određeni pridjevi muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC).....	158
Graf 2. Grafički prikaz podataka iz Tablice 11. Zastupljenost određenih pridjeva (m. r. jd.) koji posjeduju oba vidska parnjaka, odnosno samo određenu pridjevsku formu (hrWaC i srWaC).....	159
Graf 3. Grafički prikaz podataka iz Tablice 12. Sintaktičke funkcije određenih pridjeva muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC) podijeljene u šest kategorija: (1) sastavnica imenskoga predikata; (2) sastavnica imenskoga predikatnoga proširka; (3) glava imenskoga izraza; (4) sastavnica imenskoga izraza (svih vrsta osim predikatskoga) s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme; (5) sastavnica ustaljenih fraza i terminoloških jedinica; (6) sastavnica složenih vlastitih imena.....	161
Graf 4. Grafički prikaz podataka iz Tablice 18. Zastupljenost padežnih oblika u kojima se pojavljuju neodređeni pridjevi muškoga roda u jednini (hrWaC i srWaC).....	164
Graf 5. Grafički prikaz podataka iz Tablice 19. Zastupljenost neodređenih pridjeva (m. r. jd.) koji posjeduju oba vidska parnjaka, odnosno samo neodređenu formu (hrWaC i srWaC).	165
Graf 6. Grafički prikaz podataka iz Tablice 20. Sintaktičke funkcije neodređenih pridjeva (m. r. jd.) (hrWaC i srWaC) podijeljene u šest kategorija: (1) sastavnica imenskoga predikata;	

(2) sastavnica imenskoga predikatnoga proširka; (3) glava imenskoga izraza; (4) sastavnica imenskoga izraza (svih vrsta osim predikatskoga) s mogućnošću slobodnoga izbora vidske forme; (5) sastavnica ustaljenih fraza i terminoloških jedinica; (6) sastavnica složenih vlastitih imena.....	166
Graf 7. Grafički prikaz podataka iz Tablice 24. Zastupljenost određenih i neodređenih pridjeva (m. r. jd.) u imenskim izrazima neodređenoga statusa s obzirom na obilježje (ne)referencijalnosti (hrWaC i srWaC).....	171
Graf 8. Grafički prikaz podataka iz Tablice 30. Zastupljenost jesnih te jednostavnih i perifrazičnih niječnih imperativa u jedninskoj i množinskoj formi (hrWaC i srWaC).....	185
Graf 9. Grafički prikaz podataka iz Tablice 31. Vrste imperativa i njihova zastupljenost u uzorcima imperativa u jedninskoj i množinskoj formi – podjela na kategorije: (1) direktivni imperativ, (2) imperativ želje, (3) imperativ dopuštanja, (4) imperativ uputa, (5) sastavnice ustaljenih kolokacija, (6) imperativi laganih glagola u funkciji poticanja/uvjeravanja, (7) sastavnice naslova, krilatica i citata (hrWaC i srWaC).....	187
Graf 10. Grafički prikaz podataka iz Tablice 32. Udio direktivnih imperativa s obzirom na njihovu jaku, umjerenu i slabu ilokucijsku snagu (hrWaC i srWaC).....	189
Graf 11. Zastupljenost sudionika s obzirom na razinu studija.....	205
Graf 12. Zastupljenost sudionika s obzirom na područje studiranja.....	206
Graf 13. Zastupljenost sudionika istraživanja s obzirom na spol i životnu dob.....	206
Graf 14. Grafički prikaz podataka iz Tablice 37. Strukturna organizacija govornih činova..	212
Graf 15. Grafički prikaz podataka iz Tablice 38. Strukturna organizacija govornih činova u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	213
Graf 16. Grafički prikaz podataka iz Tablice 39. Ukupna zastupljenost direktnih i indirektnih govornih činova te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	214
Graf 17. Grafički prikaz podataka iz Tablice 43. Ukupna zastupljenost direktnih govornih činova jake, umjerene i blage ilokucijske snage te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	217
Graf 17. Grafički prikaz podataka iz Tablice 43. Ukupna zastupljenost direktnih govornih činova jake, umjerene i blage ilokucijske snage te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	218
Graf 18. Grafički prikaz podataka iz Tablice 44. Ukupna zastupljenost direktnih govornih činova s eksplicitno i implicitno iskazanim propozicijskim sadržajem te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	218
Graf 19. Grafički prikaz podataka iz Tablice 45. Ukupna zastupljenost strategija uljudnosti te njihova raspodjela u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	220
Graf 20. Grafički prikaz podataka iz Tablice 46. Obraćanje na ti/Vi u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	221

Graf 21. Grafički prikaz podataka iz Tablice 47. Zastupljenost leksičkih markera/modifikatora ilokucijske snage u govornim činovima.....	222
Graf 22. Grafički prikaz podataka iz Tablice 48. Zastupljenost leksičkih markera/modifikatora ilokucijske snage u govornim činovima u -FAM-situacijama i +FAM-situacijama.....	223
Graf 23. Grafički prikaz podataka iz Tablice 52. Strukturna organizacija indirektnih govornih činova.....	227